by Google

5 C.C.
5. b. 50

M. TULLII CICERONIS
DE OFFICIIS
LIBRI TRES,

DE SENECTUTE, DE AMICITIA,
DE SOMNIO SCIPIONIS, ET PARADOXA.

ACCEDIT

Q. FRATRIS COMMENTARIOLUM PETITIONIS.

EX RECENSIONE

JACOBI FACCIOLATI.

VENETIIS, MDCCXLVII.

EX TYPOGRAPHIA

Jo: Baptistæ Albritii Hieronymi Filii

Cum Veneti Senatus Privilegio.

AD REI LITTERARIÆ

TRIUMVIROS.

CUm Gymnaſii hujus Patavini monumenta juſſu veſtro, Senatores ampliſſimi, colligere cœpiſſem, & in publicum Tabularium ad ſcribendam hiſtoriam inferre, in tot tantaſque difficultates incidi, ut levamen moleſtiæ aliquod identidem quærere ex Ciceronis lectione coactus ſim. Et quia ætati huic meæ jam prope exactæ ex omnibus Ciceronis operibus nulla convenire magis exiſtimabam, quam quæ ipſe ſenex ſcripſit, ex fontibus ducta Philoſophiæ, Officia in manus ſumpſi, quæ mihi, ut verum fatear, longe alia, quam quæ florentibus annis pertractaveram, viſa ſunt. Ex quo quidem primum intellexi, jure ac merito Ariſtotelem adoleſcentes homines moralibus ſtudiis minus idoneos judicaſ-

ſe ; deinde illud quoque didici , opus hoc aliquanto eſſe ad intelligendum difficilius , quam ferre poſſint Grammaticæ Scholæ , quæ ipſum jamdiu occuparunt , & jure quaſi ſuo ſibi vindicant . Dii boni , quid non ſibi licere turba hæc , ſiquid offenderet in illo abſtruſius , exiſtimavit ? Multa temere inverſa , quædam addita , alia detorta , alia ex aliis facta , quæ magnam divini operis partem omnino deformarunt . Quamquam non tam Grammatici reprehendendi , ſi , quod ipſis videbatur bono eſſe , margini adſcripſerunt ; quam librarii , qui inconſulto deſcribentes , in orationis contextum induxerunt . Sed & ipſis librariis alicubi venia danda . Satis enim conſtat , fuiſſe nonnullos ante inventam typographicam artem , qui in Latina ſcripta , quorum magnus eſſet uſus , plurimum ſibi licentiæ ſumerent ; idque ſe facere dicerent ſcholæ gratia , ut legi

ab omnibus , & intelligi poſſent . *Scilicet hoc ipſo fecere , ne intelligerentur ; & quod conſequitur , ne a multis legerentur . Enimvero ſiquis ex omni antiquitate liber cognoſci debet , & , ut Plinius in Præfatione Hiſtor. Natur. ait , quotidie in manibus haberi , atque ediſci , hic eſt in primis , in quo officia vitæ omnia a viro ſapientiſſimo & eloquentiſſimo ad Filium perſcripta continentur : ſed adulterina paſſim inſerta , atque inde ortæ verborum ac ſententiarum perturbationes , profecto non ſine cauſſa ſtudioſos deterrent .* Juniores Critici *maculas plurimas eluerunt , partim vero ſuſpicando notarunt ; ſed quaſdam etiam pro humani conditione ingenii , quamvis ſagaciſſimi eſſent , præterierunt . Placuit mihi quoque experiri , numquid commode facere poſſem , auxilio præſertim veteris codicis , quem ſuperioribus annis , cum aliud agerem , forte fortu-*

na inveneram. Non eſt hic quidem cum illis fortaſſe comparandus, quos multi ante nos Interpretes, viri ſummi, undique conquiſitos examinarunt. Sed quis tandem codex reperiri poteſt tantæ antiquitatis & fidei, ut a primis exemplis nondum in ſchola tritis non longiſſimo intervallo recedat? Ego Ciceronem in Cicerone quæſivi; ſæpiuſque cogitavi, quid ipſe ſcripſerit, quam quid alii poſt alios exſcripſerint. In quo tamen modum tenui, monendo ſæpius, quam mutando: ac de meo quidem ſiquid aſpergere auſus ſum, ingenue ſignificavi; ut quivis ſtatuere pro arbitrio poſſit. Hactenus mihi uni, meiſque ſtudiis operam dederam. Quandoquidem autem in fatis erat, ut quidquid egiſſem, nunc demum typis committerem, optimum duxi, ſcholia quædam & explicationes locis non ita planis adjicere, quæ hominibus in hoc ſtudii genere parum exer-

citatis uſui eſſent , laboremque minuerent . Quamquam haud ſcio , an illi ipſi , qui ſunt exercitati , totam hujus voluminis doctrinam , non ſane de medio ſumptam , parteſque ejus ſingulas , earumque ordinem & contextum ſine adjutore percipere poſſint . Illud tamen in primis cavi , ne eruditiones acervatim congererem , aut Græca verba inculcarem , quod Cicero ipſe in lib. 1. c. 31. contra officium eſſe monet . Capitum diviſio gemina eſt , altera communior pro certa quadam verborum menſura , quæ numeris noſtris ; altera pro rerum diſtinctione , quæ Romanis ſignatur : periochæ autem aliqua ex parte ſunt illæ ipſæ , quas Seminarii Patavini typographus quatuor edidit abhinc annis . Et quia in editione illa Commentariolum Q. Fratris de Petitione Conſulatus reliquis opuſculis additum eſt , ne in hac quidem noſtra deſiderari volui . Nunc il-

*lud oro vos , Senatores optimi , atque obſecro , ut lucubrationem hanc ſub auſpiciis & nomine veſtro exire ſinatis ; ut ſiquid hinc commodi vel hominum mores , vel litterarum ſtudia capient , ſentiant , quo ſit referendum . Ne vos quidem pœnitebit , ſi in tot tantarumque rerum adminiſtratione particulam temporis aliquam huic operi legendo impertietis . Id enim vobis omnino perſuaſum velim , in Cicerone non linguam modo mirabilem eſſe , ut D. Auguſtini * verbis utar , ſed etiam pectus ; ejuſque Officiis nihil plane deeſſe , nec ad boni viri , nec ad boni civis inſtitutionem , præter Chriſti nomen & auctoritatem . Habent alii quoque Philoſophi hac ætate vulgati fortaſſe ſimilia . Sed primum quidem , quidquid boni habent , hinc fluxit ; deinde* ipſa vitæ præcepta , *ut*

* *Lib.* 3. *Conf. c.* 4.

ait Quintilianus in lib. 2. Inſtitut. c. 16. plus ad formandas mentes valent, quoties pulchritudinem rerum claritas orationis illuminat.

NOI RIFORMATORI

Dello Studio di Padova.

AVendo veduto per la Fede di Reviſione ed Approvazione del P. F. *Paolo Tommaſo Manuelli* Inquiſitor General del Santo Offizio di Venezia, nel Libro intitolato: *M. T. Ciceronis de Officiis Libri tres: ex recenſione Jacobi Facciolati*, e più *il Manoſcritto delle note ſopra lo ſteſſo libro*, non vi eſſere coſa alcuna contro alla ſanta Fede Cattolica; e parimente per Atteſtato del Segretario noſtro, niente contra Principi e buoni coſtumi, concedemo Licenza a *Giambattiſta Albrizzi q. Gir.* Stampatore di Venezia, che poſſa eſſere ſtampato, oſſervando gli ordini in materia di Stampe, e preſentando le ſolite Copie alle pubbliche Librerie di Venezia, e di Padova.

Dat. li 19. Aprile 1747.

(Z. Alviſe Mocenigo 2°. Riſ.
(
(Daniel Bragadin Cav. Proc. Riſ.

Regiſtrato in libro a carte 4. al num. 21.

Michiel Angelo Marino Segr.

Regiſtrato al Magiſtrato Eccellentiſſimo contro la Beſtemmia.

Franceſco Gadaldini Segr.

DE OFFICIIS

LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

De Honeſto, & Honeſti cum Honeſto comparatione.

PROOEMIUM

AD MARCUM FILIUM.

Commendat Libros hos: tum oſtendit, quam potiſſimum viam in ſcribendo tenere velit.

QUamquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſum-

De Officiis) De eo, quod decet, & rectum eſt in factis dictiſque. Græci partem hanc philoſophiæ inſcribebant περὶ τοῦ καθήκοντος, *de Officio*. Cicero numerum variavit: quia, ut ſcribit in libro ad Attic. XVI. ep. XI. inſcriptio *de Officiis* plenior eſt.

De Honeſto) Quia quidquid fit a bono viro, vel honeſtatis, vel utilitatis cauſſa fit; idcirco Cicero officium omne ad duo hæc capita revocat. Et in primo quidem libro quærit, quid ſit Honeſtum, & ex duobus Honeſtis utrum Honeſtius: in ſecundo, quid ſit Utile, & ex duobus Utilibus utrum Utilius: in tertio, num Utile Honeſto, an Honeſtum Utili ſit præferendum.

annum jam) Annus jam elapſus fuerat, ex quo Marcus filius, victo interfectoque Pompejo, Athenas profectus erat. Marcus autem pater poſt Cæſaris necem, cum de rep. deſperaſſet, omnemque concordiæ ſpem amiſiſſet, in otium ſeceſſit, ut hos de Officiis libros ſcriberet, A. ab U. C. DCCIX. & DCCX.

Cratippum) Peripateticorum ea ætate principem. Vide Marci filii epiſtolam XXI. inter Familiares libri XVI.

mam & doctoris auctoritatem & urbis; quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exemplis: tamen, ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina conjunxi; neque id in philoſophia ſolum, ſed etiam in dicendi exercitatione; idem tibi faciendum cenſeo, ut par ſis in utriuſque orationis facultate. Quam quidem ad rem nos, ut videmur, magnum attulimus adjumentum hominibus noſtris, ut non modo Græcarum litterarum rudes, ſed etiam docti, aliquantum ſe arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem diſces tu quidem a principe hujus ætatis philoſophorum; & diſces, quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit: ſed tamen & noſtra leges non multum a Peripateticis diſ-

in dicendi exercitatione) Quidam addunt *feci*, quæ vox irrepſit ex margine in contextum, ut aliæ multæ. Et Cicero pater Græce Latineque declamabat, ut ipſe de ſe ſcribit in Bruto; & Filius, ut eſt in epiſtola modo allata.

idem tibi) Alii legunt: *item tibi*.

faciendum cenſeo) Alii leg. *cenſeo faciundum*: quam varietatem in gerundiis hujus generis efferendis ſemel notaſſe ſufficiat.

& ad judicandum) hoc eſt ad res philoſophicas.

& noſtra leges) Addidi *&*; quæ particula ita neceſſaria eſt, ut nihil magis. Pro *leges*, alii malunt *legens*; ne periodus abrumpatur: ſed hæc quidem battologia eſt, *noſtra legens legendis noſtris efficies* &c. Niſi forte duo verba *legendis noſtris* ſunt inſititia.

a Peripateticis diſſidentia) Quia Cicero finem bonorum in virtute collocat; & vel ſolam honeſtatem, ut Stoici, vel honeſtatem maxime, ut Peripatetici, propter ſe expetendam eſſe contendit. Ex hoc autem principio Officiorum præcepta ducit.

ſidentia : quoniam utrique & Socratici , & Platonici eſſe volumus . De rebus ipſis utere tuo judicio : nihil enim impedio ; orationem autem Latinam profecto legendis noſtris efficies pleniorem. Nec vero arroganter hoc dictum exiſtimari velim . Nam philoſophandi ſcientiam concedens multis ; quod eſt oratoris proprium , apte , diſtincte , ornate dicere , quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi, ſi id mihi aſſumo , videor id meo jure quodammodo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor , mi Cicero , ut non ſolum orationes meas , ſed hos etiam de philoſophia libros , qui jam ſe illis fere æquarunt , ſtudioſe legas . Vis enim dicendi major eſt in illis ; ſed hoc quoque colendum eſt æquabile , & temperatum orationis genus . Et quidem nemini video Græcorum adhuc contigiſſe , ut idem utroque in genere la-

utrique & Socratici , & Platonici) Tum vos Peripatetici , tum nos Academici profitemur dogmata Socratis , & Platonis . Nam Socrates Philoſophorum veluti parens pepetit Platonem , Plato Ariſtotelem Peripateticorum caput , & Xenocratem caput Academicorum . Itaque veteres Academici iidem erant ac Peripatetici , ut dicitur in cap. 4. lib. 3. Porro etiam Stoica cum Socraticis cohærent , ut eſt in proœmio Paradoxorum, & in Academ. 4. cap. 44. Alii vocem *utrique* referendam putant ad eos , qui ſequuntur , ut ſenſus ſit : volumus eſſe utrique . Alii pro *utrique* legunt *utrumque* . Alii *Socraticos* in *Stoicos* mutant .

ſe illis fere æquarunt) mole ac numero . Siquidem Cicero multos de philoſophia libros ſcripſerat , eoſque ſingillatim recenſet in proœmio libri 2. de Divinat. Alii leg. *illos fere æquarunt* . Sed cur non *illas* , quandoquidem ſermo eſt de *orationibus*?

boraret; ſequereturque & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus. Niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum ſit judicium: utrumque certe ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus forenſe dicendi tractare voluiſſet, graviſſime & copioſiſſime potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa, quæ a Platone didicerat, tenuiſſet, & pronuntiare voluiſset, ornate ſplendideque facere potuiſse. Eodemque modo de Ariſtotele, & Iſocrate judico: quorum uterque ſuo ſtudio delectatus contempſit al-
2 terum. Sed cum ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſthac, ab eo exordiri volui maxime, quod & ætati tuæ eſset aptiſſimum, & auctori-

quietum diſputandi genus) Non quod diſputatio careat contentione, ſed quia caret actione, amplificatione, & permotione animorum.

Demetrius Phalereus) In temperato dicendi genere excelluit. Dicitur *dulcis*, quemadmodum & Theophraſtus, quem ſecutus eſt, *dulcis* vocatur in Bruto. Ceterum Philoſophus potius, quam Orator, habitus eſt.

pronunciare voluiſſet) ideſt afferre ad oratorias exercitationes.

contempſit alterum) Ariſtoteles neglexit oratorium ſtudium, Iſocrates philoſophicum.

hoc tempore) Idem ad Attic. l.15. ep.13. *Nos hic φιλοσοφῦμεν (quid enim aliud?) & τὰ περὶ τῦ καθήκοντος magnifice explicamus, προσφωνῦμενque Ciceroni. Qua de re enim potius pater filio? Deinde alia.*

exordiri) Al. *ordiri*.

Digitized by Google

tati meæ. Nam cum multa ſint in philoſophia & gravia, & utilia, accurate copioſeque a philoſophis diſputata, latiſſime patere videntur ea, quæ de Officiis tradita ab illis & præcepta ſunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, vacare Officio poteſt: in eoque excolendo ſita vitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæſtio communis eſt omnium philoſophorum. Quis eſt enim, qui nullis Officii præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere? Sed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ, propoſitis bonorum, & malorum finibus, Officium omne pervertunt. Nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum, idque ſuis com-

latiſſime patere) Prima ratio, cur de Officiis ſcribat, quod materia latiſſime pateat ad omnem vitæ partem.

tecum agas) ſolus per te agas, & tibi agas. Sunt enim Officia quædam, quæ ſibi quiſque debet.

excolendo) Al. *colendo*.

quæſtio communis) Secunda ratio, quia quamvis quæſtio hæc de Officiis ſit philoſophorum omnium communis, non tamen revera philoſophi omnes de Officis præcipere poſſunt, vel recte præcipere.

propoſitis) ideſt conſtitutis. Al. *præpoſteris*.

bonorum & malorum finibus) Scilicet Epicurei, qui mala definiunt dolore, bona voluptate; cum etiam ſectæ ac diſciplinæ aliæ ab Epicurea ortæ, vel illam erroris ſimilitudine antegreſſæ, Officia perturbant & corrumpunt.

ſic inſtituit) ideſt hujuſmodi eſſe ſtatuit. Alii omittunt *ſic*.

modis, non honeſtate metitur ; hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere poſſit, nec juſtitiam, nec liberalitatem. Fortis vero, dolorem ſummum malum judicans, aut temperans ; voluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo poteſt. Quæ quamquam ita ſunt in promptu, ut res diſputatione non egeat, tamen ſunt a nobis alio loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de Officio nihil queant dicere. Neque ulla Officii præcepta firma, ſtabilia, conjuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab iis, qui ſolam, aut ab iis, qui maxime honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum : quoniam Ariſtonis, Pyr-

Si ſibi conſentiat) ſi ſemper eodem modo ſentiat, & vivat quemadmodum ſentit ; nec, natura ipſa monente., revocetur aliquando ad honeſtatem.

nec amicitiam) Quia qui ſuis commodis ſummum vitæ bonum metitur, ſeipſum dumtaxat diligit. Hic autem late ſumitur amicitiæ nomen pro ea, quæ in primo de Leg. c. 13. dicitur *naturalis quædam indulgentia & benevolentia, qua homines inter ſe continentur*. Alii leg. *fit, ut neque amicitiam* : quæ eſt additio alicujus Grammatici.

alio loco) in libris de Finibus, & in libro quarto Tuſcul, Quæſt.

conjuncta naturæ) ex naturæ fonte ducta, & ad naturam accommodata : ſiquidem a naturæ principiis Officia omnia proficiſcuntur, ut infra explicabit.

qui ſolam) Nudam honeſtatem admittunt Stoici, eamque unam ſequendam eſſe dicunt ; Academici, & Peripatetici honeſtatem maxime, poſt eam bona alia, tamquam honeſtatis præſidia & inſtrumenta.

propter ſe) ex ſua vi ac dignitate, ipſam per ſe primum.

Ariſtonis, Pyrrhonis, Herilli) qui omne diſcrimen veri & falſi, boni & mali, honeſti & inhoneſti tollebant. Vide lib. 5. de Fin. c.8.

rhonis, Herilli jampridem exploſa ſententia eſt. Qui tamen haberent jus ſuum diſputandi de Officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad Officii inventionem aditus eſſet. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæſtione potiſſimum Stoicos, non ut interpretes; ſed, ut ſolemus, e fontibus eorum judicio arbitrioque noſtro, quantum, quoque modo videbitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis diſputatio de Officio futura eſt, ante definire, quid ſit Officium: quod a Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omnis enim, quæ ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio, debet a definitione proficiſci; ut intelligatur, quid ſit id, de quo diſputetur.

jus ſuum) quandoquidem & ipſi ſunt philoſophi.

ſi rerum delectum) Ea ſiquidem ex Officio fiunt, quæ in deliberationem cadunt; &, habito delectu, cum ratione fiunt. Al. leg. *dilectum* & hic, & alibi: quod ſemel monuiſſe ſufficiat.

& in hac) Al. omittunt particulam *&*.

potiſſimum Stoicos) Interdum delabitur ad Peripateticos, pro veteri Academicorum inſtituto. Iccirco *potiſſimum* dicit. Ceterum in hac diſputatione Stoicos ſequi maluit; quia Stoici de virtute honorificentiſſime ſenſerunt.

quantum, quoque modo) Al. *quantocumque modo*. Ego malim, *quantum, & quoquo modo*.

definire, quid ſit Officium) Non loquitur de definitione propria, plena, & perfecta, quam vulgares Logici *eſſentialem* dicunt; ſed talem quamdam deſcriptionem intelligit, quæ ſatis ſit ad tollendas nominis ambiguitates; *ut inter quos diſſeritur* (de Fin. lib. 2. c. 1.) *conveniat, quid ſit id, de quo diſſeratur*. Nihilo plus requiritur in diſputationum principiis. Itaque corruit Cœlii Calcagnini diſquiſitio, in qua Ciceronem accuſat, quod Officium non definierit per genus & differentiam.

CAPUT I.

Duplex eſt de Officio quæſtio, itemque duplex hujus vocis uſus & ſignificatio.

3 OMnis de Officio duplex eſt quæſtio: unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus vitæ conformari poſſit. Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt: Omniane Officia perfecta ſint? Numquod Officium aliud alio majus ſit? & quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem Officiorum præcepta traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur; de quibus eſt

Omnis de Officio) Quoniam Officium multis modis dicitur, & iurer ambigua refertur, iccirco viſum eſt Ciceroni illud definire per diviſionem: qui modus eſt idoneus & uſitatus. Vide Rudimenta Logicæ noſtræ Syntagm 3. c. 5.

unum genus eſt) Prima quæſtio quodammodo theoretica eſt: quæritur enim, quinam ſit finis ultimus expetendorum, quod ſummum bonum dicitur.

in preceptis) Altera quæſtio de Officio ad praxim refertur, quomodo vitæ rationes, moreſque inſtitui debeant.

Omniane Officia perfecta) ideſt omnibus numeris abſoluta, ac proinde paria, quod ſentiebant Stoici.

aliud alio majus) quod ſentiebant Philoſophi alii, qui gradus in officio admittebant.

ad finem bonorum) Etiam præcepta referuntur ad finem bonorum, quem ſibi quiſque in omni vita proponere debet, tamquam curriculi metam; tamen proxime ad actionem ſpectant, & ad inſtitutionem vitæ communis. Vide lib. 5 de Fin. c. 6.

nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt Officii. Nam & medium quoddam Officium dicitur, & perfectum. *Perfectum Officium rectum, opinor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem commune, quod ii καθῆκον vocant*. Eaque ſic definiunt, ut rectum quod ſit, id perfectum Officium eſse velint; medium autem Officium id eſse dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit.

alia diviſio) Dividitur etiam Officium ex doctrina Stoica, ut ſit vel *perfectum rectumque*, vel *medium*, quod commune dici poteſt. Primum illud Græci vocant κατόρθωμα, alterum καθῆκον. *Media* Officia in lib. 3. c. 4. dicuntur *quaſi ſecunda quædam honeſta, non ſapientum modo propria, ſed cum omni hominum genere communia*. Ceterum iccirco a Stoicis dicuntur *media*, quod nec in bonis ponantur, nec in contrariis. Vide lib. 3. de Fin. c. 17.

rectum) *Rectum* vocant, ideſt nullo modo inclinatum, nullaque ex parte deficiens, quod uno modo ſe habet, nec cadit niſi in hominem ex Stoica diſciplina ſapientem. Hoc genus Officii tam rarum eſt, quam rara ſapientia Stoica.

commune) Ita *medium* Officium vocari poteſt, quia cadit in plures, ideſt in eos, qui errare aliquando pro humana infirmitate ſolent; ſed tamen, quod faciunt, adhibito delectu, & probabili ratione faciunt. Hi ſunt, quos communiter dicimus viros bonos & honeſtos.

quod ii) Alii tollunt hæc duo verba, alii alia in hoc membro movent. Ego totum exiſtimo aliunde adſcitum; imo & ſuperius. Cur enim opus erat, ut Cicero diceret, ſe opinari, *perfectum* Officium vocari *rectum*, ſi ſtatim docet, ita prorſus a Stoicis definiri, ne vocula quidem addita, aut mutata? Attamen nihil movere auſim; quod D. Ambroſius locum hunc imitatus videatur in lib. 3. de Offic. c. 2. *Hoc catorthoma, quod perfectum & abſolutum Officium eſt &c. cui ſecundum eſt commune Officium*. Niſi forte ex hoc ipſo Ambroſii loco facta eſt additio Ciceroni.

eſſe velint) Alii omnes leg. *eſſe definiant*. Sed Ciceto non ſolet hoc modo loqui: *ſic definiunt, ut eſſe definiant*.

ratio probabilis &c.) *quod ratione actum eſt*, inquit in lib. 3. de Fin. cap. 17. *id Officium appellamus*. Itaque operis hujus argumentum & materia eſt Officium illud, quod Stoici *medium*, alii commune vocant.

CAPUT II.

Quæ ſit de Officio conſultandi, & deliberandi ratio: quæque bujus operis partitio.

TRiplex igitur eſt, ut Panætio videtur, conſilii capiendi deliberatio. Nam, honeſtumne factu ſit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit; in quo conſiderando ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem aut inquirunt, aut conſultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes ac potentiam, quibus & ſe poſſint juvare & ſuos, conducat id, necne, de quo deliberant; quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare videtur cum honeſto id, quod videtur eſse utile. Cum enim utilitas ad ſe rapere, honeſtas con-

Triplex igitur) Panætius, quem ſequitur in his libris Cicero, triſariam de Officio quærebat: primo quidem, Honeſtumne factu ſit, an Turpe, quod in deliberationem cadit: deinde Utilene, an Inutile: poſtremo Honeſtumne præferendum ſit Utili, an Utile Honeſto. Vide lib. 3. c. 1.

inquirunt) Al. *anquirunt*.

conſilii capiendi) ideſt alterutram partem eligendi in omni vitæ uſu, de quo dubitetur.

jucunditatemque) Hinc apparet, jucunda quoque huc revocari, quatenus habent condimenti aliquid, ut dicitur in fine lib. 3.

utilitas ad ſe rapere) Utile pugnat aliquando cum Honeſto. Vide cap. 7. lib. 3. Porro utilitas dicitur *rapere*, honeſtas *revocare*, quia honeſtas conjuncta naturæ eſt. Adde, utilitatem, quæ pugnat cum honeſtate, videri, non eſſe.

tra revocare ad ſe videtur, fit, ut diſtrahatur deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac diviſione, cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo ſit, duo prætermiſsa ſunt. Nec enim ſolum, utrum honeſtum, an turpe ſit, deliberari ſolet; ſed etiam duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius; itemque duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit eſse rationem, in quinque partes diſtribui debere reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter: tum pari ratione de utili: poſt de comparatione eorum diſserendum.

– *duo prætermiſſa*) Arguitur Panætius, quod duas partes prætermiſerit. Quinque igitur partes hujus diviſionis eſſe debent. Prima: Honeſtumne ſit, an Turpe. Secunda: Utilene, an Inutile. Tertia: utrum ex duobus Honeſtis ſit Honeſtius. Quarta: utrum Utilius ex duobus Utilibus. Quinta: Honeſtumne Utili, an Utile Honeſto ſit præferendum.

Primum igitur) Dividit opus de Officiis in libros tres. In primo agit de Honeſto, quod primam & tertiam quæſtionem continet: in ſecundo de Utili, quod complectitur ſecundam & quartam: in tertio de pugna Honeſtatis cum Utilitate, quod pertinet ad ultimam.

CAPUT III.

De Honeſti ſeminibus atque elementis a natura inſitis.

4 PRincipio generi animantium omni eſt a natura tributum, ut ſe, vitam, corpuſque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur; quæque ad vivendum ſint neceſſaria, acquirat & paret, ut paſtum, ut latibula, ut alia ejuſdem generis. Commune item animantium omnium eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quantum ſenſu movetur, ad id ſolum, quod adeſt

Principio &c.) Capitis hujus doctrina fere tota, ac totidem verbis expreſſa eſt in lib. 2. de Fin. c. 14. quem locum conſule. Ut inquirat Honeſti ſemina & principia in natura, primum illud animadvertit, omne animal ſecundum naturam vivere, & quidquid agit ſive ad conſervationem ſui, ſive ad ſpeciei propagationem, ex appetitu agere a natura dato. Adde huc, quæ ſunt in lib. 5. de Fin. cap. 9.

queque) Al. *omniaque quæcumque*.

Commune item) Alii leg. *autem*. Non recte: ſiquidem illud ipſum, quod antea poſuit, commune eſt omni animantium generi; & idcirco utrumque a natura. *Commune* porro dicit, pro *communis*, Græco more. Ad primum hoc Officii genus pertinet amor & defenſio ſui, cibi tectique inquiſitio, & propagationis cura.

Sed inter hominem &c.) Bellua tantummodo ſentit, homo ſentit, & intelligit; in illa eſt anima, in homine animus quoque, ideſt mens & ratio, ſecundum quam operatur. Et quia ratio quoque ipſa eſt a natura, Officia inde ducta congruere naturæ debent.

quodque præſens eſt, ſe accommodat; paullulum admodum ſentiens præteritum, aut futurum: homo autem, quoniam rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, cauſsas rerum videt, earumque progreſſus & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus adjungit atque annectit futuras; facile totius vitæ curſum videt, ad eumque regendum præparat res neceſſarias: eademque natura vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis & ad vitæ ſocietatem; ingeneratque in primis præcipuum quemdam amorem in eos, qui procreati ſunt; impellitque, ut hominum

progreſſus & quaſi anteceſſiones) quomodo res progrediantur, ſeque ipſæ inter ſe antecedant, & alia aliam pariat. Alii leg. *prægreſſus*, ideſt cauſſas prægreſſas: ſed incidunt in ταυτολογίαν, cum *cauſſas* jam nominarit, atque adeo *principia & cauſſas*, ut quidam legunt.

ſimilitudines comparat) ſimilia transfert ad ſimilia, & comparat. Ita in lib. 2. de Fin. c. 14. *Homines a beſtiis plurimum differunt, quod rationem habeant, qua & cauſſas rerum, & conſecutiones videat, & ſimilitudines transferat, & disjuncta conjungat, & cum præſentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ conſequentis ſtatum.*

Eademque natura) Primum conſideravit hominem, ut animal eſt; deinde ut rationale; nunc ut ſociale conſiderat: imprimiſque ad partem hanc virtutum Officia revocat, & omnem honeſti rationem inde ortam. Ibid. *Eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his natura, & ſermone, & uſu congruentem, ut profectus a charitate domeſticorum ac ſuorum ſerpat longius, & ſe implicet primum civium, deinde omnium mortalium ſocietate.* Hinc apparent prima Honeſti ſemina, quæ ad juſtitiam pertinent.

ingeneratque in primis præcipuum quemdam amorem in eos, qui procreati ſunt.) Membrum hoc reſpicit verba modo allata ex loco de Fin. *profectus a charitate domeſticorum*. Valde dubitavi, num ex iis formatum fuerit ab aliquo Ariſtarcho, & huc inſertum. Nam revera ſine illo rectius cohæret oratio.

cœtus ac celebritates eſſe, & a ſe obiri velit; ob easque cauſsas ſtudeat parare ea, quæ ſuppetant ad cultum & ad victum; nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, ceteriſque, quos caros habeat, tuerique debeat. Quæ cura exſuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. In primiſque hominis eſt propria veri inquiſitio atque inveſtigatio. Itaque cum ſumus neceſſariis negotiis curiſque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiſcere; cognitionemque rerum aut occultarum aut admirabilium ad beate vivendum neceſſariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, ſimplex, ſincerumque ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. Huic veri videndi cupiditati ad-

celebritates eſſe, & a ſe obiri) Alii aliter legunt: ſed omnes retinent *celebrationes*, quam vocem ego mutavi in *celebritates*. Senſus autem eſt, homines natura ferri ad vitam conſociandam; ideoque & cœtus fieri & celebritates frequentari. Ego totum membrum ita legere mallim: *impellitque, ut hominum cœtus & concilia eſſe, ac celebrari velit*. Hoc enim loco civitates Cicero ſignificat, quæ dicuntur in Somnio Scipionis c. 4. *concilia cœtuſque hominum jure ſociati*.

ſuppetant) Al. *ſuppeditent*.

quæ cura) cura hæc, homini a natura inſita, animum exacuit, promptioremque facit ad agendum, quod agere debet.

Inprimiſque hominis eſt &c.) Sequitur prudentia, ad quam refertur cognitio omnis. Ait igitur, maxime propriam hominis curam eſſe, ut verum inquirat: quod probat ex curioſitate videndi, audiendi, diſcendi. Hanc quoque honeſtatis partem ad hominem ut ſociabilem pertinere, docet in lib. 3. de Fin. cap. 20. *Impellimur natura, ut prodeſſe velimus quamplurimis, in primis docendo, rationibuſque prudentiæ tradendis*.

Ex quo intelligitur) Hinc apparet, fraudem, malitiam, perjurium hominis naturæ repugnare.

juncta eſt appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informatus velit, niſi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis cauſsa juſte & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarumque rerum contemptio. Nec vero illa parva vis naturæ eſt rationiſque, quod unum hoc animal ſentit, quid ſit ordo, quid deceat, in factis dictiſque qui ſit modus. Itaque eorum ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pul-

appetitio principatus His verbis fortitudo deſcribitur, quam parit præſtandi cura. Ita in eodem lib. de Fin. c. 14. *Eadem ratio habet in ſe quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum accommodatum ec.*

bene informatus) ingenio non ſervili.

docenti) aperienti veritatem.

legitime imperanti) legitimo principi. Hinc animi altitudo, quam homines bene a natura informati in ipſis ſuppliciis aliquando oſtenderunt.

rerum contemptio) frequentiſſime apud Ciceronem celſitas animi cum rerum humanarum deſpicientia conjungitur. Magnus enim animus externa omnia infra ſe poſita ducit. Et hæc quidem prima eſt & potiſſima fortitudinis nota.

unum hoc animal) Hoc quoque proprium hominis eſt, eique ſoli a natura datum, ut ſentiat, quid deceat in factis dictiſque, modumque atque ordinem ſervet; quod pertinet ad temperantiam. Quartum hoc Honeſti genus aptum eſt & conflatum ex tribus ſuperioribus, ut monet Cicero in eodem loco de Finibus.

quid ſit ordo) εὐταξία, de qua in c. XLI.

quæ aſpectu ſentiuntur) Omnia animantia vident, ſed ſolus homo pulchritudinem & convenientiam videndo percipit.

quam ſimilitudinem) Convenientiam, quam homo ſentit in rebus externis, transfert ad animum, qui multo magis id, quod decet, ſentire, & ſervare debet. Hinc oritur recta ratio cogitandi, loquendi, & agendi, pro modo rerum, temporum, & locorum.

chritudinem, conſtantiam, ordinem in conſiliis factiſque conſervandum putat; cavetque, ne quid indecore, effœminateve faciat, *tum in omnibus & opinionibus & factis ne quid libidinoſe aut faciat*, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honeſtum; quod etiamſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit; quodque vere dicimus, etiamſi a nullo laudetur, laudabile eſse natura. Formam quidem ipſam, Marce fili, & tamquam faciem honeſti vides: quæ ſi oculis cerneretur, mirabiles amores, ut ait Plato de ſapientia, excitaret ſui.

effœminateve faciat) Adde, *aut cogites*: quod eſt in fine periodi. Nam reliqua hæc, *tum in omnibus & opinionibus & factis nequid libidinoſe aut faciat*, inſerta puto, ex interpretatione margini adſcripta: proindeque alia typorum forma ſunt expreſſa.

Quibus ex rebus) Ex juſta ſocietatis cura, ex recta inveſtigatione veri, ex rationabili appetitione præſtandi, ex ordine & modo in factis dictiſque omnibus, ideſt ex juſtitia, prudentia, fortitudine, temperantia, efficitur honeſtum; & ex honeſto oritur Officium.

etiamſi nobilitatum non ſit,) Id referendum eſt ad Epicurum, qui honeſtum judicabat, quod eſſet *populari fama glorioſum, & a multitudine laudaretur*; ut eſt in lib. 2. de Fin. c. XV. ubi Cicero hanc opinionem oppugnat.

laudabile eſſe natura) Quia res illæ quatuor, ex quibus efficitur honeſtum, manant a natura ipſa hominis; iccirco honeſtum eſt ſuapte natura laudabile, nec laude indiget aliunde quæſita.

de ſapientia, excitaret ſui) Antea legebatur *excitaret ſapientiæ*. Faernus loco *ſapientiæ* repoſuit *ſui*. Ego vocem *ſapientia* non excluſi, ſed in ſede ſua poſui. Locus Platonis eſt in Phædro, quem Cicero imitatus eſt in lib. 2. de Fin. c. 16. *Oculorum, inquit Plato, eſt in nobis ſenſus acerrimus. Quam illa* (ideſt ſapientia) *ardentes amores excitaret ſui, ſi videretur!*

CAPUT IV.

Quatuor ſunt virtutes, unde Honeſtum, & Officia vitæ manant, Prudentia, Juſtitia, Fortitudo, Temperantia.

SEd omne, quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perſpicientia veri ſolertiaque verſatur: aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendoque ſuum cuique, & rerum contractarum fide: aut in animi excelſi atque invicti magnitudine ac robore: aut in omnium, quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo; in quo ineſt modeſtia & temperantia. Quæ quatuor quamquam inter ſe colligata atque implicata ſunt, tamen ex ſingulis certa Officiorum genera naſcuntur: velut ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt, in qua ſapientiam & prudentiam ponimus, ineſt indagatio atque inventio veri; ejuſque virtutis hoc munus eſt proprium. Ut enim quiſque maxime

colligata atque implicata) Hoc philoſophi omnes communiter docent, virtutes inter ſe colligatas eſſe, ut una haberi nequeat, niſi omnes habeantur. Quidam etiam unam dumtaxat virtutem eſſe ajunt, variis nominibus præditam, ut refert Plutarchus de Virtute Morali.

ſapientiam & prudentiam) Sapientiam cum prudentia conjungit, ut omnem prorſus veri indagationem atque inventionem complectatur.

perſpicit, quid in re quaque veriſſimum ſit; quique acutiſſime & celerrime poteſt & videre & explicare rationem; is prudentiſſimus & ſapientiſſimus rite haberi ſolet. Quocirca huic quaſi materia, quam tractet & in qua verſetur, ſubjecta eſt veritas. Reliquis autem tribus neceſſitates propoſitæ ſunt ad eas res parandas tuendaſque, quibus actio vitæ continetur; ut & ſocietas hominum conjunctioque ſervetur; & animi excellentia magnitudoque tum in augendis opibus, utilitatibuſque & ſibi & ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpiciendis, eluceat. Ordo enim, & conſtantia, & moderatio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſolum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quemdam adhibentes & ordinem, honeſtatem & decus conſervabimus.

ſubjecta eſt veritas) Prudentia poſita eſt in cognitione, Juſtitia, Fortitudo, Temperantia in actione. Nam Prudentia ſpectat veritatis notitiam, Juſtitia ſocietatis conſervationem, Fortitudo animi in agendo celſitatem, Temperantia ordinem, conſtantiam, moderationem in rebus omnibus, quæ tractantur in vita.

Reliquis autem tribus) Quidam addidere *virtutibus*; quod minime oportebat. Tribus igitur reliquis neceſſaria omnia propoſita ſunt, quæ parantur in vita ad juſte, fortiter, moderate agendum.

Ordo enim) Per ordinem, ideſt *εὐταξίαν*, conſtantiam, & moderationem ſignificatur temperantia, quæ non caret quidem mentis agitatione; attamen, quia pergit ad actionem, & in hac præſertim dominatur, idcirco ad actionem ipſa quoque pertinere dicitur. Vulgo pro *enim* leg. *autem*: quam particulam nec ſenſus nec orationis contextus pati poteſt.

CAPUT V.

De Prudentia, qui primus eſt Honeſti fons.

EX quatuor autem locis, in quos ho- 6
neſti naturam vimque diviſimus, primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur & ducimur ad cognitionis & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus; labi autem, errare, neſcire, decipi, & malum & turpe ducimus. In hoc genere & naturali & honeſto duo vitia vitanda ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hiſque temere aſſentiamur; quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad conſiderandas res & tempus & diligentiam: alterum eſt vitium, quod quidam nimis magnum ſtudium multamque operam in res obſcuras atque difficiles conferunt, eaſdemque non neceſſarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honeſtis & cognitione dignis ope-

primus ille) Locus primus late patet, ut non rerum modo expetendarum, & fugiendarum ſcientiam complectatur, quæ proprie prudentia dicitur, ſed omnem prorſus veri cognitionem. Itaque Zeno prudentiæ vocem pro ſcientia ſumebat, ut ſcribit Plutarchus de Virt. Mor.

aſſentiamur) Al. *aſſentiamus*.

ræ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in Aſtrologia C. Sulpitium audivimus; in Geometria Sex. Pompejum ipſi cognovimus; multos in Dialecticis, plures in Jure Civili. Quæ omnes artes in veri inveſtigatione verſantur, cujus ſtudio a rebus agendis abduci contra officium eſt. Virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: a qua tamen ſæpe fit intermiſſio; multique dantur ad ſtudia reditus. Tum agitatio mentis, quæ numquam quieſcit, poteſt nos in ſtudiis cognitionis etiam ſine opera noſtra continere. Omnis autem cogitatio motuſque animi aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad bene beateque vivendum; aut in ſtudiis ſcientiæ cognitioniſque verſatur. Ac de primo quidem Officii fonte diximus.

inveſtigatione) Al. *veſtigatione*.

agendis) Al. *gerundis*.

contra officium eſt) Quod ex profeſſo probat in cap. XLV.

a qua tamen &c.) Non improbandæ intermiſſiones aliquæ ab actione, ut ad ſtudia redeamus, tamquam ad animi levamen.

Tum agitatio) Accedit quod etiam agendo poſſumus cogitare, & verum inquirere: quia mens numquam quieſcit, & poteſt in cognitionis ſtudiis verſari, etiamſi opera noſtra alio ſpectet pro ſuſcepto rerum gerendarum inſtituto.

ſtudiis cognitionis) Al. *ſtudiis cogitationis*.

omnis autem cogitatio) Duplex eſt cogitationis ratio: prima verſatur in conſultando & deliberando de Officio, hoc eſt in delectu bonorum & malorum; altera refertur ad ſcientiam & cognitionem. Prima dicitur prudentia, ſecunda ſapientia: utraque tamen pertinet ad unam eamdemque honeſti partem, & pro virtute una hoc loco ſumitur.

CAPUT VI.

De Juſtitia.

DE tribus autem reliquis latiſſime patet ea ratio, qua ſocietas hominum, & vitæ quaſi communitas continetur: cujus partes duæ ſunt; Juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta Beneficentia, quam eamdem vel Benignitatem, vel Liberalitatem appellari licet. Sed Juſtitiæ primum munus eſt, ut ne cui quis noceat, niſi laceſſitus injuria: deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut ſuis. Sunt autem privata nulla natura, ſed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; 7

partes duæ ſunt) Prima loci hujus pars eſt ea, quæ proprie Juſtitia vocatur, & princeps virturum omnium cenſetur non a Cicerone modo, ſed & ab Ariſtotele, & a Philoſophis omnibus. Altera pars, Juſtitiæ ſocia & affinis, nuncupatur Liberalitas, de qua erit ſermo in cap. XIII.

laceſſitus injuria) Primum Juſtitiæ munus eſt, ut nemini noceatur. Addit exceptionem propter Officia, quæ in puniendo & ulciſcendo ſervanda ſunt, præſertim in bello, ut explicabitur in cap. XII. Id, ut ſcribit D. Ambroſius in lib. 1. Offic. c. 28. *Evangelii auctoritate evacuatur.* Vid. Lactantium lib. 6. cap. 18. & Tertullianum lib. de Patientia.

Deinde) Alterum Juſtitiæ munus eſt, ne quis ſibi uſurpet, quæ ſua non ſunt. Quamquam hoc ipſum referri ſolet ad munus primum, ne cui fiat injuria, aut ullo modo noceatur.

communibus) Modus utendi communibus explicatur in lib. 3. de Fin. cap. 20. *Theatrum cum commune ſit, recte tamen dici poteſt, ejus eſſe eum locum, quem quiſque occupavit.* Id ipſum pluribus oſtendit per equeſtria Seneca in lib. 7. de Benef. c. 12.

in vacua) in prædia domino carentia.

aut victoria, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, ut Ager Arpinas, Arpinatium dicatur; Tuſculanus, Tuſculanorum: ſimiliſque eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cujuſque fit, eorum quæ natura fuerant communia; quod cuique obtigit, id quiſque teneat. Eo ſi quis ſibi plus appetet, violabit jus humanæ ſocietatis. Sed quoniam, ut præclare ſcriptum eſt a Platone, non nobis ſolum nati ſumus, ortuſque noſtri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari; homines autem hominum cauſsa eſſe genitos, ut ipſi inter ſe, alius alii,

victoria, aut lege) jure belli, vel jure civili.

conditione) quolibet contractu.

ſorte) etiam ſorte dominium acquiritur, præſertim in dividundo

poſſeſſionum deſcriptio) diviſio, dimenſio, aſſignatio.

Eo ſiquis) Ita in meo codice. Vulgo leg. *Ex quo ſiquis*: quam lectionem retinere juniores Critici voluerunt, invito Lambino: quaſi vero non ſatis ſit, duas ſuperiores periodos cœpiſſe per *Ex quo*, niſi addatur tertia. Al. leg. *Et ſiquis*.

plus appetet) Verbum hoc vim quamdam nimiam & odioſam habet, ut cum dicimus *appetere aliena*: eſt autem cupide petere.

Sed quoniam) Ad Officium pertinet, & ad tertium veluti juſtitiæ munus, ut communi utilitati ſerviatur propter naturalem hominis cum homine conjunctionem.

a Platone) in Epiſt. ad Archytam Tarentinum, ut eſt in lib. 2. de Fin. c. 14.

partem parentes) Duas has voces Critici inſertas fuiſſe putant.

placet Stoicis &c.) Lactantius de Ira Dei cap. 13. *Vera eſt ſententia Stoicorum, qui ajunt, noſtra cauſſa mundum fuiſſe conſtructum. Omnia enim, quibus conſtat, quæque generat ex ſe mundus, ad utilitatem hominum accommodata ſunt*. Alii leg. *ut placet Stoicis*.

prodeſſe poſſent; in hoc naturam debemus ducem ſequi, & communes utilitates in medium afferre mutatione Officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, opera, facultatibus devincire hominum inter homines ſocietatem.

CAPUT VII.

De Fide, quod Juſtitiæ fundamentum eſt: tum de duobus Injuſtitiæ generibus, & de cauſſis prioris.

FUndamentum eſt autem Juſtitiæ Fides; ideſt dictorum conventorumque con-
ſtantia & veritas. Ex quo, quamquam 8
hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſe exquirunt, unde verba ſunt ducta; credamuſque, quia *fiat* quod dictum eſt, appellatam *fidem*. Sed Injuſtitiæ duo ge-

tum artibus) Vulgo editores non intelligentes vim particulæ *tum*, quæ hoc loco conjunctionis munere fungitur, eam iterarunt in duobus inciſis, quæ ſequuntur.

Fundamentum) Fidem, quæ Juſtitiæ fundamentum eſt, definit primum ex Officio, deinde ex notatione nominis more Stoicorum.

credamuſque) Particula *que* redundare videtur: ſiquidem verba omnia poſt *ex quo* ſunt interjecta per quamdam parentheſim. Sed eſt tamen, cur poſſit retineri.

Injuſtitiæ duo genera) Diſputat de Injuſtitia, quia contraria contrariis illuſtrantur. Duo igitur ſunt Injuſtitiæ genera: quia non ſolum injuſte facit, qui injuriam infert; ſed etiam qui, cum poſſit, non tuetur eos, quibus infertur, pro duplici Juſtitiæ munere, ne cui noceatur, & ut ſocietati ſerviatur.

nera ſunt. Unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant injuriam. Nam qui injuſte impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus videtur afferre ſocio: qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, injuriæ, tam eſt in vitio, quam ſi parentes, aut patriam, aut amicos deſerat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi cauſſa de induſtria inferuntur, ſæpe a metu proficiſcuntur: cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, niſi id fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiſcantur ea, quæ concupierunt; in quo vitio latiſſime patet avaritia. Expetuntur

tam eſt in vitio) quia agitur de ſocio: ideoque tam qui lædit, quam qui non defendit, injuſtus eſt. Loquitur autem vel de eodem vitii genere, vel de eadem vitii menſura ex diſciplina Stoicorum, apud quos peccata ſunt æqualia.

ſæpe a metu) Cauſſas recenſet, propter quas homines hominibus injuriam inferunt: quarum prima eſt metus. Multi enim lædunt, ne lædantur.

aggrediuntur) Al. *nonnulli aggrediuntur*: quod ferri non poteſt. Nominativus verbi *aggrediuntur* latet ſub illis verbis *maximam partem*, ideſt plurimi.

ut adipiſcantur) Secunda cauſſa injuriæ inferendæ eſt πλεονεξία, ideſt rei familiaris amplificandæ cupiditas, quæ quidem amplificatio ipſa per ſe vituperanda non eſt, ſi fiat ſine alterius damno & injuria. Cupiditas autem amplificandi vel uſus neceſſarios ſpectat, vel voluptates perfruendas, vel opes & benefaciendi facultatem, vel magnificos apparatus & vitæ cultum.

Expetuntur enim) Reddit rationem, cur avaritia latiſſime pateat. Vulgo pro *enim* leg. *autem*: quæ particula ſi retineatur, idem erit trium proximorum membrorum initium.

enim divitiæ cum ad uſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major eſt animus, in iis pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat, ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in Rep. princeps vellet eſſe, cujus fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia & copia: quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda: ſed fugienda ſemper injuria eſt. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos Juſtitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderint. Quod enim eſt apud Ennium, *nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt*, id latius patet. Nam quicquid ejuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum ſit ſanctam ſervare ſocietatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæſaris,

opes & gratificandi facultatem) Pecunia parantur opes & potentia; opibus & potentia gratificandi facultas.

exercitum alere) Vide Paradoxum VI. Plinius in lib. 33. c. 10. legionem dicit, non exercitum.

Maxime autem) Tertia cauſſa injuriæ inferendæ ambitio eſt, quam Græci dicunt φιλοτιμίαν. Hoc autem magnorum Ingeniorum vitium eſt; ideoque majore animi providentia vitandum, ut ait in fine capitis.

qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. Eſt autem in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis, ſplendidiſſimiſque ingeniis plerumque exiſtunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cavendum eſt, ne quid in eo genere peccetur.

CAPUT VIII.

Injuria alia alia levior.

SEd in omni Injuſtitia permultum intereſt, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis eſt, & ad tempus; an conſulto & cogitata fiat injuria. Leviora ſunt enim, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria ſatis dictum eſt.

& cogitata) Al. *& cogitato*, al. *& cogitate*.

CAPUT IX.

Explicato primo Injuſtitiæ genere, cauſſas recenſet, ex quibus oritur alterum.

PRætermittendæ autem defenſionis, de- 9
ſerendique Officii plures ſolent eſſe
cauſsæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt; *aut etiam negligentia*, *pigritia*, *inertia*, aut ſuis ſtudiis quibuſdam, occupationibuſve ſic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, deſertos eſſe patiantur. Atqui videndum eſt, ne non ſatis ſit id, quod apud Platonem eſt in philoſophos dictum; quod in veri inveſtigatione verſentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter ſe digladiari ſolent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea juſtos eſſe. Nam dum alterum Juſtitiæ genus aſſequuntur, inferenda ne cui noceant

aut etiam negligentia, pigritia, inertia) Hæc addita, ut opinor, margini fuerant ad eos ſignificandos, qui laborem ſuſcipere nolunt; unde in contextum irrepſere ad conſtructionem turbandam. Quis enim dixerit, *impediri negligentia, aut inertia*?

Atqui videndum) Sic in Tuſcul. 2. c. 18. *Atqui vide, ne &c.* *Videndum* autem ponitur pro *verendum*. Locus Platonis eſt in ſexto de Rep. ubi ait, philoſophos veluti tecto receptos ſuum ſibi negotium agere, dum alii tempeſtate jactantur. Hoc non videtur Ciceroni ſatis eſſe ad Juſtitiæ laudem: attamen dubitando reprehendit ob Platonis reverentiam. Vulgo pro *Atqui* legitur *Itaque*.

injuria; in alterum incidunt Injuſtitiæ. Diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent, deſerunt. Itaque eos ad Remp. non acceſſuros quidam putant, niſi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipſum ita juſtum eſt, quod recte fit, ſi eſt voluntarium. Sunt etiam, qui aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero Injuſtitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deſerunt enim vitæ ſocietatem, quia nihil conferunt in eam ſtudii, nihil operæ, nihil facultatum. Quando igitur duobus generibus Injuſtitiæ propoſitis, adjunximus cauſſas utriuſque generis; eaſque res ante conſtituimus, quibus Juſtitia continetur; facile, quod cujuſque temporis Officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos valde amabimus, judicare. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum: quamquam Terentianus

incidunt Injuſtitiæ) Siquis vocem *Injuſtitiæ* non probet, oportet totum membrum ita legat: *dum alterum injuſtitiæ genus effugiunt, inferenda ne cui noceant injuria, in alterum incidunt.*

non acceſſuros quidam) Vulgo alii leg. *ne acceſſuros quidem*: quod certe ferri nequit, ſi quid Latine ſcimus. Loquitur autem de philoſophis Epicureis, qui ajebant, ut eſt in oratione pro Sextio cap. 10. *remp. capeſſere hominem bene ſanum non oportere.*

niſi noſmetipſos &c.) niſi omnia prorſus ad nos referemus.

difficilis cura) Ægre aliena curamus: quia, ut modo dixit, noſmetipſos valde amamus, & omnia fere ad nos referimus.

ille Chremes humani nihil a ſe alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut adverſa eveniunt, quam illa, quæ ceteris, quæ quaſi longo intervallo interjecto videmus; aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum ſit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipſa per ſe; dubitatio cogitationem ſignificat injuriæ.

Chremes) In Heautontimorumeno 1. 1. 25. Ex quo loco apparet, omnium rerum humanarum curam aliquo modo ad quemlibet hominem pertinere, pro naturali inter homines ſocietate. Ita hoc Terentii carmen explicat Cicero etiam in lib. 1. de Legibus c. 12.

aliter de illis) Eadem illa mala, quæ alii merito pati videntur, nobis immerito accidere judicamus; & contra, ſi ſint bona: quia aliter movent proxima, aliter remota.

Quocirca) Ex dictis ſequitur, nihil eſſe agendum, niſi plane conſtet, æquum eſſe; ne forte nimio erga nos amore decipiamur.

dubitatio cogitationem &c.) Qui dubitat & deliberat, num aliquid ſibi liceat, cupit licere; qui cupit, facile inducitur ut credat. Itaque ipſa quoque dubitatio & deliberatio in re gravi criminis loco eſt. Dubitanti Veſpaſiano, num ſe Imperatorem appellari pateretur adverſus Vitellium, ita Mutianus apud Tacitum lib. 2. Hiſtor. cap. 77. *Qui deliberant, deſciverunt*. Vide plura hac de re in lib. 3. cap. 8.

CAPUT X.

Docet, Officia, quæ ad ſocietatem referuntur, pro ratione temporum variari; & quod ex Officio erat, id contra Officium fieri.

10 SEd incidunt ſæpe tempora, cum ea, quæ maxime videntur digna eſſe juſto homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur fiuntque contraria; ut reddere depoſitum, facere promiſſum, quæque pertinent ad veritatem & ad fidem, ea migrare interdum, & non ſervare, ſit juſtum. Referri enim decet ad ea, quæ poſui in principio, fundamenta Juſtitiæ; primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati ſerviatur. Cum tempora commutantur, commutatur Officium, & non ſemper eſt idem. Poteſt enim accidere promiſſum aliquod & conventum, ut id effici ſit inutile vel ei,

depoſitum) vulgo additur, *etiam ne furioſo?* Sed Critici omnes fatentur, hoc quoque ex illis eſſe, quæ margini adſcripta fuere ab explanatoribus, & Grammaticis.

ea migrare) ideſt tranſilire: qua ratione verbum *migro* adhibetur, etiam in lib. 3. de leg. cap. 4. & alibi. Sunt qui legant, *ea negare*: ſed perperam.

Referri enim decet) Pro *decet* fortaſſe legendum *debent*. Scilicet promiſſa omnia revocari debent ad illa duo Juſtitiæ fundamenta, & ex iis dijudicari.

Cum tempora) Al. *ea cum tempore*: ideſt, cum ea tempore commutantur.

cui promiſſum ſit, vel ei qui promiſerit. Nam ſi, ut in fabulis eſt, Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet, Theſeus filio Hippolyto ſuo non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis, ut dicitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promiſſa igitur ſervanda ſunt ea, quæ ſint iis, quibus promiſeris, inutilia; nec ſi plus tibi noceant, quam illi proſint, cui promiſeris, contra Officium eſt, majus anteponi minori: ut, ſi conſtitueris te cuipiam advocatum in rem præſentem eſſe venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non ſit contra Officium, non facere quod dixeris; magiſque ille, cui promiſsum ſit, ab Officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur. Jam illis promiſſis non ſtandum eſſe quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus do-

Poteſt enim accidere &c.) Libenter transferrem particulam *ut*, atque ita legerem: *Poteſt enim accidere, ut promiſſum aliquod & conventum effici &c.* Ita puto ſcriptum a Cicerone fuiſſe. Quis enim ita loquatur: Accidit lex aliqua, ut eam ſervari ſit inutile?

Ex tribus) Tria optaverat a Neptuno Theſeus, ut Minotaurum occideret; ut ad inferos ſibi aditus aperiretur; ut filius Hippolytus periret. Porro tertium hoc imprudens optaverat, quod novercæ criminationibus temere crediditſet: ideoque obtinere non debebat.

ut dicitur) Al. *ut ſcribitur*.

advocatum in rem præſentem) Operam te præſentia tua alicui daturum in judiciali controverſia.

promiſſis non ſtandum) De toto hoc genere fuſius agit ſub finem lib. 3. c. XVI.

lo promiſerit ? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

CAPUT XI.

De Injuriis ex callida juris interpretatione ortis.

EXiſtunt etiam ſæpe Injuriæ calumnia quadam, & nimis callida, ſeu malitioſa juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus*, *ſumma injuria*, factum eſt jam tritum ſermone proverbium. Quo in genere etiam in Republica multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum eſsent cum hoſte pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum eſſent pactæ, non noctium induciæ. Ne noſter quidem probandus, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum

jure Prætorio) edicto Prætoris, quod interponebatur ad contractus diſſolvendos, qui metu, vel dolo facti fuiſſent.

legibus) Dolus malus legibus puniebatur, ut idem Cicero ſcribit lib. 3. cap. 15. Sed quia leges caſibus omnibus providere non potuerant, acceſſit ſubſidium Prætorium.

Exiſtunt) Ex ipſis legibus quidam occaſionem injuriæ capiunt.

Summum jus) Terentius in Heautontimorumeno 4. 5. 48. *jus ſummum ſæpe ſumma eſt injuria*.

triginta) Al. *centum & triginta*.

pactæ induciæ) Al. *factæ induciæ*.

Ne noſter) Nam ille, qui induciarum fidem violavit, Græcus fuit, ſive Cleomenes, ſive alius.

Q. Fabium) Rem narrat Valerius Max. in lib. 7. cap. 3. num. 4.

Nolanis , & Neapolitanis de finibus a ſenatu datum, cum ad locum veniſſet, cum utriſque ſeparatim loquutum , ut ne cupide quid agerent , nec appeterent ; atque ut regredi , quam progredi mallent . Id cum utrique feciſsent ; aliquantum agri in medio relictum eſt . Itaque illorum fines , ſicut ipſi dixerant , terminavit : in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit . Decipere hoc quidem eſt, non judicare . Quocirca in omni re fugienda eſt talis ſelertia .

CAPUT XII.

De Officiis ſervandis in puniendo & ulciſcendo: maxime autem de bellicis . Poſtremo loco de juſtitia erga ſervos .

SUnt autem quædam Officia etiam adverſus eos ſervanda , a quibus injuriam acceperis . Eſt enim ulciſcendi , & 11
puniendi modus . Atque haud ſcio , an ſa-

nec appetcrent) Verbum *appeto* ſatis rem explicar , ut diximus in adnotat. ad cap. VI. quidam legere malunt , *nec appetenter* : ſatis ingenioſe , ſi Cicero , qui toties de humanis cupiditatibus ioquitur, adverbium hoc alias uſurpaſſet . Sed non eſt , opinor , antiquius ætate Apuleii .

dixerant) Al. *diſceſſerant* .

Sunt autem &c.) Hactenus de juſtitiæ Officiis egit , quæ alter alteri pro ſocietatis jure præſtare debet ; nunc de illis , quæ extra ſocietatem ſervanda ſunt , vel cum privato inimico , vel cum hoſte reip. , vel cum ſervo , vel cum eo , qui per fraudem lædit .

tis ſit, eum, qui laceſſierit, injuriæ ſuæ pœnitere; ut & ipſe ne quid tale poſthac, & ceteri ſint ad injuriam tardiores. Atque in Republica maxime conſervanda ſunt jura belli. Nam cum ſint duo genera decertandi; unum per diſceptationem, alterum per vim: cumque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum; confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſſam, ut ſine injuria in pace vivatur. Parta autem victoria, conſervandi ſunt ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt: ut majores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt; at Kartaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt. Nollem Corinthum: ſed credo aliquid ſequutos, opportunitatem lo-

poſthac) Al. addunt *committat*: quod non eſt neceſſe. Non putat Cicero, ſatis eſſe eum, qui læſerit, pœnitere; ſed puniri vult, ut & ipſe poſthac abſtineat, & alii ab injuria deterreantur. Notandum tamen verbum *haud ſcio*, quod nec plane affirmantis eſt, nec tempora omnia complectentis.

conſervanda ſunt &c.) Quia in bello maxime præteriri modus ſolet; cum tamen juſtitia poſcat, ut nihil in eo fiat, niſi ad fruendam pacem ſine injuria.

qui non crudeles) Eam belli partem examinat, quæ pertinet ad injuriæ illatæ punitionem.

non immanes) Al. omittunt duas has voces.

at Karthaginem) quia Pœni fœdifragi, & Hannibal crudelis.

Corinthum) Græciæ decus, commune Europæ Aſiæque emporium, L. Mummius delevit anno V. C. DCVII. ut præter alios narrat Florus lib. 2. c. 16.

aliquid ſequutos) non ſine cauſſa feciſſe. In diſturbatione Corinthi utilitatis ſpecie peccatum eſſe ait lib. 3. c. VII.

opportunitatem loci) inter duo maria poſiti, Jonium, & Ægeum.

ci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Mea quidem ſententia, paci quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. In quo ſi mihi eſſet obtemperatum, ſi non optimam, at aliquam Rempub. quæ nunc nulla eſt, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, conſulendum eſt; tum ii, qui, armis poſitis, ad Imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percuſſerit, recipiendi. In quo tantopere apud noſtros juſtitia culta eſt, ut ii, qui civitates, aut nationes deviſtas bello in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent more majorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſime Feciali populi Romani jure perſcripta eſt. Ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante ſit, & indictum. Popilius Imperator

mihi obtemperatum) Cicero auctor pacis fuerat inter Cæſarem, & Pompejum: ſed contempta eſt ejus opinio tamquam hominis plus nimio metuentis.

Et cum iis &c.) Victis pro humanitate conſulendum eſt; dedentes ſe, pro fide recipiendi ſunt.

aries) Si oppidani obſeſſi tamdiu deditionem diſtuliſſent, donec mœnia ariete quaterentur, non facile recipiebantur: quod Cicero minime juſtum putat.

Feciali jure) quod ab Equicolis, antiqua gente, deſcripſit Ancus Martius. Vide Livium lib. 1. c. 32.

aut rebus) legendum puto: *& rebus repetitis geratur, & denunciatum ante ſit atque indictum*. Nam prius Legati ad res repetendas mittebantur; &, niſi redderentur, bellum per Feciales denunciabatur. Ordinem totum rei hujus, & formulas adhiberi ſolitas habes apud Livium loco citato. Porro *rerum repetundarum* nomine quælibet injuria ſignificabatur.

Popilius) C. Popilius Lænas, qui Conſul fuit anno V. C. DLXXXII. ſecundum Varronem.

tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Popilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remanſiſſet, Cato ad Popilium ſcripſit, ut ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo eum obligaret militiæ ſacramento: quia priore amiſſo, jure cum hoſtibus pugnare non poterat. *Adeo ſumma erat obſervatio in bello movendo*. Marci quidem Catonis ſenis epiſtola eſt ad M. filium, in qua ſcribit, ſe audiſſe, eum miſſum factum eſſe a conſule, cum in Macedonia Perſico bello miles eſset. Monet igitur, ut caveat, ne prælium ineat. Negat enim jus eſſe, qui
12 miles non ſit, pugnare cum hoſte. Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perduellis eſset, is hoſtis

Catonis filius) Catonem Cenſorium ſignificat, cujus filius meruit toto quadriennio belli hujus ab Æmilio Paullo confecti, ut eſt in ejuſdem Æmilii vita apud Plutarchum. De ejus virtute vide Juſtinum lib. 33. c. 2. A Frontinum Stratag. lib. 4. c. 5.

jure pugnare) Solutus priore ſacramento per ſuæ legionis dimiſſionem, remanere ipſe in exercitu non poterat, & jure cum hoſte pugnare, niſi novo ſe ſacramento obſtrinxiſſet.

Adeo ſumma erat obſervatio &c.) Inepta exclamatio, ex margine traducta; ut alii quoque ſuſpicati ſunt.

Perſico bello) Bello Macedonico ſecundo, quod cum Perſeo Philippi filio, ultimo Macedonum Rege, geſtum eſt. Quamvis autem bellum hoc videatur magis proprie dici debere *Perſeum*, quæ vox Propertii eſt; attamen Critici animadverterunt, ubique fere *Perſicum dici*.

animadverto, quod &c.) Obſervanda conſtructio.

perduellis) Idem obſervat Varro lib. 4. de L. L. Origo vocis eſt *duellum*, poſtea *bellum*.

vocaretur, lenitate verbi triſtitiam rei mitigante. Hoſtis enim apud majores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant Duodecim Tabulæ, AUT STATUS DIES CUM HOSTE: Item, ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUCTORITAS. Quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quamquam id nomen durius jam effecit vetuſtas: a peregrino enim jam receſſit, & proprie in eo, qui ferret arma contra, remanſit. Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, cauſsas omnino ſubeſse tamen oportet eaſdem, quas dixi paullo ante juſtas cauſsas eſse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria propoſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. Ut enim cum civi aliter contendimus, ſi eſt inimicus, aliter ſi competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis eſt, cum altero capitis & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter eſset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœ-

ſtatus dies cum hoſte) dies judicii cauſſa conſtiturus cum peregrino.

æterna auctoritas) Jus Dominii integrum ac perpetuum Populo Romano ad vindicanda bona ſua adverſus peregrinos. Peregrinus enim uſucapere non poterat.

ni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui juſtiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara:

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis;
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes;
Ferro, non auro vitam cernamus utrique.
Voſne velit, an me regnare, bera quidve ferat fors,
Virtute experiamur: & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum eſt:
Dono ducite, doque volentibus cum magnis Diis.

Regalis ſane, & digna Æacidarum gente ſententia. Atque etiam ſi quid ſinguli temporibus adducti hoſti promiſerint,

13

Nec mi &c.) Ex quinto Ennii annali. Ita Pyrrhus Epirotarum rex reſpondit Fabricio a Romanis miſſo cum magna auri vi ad redimendos captivos.

cauponantes) Cauponantur bellum, qui lucri cauſſa illud gerunt.

vitam cernamus) dimicemus, veteri loquendi modo.

utrique) Al. *uterque*.

bera fors) fors domina rerum.

Dono ducite) Captivos gratis Pyrrhus reddidit, ut eſt apud Aurelium Victor. de Vir. Illuſtr. cap. 35.

volentibus) Cum diis volentibus, modus dicendi Latinis ſcriptoribus familiaris. Fortaſſe ſignificat bellorum Deos, quorum providentia captivi ſervati ab interitu fuerant.

Æacidarum gente) Gens nobiliſſima ab Æaco Jovis filio. Hinc Pyrrhus, quem propterea Æacida vocavit Apollo ipſe de bello conſultus, ut eſt apud eumdem Aurelium Victorem ibidem. Pro *gente* alii leg. *genere*.

eſt in eo ipſo fides conſervanda: ut primo Punico bello Regulus captus a Pœnis, cum de captivis commutandis Romam miſsus eſset, juraſsetque ſe rediturum; primum, ut venit, captivos reddendos in Senatu non cenſuit; deinde cum retineretur a propinquis, & ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quam fidem hoſti datam fallere. *Secundo autem Punico bello poſt Cannenſem pugnam, quos decem Annibal Romam adſtrictos miſit jurejurando ſe redituros eſſe, niſi de redimendis iis, qui capti erant, impetraſſent; eos omnes, Cenſores, quoad quiſque eorum vixit, qui pejeraſſent, in ærariis reliquerunt: nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Annibalis permiſſu exiſſet e caſtris, rediit paullo poſt, quod ſe oblitum neſcio quid diceret. Deinde egreſſus e caſtris, jurejurando ſe ſolutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid ſenſeris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum eſt Juſtitiæ in hoſtem a majoribus noſtris*

conſervanda) Al. *ſervanda*.

Regulus captus) de Reguli fide vide plura lib. 3. c. XVII.

Secundo autem &c.) Hæc omnia, quæ diverſa typorum forma ſunt impreſſa, communiter creduntur aliunde adſcita. Ex hoc autem, quod Critici alii animadverterunt, cognoſcere licet, quanta opus hoc licentia interpolatum fuerit; ut nemo mirari debeat, ſiquid me aliis in locis ſuſpicioſum facit.

invenerat) Al. *inierat*.

ſenſeris) Senſus verborum attendendus, utrique parti planus & expeditus, non verba dolo compoſita.

conſtitutum, *cum a Pyrrho perſuga Senatui eſt pollicitus*, *ſe venenum regi daturum*, *& eum necaturum*. *Senatus*, *& C. Fabricius perſugam Pyrrho dedit*. *Ita ne hoſtis quidem & potentis*, *& bellum ultro inferentis*, *cum ſcelere interitum approbavit*. Ac de bellicis quidem Officiis ſatis dictum eſt. Meminerimus autem etiam adverſus infimos Juſtitiam eſſe ſervandam. Eſt autem infima conditio & fortuna ſervorum; quibus, non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis: opera exigenda, juſta præbenda. Cum autem duobus modis, ideſt aut vi, aut fraude fiat injuria; fraus quaſi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque homine alieniſſimum; ſed fraus odio digna majore. Totius autem Injuſtitiæ nulla capitalior eſt, quam eorum, qui, cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni eſſe videantur. De Juſtitia ſatis dictum eſt.

fortuna ſervorum) Hæc quoque pertinet ad Juſtitiam; & ſua quædam Officia poſcit. Ceterum recte Cicero de mancipiis hoc loco agit, in quæ veteres tantum ſibi juris ſumebant, ut vix humanitatis memores interdum viderentur.

opera exigenda) Al. *operam exigendam*, al. *ad operam exigendam*. Exigenda eſt a ſervis opera, ſed viciſſim veſtiarium, cibaria, & alia, quæ præbendorum nomine veniunt, illis tribuenda ſunt.

Cum autem &c.) Locum hunc de puniendo & ulciſcendo claudit, allato injuriarum diſcrimine, quarum alia alia odio & pœna majore digna eſt.

homine alieniſſimum) Al. *alieniſſimum ab homine*.

ſed fraus odio &c.) Gravioris animadverſionis pœnam merentur, qui per fraudem lædunt; graviſſimæ autem, ſi fraudem ipſam virtutis & amicitiæ ſimulatione tegant.

CAPUT XIII.

De Liberalitate & Beneficentia. Tribus cautionibus regi debet.

DEinceps, ut erat propoſitum, de Be- 14
neficentia & Liberalitate dicatur; qua quidem nihil eſt naturæ hominis accommodatius: ſed habet multas cautiones. Videndum eſt enim primum, ne obſit benignitas, & iis ipſis, quibus benigne videbitur fieri, & ceteris. Deinde ne major benignitas ſit, quam facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim eſt Juſtitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe velle videantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi aſſentatores judicandi ſunt. Et qui aliis nocent, ut

accommodatius) propter naturalem hominis cum homine conjunctionem, quæ dando & accipiendo maxime tenetur, & conſervatur. Virtus hæc in cap. VI. copulata eſt cum Juſtitia, tamquam pars altera ejuſdem Officii.

ne obſit) Ut cum aliquis amicum, vel clientem, quem vanum hominem eſſe putat, titulis ac dignitatibus onerat, quibus ejus patrimonium abſumatur. Hæc eſt autem prima cautio: ſecunda, ut detur pro viribus dantis: tertia, ut detur pro dignitate accipientis.

cuipiam) Fortaſſe legendum *quippiam*: vel *cui*, quod proxime ſequitur, vertendum eſt in *cum*. Ita mihi poſcere videtur Latini ſermonis ratio.

aſſentatores) Al. *atque aſſentatores*. Itaque aſſentator eſt non ſolum qui verbo, ſed etiam qui re blanditur, & fovet alterius levitatem; eaque illi tribuit, quibus vel mores, vel res familiaris corrumpatur.

in alios liberales ſint, in eadem ſunt injuſtitia, ut ſi in ſuam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi ſplendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: hique arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos viſum iri, ſi locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abeſt ab Officio, ut nihil magis Officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæſaris pecuniarum translatio a juſtis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil eſt enim liberale, quod non idem ſit juſtum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas major eſſet, quam facultates. Nam qui benigniores volunt eſſe, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injurioſi ſunt in proximos: quas enim copias his & ſuppeditari æquius eſt, & relinqui, eas trans-

ut ſi in ſuam rem) quemadmodum fures.

Sunt autem multi) Hæc periodus pertinet ad eos maxime, qui in magiſtratu erant, & pro ſua erga amicos & clientes gratificandi voluntate largiri ſolebant.

& quidem) In meo codice deeſt particula &. Si retinenda eſt, libenter ita legerim: *ſunt autem, & quidem multi*.

L. Syllæ) ſignificat proſcriptiones Syllanas.

C. Cæſaris) qui remp. occupavit, & amicos ſuos ex inimicorum bonis locupletavit. Vide epiſtolam ad Famil. XIII. lib. 4.

ſit juſtum) Liberalitas enim eſt conjuncta Juſtitiæ, ut dictum eſt in cap. VI.

primum in eo) Huic particulæ *primum* reſpondet membrum alterum in illis verbis: *Videre etiam licet &c.* veluti ſi dicat: primum injurioſi ſunt in propinquos, deinde vani.

relinqui) teſtamento.

ferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi & auferendi per injuriam, ut ad largiendum ſuppetant copiæ. Videre etiam licet pleroſque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab oſtentatione magis, quam a voluntate proficiſci. Talis autem ſimulatio vanitati eſt conjunctior, quam aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, ut in Beneficentia delectus eſſet dignitatis: in quo & mores ejus erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac ſocietas vitæ, & ad noſtras utilitates Officia ante collata: quæ ut concurrant omnia, optabile eſt; ſin minus, plures cauſſæ majoreſque ponderis plus habebunt.

cupiditas rapiendi) Nemo enim ita largitur, ut egere ipſe velit; & qui largiendo aſſuevit, per fas nefaſque habere vult, quod largiatur.

conferetur) Al. *confertur*.

ſocietas vitæ) conjunctio cum eo, cui benefacere volumus.

collata) Al. *collocata*, al. *collecta*.

ut concurrant) Al. *ſi concurrant*. Optandum eſt, ut concurrant probati mores, benevolentia erga nos, conjunctio vitæ, & beneficia nobis collata. Sin minus omnia, ſaltem aliqua, & pro eorum numero & gravitate regenda liberalitas.

CAPUT XIV.

Ex quatuor illis, quæ propoſita fuerant ad judicandam dignitatem, tria explicat.

15 QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, planeque ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclare agitur ſi ſunt ſimulacra virtutis; etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat: colendum autem eſſe ita quemque maxime, ut quiſque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modeſtia, temperantia, hac ipſa, de qua jam multa dicta ſunt, juſtitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto, nec ſapiente, ferventior plerumque eſt: illæ virtutes virum bonum vi-

Quoniam autem &c.) Prima & potiſſima judicandæ dignitatis ratio petitur a moribus.

in quibus) Al. *cum quibus*.

ſi ſunt) Al. *ſi inſunt*, al. *ſi ſint*.

eſſe negligendum) Benefaciendum eſt omnibus, in quibus apparet aliqua virtutis ſignificatio: nam virtus ipſa vix invenitur.

fortis animus) Fortitudo, niſi in homine perfecto & ſapiente ſit, ferventiorem eum facit; ideoque minus idoneum ad virum ſocietatem. Itaque ii complectendi ſunt potius, qui leniores virtutes colunt, & ex iis boni viri dicuntur.

nec ſapiente) Mihi quoque, ſicuti Langio, duo hæc verba temere adjuncta videntur.

illæ virtutes) fortaſſe legendum, *aliæ virtutes*.

dentur propius attingere. Atque hæc in moribus. De benevolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in Officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potius & conſtantia judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia, major quædam cura adhibenda eſt. Nullum enim Officium referenda gratia magis neceſſarium eſt. Quod ſi ea, quæ acceperis utenda, majore menſura, ſi modo poſſis, jubet reddere Heſiodus; quidnam beneficio provocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quam acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus Officia conferre; quales in eos eſſe debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis ſint, unum dandi beneficii, alterum reddendi; demus, necne, in noſtra poteſtate eſt; non reddere, viro bono non licet, modo id fa-

propius) Vulgo leg. *potius*: quod vix ferri poteſt.

in moribus) Hæc in moribus eorum, quibus benefacere volumus, ſpectanda ſunt. Quidam addidere, *conſiderentur*, pro more Grammatiſtarum.

De benevolentia &c.) quæ ſecunda eſt judicandæ dignitatis ratio.

ardore) qui temere excitatur, & cito extinguitur.

Sin erunt &c.) Si dandum erit non ex liberalitate, ſed ex grato animo: quæ tertia eſt judicandæ dignitatis ratio.

plus afferunt) Al. *plus offerunt*.

cere poſſit ſine injuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quiſque animo, ſtudio, benevolentia fecerit, ponderandum eſt. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, ſine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam quaſi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non ſunt habenda, atque ea, quæ judicio, conſiderate, conſtanterque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, ſi cetera paria ſint, hoc maxime Officii eſt, ut quiſque maxime opis indigeat, ita ei potiſſimum opitulari. Quod contra fit a pleriſque: a quo enim plurimum ſperant, etiamſi is non egeat, tamen ei potiſſimum inſerviunt.

ſine injuria) Ita reddat, ut non videatur nolle debere, & quaſi vendenti ſolvere.

vel modo) promiſcue in omnes. Alii leg. *vel morbo*.

impetu animi) non conſtanter.

paria ſint) Al. *paria ſunt*.

etiamſi is) Al. *etiamſi ille his*.

egeat) Al. *eget*.

CAPUT XV.

De ſocietate vitæ; quod examinandum reſtat in judicio dignitatis.

Optime autem ſocietas hominum, con- 16
junctioque ſervabitur, ſi, ut quiſque erit conjunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ natura principia ſint communitatis & ſocietatis humanæ, repetendum altius videtur. Eſt autem primum, quod cernitur, in univerſi generis humani ſocietate vinculum, ratio & oratio; quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, judicando conciliat inter ſe homines, conjungitque naturali quadam ſocietate. Neque ulla re longius abſumus a natura ferarum, in quibus ineſſe fortitudinem ſæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; juſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus: ſunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latiſſime quidem patens ho-

Eſt autem &c.) Vulgo leg. *Eſt enim*. Sed particula hæc irrepſerat, quia ita legebatur. *Eſt enim primum, quod cernitur in humani generis ſocietate: ejus autem vinculum eſt ratio & oratio*. Sed quid hoc Latini ſermonis eſt?

oratio) Etiam in lib. 1. de Leg. c. 9. oratio dicitur *conciliatrix humanæ ſocietatis*.

Ac latiſſime &c.) Hæc eſt latiſſima ſocietas, quæ totum complectitur humanum genus. Ex hujus ſocietatis jure, quæ homo homini debeat, luculenter explicat.

Digitized by Google

minibus inter ipſos, omnibus inter omnes, ſocietas hæc eſt; in qua omnium rerum, quas ad communem uſum hominum natura genuit, eſt ſervanda communitas: ut, quæ deſcripta ſunt legibus & Jure Civili, hæc ita teneantur, ut ſit conſtitutum: *e quibus ipſis* cetera ſic obſerventur, ut in Græcorum proverbio eſt, Amicorum eſse omnia communia. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis ejus, quod ab Ennio poſitum in una re transferri per multas poteſt:

Homo, qui erranti comiter monſtrat viam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipſi lucet, cum illi accenderit.

Una enim ex re ſatis præcipit, ut, quic-

ut quæ deſcripta &c.) Hæc fortaſſe eſt exceptio quædam, quæ margini fuerat adjecta, quemadmodum & Græcum proverbium. Nihil tamen tollere auſim præter verba *e quibus ipſis*. Senſus eſt, omnium rerum ſervandam eſſe communitatem, ut nihil tamen moveatur ex iis, quæ Jure Civili deſcripta ſunt, hoc eſt ex privatis poſſeſſionibus; cetera ſic habeantur, ut habentur inter amicos, quibus communia omnia.

proverbio) Proverbium hoc ad Diogenem refert Plutarchus; nomine autem amicorum bonos omnes intelligi vult, in eo opuſculo, quo contendit, ex decretis Epicuri non poſſe ſuaviter vivi.

per multas) Al. *in multas*, al. *ad multas*, al. *in permultas*.

Homo, qui &c.) Non conſtat, ex quo Ennii loco verba hæc ſumpta ſint; attamen conſtat, Enniana eſſe.

comiter) benigne & non gravate, ut Cicero ipſe interpretatur in Oratione pro Balbo c. 16.

Facit &c.) Al. *Facit nihilominus ipſi ut luceat, quom illi accenderit*.

Una enim) Alii omittunt *enim*.

præcipit) Al. *præcipitur*.

quid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo ſunt illa communia, non prohibere aqua profluente; pati ab igne ignem capere, ſi quis velit; conſilium fidele deliberanti dare: quæ ſunt iis utilia, qui accipiunt, danti non moleſta. Quare & his utendum eſt, & ſemper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ ſingulorum ſunt; eorum autem, qui egeant, infinita eſt multitudo, vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennii finem, *nihilominus ipſi lucet*: ut facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales.

aqua profluente) ideſt flumine. Alii leg. *aquam profluentem*.

his utendum) Quæ modo memoravi, relinquere quiſqoe debet in omniom hominum oſu; & præterea de ſuo aliquid in commone bonum, & ad aliorum utilitatem conferre.

copia parva) Singulorum facultates & copiæ parvæ ſunt; qui egent, multi. Hæc velut objectio quædam eſt.

qui egeant) Al. *qui his egeant*.

vulgaris liberalitas) Dum vulgo largimur, advertendum eſt, ne nos ipſi egeamus, aot noſtris dare nequeamus, ubi opus ſit. Dandum igitur ſine gravi rei familiaris detrimento.

CAPUT XVI.

Primo ſocietatis gradu explicato, reliquos perſequitur.

17 GRadus autem plures ſunt ſocietatis hominum. Ut enim ab infinita illa diſcedatur, propior eſt ejuſdem Gentis, Nationis, Linguæ, qua maxime homines conjunguntur. Interius etiam eſt, ejuſdem eſſe Civitatis. Multa enim ſunt civibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, ſuffragia; conſuetudines præterea & familiaritates, multæque cum multis res rationeſque contractæ. Arctior vero colligatio eſt ſocietatis propinquorum. Ab illa enim immenſa ſocietate humani generis in exiguum anguſtumque concluditur. Nam, cum ſit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant lubidinem procrean-

ab infinita illa diſcedatur) Al. *ab illa diſcedatur infinitate*: ideſt ab illa latiſſime fuſa ſocietate, per quam homines, qua homines, hominibus conjunguntur. Proxima illi eſt ſocietas ejuſdem nationis, cujus hominibus lingua communis: tum civitatis ſocietas ſequitur, cujus hominibus communia ſunt longe plurima: deinde ſocietas domus, cui communia omnia. Hæc autem rurſus in plures domos & propinquitates effunditur. Vide l. 5. de Fin. c. 23.

in exiguum &c.) ab orbe toto ad unam domum.

Nam cum ſit &c.) Inter ſocietates propinquorum princeps eſt conjugii ſocietas, quippe orta ex impulſu naturæ, cui parent animalia omnia.

di, prima ſocietas in ipſo eſt conjugio; proxima in liberis, deinde una domus, cui omnia communia. *Id autem eſt principium Urbis, & quaſi ſeminarium Reip.* Sequuntur fratrum conjunctiones: poſt conſobrinorum, ſobrinorumque; qui, cum una domo jam capi non poſſint, in alias domos, tamquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates; ex quibus etiam plures propinqui. *Quæ propagatio & ſoboles origo eſt rerumpublicarum*. Sanguinis autem conjunctio benevolentia devincit & caritate homines. Magnum eſt enim eadem habere monumenta majorum, iiſdem uti ſacris, ſepulcra habere communia. Sed omnium ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quam cum viri boni moribus ſimiles ſunt familiaritate conjuncti. Illud enim honeſtum (quod ſæ-

Id autem eſt principium urbis, & quaſi ſeminarium reip.) Totum hoc irrepſit in contextum ex nota aliqua margini appoſita, nec facit ad rem.

in alias domos) Ex domo & familia fit gens.

ſequuntur connubia) mulierum ſcilicet, quæ nuptui dantur: unde familiarum ſocietas.

Quæ propagatio & ſoboles origo eſt rerump.) Hoc quoque membrum adſcitum videtur.

monumenta) imagines, & honorum inſignia.

iiſdem ſacris) Gens quælibet, præter ſacra civitatis communia, habebat propria, quibus ſacris utebantur familiæ omnes gentis ejuſdem.

Illud enim honeſtum) Honeſtas omnis, quocumque in homine ſit, nos movet, allicit, atque illi amicos facit; ſed illa maxime, quæ manat ex juſtitia & liberalitate: quia nulla re magis copulantur homines, quam dando & accipiendo, pro naturalis ſocietatis & caritatis impulſu.

pe dicimus) etiamſi in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit. Et quamquam omnis virtus nos ad ſe allicit, facitque, ut eos diligamus, in quibus ipſa ineſſe videatur; tamen Juſtitia & Liberalitas id maxime efficit. Nihil autem eſt amabilius, nec copulatius, quam morum ſimilitudo bonorum. In quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædem voluntates, in his fit, ut quiſque altero æque delectetur, ac ſeipſo: efficiturque id, quod Pythagoras ultimum in amicitia putavit, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficiis ultro citroque datis, acceptiſque. Quæ mutua & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firma devinciuntur ſocietate. Sed, cum omnia ratione animoque luſtraveris, omnium ſocietatum nulla eſt gratior, nulla carior, quam ea, quæ cum Repub. eſt unicuique noſtrum. Cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares; ſed omnes omnium caritates patria una complexa eſt; pro qua quis bonus dubitet mortem op-

copulatius) Al. *copulantius*.
ultimum) ideſt ſummum. *Amicitiæ vis eſt* (inquit in lib. de Amicit. c. 25.) *ut unus quaſi animus fiat ex pluribus*.
Magna etiam &c.) Etiam beneficia homines conſociant, qualeſcumque ſint.

petere, ſi ei ſit profuturus? Quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & ſunt, & fuerunt. Sed ſi contentio quædam & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit Officii, principes ſint patria, & parentes, quorum beneficiis maxime obligati ſumus: proximi liberi, totaque domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullum poteſt habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuſcum communis etiam plerumque fortuna eſt. Quamobrem neceſſaria præſidia vitæ debentur iis maxime, quos ante dixi. Vita autem victuſque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, interdum etiam objurgationes in amicitiis vigent maxime. *Eſtque ea jucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum conjugavit.*

qui lacerarunt) Cæſarem intelligit, & M. Antonium, qui, Cæſare interfecto, gravius Cæſare ipſo patriam lacerabat.

principes ſint) Al. *principes ſunt*.

bene convenientes) ideſt concordes, & inter ſe conſentientes: quod non eſt ita frequens.

Vita autem &c) Poſt propinquos ſequuntur amici quibuſcum vivimus. Iis non præſidia vitæ, ſed alia quædam tribuenda ſunt.

objurgationes) Sunt enim amici interdum etiam monendi, atque adeo objurgandi: modo benevole fiat, & ſine contumelia, ut præcipitur in lib. de Amicit. cap. 24.

Eſtque ea &c.) Facile apparet, membrum hoc additum fuiſſe ex monito margini adſcripto: nam & ſupervacuum eſt, cum idem bis dixerit; nec facit ad locum hunc, ubi agitur, non de jucunditate amicitiæ, ſed de Officiis amico tribuendis.

CAPUT XVII.

Non ſolum ſocietatis gradus, ſed etiam tempora ſpectari oportere. Hæc porro uſu & exercitatione potius, quam præceptis cognoſci.

18 SEd in his omnibus Officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maxime neceſſe ſit, & quid quiſque nobiſcum, vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Ita non iidem erunt neceſſitudinum gradus, qui & temporum: ſuntque Officia, quæ aliis magis, quam aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in frugibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem. At, ſi lis in judicio ſit, propinquum potius, & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumſpicienda ſunt in omni Officio; *& conſuetudo, exercitatioque capienda*, ut boni ratiocinatores Officiorum eſ-

nobiſcum) Alii tollunt vocem hanc.

qui & temporum) In Officiis tribuendis interdum ſpectanda tempora magis, quam neceſſitudines.

ſuntque Officia &c.) Eſt præterea habenda ratio perſonarum.

vicinum citius) Vicinus vicino in metendis frugibus operam præbet: univerſe autem in re ruſtica ſumma vicinitatis cura habenda eſt, ut apud Catonem cap 4.

& conſuetudo exercitatioque capienda) Verba hæc, niſi fallor, adſcripta margini fuerant, ad innuendum quod eſt in periodo proxima, ur fieri videmus in multis codicibus.

ſe poſſimus, & addendo, deducendoque videre, quæ reliqui ſumma fiat: ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum ſine uſu & exercitatione conſequi poſſunt: ſic Officii conſervandi præcepta traduntur illa quidem, ut facimus ipſi; ſed rei magnitudo uſum quoque exercitationemque deſiderat. Atque ab iis rebus, quæ ſunt in jure ſocietatis humanæ, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt Officium, ſatis fere diximus.

C A P U T XVIII.

De Fortitudine ejuſque ſplendore.

INtelligendum eſt autem, cum propoſita ſint genera quatuor, e quibus honeſtas Officiumque manaret, ſplendidiſſimum videri, quod animo magno elatoque, humanaſque res deſpiciente factum ſit. Itaque in probris maxime in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt:

addendo, deducendoque) calculatorum more.

ex quo ortum) Al. *ex quo aptum*.

Intelligendum eſt &c.) Incipit a commendatione Fortitudinis, quæ reliquarum virtutum ſplendidiſſima ſemper habita eſt, maxime apud populum Romanum propter ſtudium bellicæ gloriæ.

Vos etenim , juvenes , animos geritis muliebres ,

Illa virago viri . Et ſiquid eſt ejuſmodi :

Salmaci da ſpolia ſine ſudore & ſanguine .

Contraque in laudibus , quæ magno animo & fortiter excellenterque geſta ſunt , ea neſcio quo modo quaſi pleniore ore laudamus . Hinc Rhetorum campus de Marathone , Salamine , Platæis , Thermopylis , Leuctris . Hinc noſter Cocles , hinc Decii , hinc Cneus & Publius Scipiones , hinc Marcellus , innumerabileſque alii : maximeque ipſe populus Romanus animi magnitudine excellit . Declaratur autem ſtudium bellicæ gloriæ , quod

Vos etenim &c.) Ex Ennio increpante milites ob ſocordiam . Vide locum apud Colomnam in Ennii Fragm. p. 150. ubi in ipſis verbis nonnihil eſt varietatis . Hæc autem eo ſpectant , ut oſtendat ſummam reprehenſionem ab ignavia peti

illa virago viri) ideſt illa virgo gerit animum viri . Cloeliam virginem intelligit , de qua Valerius Maximus lib 3. cap. 2. n. 2. eamque militibus Romanis opponit .

Salmaci da ſpolia) Ita loquitur ad hominis contemptum , cui feminæ nomen tribuit . Eo etiam ſpectavit , quod Salmacis fons homines effeminatos reddere crederetur . Alii leg. *Salmacida ſpolia* : dictumque putant proverbiali modo . Vide Colomnam ad Ennii Fragm. pag. 300.

Contraque in laudibus &c.) E contrario , ubi laudandum eſt , laus ſumma petitur a Fortitudine .

de Marathone) Rhetores celebrant victoriam Miltiadis in Marathone , Themiſtoclis in ſinu Salaminico , Pauſaniæ de Mardonio Perſa ad Bœotiæ Urbem Platæas , Leonidæ ad Thermopylas , Epaminondæ in Leuctricis campis .

Hinc noſter Cocles) Ita ex Romanis celebrantur Horatius Cocles , Decii , & alii , qui notiſſimi ſunt ex Livio , Floro , & Valerio Maximo .

ſtatuas quoque videmus ornatu fere militari.

CAPUT XIX.

Fortitudinem, ſi ab Juſtitia recedat, virtutis nomen amittere.

SEd ea animi elatio, quæ cernitur in 19
periculis & laboribus, ſi Juſtitia vacat, pugnatque non pro ſalute communi, ſed pro ſuis commodis, in vitio eſt. Non enim modo id virtutis non eſt, ſed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis Fortitudo, cum eam virtutem eſſe dicunt pugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui Fortitudinis gloriam conſecutus eſt, inſidiis & malitia laudem eſt adeptus. Nihil enim honeſtum eſſe poteſt, quod Juſtitia vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non ſolum, inquit, ſcientia, quæ eſt remota a Juſtitia, calliditas potius, quam ſapientia eſt appellanda; verum etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non utilitate communi impellitur,

ornatu militari) Raro enim togatæ ſtatuæ ponebantur. Ex quo declaratur ſtudium bellicæ gloriæ.

pro æquitate) pro eo quod æquum eſt, & cuique conveniens in communi ſocietate. Hic autem eſt Fortitudinis finis, de quo infra diſputat.

audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eoſdem bonos & ſimplices, veritatis amicos, minimeque fallaces eſſe volumus: quæ ſunt ex media laude Juſtitiæ. Sed illud odioſum eſt, quod in hac elatione & magnitudine animi facillime pertinacia & nimia cupiditas principatus innaſcitur. Ut enim apud Platonem eſt, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum eſſe cupiditate vincendi: ſic ut quiſque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium eſſe, vel potius ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cum præſtare omnibus concupiveris, ſervare æquitatem, quæ eſt Juſtitiæ maxime propria. Ex quo fit, ut neque diſceptatione vinci ſe, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur: exiſtantque in Repub. plerumque largitores & factioſi, ut opes quam maximas conſequantur, & ſint vi potius ſuperiores, quam Juſtitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim eſt tempus,

eoſdem) Al. *eoſdemque*.

ex media) ideſt ex ipſo Juſtitiæ fundo.

Lacedæmoniorum) qui fortiſſimi totius Græciæ ferebantur.

neque diſceptatione) quia nec in Foro, nec in Curia, nec in Campo vinci volunt. Hinc largitiones, & factiones, per quas vincant, & aliis præſtent.

patiantur) Notandus pluralis numerus, qui familiaris eſt Ciceroni, cum ſermonem refert ad genus univerſum.

exiſtantque) Al. *exiſtuntque*.

Nullum enim &c.) Quidam per ea tempora præſtandi & dominandi gloriam quærebant arte qualibet.

quod Juſtitia vacare debeat. Fortes igitur & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam. Vera autem & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maxime natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria judicat; principemque ſe eſſe mavult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillime autem ad res injuſtas impellitur, ut quiſquè eſt altiſſimc animo, & gloriæ cupido. Qui locus eſt ſane lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculiſque aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam.

non qui faciunt) non qui alios opprimunt, ut ipſi præſtent, ſed qui oppreſſuros repellunt.

non in gloria) ideſt non in principatu, & in adminiſtrandæ reip. poteſtate.

ex errore) Iſtiuſmodi gloria, qua quis videtur, quod non eſt, pendet ex pravo multitudinis judicio.

ad res injuſtas) ſcilicet ut honores & dominatum ſibi acquirat, quoquo modo poteſt.

Qui locus &c.) Ex una parte contemni gloria non poteſt, ex altera gloriæ cupidi facile injuriam faciunt, ut eam conſequantur, ſi conſequi aliter nequeant.

CAPUT XX.

Fortitudinis partes duæ, humana contemnere, & res arduas ſuſcipere. Utraque ordine explicatur.

20 OMnino fortis animus & magnus, duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur, cum perſuaſum ſit, nihil hominem, niſi quod honeſtum decorumque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere; nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere: altera eſt res, ut cum ita ſis affectus animo, ut ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime utiles, ſed & vehementer arduas, plenaſque laborum & periculorum cum vitæ, tum aliarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum ſplendor omnis & amplitudo, addo etiam utilitatem, in poſteriore eſt: cauſſa autem & ratio efficiens magnos viros, eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellentes animos, & humana con-

rerum duarum) Cauſſa Fortitudinis eſt in re prima, ideſt in deſpiciendo; effectus in ſecunda, ideſt in agendo.

temnentes facit . Id autem ipſum cernitur in duobus , ſi & ſolum id , quod honeſtum ſit, bonum judices, & ab omni animi perturbatione liber ſis . Nam & ea , quæ eximia pleriſque & præclara videntur , parva ducere , eaque ratione ſtabili firmaque contemnere , fortis animi magnique ducendum eſt : & ea , quæ videntur acerba , quæ multa & varia in hominum vita fortunaque verſantur , ita ferre , ut nihil a ſtatu naturæ diſcedas , nihil a dignitate ſapientis ; hoc robuſti animi eſt , magnæque conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum , qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate ; nec qui invictum ſe a labore præſtiterit , vinci a voluptate . Quamobrem & hæc vitanda ſunt , & pecuniæ fugienda cupiditas . Nihil enim eſt tam anguſti animi tamque parvi , quam amare divitias . Nihil honeſtius magnificentiuſque , quam pecuniam contemnere , ſi non habeas ; ſi habeas , ad beneficentiam liberalitatemque conferre . Cavenda

Id autem) Quod habet rationem cauſſæ , rurſus duplex eſt : primum quidem ſolam honeſtatem ſequi , alterum vero nullis rebus turbari , quæ accidunt in vita .

parva ducere) nihil admirari eorum, quæ vulgus admiratur .

frangi cupiditate) Vir fortis , qui ſe invictum præſtat a metu & labore , permittere non debet, ut a cupiditate & voluptate vincatur .

hæc vitanda) Cupiditas & voluptas . Tum pecuniæ appetitus fugiendus & gloriæ . Gloriæ autem nomine honores intelligit .

eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi; eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnumquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia; ut tranquillitas adſit & ſecuritas, quæ afferat tum conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis ſe removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his & nobiliſſimi philoſophi longeque principes, & quidam homines ſeveri & graves, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris, delectati re ſua familiari. His idem propoſitum fuit, quod regibus,

eripit libertatem) Prenſatio ad honores & imperia obtinenda ſervitus quædam eſt. Oportet enim ſervire populo, metu repulſarum.

Vacandum autem) Vacandum & his & aliis perturbationibus, inquit, ut tranquillitas adſit, & animi ſecuritas, quæ parit conſtantiam.

etiam ægritudine) Perturbationem hanc evellere, aut ſaltem lenire conatur tota Tuſculana tertia.

voluptate animi) ideſt lætitia geſtiente, quæ eſt commotio vehemens ex præſenti opinato bono, per quam diſcedimus a naturæ conſtantia. Vide Tuſcul. 4. cap. 6.

Multi autem &c.) Hactenus explicuit primam Fortitudinis partem; nunc aggreditur ſecundam, quæ cum in agendo poſita ſit, a multis omittitur propter animi tranquillitatem.

a negotiis) Vide Senecam de *Otio Sapientis*.

nec principum) Hac voce optimates intelligit.

quod regibus) hoc enim demum regium eſt, vivere ut velis.

ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur; cujus proprium eſt ſic vivere, ut velis. Quare cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otioſis, alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant; alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & parvo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia. Sed & facilior & tutior, & minus aliis gravis, aut moleſta vita eſt otioſorum: fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui ſe ad Rempub. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forſitan concedendum ſit Rempub. non capeſſentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ ſeſe dediderunt; & iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore cauſſa impediti, a Rep. receſſerunt, cum ejus adminiſtrandæ poteſtatem aliis laudemque concederent. Quibus autem talis nulla ſit cauſſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia & magiſtratus, iis non modo non laudi, verum etiam vi-

potentiæ cupidorum) Tam potentiæ cupidi, quam quieti & otioſi, id propoſitum habent, ut vivant ad voluntatem, nemini obnoxii.

concedendum ſit) Ideſt, aſſentiendum. Quid ſi legas, *parcendum ſit*? Proxime enim ſequitur *concederent*: nec ſolet Cicero verborum inopia laborare.

admirentur) Al. *mirentur*.

tio dandum puto. Quorum judicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare: ſed videntur labores & moleſtias, tum offenſionum & repulſarum quaſi quamdam ignominiam timere & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum ſibi conſtent, voluptatem ſeveriſſime contemnant, in dolore ſint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non ſatis conſtanter. Sed iis, qui habent a natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cunctatione, adipiſcendi magiſtratus, & gerenda Reſpub. eſt. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autem Remp. nihilo minus, quam philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda eſt rerum humanarum, quam ſæpe dico, & tranquillitas animi atque ſe-

labores) Al. *tum labores*.

rebus contrariis) Nam qui contemnunt voluptates, non deberent timere dolorem; nec illi, qui negligunt gloriam, infamia turbari deberent.

regi civitas) Nec recte civitas regi poteſt, niſi ab eo, qui habeat a natura regendi adjumenta, nec ea qui habet, poteſt alia ratione declarare animi magnitudinem. Itaque in lib. 3. de Fin. cap. XX. ſcribit, *conſentaneum eſſe naturæ, ut ſapiens velit gerere & adminiſtrare rempublicam*.

adhibenda eſt) Al. *adhibenda ſit*. Tantum abeſt, ut magnanimitas, & animi ſecuritas ſit otii propria, ut in reip. adminiſtratione potiſſimum locum habeat. Refellit eos, de quibus locutus eſt ſupra in periodo, *Multi autem &c.*

curitas ; ſiquidem nec anxii futuri ſunt , & cum gravitate conſtantiaque victuri . Quæ eo faciliora ſunt philoſophis , quo minus patent multa in eorum vita , quæ fortuna feriat , & quo minus multis rebus egent ; & quia , ſi quid adverſi eveniat , tam graviter cadere non poſſunt . Quocirca non ſine cauſſa majores motus animorum concitantur , majoraque efficienda Rempub. gerentibus , quam quietis : quo magis his & magnitudo animi eſt adhibenda , & vacuitas ab angoribus . Ad rem gerendam autem qui accedit , caveat , ne id modo conſideret , quam illa res honeſta ſit ; ſed etiam ut habeat efficiendi facultatem . In quo ipſo conſiderandum eſt , ne aut temere deſperet propter ignaviam , aut nimis confidat propter cupiditatem . In omnibus autem negotiis prius ,

ſiquidem nec anxii) quandoquidem hujuſmodi homines anxietate carere debent , tum graves & conſtantes eſſe .

Quæ eo faciliora &c.) deſpicientia rerum humanarum , tranquillitas animi , & conſtantia , unde conſtantia eſt .

cadere non poſſunt) Minus multa Philoſophi habent , quæ amittant .

Quocirca &c.) Remp. adminiſtrantes in majore quadam agitatione ſunt ; ideoque majore animo indigent , & majore quadam ab angoribus vacuitate , unde conſtantia eſt .

Ad rem gerendam) Ne videatur omnes promiſcue compellere ad rem gerendam , monet , ſuas cuique vires examinandas eſſe , & videndum , num habeat a natura rerum gerendarum adjumenta .

In omnibus &c.) Nihil temere & ſine præpararione ſuſcipiendum , ut cum virtute fiat . Id autem monet , quia fere viri fortes , niſi admodum ſapientes ſint , impetu feruntur & celeritate ad agendum .

quam aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens.

CAPUT XXI.

Longe ſortius eſſe in rebus civilibus excellere, quam in bellicis.

22 SEd cum plerique arbitrentur, res bellicas majores eſſe, quam urbanas, minuenda eſt hæc opinio. Multi enim bella ſæpe quæſierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingeniiſque plerumque contingit; eoque magis, ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Vere autem ſi volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clarioreſque, quam bellicæ. Quamvis enim Themiſtocles jure laudetur, & ſit ejus nomen, quam Solonis, illuſtrius, citeturque Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis ei, quo primum conſtituit Areopagitas; non minus præclarum hoc, quam illud judicandum eſt. Illud enim ſemel

Multi enim &c.) Multi, quod putarent, res bellicas clariores eſſe, bella quæſierunt gloriæ cauſſa: iccirco minuenda hæc opinio.

Themiſtocles) ſummus Imperator Athenienſium cum ſummo Legislatore Solone comparatur, illiuſque victoriæ cum hujus conſiliis & providentia.

profuit, hoc ſemper proderit civitati. Hoc conſilio leges Athenienſium, hoc majorum inſtituta ſervantur. Et Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adjuverit: at ille vere ab ſe adjutum Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio Senatus ejus, qui a Solone erat conſtitutus. Licet eadem de Pauſania, Lyſandroque dicere: quorum rebus geſtis quamquam imperium Lacedæmoniis partum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & diſciplinæ conferendi ſunt. Quin etiam ob has ipſas cauſſas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque cum verſaremur in Rep., Q. Catulus Cn. Pompejo cedere videbatur. Parvi enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec plus Africanus ſingularis & vir & imperator in excidenda Nu-

Hoc conſilio) Rationem reddit, cur Areopagus ſemper proſit.

Senatus ejus) ideſt Areopagi, quem conſtitutum a Solone dicit; quia antequam Legislator hic novam reip. formam induceret, forum potius erar, quam ſenatus.

Lacedæmoniis partum) Al. *Lacedæmoniorum dilatatum*. Comparat Imperatores illos, qui Lacedæmoniis bellando profuerunt, cum Lycurgo, qui ſuis legibus ac diſciplina fecit, ut prodeſſe poſſent.

paratiores) Al. *parentiores*.

M. Scaurus) Scaurus, & Catulus clariores fuere in pace; Marius, & Pompejus in bello.

Africanus) Minor, Paulli filius, idem vir fortis & imperator, cujus virtutes eleganter deſcribit Vellejus Paterculus in lib. 1. c. 12. & 13.

mantia Reip. profuit , quam eodem tempore P. Naſica privatus , cum Ti. Gracchum interemit . Quamquam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione ; attingit & bellicam , quoniam vi manuque confecta eſt : ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio urbano , ſine exercitu . Illud autem optimum eſt , in quod invadi ſolere ab improbis & invidis audio :

Cedant arma togæ , concedat laurea linguæ .

Ut enim alios omittam , nobis Rempub. gubernantibus , nonne togæ arma ceſſere ? Neque enim in Repub. periculum fuit gravius umquam , nec majus otium . Ita conſiliis diligentiaque noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ipſa ceciderunt . Quæ res igitur geſta umquam in bello tanta ? qui triumphus conferendus ? Licet enim mihi , Marce fili , apud te gloriari , ad quem & hereditas hujus gloriæ , & factorum imitatio perti-

Naſica) Ti. Gracchum leges ferentem reip. pernicioſas Naſica privatus in Capitolium perſecutus eſt , & oppreſſit . Aurelius Victor de Vir. Illuſtr. cap. 64.

in quod invadi) Al. *in quo me invadi* .

linguæ) Al. *laudi* , Carmen eſt Ciceronis res ſuas in toga geſtas extollentis . Nomine *laureæ* , cum qua linguam ſuam comparat , bellicas victorias ſignificat .

periculum gravius) Ex Catilinæ conjuratione ; quam Cicero extinxit ſine ulla dimicatione , & in magno civitatis otio .

net . Mihi quidem certe vir abundans bel-
licis laudibus Cn. Pompejus multis audien-
tibus hoc tribuit , ut diceret , fruſtra ſe
tertium triumphum deportaturum fuiſſe ,
niſi meo in Remp. beneficio , ubi trium-
pharet, eſſet habiturus . Sunt ergo dome-
ſticæ fortitudines non inferiores militari-
bus; in quibus plus etiam, quam in his,
operæ ſtudiique ponendum eſt . Omnino 23
enim illud honeſtum , quod ex animo ex-
celſo magnificoque quærimus , animi effi-
citur , non corporis viribus . Exercendum
tamen corpus , & ita afficiendum eſt , ut
obedire conſilio rationique poſſit in exe-
quendis negotiis , & in labore tolerando .
*Honeſtum autem id , quod exquirimus , to-
tum eſt poſitum in animi cura & cogitatio-
ne* : in quo non minorem utilitatem af-
ferunt , qui togati Reip. præſunt , quam
qui bellum gerunt . Itaque eorum conſilio
ſæpe aut non ſuſcepta , aut confecta bel-
la ſunt, nonnumquam etiam illata ; ut M.
Catonis bellum tertium Punicum , in quo

tertium triumphum) de Mithridate & Tigrane victis , ut eſt apud Florum l. 3. c. 5.

Omnino enim &c.) Honeſtum, de quo hic agitur , pendet ab animo , non a corpore ; tamen corpus ita debet eſſe affectum , ut ubi opus ſit , animo pareat , vireſque ſuas explicet .

Honeſtum autem &c.) Totum hoc alia expreſſum forma monitum erat margini appoſitum .

bellum Punicum) de quo Florus lib. 2. cap. 15. Suſceptum dicitur auctoritate Catonis , quia cum viveret , delendam eſſe Carthaginem , etiam cum de alio conſuleretur , pronunciabat . Porro poſt vocem *Catonis* quidam codices addunt *conſilio* .

etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: ſed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud, niſi pax quæſita videatur. Fortis vero & conſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; ſed præſenti animo uti, & conſilio, nec a ratione diſcedere. Quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni eſt, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante conſtituere, quid accidere poſſit in utramque partem; & quid agendum ſit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum ſit, Non putaram. Hæc ſunt opera magni animi & excelſi,

mortui valuit auctoritas) Mortuus eſt Cato ante triennium, quam Carthago deleretur, L. Cenſorino, & M. Manlio Coſs., ut eſt apud Paterculum l. 1. c. 13.

decertandi fortitudo) Omittitur ab aliis *fortitudo*. Ait Cicero, expetendam potius eſſe eorum laudem, qui ratione decernunt, quam qui manu certant: quia melius eſt conſilio, quam armis uti.

ſed cavendum &c.) Si utilitas reip. poſcat, non eſt bellum refugiendum, ſed ita ſuſcipiendum, ut pacis cauſſa fieri appareat.

Fortis vero) Al. *fortis animi*. Si ſuſceptum bellum ſit, fortiter ferendum quidquid evenerit.

præſenti animo) In vetuſtiſſima editione leg. *præſtantis animi uti conſilio*.

illud etiam ingenii) Ubi bellorum pericula ingruant, fortis & conſtantis animi eſt non nimis turbari: ſed & animi eſt, & ingenii magni præcavere, ne ingruant; eaque expedire, quibus ingruentia propulſentur.

Non putaram) Monitum hoc ipſum Valerius Max. lib. 7. c. 2. tribuit Scipioni Africano; Seneca lib. 2. de Ira cap. 31. Fabio tribuit.

& prudentia conſilioque fidentis. Temere autem in acie verſari, & manu cum hoſte confligere, immane quiddam & belluarum ſimile eſt: ſed cum tempus neceſſitaſque poſtulat, decertandum manu eſt, & mors ſervituti turpitudinique anteponenda.

CAPUT XXII.

Alienam eſſe ab Officio viri fortis crudelitatem, itemque temeritatem.

DE evertendis autem diripiendiſque urbibus, valde illud conſiderandum 24
eſt, ne quid temere, ne quid crudeliter: idque eſt viri magni, rebus agitatis, punire ſontes, multitudinem conſervare, in omni fortuna recta atque honeſta retinere. Ut enim ſunt, quemadmodum ſupra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponunt; ſic reperies multos, quibus periculoſa & calida conſilia quietis cogitationi-

Temere autem) Sine ratione belli pericula ſuſcipere, & impetu in aciem prodire, belluinum eſt; cum ratione, laudabile, etiamſi moriendum ſit.

nequid temere) Primum videre oportet, ne ſine gravi ratione urbes diripiantur; deinde, cum fit, ne crudeliter fiat.

crudeliter) Al. addunt *fiat*: ſcilicet de ſuo.

rebus agitatis) Turbatis & jactatis rebus, ita prœliari, ut ſontes puniantur, ſed multitudo conſervetur. Id autem monet, quia in urbium direptionibus inſons multitudo fere perire ſolet.

anteponunt) Al. *anteponant*.

bus & ſplendidiora & majora videantur: Numquam omnino periculi fuga committendum eſt, ut imbelles timidique videamur: ſed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine cauſſa; quo nihil poteſt eſſe ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leviter ægrotantes leniter curant: gravioribus autem morbis periculoſas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempeſtatem adverſam optare dementis eſt; ſubvenire autem tempeſtati quavis ratione, ſapientis: eoque magis, ſi plus adipiſcare re explicata boni, quam addubitata mali. Periculoſæ autem rerum actiones partim iis ſunt, qui eas ſuſcipiunt, partim Reipub. Itemque alii de vita, alii de gloria & benevolentia civium in diſcrimen vocantur. Promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius de honore & gloria, quam de ceteris commodis. Inventi autem multi ſunt, qui non modo pecuniam, ſed vitam etiam profundere pro

calida conſilia) ardore nimio ſuſcepta; & ad bellum potius, quam ad quietem ſpectantia.
leniter) Al. *leviter*.
re explicata) ſi, cum quavis ratione rem expedieris, plus boni adipiſcaris, quam ſit malum illud, quod oriri poteſt ex re in dubium diſcrimen adducta.

patria parati eſſent : iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne Rep. quidem poſtulante ; ut Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux fuiſſet Peloponneſiaco bello, multaque feciſſet egregie, vertit ad extremum omnia, cum conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginuſſis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille reſpondit, Lacedæmonios claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe ; ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris : illa peſtifera, qua cum Cleombrotus invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixiſſet, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius ! de quo Ennius :

Unus homo nobis cunctando reſtituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtque magiſque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum eſt etiam

ſe fugere &c.) Putabat, ſe claſſem removere non poſſe ſine ſuo dedecore, quod fugere videretur.

Cleombrotus) Lacedæmoniorum dux, ſuorum civium invidiam, & ignaviæ notam timens, pugnam commiſit in campis Leuctricis cum Thebano Epaminonda, victuſque eſt.

Q. Maximus) Fabius Maximus cunctando fregit vires Hannibalis, nihil ſolicitus de ſuorum civium invidia & criminationibus, qui eum ingenio, non arte cunctatorem ferebant. Vide lib. de Senect. cap. 4. & Livium lib. 30. c. 26.

homo nobis) Al. *qui nobis*. Ex lib. Annal. 12. ut ſcribit Macrobius lib. 6. c. 1.

in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod ſentiunt, etſi optimum ſit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

CAPUT XXIII.

Vir fortis, qui ſe Reip. tradidit, quæ Officia ſervare debeat in ea tuenda.

25 Omnino, qui Reipublicæ præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem civium ſic tueantur, ut quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum; alterum, ut totum corpus Reipub. curent, nec, dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. Ut enim tutela, ſic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſi, gerenda eſt. Qui autem parti civium conſulunt, partem negligunt, rem pernicioſiſſimam in civitatem inducunt, ſeditionem atque diſcordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii ſtu-

invidiæ metu) Etiam ad ſuperandum metum invidiæ in rebus urbanis opus eſt fortitudine.

nec, dum) Alii leg. *ne, dum*: quaſi vero ratio reddatur membro hoc membri ſuperioris. Sed mihi videtur battologia quædam, ſi dicas, omnes reipublicæ partes cura, ne, dum unam curas, reliquas deſeras. Itaque repoſui *nec*, ut ſenſus idem continuetur majore quadam explicatione

quibus commiſſi) Al. *quibus commiſſa eſt*.

populares) Ita appellabantur plebis ſtudioſi: alii *optimates*, quod ordini optimo, ideſt nobilitati faverent.

dioſi optimi cujuſque videantur, pauci univerſorum. Hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ; in noſtra Rep. non ſolum ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in Rep. dignus principatu, fugiet atque oderit, tradetque ſe totum Reip. neque opes aut potentiam conſectabitur; totamque eam ſic tuebitur, ut omnibus conſulat. Nec vero criminibus falſis in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninoque ita juſtitiæ honeſtatique adhæreſcet, ut eam conſervet, quamvis graviter offendat; mortemque oppetat potius, quam deſerat illa, quæ dixi. Miſerrima eſt omnino ambitio, honorumque contentio: de qua præclare apud eumdem eſt Platonem, ſimiliter facere eos, qui inter ſe contenderent, uter potius Remp. adminiſtraret, ut ſi nautæ certarent, quis eorum potiſſimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adverſarios exiſtimemus, qui arma contra ſe-

dignus principatu) dignus ut referatur inter primores.

criminibus falſis) quod fieri ſolebat in honorum petitione & ambitu.

ut eam conſervet, quamvis graviter offendat) ideſt quamvis in gravem offenſionem incidat. Alii leg. *ut, dum ea conſervet &c.* in quibus verbis nullus eſt ſenſus. Al. *ut, dum eam conſervet, quamvis &c.* Sed ita quidem locum non habet adverbium *graviter*, ut facile intelliget, qui habet latinas aures.

illa, quæ dixi) Complectitur his verbis ſuperiora omnia.

adminiſtraret) Al. *adminiſtret*.

præcipit) Al. *præcepit*.

rant ; non eos , qui ſuo judicio tueri Rempub. velint ; qualis fuit inter P. Africanum , & Q. Metellum ſine acerbitate diſſenſio .

C A P U T XXIV.

Ira & ſeveritas viro forti quatenus adhibenda .

NEc vero audiendi , qui graviter iraſcendum inimicis putant, idque magnanimi & fortis viri eſſe cenſent . Nihil enim laudabilius , nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementia . In liberis vero populis , & in juris æquabilitate , exercenda etiam eſt facilitas & lenitudo animi quæ dicitur ; ne, ſi iraſcamur aut intempeſtive accedentibus , aut impudenter rogantibus , in moroſitatem inutilem & odioſam incidamus . Et tamen ita probanda eſt manſuetùdo atque clemen-

qui ſuo judicio) qui ſententia a nobis diſcrepent in reip. adminiſtratione .

P. *Africanum*) Minorem , & Metellum Macedonicum ; quorum contentiones & inimicitias inter moderationis exempla refert Valerius Max. lib. 4. c. VI.

æquabilitate) Al. *æqualitate* .

lenitudo animi quæ dicitur) Excuſat verbum duriuſculum , ideoque legendum potius videtur *lentitudo* . Ait enim , liberos populos regendos eſſe non ſolum animo placabili , ſed interdum etiam lento , ut ne impudenter quidem rogantibus iraſcamur . Hujus autem vocis duritiem notat etiam in Tuſcul. 4. cap. 19. Vulgo leg. *altitudo* .

moroſitatem inutilem) In libera civitate inutile & odioſum eſt magiſtratus gerere aſperitate nimia .

tia, ut adhibeatur Reipub. cauſſa ſeveritas, ſine qua adminiſtrari civitas non poteſt. Omnis autem & animadverſio & caſtigatio contumelia vacare debet; neque ad ejus, qui punit aliquem, aut verbis caſtigat, ſed ad Reipub. utilitatem referri. Cavendum eſt etiam, ne major pœna, quam culpa ſit; & ne iiſdem de cauſſis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime eſt ira in puniendo. Numquam enim iratus, qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium, & parum; quæ placet Peripateticis, & recte placet: modo ne laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda eſt; optandumque, ut ii, qui præſunt Reipub. legum ſimiles ſint, quæ ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur.

ſeveritas) Hæc quoque interdum in reip. adminiſtratione neceſſaria eſt, cum ita poſcit ipſius reip. ratio.

neque ad ejus &c.) Nemo punire debet ad explendam iram: atque adeo nemo iratus accedere ad puniendum debet.

qui punit) Al. *punitur*, more deponentium, ex Nonio, & Servio.

utiliter a natura datam) Scilicet Peripatetici (ut eſt etiam in Tuſcul. 4. c. 19.) iracundiam ceteraſque perturbationes a natura datas eſſe dicebant, ideoque non avellendas, ſed coercendas; Stoici opinione ſuſceptas eſſe arbitrabantur, ideoque prorſus deponendas. Idem, quod Peripatetici, veteres Academici de iracundia ſentiebant, ut eſt in Academ. 4. c. 44.

CAPUT XXV.

Viri fortis & magnanimi eſt, ſecundis in rebus non efferri, uti conſilio amicorum, cavere ab aſſentatoribus.

26 Atque etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, faſtidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. Nam ut adverſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, levitatis eſt. Præclaraque eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eademque frons; ut de Socrate, itemque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem rebus geſtis & gloria ſuperatum a filio, facilitate & humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut, quanto ſuperiores ſumus, tanto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem Africanum auditorem & familiarem ſuum ſo-

æquabilitas) Hanc æquabilitatem in omni fortunæ ſtatu laudat etiam Seneca in Catone Juniore Epiſt. 104. De Socrate autem idem ſcribit Plinius lib. 7. cap. 19.

a filio) ab Alexandro, qui Aſiam totam devicit, & imperio ſuo adjecit. Ceterum ejus *fœda ſupplicia, inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementiendæ. ſtirpis* memorat Livius lib. 9. cap. 18. Hinc a Cicerone *turpiſſimus dicitur*.

litum ait dicere, ut equos propter crebras contentiones prœliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti; ſic homines ſecundis rebus effrænatos, ſibique præfidentes, tamquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum, hiſque major etiam quam ante, tribuenda auctoritas: iiſdemque temporibus cavendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus; in quo falli facile eſt. Tales enim nos eſſe putamus, ut jure laudemur. Ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

in gyrum) petita ab equis ſimilitudine, qui aguntur in gyrum, certis præfinitis limitibus, ut eorum impetus frangatur.

in ſecundiſſimis) non modo in ſecundis, in quibus tamen vix ullus eſt, qui amicorum conſilia quærat.

major etiam) Al. omittunt *etiam*. Magis attendendæ ſunt amicorum admonitiones, iiſque parendum.

adulari) adulationibus palpari, paſſiva ſignificatione, quæ non eſt ita frequens.

inflati opinionibus) laudibus illis, quas opinamur nobis ineſſe.

Sed hæc quidem hactenus) Claudit totam hanc de fortitudine commeutationem, & ad temperantiam tranſit in cap. XXVII. Nam, quæ interjiciuntur, vel ableganda, ut mihi quidem videtur, vel alio transferenda.

CAPUT XXVI.

ILlud enim ſic eſt judicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui Reſpub. regant, quod earum adminiſtratio latiſſime pateat, ad plurimoſque pertineat: eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos etiam in vita otioſa, qui aut inveſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeque ſuarum rerum finibus continerent; aut interjecti inter philoſophos, & eos, qui Remp. adminiſtrarent, delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus uſu ſuos, potiuſque & amicis impartientes, & Reip., ſi quando uſus eſſet: quæ primum bene parta ſit, nullo neque turpi quæſtu, neque odioſo: tum quam plurimis, modo dignis, ſe utilem præbeat; deinde augeatur ratione, diligentia, parſimonia; nec libidini potius luxuriæque,

Illud enim) hæc omnia, qualiacumque ſint, uſque ad caput proximum, hoc loco male habitant: potius eo retrahenda videntur, ſi cui placent, ubi de politicis, & de otioſis agitur. Recentiores leg. *Illud autem*. Et ſane particula *autem* magis idonea eſt ad ſenſa tam diſparata aliquo modo copulanda. Mihi quidem minus diſpliceret *igitur*. Videri enim poteſt hic quaſi quidam epilogus eorum, quæ de fortitudine dicta ſunt. Idem fit in cap. XL. a quocumque tandem fiat.

aut inveſtigarent) Philoſophi ſignificantur, qui alieni a rebus agendis, continent ſe intra ſtudiorum ſuorum fines.

quam liberalitati & beneficentiæ pateat. Hæc præſcripta ſervantem licet magnifice, graviter, animoſeque vivere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, vitæque hominum amice.

CAPUT XXVII.

De Temperantia ejuſque partibus, quibus conflatur Decorum: hoc autem duplex, generale, & peculiare.

SEquitur, ut de una reliqua parte ho- 27
neſtatis dicendum ſit: in qua verecundia quaſi quidam ornatus vitæ, & temperantia, & modeſtia, omniſque ſedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine Decorum poteſt, Græce autem πρέπον dicitur. Hujus vis ea eſt, ut ab honeſto non queat ſeparari. Nam & quod decet, honeſtum eſt; & quod honeſtum eſt, decet. Qualis autem diffe-

quaſi quidam &c.) Nam verecundia virtus non eſt, ſed ornatus quidam vitæ, ad virtutis decus & cuſtodiam. Alii præmittunt particulam &.

temperantia & modeſtia) Una virtus eſt, quam ſolet Cicero multis modis, vocitare. Ita in Tuſcul. 3. cap. 8 *Eam virtutem σωφροσύνην vocant, quem ſoleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnunquam etiam modeſtiam.*

omniſque ſedatio) In Tuſcul. 4. cap. 9 *Temperantia ſedat appetitiones, & efficit ut rectæ rationi pareant.*

rerum modus) inter nimium & parum.

Græce autem) Al. *Græcè enim.*

rentia ſit honeſti, & decori, facilius intelligi, quam explanari poteſt. Quicquid enim eſt, quod deceat, id tum apparet, cum antegreſſa eſt honeſtas. Itaque non ſolum in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione uti atque oratione prudenter, & agere quod agas conſiderate, omnique in re quid ſit veri videre & tueri, decet: contraque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quam delirare, & mente eſſe captum. Et juſta omnia decora ſunt; injuſta contra ut turpia, ſic indecora. Similis eſt ratio fortitudinis. Quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur; quod contra, id ut turpe, ſic indecorum. Quare pertinet ad omnem honeſtatem hoc, quod dico decorum; & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promptu. Eſt enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis a virtute poteſt,

cum antegreſſa) Honeſtas antegreditur tamquam cauſſa hoc modo: eſt honeſtum, ergo decet. Cum autem dicimus: decet, ergo honeſtum eſt: argumentatio eſt ab effectu

non ſolum in hac &c.) Non ſolum in temperantia, ſed etiam in prudentia, juſtitia, & fortitudine decorum ſpectatur.

ratione uti) Hoc pertinet ad prudentiam, in qua vel in primis locum habet decorum; ut qui hac in parte peccet, ſtultis annumeretur.

quam re ſeparari : & ut venuſtas & pul-
chritudo corporis ſecerni non poteſt a va-
letudine ; ſic hoc , de quo loquimur , de-
corum , totum illud quidem eſt cum vir-
tute confuſum , ſed mente & cogitatione
diſtinguitur . Eſt autem ejus deſcriptio du-
plex . Nam & generale quoddam decorum
intelligimus , quod in omni honeſtate ver-
ſatur ; & aliud huic ſubjectum , quod per-
tinet ad ſingulas partes honeſtatis . Atque
illud ſuperius ſic fere definiri ſolet , De-
corum id eſſe , quod conſentaneum ſit ho-
minis excellentiæ in eo , in quo natura
ejus a reliquis animantibus differat . Quæ
autem pars ſubjecta generi eſt , eam ſic
definiunt , ut id decorum eſſe velint , quod
ita naturæ conſentaneum ſit , ut in eo mo-
deratio & temperantia appareat cum ſpe-
cie quadam liberali . Hæc ita intelligi poſ- 28
ſumus exiſtimare ex eo decoro , quod poe-
tæ ſequuntur ; de quo alio loco plura di-

re ſeparari) Eſt igitur proprietas neceſſaria , ut eam Logici vocant , quemadmodum calor in igne .

Huic ſubjectum) pars decori , quæ decoro generali , tamquam ſpecies generi , ſubjicitur .

Illud ſuperius) Decorum in toto genere , quod pertinet ad hominem qua homo eſt , virtutis omnis & honeſtatis capax .

Quæ autem pars &c.) Ex omnibus partibus eam explicat , in qua nunc verſatur .

ita naturæ) Legendum opinor : *ita naturæ cujuſque* . Et quæ præcedunt , & quæ ſequuntur , ita poſcunt .

ut in eo moderatio &c.) Hinc apparet , quam ſit neceſſaria vox *cujuſque* .

ſpecie liberali) libero homine & ingenuo digna .

intelligi poſſumus &c.) Alii interjiciunt *a philoſophis* : ſcilicet ex gloſſemate .

ci ſolent . Sed tum ſervare illud poetas dicimus , quod deceat , cum id , quod quaque perſona dignum eſt , & fit & dicitur : ut ſi Æacus , aut Minos diceret :

Oderint , dum metuant ; aut

Natis ſepulcro ipſe eſt parens ;

indecorum videretur , quod eos fuiſſe juſtos accepimus . At , Atreo dicente , plauſus excitantur : eſt enim digna perſona oratio . Sed poetæ , quid quemque deceat , ex perſona judicabunt : nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura , magna cum excellentia præſtantiaque animantium reliquarum . Quocirca poetæ in magna varietate perſonarum , etiam vitioſis quid conveniat , & quid deceat , videbunt : nobis autem cum a natura conſtantiæ , moderationis , temperantiæ , verecundiæ partes datæ ſint ; cumque eadem natura doceat , non negligere , quemadmodum nos adver-

Æacus) Æacus & Minos Jovis filii habiti ſunt , & propter juſtitiæ famam judices apud inferos conſtituti .

Oderint &c.) Vox tyranni a Cicerone non ſemel , & ab aliis vetuſtis ſcriptoribus memorata .

Natis ſepulcro &c.) Ex veteri tragœdia de Thyeſte , cujus natos infantes frater Atreus occidit , atque inter epulas appoſuit . Vide Hyginum Fab. 88. Alii leg. *Sepulcrum* : idque ortum eſt ab iis , qui dubitarunt , num latine dici poſſet , *ſepulcro eſſe* .

perſonam impoſuit) Modum loquendi & agendi præſcripſit .

animantium reliquarum) ideſt ſupra reliquas animantes . Genitivus caſus in hac ſyntaxi duriuſculus videtur . Sed fortaſſe totum hoc membrum , *magna cum excellentia præſtantiaque animantium reliquarum* , formatum eſt ex iis , quæ paullo ante dicta ſunt , & margini adjectum , poſtea vero a librariis huc inſertum .

ſus homines geramus ; efficitur , ut & illud , quod ad omnem honeſtatem pertinet decorum , quam late fuſum ſit , appareat ; & hoc , quod ſpectatur in unoquoque genere virtutis . Ut enim pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum movet oculos , & delectat hoc ipſo , quod inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt : ſic hoc decorum , quod elucet in vita , movet approbationem eorum , quibuſcum vivitur , ordine & conſtantia , moderatione dictorum omnium atque factorum . Adhibenda eſt igitur quædam reverentia adverſus homines , & optimi cujuſque , & reliquorum . Nam negligere , quid de ſe quiſque ſentiat , non ſolum arrogantis eſt , ſed etiam omnino diſſoluti . Eſt autem , quod differat , in hominum ratione habenda , inter juſtitiam , & verecundiam . Juſtitiæ partes ſunt , non violare homines : verecundiæ non offendere ; in quo maxime perſpicitur vis decori . His

reverentia) quod refertur ad verecundiam , de qua infra . Ex hoc autem oritur fama hominis ad vitæ ſocietatem , & elegantiam exculti .

optimi cujuſque) Primum erga optimum quemque , tum ordine erga reliquos . Animadvertenda conſtructionis varietas .

Nam negligere &c.) Idem fere in lib. de Amicit. cap. 17. *Nec vero negligenda eſt fama .*

diſſoluti) perditi & famam contemnentis : unde oritur virtutis contemptus .

hominum ratione) Al. *omni ratione*: hoc eſt in tota ratione vitæ .

non offendere) Hoc reſpicit reverentiam adverſus homines , de qua ſupra . Dum enim eos veremur , nihil facimus , quod in offenſionem incidat .

igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

CAPUT XXVIII.

Decorum ſecundum naturam eſſe, & in hac parte maxime ſpectari, quæ regit motus animi & corporis.

OFficium autem, quod ab eo ducitur, hanc primam habet viam, quæ deducit ad convenientiam conſervationemque naturæ; quam ſi ſequemur ducem, numquam aberrabimus; aſſequemurque & id, quod acutum & perſpicax natura eſt; & id, quod ad hominum conſociationem accommodatum; & id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. *Neque enim ſolum corporis, qui ad naturam apti ſunt; ſed multo etiam magis animi motus pro-*

hanc primam &c.) Officium, quod inde oritur, hoc primum habet, ut ducat nos ad id, quod natura poſtulat.

Ad convenientiam) ad id, quod naturæ convenit, ejuſque præſcripta conſervat.

aſſequemurque) Ita in meo codice. Al. *conſequemurque*: in libris vulgatis, *ſequemurque*.

quod acutum) Primo hoc membro ſignificatur prudentia, altero juſtitia, tertio fortitudo.

conſociationem) Al. *ſocietatem*.

de qua diſputamus) hoc eſt de temperantia. In ea autem maximam vim decori poſitam dicit, quia illa maxime temperat motus animi, & naturæ accommodat.

Neque enim ſolum &c.) Periodus hæc orta videtur ex monito alicujus Grammatici margini adſcripto.

*bandi , qui item ad naturam ſunt accommoda-
ti* . Duplex eſt enim vis animorum atque
natura . Una pars in appetitu poſita eſt ,
quæ eſt ὁρμὴ Græce ; quæ hominem huc
& illuc rapit. Altera in ratione, quæ do-
cet & explanat , quid faciendum , fugien-
dumve ſit . *Ita ſit , ut ratio præſit , appeti-
tus obtemperet . Omnis autem actio vacare de-* 29
*bet temeritate , & negligentia : nec vero age-
re quicquam , cujus non poſſit cauſſam proba-
bilem reddere . Hæc eſt enim fere deſcriptio
Officii* . Efficiendum autem eſt , ut appeti-
tus rationi obediant ; eamque neque præ-
currant propter temeritatem , nec propter
pigritiam aut ignaviam deſerant ; ſintque
tranquilli , atque omni perturbatione ca-
reant. Ex quo elucebit omnis conſtantia ,
omniſque moderatio . Nam , qui appeti-
tus longius evagantur, & tamquam exſul-
tantes, ſive cupiendo , ſive fugiendo , non
ſatis a ratione retinentur , hi ſine dubio

ratio præſit , appetitus obtemperet) Sententia margini appoſita ad ſignificandum , quod eſt in ſequenti periodo.

Omnis autem actio &c.) Ex Officii deſcriptione , quæ eſt in lib. 3. de Fin. c. 17 hæc omnia conſarcinata videntur . Si tollantur , tum ſenſa , tum verba rectius inter ſe congruent.

nec vero agere) Quomodo actio dicitur agere?

propter temeritatem) Al. omittunt duo hæc verba.

omni perturbatione) vulgo leg. *omni animi perturbatione* . At nonne appetitus quoque pars animi eſt? Fortaſſe vox *animi* irrepſit ex incauta iteratione vocis *omni* : quod non eſt infrequens in codicibus Mss.

tamquam exſultantes &c.) qui nihil certi propoſitum habent , quod cupiant , & fugiant.

finem & modum tranſeunt. Relinquunt enim & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubjecti lege naturæ: a quibus non modo animi perturbantur, ſed etiam corpora. Licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti ſunt, aut voluptate nimia geſtiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, ſtatuſque mutantur. Ex quibus illud intelligitur, ut ad Officii formam revertamur, appetitus omnes contrahendos, ſedandoſque, excitandamque eſſe animadverſionem & diligentiam, ut ne quid temere ac fortuito, inconſiderate negligenterque agamus.

nequid temere) nequid agatur, cujus non poſſit ratio probabilis reddi, ut eſt in cap. I. hujus libri, & in lib. 3. de Fin. cap 17.

fortuito) Al. *fortuitu*.

CAPUT XXIX.

De Decoro in jocis & ludis ſervando.

NEque enim ita generati a natura ſumus, ut ad ludum & jocum facti eſse videamur; ſed ad ſeveritatem potius, & ad quædam ſtudia graviora atque majora. Ludo autem & joco uti illo quidem licet, ſed ſicut ſomno & quietibus ceteris, tum, cum gravibus ſeriiſque rebus ſatisfecerimus. Ipſumque genus jocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum & facetum eſſe debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, ſed eam, quæ ab honeſtatis actionibus non ſit aliena; ſic in ipſo joco aliquod probi ingenii lumen eluceat. Duplex omnino eſt jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcenum; alterum elegans, urbanum, ingenioſum, facetum. Quo genere non modo Plautus no-

Neque enim &c.) Quo referatur particula *enim*? Si nihil deeſt, dicendum eſt, cauſſam afferri, cur nihil temere negligenterque agere debeamus; videlicet, quod ad ſeria, non ad ludum facti ſimus.

illo quidem) Al. *illis quidem*.

quietibus ceteris) Caſus pluralis duriuſculus fecit, ut alii legerent *quietis*, alii aliter. Sed nihil variandum. Ita enim locutus eſt etiam Saluſtius in bello Catilin. c. 55.

Plautus & antiqua comœdia) De Plauti, & antiquæ comœdiæ ſalibus in varias opiniones antiqui ſcriptores abiere. Alii ſummopere extollunt, alii contemnunt.

ſter, & Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt; multaque multorum facete dicta, ut ea, quæ a ſene Catone ſunt collecta, quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis joci. Alter eſt, ſi tempore fit ac remiſſo animo, libero dignus; alter, ne homine quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcenitas. Ludendi etiam eſt quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem & campus noſter, & ſtudia venandi, honeſta exempla ludendi.

ἀποφθέγματα) Breviter & commode dicta, cujuſmodi ſunt ea, quæ ex Catone Cenſorio refert Plutarchus

remiſſo animo) non agitato, quieto, ad laboris & curarum levamen.

libero dignus) Al. *homine dignus*: poſtea vero *ne libero quidem*. Sed nihil mutandum. Ait enim, jocum honeſtum tempore adhibitum libero homine dignum eſſe, obſcenum ne homine quidem.

ne nimis &c.) Ut jocus non debet eſſe profuſus, ita neque ludus.

campus noſter) Campus Martius, ubi juventus Romana exercebatur.

C A P U T XXX.

Corporis voluptas aut plane rejicienda, aut quam parciſſime fruenda: quod pertinet ad communem decori rationem, qua homo beſtiis antecellit.

SEd pertinet ad omnem Officii quæſtio- 30
nem, ſemper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquiſque beſtiis antecedat. Illæ nihil ſentiunt niſi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu. Hominis autem mens diſcendo alitur & cogitando; *ſemper aliquid aut inquirit, aut agit*; videndique & audiendi delectatione ducitur. Quin etiam ſi quis eſt paullo ad voluptates propenſior, modo ne ſit ex pecudum genere (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paullo erectior, quam-

beſtiis antecedat) Al. *belluis antecellat*.

niſi voluptatem) Hac voce ſignificatur blandus corporis motus, qui ad guſtum & tactum pertinet.

ſemper aliquid aut inquirit, aut agit,) Totum hoc membrum vacat; & formatum puto ex eo, quod eſt in cap. 36. de duplici animorum motu. Duo tamen priora verba *ſemper aliquid* retineri poſſunt, ſi conjungantur cum *cogitando*.

videndique & audiendi) qui duo ſenſus referuntur ad cognitionem.

paullo erectior) Si quis ex iis, qui propenſi ad voluptates ſunt, ſupra pecudum naturam paullo eſt erectior.

vis voluptate capiatur, occultat & diſſimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantia, eamque contemni & rejici oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe ejus fruendæ modum. Itaque victus cultuſque corporis ad valetudinem referantur & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura excellentia & dignitas, intelligemus, quam ſit turpe diffluere luxuria, & delicate ac molliter vivere; quamque honeſtum, parce, continenter, ſevere, ſobrie.

qui aliquid tribuat &c.) qui nolit voluptatem prorſus abjicere, ſaltem ejus fruendæ modum teneat.

Atque etiam) Ex eadem naturæ excellentia colligit, non ſolum vitandas eſſe voluptates, ſed etiam ſobrie parceque vivendum.

in natura) Al. *in natura hominis*.

CAPUT XXXI.

Quid deceat uniuſcujuſque perſonam vel a natura tributam, vel caſu impoſitam, vel judicio aſſumptam. Exempla in partes omnes.

INtelligendum eſt etiam, duabus quaſi nos a natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt communis, ex eo, quod omnes participes ſumus rationis, præſtantiæque ejus, qua antecellimus beſtiis; a qua omne honeſtum decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi Officii exquiritur: altera autem, quæ proprie ſingulis eſt attributa. Ut enim in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt (alios enim videmus velocitate ad curſum, alios viribus ad luctandum valere; itemque in formis, aliis dignitatem ineſſe, aliis venuſtatem) ſic in animis exiſtunt etiam majores varietates. Erat in L. Craſſo, & in L. Philippo multus lepos, major etiam magiſque de induſtria in C. Cæſare Lu-

attributa) Al. *tributa*.

aliis dignitatem &c.) aliis pulcritudinem virilem, aliis muliebrem.

de induſtria) ideſt quæſitus. In Craſſo enim, & Philippo lepos erat potius a natura. Horum facetias Cicero laudat in Bruto, & in lib. 2. de Orat.

cii filio. At iiſdem temporibus in M. Scauro, & in Marco Druſo adoleſcente ſingularis ſeveritas; in C. Lælio multa hilaritas; in ejus familiari Scipione ambitio major, vita triſtior. De Græcis autem dulcem, & facetum, feſtivique ſermonis, atque in omni oratione ſimulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus; contra, Pythagoram, & Periclem ſummam auctoritatem conſecutos ſine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex Pœnorum, ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus; facile celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. In quo genere Græci Themiſtoclem, & Pheræum Jaſonem ceteris anteponunt. In primiſque verſutum & callidum factum Solonis, qui quo & tutior vita ejus eſſet, & plus aliquanto Reipub. prodeſſet, furere ſe ſimulavit. Sunt his alii multum diſpares, ſimplices & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis

ambitio major) placendi ſtudium majus; quod refertur ad ambitionem, & honorum petitionem.

ſimulatorem) Hoc loco *ſimulator* ad laudem refertur. Alii tamen leg. *diſſimulatorem*.

præripere) Al. *præcipere*.

factum Solonis) Cum capitale eſſet apud Athenienſes ferre legem de vindicanda a Megarenſibus Salamina, Solon, ſimulata ſtultitia, id ſuaſit, quod vetabatur, reſque proſpere ceſſit.

deſerviant, dum, quod velint, conſequantur ; ut Syllam , & M. Craſſum videbamus. Quo in genere verſutiſſimum, & patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus : contraque , Callicratidam , qui præfectus claſſi proximus poſt Lyſandrum fuit. Itemque in ſermonibus alium, quamvis præpotens ſit , efficere , ut unus de multis eſſe videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, idemque in Q. Mucio Mancia vidimus . Audivi ex majoribus natu , hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica . Contraque , patrem ejus , illum , qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis : ne Xenocratem quidem , ſeveriſſimum philoſophorum, ob eamque rem ipſam magnum clarumque fuiſſe . Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ , morumque, minime tamen vituperandorum . Ad- 31
modum autem tuenda ſunt ſua cuique , non vitioſa , ſed tamen propria , quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur . Sic enim eſt faciendum , ut

præfectus claſſi) Al. *claſſis*.
unus de multis) diſſimulet facundiam, ſeque cunctis ſermonibus blande miſceat.
nullam comitatem) nullas ſermonis blanditias , quibus caruit Xenocrates : ob hoc autem ipſum celebratus eſt.
minime vituperandorum) quia in variis formis eſt ſua cuique laus.
tuenda) Al. *tenenda*,

contra naturam univerſam nihil contendamus; ea tamen conſervata, propriam naturam ſequamur. Ut etiam ſi ſint alia graviora, atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quicquam ſequi, quod aſſequi non queas. Ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud; ideo quia nihil decet invita, ut ajunt, Minerva, ideſt adverſante & repugnante natura. Omnino, ſi quicquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quam æquabilitas univerſæ vitæ, tum ſingularum actionum; quam conſervare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne, ut quidam, Græca verba inculcantes jure optimo irrideamur; ſic in actiones, omnemque vitam, nullam diſcrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnumquam mortem ſibi ipſe conſciſcere alius debeat, alius in eadem cauſſa non

contra naturam) contra id, quod poſtulat natura omnis in univerſum.

propriam naturam) Al. non probantes *naturam*, legunt *noſtram*. Ego exiſtimo, ſive *noſtram*, ſive *naturam* ex margine irrepſiſſe.

naturæ regula) Ea quiſque ſequatur ſtudia, ad quæ idoneus eſt, & ſuapte natura fertur.

æquabilitas vitæ) Al. *æqualitas vitæ*.

imiteris) Al. *imitans*.

alius debeat) Al. *aliquis debeat*. Stoici, quos maxime ſequitur in hoc opere Cicero, ne vitam quidem ipſam inter bona ponebant; ideoque deſerendam arbitrabantur, ſi forte cum virtute ac dignitate retineri non poſſet.

debeat. Num enim alia in cauſſa M. Cato fuit, alia ceteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt? Atqui ceteris forſitan vitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuiſſet natura gravitatem, eamque ipſe perpetua conſtantia roboraviſſet, ſemperque in propoſito ſuſceptoque conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quam tyranni vultus aſpiciendus fuit. Quam multa paſſus eſt Ulyſſes in illo errore diuturno, cum & mulieribus, ſi Circe, & Calypſo mulieres appellandæ ſunt, inſerviret, & in omni ſermone omnibus affabilem & jucundum ſe eſſe vellet! Domi vero etiam contumelias ſervorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti maluiſſet. Quæ contem-

M. Cato) Cato Uticenſis ſibi mortem conſcivit, ne vitam Cæſari deberet: quod reprehenditur a D. Auguſtino in lib. 1. de Civ. Dei c. 23. Videtur enim in cauſſa fuiſſe, non *honeſtas turpia præcavens*, *ſed infirmitas adverſa non ſuſtinens*.

alia ceteris) Al. *atque ceteris*.

Ulyſſes) Ulyſſem memorat, & Ajacem; quia tamquam adverſarii ab Homero inducuntur.

Circe, & Calypſo) De Circe Solis filia, & Calypſo filia ſive Atlantis, ſive Oceani, ad quas Uliſſes delatus eſt, vide Hyginum Fab. 125.

& jucundum) Alii omittunt duas has voces.

Domi vero) Domi ignotus manſit, ut procos occideret.

Ajax) Telamonius, qui, quod Achillis arma adjudicata Ulyſſi fuiſſent, in furorem actus ſe ipſum occidit.

quo animo) pro eo animo, quo fuiſſe traditur.

plantes expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui: eaque moderari, nec velle experiri, quam ſe aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod eſt cujuſque ſuum maxime.. Suum igitur quiſque noſcat ingenium, acremque ſe & bonorum & malorum ſuorum judicem præbeat; ne ſcenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. Qui voce freti ſunt, Epigonos, Medumque; qui geſtu, Menalippam, Clytemneſtram; ſemper Rupilius, quem ego memini, Antiopam; non ſæpe Æſopus Ajacem. Ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, non videbit vir ſapiens in vita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in iis potiſſimum elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea ſi non decore, at quam mi-

habeat ſui) ſuæ naturæ proprium.

aliena deceant) Al. *aliena dedeceant*.

& malorum) Ita ex Nonio. Vulgo leg. *& vitiorum*.

Epigonos) Accii Tragœdiam. Sunt autem Epigoni auctores ſecundi belli Thebani, quorum nomine Euripides tragœdiam ſcripſit. Hanc imitatus eſt Accius.

Medumque) Pacuvii tragœdiam, a Nonio & Chariſio citatam. Alii leg. *Medeamque*. Medum autem eſſe volunt Medeæ filium

Clytemneſtram) quæ maritum Agamemnonem Ægiſthi amoribus implicita necavit. Hanc quoque Accius ex Græcis in ſcenam induxit, itemque Menalippam.

quam minime) Al. *quam minimum*.

nime indecore facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, ut bona, quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quam ut vitia fugiamus.

CAPUT XXXII.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna tribuit, quæve nobis judicio noſtro ipſi adſcivimus.

AC duabus iis perſonis, quas ſupra dixi, tertia adjungitur, quam caſus aliquis, vel tempus imponit; quarta etiam, quam nobiſmetipſis judicio noſtro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque, quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur. Ipſi autem quam gerere perſonam velimus, a noſtra voluntate proficiſcitur. Itaque ſe alii ad philoſophiam, alii ad Jus Civile, alii ad eloquentiam applicant, ipſarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres, aut majores aliqua glo- 32

Nec tam eſt &c.) Qui ea ſuſcipere coguntur, quæ non ſunt ingenii ſui, & alienam perſonam induere, non tam curare debent, ut bona ſequantur, quam ut vitia fugiant.

non ſunt) Al. *non ſint*.

accommodamus) Al. *accommodabimus*.

in alia alius) Ex ipſis quoque virtutibus alius aliam ſibi magis idoneam putat.

ria præſtiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere; ut Q. Mucius P. filius in Jure Civili, Paulli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cononis filius, qui cum belli laude non inferior fuiſſet, quam pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omiſſa imitatione majorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt obſcuris orti majoribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus.

eorum plerique) Al. *ii plerumque.*

in hoc genere) tamquam in fundo domeſtico.

Q. Mucius) Scævolæ Juriſconſulti filius, patris laudem æmulatus.

Paulli filius) a P. Scipione adoptatus; *vir*, ut ait Paterculus in lib. 1. cap. 12. *avitis P. Africani, paterniſque L. Paulli virtutibus ſimillimus.*

Timotheus) felix copiarum dux, idemque diſertus ex ſchola Iſocratis.

conſequantur) Legere mallem, *ſequantur.*

CAPUT XXXIII.

Conſtituendum genus vitæ , & ex eo conſtanter agendum , nequid umquam dedeceat . Quomodo recte conſtituatur , & interdum etiam recte mutetur.

IN primis autem conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe velimus, & in quo genere vitæ ; quæ deliberatio eſt omnium difficillima. Ineunte enim adoleſcentia, cum eſt maxima imbecillitas conſilii , tum id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maxime adamavit . Itaque ante implicatur aliquo certo genere curſuque vivendi, quam potuit , quod optimum eſſet , judicare . Nam quod Herculem Prodicus dicit , ut eſt apud Xenophontem , cum primum pubeſceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quiſque viam vivendi ſit ingreſſurus , datum eſt) exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem diu ſecum multumque dubitaſſe , cum duas cerneret vias, unam voluptatis , alteram vir-

quam potuit) Al. *quam potuerit*.

Prodicus dicit) Prodicus Ceus, qui librum de Hercule ſcripſit . Alii leg. *Prodicium dicunt* . Exiſtimant autem, hoc loco Herculem dici a Cicerone *Prodicium*, quemadmodum dicitur *Xenophontius* in lib. 5. Epiſt. 15. ad Famil. quod ſabula hæc referatur a Xenophonte in lib. 2. Memorabilium .

tutis, utram ingredi melius eſſet; hoc Herculi Jovis ſatu edito potuit fortaſſe contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique viſum eſt, atque ad eorum ſtudia inſtitutaque impellimur. Plerique autem parentum præceptis imbuti ad eorum conſuetudinem moreſque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur, quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli tamen ſive felicitate quadam, ſive bonitate naturæ, ſive parentum diſciplina, rectam vitæ ſecu-
33 ti ſunt viam. Illud autem maxime rarum genus eſt eorum, qui aut excellentis ingenii magnitudine, aut præclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum vitæ curſum ſequi vellent. In qua deliberatione, ad ſuam cujuſque naturam conſilium eſt omne revocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quem quiſque eſt nactus, ut ſupra dictum eſt, quid deceat, exquirimus; tum in tota vita conſtituenda multo eſt ei cura major adhibenda; ut con-

Jovis ſatu edito) Urbane ex veteri aliquo Poeta, ea tempeſtate noto. Alii malunt leg. *Jove edito*, perperam veriti, ne modus hic poeticus Ciceronem dedeceat.

Plerique) Al. *plerumque*.

moreſque) Al. *moremque*.

excellentis) Al. *excellente*.

ſequi vellent) eligerent.

quem quiſque eſt nactus) Al. *quo quiſque natus eſt*.

ei cura) Al. *ei rei cura*, al. *cura* dumtaxat.

ſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmetipſis, nec in ullo Officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam, utriuſque omnino ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ, ſed naturæ magis: multo enim & firmior eſt, & conſtantior; ut fortuna nonnumquam, tamquam ipſa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus conſilium vivendi omne contulerit, is conſtantiam teneat: id enim maxime decet. Niſi forte ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere vitæ: quod ſi acciderit (poteſt autem accidere) facienda morum inſtitutorumque mutatio eſt. Eam mutationem, ſi tempora adjuvabunt, facilius commodiuſque faciemus: ſin minus, ſenſim erit pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere cenſent ſapientes ſenſim diſſuere, quam re-

tamquam ipſa mortalis &c.) Quia fortuna levis eſt & mutabilis, natura firma & conſtans, ſi quando inter ſe pugnant, mortalis cum immortali pugnare videtur. Alii omittunt *tamquam*.

id enim &c.) In hoc maxime decori ratio poſita eſt, ut ſibi quiſque ſemper conſtet.

cenſent ſapientes) Dictum hoc Catoni tribuitur in lib. de Amicit. c. 21. *Tales amicitiæ ſunt remiſſione uſus eluendæ; &, ut Catonem dicere audivi, diſſuendæ magis, quam diſcindendæ.*

diſſuere) Al. *diluere*: qua ſignificatione verbum *diluo* uſurpatur etiam a Gellio lib. 12. c. 3. ſed nihil mutandum.

pente præcidere . Commutato autem genere vitæ , omni ratione curandum eſt , ut id bono conſilio feciſſe videamur . Sed quoniam paullo ante dictum eſt , imitandos eſſe majores ; primum illud exceptum ſit , ne vitia ſint imitanda : deinde , ſi natura non feret , ut quædam imitari poſſint : ut Superioris Africani filius , qui hunc Paullo natum adoptavit , propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris ſimilis eſſe , quam ille fuerat ſui : ſi igitur non poterit ſive cauſſas defenſitare , ſive populum concionibus tenere , ſive bella gerere ; illa tamen præſtare debebit , quæ erunt in ipſius poteſtate , juſtitiam , fidem , liberalitatem , modeſtiam , temperantiam , quo minus ab eo id , quod deſit , requiratur . Optima autem hæreditas a patribus traditur liberis , omnique patrimonio præſtantior , gloria virtutis rerumque geſtarum : cui dedecori eſſe , ne-

imitandos eſſe majores.) Nam hoc quoque ad conſtantiam vitæ pertinet domeſticis præceptis & exemplis imbutæ .

Paullo natum) Filium Æmilii Paulli , de quo in capite ſuperiore , adoptatum a Scipione Majoris Africani filio .

patris ſimilis) Filius Africani Majoris non tam potuit patri ſimilis eſſe , quam Africanus ipſe ſuo fuerat ; quod eſſet valetudine infirma & ad bellicos labores minus idonea .

ſi igitur) ſchema , per quod verborum conſtructio mutatur , ſervata ſententia : ἀνακόλουθον vocant . Legere malim , *Si quis igitur* ; nec aliter ſcripſiſſe Ciceronem puto .

illa tamen &c.) Aliarum virtutum ſplendore infirmitatem ſuam tegere debet , ne appareat , quod deeſt .

ſas & impium judicandum eſt. Et quoniam Officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur, aliaque ſunt juvenum, alia ſeniorum, aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt. 34

CAPUT XXXIV.

Adoleſcentiam, & ſenectutem, quæ maxime deceant.

ESt igitur adoleſcentis majores natu vereri, ex hiſque deligere optimos & probatiſſimos, quorum conſilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inſcitia, ſenum conſtituenda & regenda prudentia eſt. Maxime autem hæc ætas a libidinibus arcenda eſt, exercenda in labore patientiaque & animi, & corporis; ut eorum & in bellicis, & in civilibus Officiis vigeat induſtria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare ſe jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint

impium) Non imitari parentum laudem, cum poſſis, contra Officium eſt; agere aliquid, quod ſit illis dedecori, eſt contra pietatem: ideoque *impium* dicit, non *vitium*, ut alii legunt.

ætatis inſcitia) Al. *inſcientia*.

conſtituenda) Mallim leg. *inſtituenda*

in civilibus) Reſtitui particulam *in* ex meo codice.

verecundiæ: quod erit facilius, ſi in ejuſmodi quidem rebus majores natu velint intereſſe. Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda vero opera, ut & amicos, & juventutem, & maxime Remp. conſilio & prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum eſt senectuti, quam ne languori ſe deſidiæque dedat. Luxuria vero, cum omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt. Sin autem libidinum etiam intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quod & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.

ſi in ejuſmodi &c.) Locus hic variis lectionibus jactatur. Pro *quidem* malim leg. *quoque*: nec deſunt alii, qui ita legendum putent.

Senibus autem &c.) Vide lib. de Seneſt. c. 9. & ſeqq.

Luxuria) ſumitur hic pro luxu & mollitie.

CAPUT XXXV.

Magiſtratus perſonam quæ deceant, quæ privati civis, quæ peregrini.

AC ne illud quidem alienum eſt, de magiſtratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum Officiis dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratus intelligere, ſe gerere perſonam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus ſuſtinere, ſervare leges, jura deſcribere, & ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque ſubmiſſum & abjectum, nec ſe efferentem; tum in Rep. ea velle, quæ tranquilla & honeſta ſint. Talem enim & ſentire bonum civem, & dicere ſolemus. Peregrini autem, & incolæ Officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeque in aliena eſſe Rep. curioſum. Ita fere Officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat,

Ac ne illud &c.) Explicatis Officiis pro ætatum diſtinctione, nunc ſtatum & conditionem perſonarum examinat.

ſervare conſtantiam) ſibi conſtare. Nemo enim in ſocietate magis vitatur, quam qui varius eſt & inconſtans.

quam in omni re gerenda, conſilioque capiendo ſervare conſtantiam.

CAPUT XXXVI.

De Decoro, quod in motibus externis cujuſque perſonæ cernitur, tum etiam de motibus animi, qui eodem pertinent.

35 SEd quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & ſtatu cernitur; idque poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilibus ad eloquendum, ſed ſatis erit intelligi; in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuſcum, & apud quos vivamus; his quoque de rebus pauca dicantur. Principio corporis noſtri magnam natura ipſa videtur habuiſse rationem,

Sed quoniam &c.) Explicato decoro illo, quod pertinet ad genera perſonarum, nunc docet, quid peculiarem perſonam deceat in dictis, factis; totoque corporis habitu. Ad tria capita revocat, formoſitatem, ordinem, ornatum actionibus aptum. Incipit autem a formoſitate, poſtea agit de ornatu, poſtremo de ordine in cap. XLI.

decorum illud) Vox *illud* videtur redundare, & omittitur in aliquo codice: ſed tamen habetur etiam paullo infra. Significat autem decorum illud, de quo loquimur.

difficilibus) rebus ſcilicet difficilibus ad explicandum & intelligendum; ſed ſatis eſt, inquit, eas intelligi. Alii leg. *difficilius*, & quidem plerique; ſed perperam.

in his autem &c.) placendi cura in his ipſis rebus continetur.

quæ formam noſtram, reliquamque figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ neceſſitatem datæ, aſpectum eſſent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt, removent ab oculis; ipſique neceſſitati dant operam ut quam occultiſſime pareant: quarumque partium corporis uſus ſunt neceſſarii, eas neque partes, neque earum uſus ſuis nominibus appellant: quodque facere turpe non eſt, modo occulte, id dicere obſcenum eſt. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec oratio obſcenitate. Nec vero audiendi ſunt Cynici, aut ſiqui fuerunt Stoici pæne Cynici, qui reprehendunt & irrident, quod ea, quæ turpia re non ſint, verbis flagitioſa ducamus: illa autem, quæ turpia ſint, nominibus appellemus ſuis. Latrocinari, fraudare, adulterare, re tur-

hominum verecundia) Homines, qui naturam ſequi debent, ad præſcripta naturæ verecundiam ſuam temperant.

ſuis nominibus) Utuntur enim vocibus translatis.

oratio) Aperta oratio non vacat obſcenitate.

Stoici pene Cynici) Ex eadem ſchola manarunt; multaque ſunt philoſophandi principia utriſque communia.

adulterare) Al. *adulterari*.

pe eſt, ſed dicitur non obſcene: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcenum. Pleraque in eam ſententiam ab eiſdem contra verecundiam diſputantur. Nos autem naturam ſequamur, & omne, quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Status, inceſsus, ſeſſio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo ſunt maxime fugienda, ne quid effeminatum, aut molle, & ne quid durum, aut ruſticum ſit. Nec vero hiſtrionibus oratoribuſque concedendum eſt ut hæc apta ſint, nobis diſsoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteri diſciplina verecundiam, ut in ſcenam ſine ſubligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, ſi quo caſu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aſpiciantur non decore. Noſtro quidem more cum parentibus puberes filii, cum ſoceris generi non lavantur. Retinenda eſt igitur hujus generis verecundia, præſertim natura ipſa

naturam ſequamur) Cynici quoque ajebant, ſe naturam ſequi; ſed ipſi belluinam, nos rationalem ſequimur.

Et omne) Al. *& ab omni*; Infra autem, non *fugiamus*, ſed *refugiamus*.

accubitio) Præter ſeſſionem etiam accubitionem memorat, quia veteres in lectis cubantes cibum ſumebant. Alii leg. *accubitatio*.

Nec vero hiſtrionibus &c.) Non eſt permittendum, ut hæc apta ſint hiſtrionibus, & probe accommodata, nobis ſoluta ac libera. Alii communiter leg. *Nec vero hiſtrionibus oratoribuſque concedendum eſt, ut iis hæc apta ſint, nobis diſſoluta*.

non lavantur) Al. *non lavant*.

magiſtra & duce.. Cum autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero eſt venuſtas, in altero dignitas; venuſtatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. Ergo & a forma removeatur omnis viro non dignus ornatus; & huic ſimile vitium in geſtu motuque caveatur. Nam & palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores, & hiſtrionum nonnulli geſtus ineptiis non vacant; & in utroque genere, quæ ſunt recta & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt; color exercitationibus corporis. Adhibenda eſt præterea munditia non odioſa, neque exquiſita nimis, tantum quæ fugiat agreſtem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitus; in quo, ſicut in pleriſque rebus, mediocritas optima eſt. Cavendum eſt autem, ne aut tarditatibus utamur in greſſu mollioribus, ut pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur; aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates. Quæ 36

eſt venuſtas) Ita repoſui ex meo codice. Vulgo leg. *venuſtas ſit*.

palæſtrici motus) Motus ipſi palæſtrici, & geſtus ſcenici, quamvis ſtudio atque arte formati, interdum offendunt, quia minus recti & decori ſunt.

ineptiis non vacant) Al. *inepti non vacant offenſione*: ſed, ſi ſunt inepti, quid mirum quod offendant?

pomparum ferculis) quæ magna tarditate circumferebantur cum deorum ſimulacris ad ludos Circenſes, vel cum ſpoliis hoſtium ad triumphorum ſolemnia.

cum fiunt, anhelitus movetur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multo etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus a natura recedant: quod aſsequemur, ſi cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus; *& ſi attentos animos ad decori conſervationem tenebimus*. Motus autem animorum duplices ſunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime verſatur; appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

ſignificatio fit) Mutatio enim externa ſignificat mutationem internam.

Sed multo magis &c) Tranſit ad motus animi, quorum ſignificatio pendet a motibus corporis.

exanimationes) Ne animum præter modum concuti turbarique patiamur, ut a natura ſua receſſiſſe videatur, quaſique exanimari.

ſi attentos animos &c.) Cum proxime *animum* ſingulari numero dixerit, conſtructionis ratio poſcebat, *animumque ipſum attentum &c.* Præterquamquod monitum nimis commune eſt, nec ſine idiotiſmo expreſſum: ac proinde inter ſuſpecta reject. Videtur, ut alia multa, ex margine traductum.

CAPUT XXXVII.

Duplex eſt orationis genus, utrumque loco & tempore adhibendum, quod maxime pertinet ad vitæ ornatum.

ET quoniam magna vis orationis eſt, 37
eaque duplex, altera contentionis, altera ſermonis; contentio diſceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, ſenatus; ſermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium verſetur, ſequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum ſunt, nulla ſermonis: quamquam haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe. Sed diſcentium ſtudiis inveniuntur magiſtri; huic autem qui ſtudeant, ſunt nulli. Rhetorum turba referta omnia. Quamquam quæ verborum ſententiarumque præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuavis; utrumque omnino a natura petendum eſt: verum alterum exercitatio augebit, alterum imita-

magna vis) ideſt hac in parte plurimum valet oratio.

ſequatur) ita ex meo codice. Vulgo leg. *perſequatur*.

diſcentium ſtudiis) Inveniuntur ſcholæ, ac magiſtri earum rerum, quæ addiſcuntur: at ſermonem diſcendum nemo fere putat.

tio preſſe loquentium & leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos exquiſito judicio putares uti litterarum. Quamquam erant litterati; ſed & alii: hi autem optime uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis, litteræ neque expreſſæ nimis, neque oppreſſæ, ne aut obſcurum eſſet, aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Craſſi, nec minus faceta; ſed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero & facetiis Cæſar Catuli patris frater vicit omnes, ut in ipſo illo forenſi genere dicendi contentiones aliorum ſermone vinceret. In omnibus igitur his ela-

preſſe) Adverbium hoc, quod cereroquin ad ſtilum pertiner, hic ad pronunciarionem refertur: qua ratione dixit in lib 3. de Orat. cap. 11. *lenitate vocis*, *atque ipſo oris preſſu*.

N:hil aliud fuit) In Catulis, patre & filio, hoc ſcilicet fuit unum, quo ſibi famam exquiſiti in litteris judicii pepererunt. In Bruto cap. 35. multas ſcribit in Q Catulo patre litteras fuiſſe, orationis comitatem, & incorruptam quamdam Latini ſermonis integritatem: in filio laudat ſonum vocis, & ſuavitatem appellandarum litterarum. Alii leg. *quod fuit*, al. *quid fuit*.

expreſſæ nimis) Particulam *nimis*, quam in multis editionibus inveni ante *putidum*, huc tranſtuli. Nulla abeſſe ratione poteſt; quia litteræ exprimi debent, ut Cicero ipſe alibi monet, non tamen *putidius*, ideſt affectatius.

aut obſcurum) fortaſſe deeſt *quid* Si quis igitur litteras opprimat, ideſt negligenter exprimat, *obſcurum quid* erit in ejus voce. *Nolo* (inquit in lib. 3. de Orat. c. 11.) *exprimi litteras putidius, nolo obſcurari negligentius*.

nec canora) Cantilenam in pronunciando notat: de qua Quintilianus lib. 11. c. 3. Ceterum vocem canoram in Hortenſio Cicero laudavit: & ſane laudari poteſt, ſi ſit intra modum & dignitatem.

non minor) Non minorem dicit, quia ipſi quoque L. Craſſo, præter laudes ceteras, Latine loquendi laudem tribuit in Bruto c. 38.

Cæſar) Non auctor Commentariorum, ſed C. Julius Cæſar, Lucii Filius, Catuli ſenis frater patrueiis, cui diſputationem de facetiis Cicero tribuit in lib. 2. de Orat.

borandum eſt, ſi in omni re, quid deceat, exquirimus.

CAPUT XXXVIII.

Sermo familiaris quomodo regendus, ut deceat, & vitam ornet.

SIt igitur hic ſermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeque pertinax. Inſit in eo lepos. Nec vero, tamquam in poſſeſſionem ſuam venerit, excludat alios: ſed cum reliquis in rebus, tum in ſermone communi, viciſſitudinem non iniquam putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: ſi de feriis, ſeveritatem adhibeat; ſi de jocoſis, leporem. In primiſque provideat, ne ſermo vitium aliquod indicet ineſſe moribus: quod maxime tum ſolet evenire, cum ſtudioſe de abſentibus, detrahendi cauſſa, aut per ridiculum, aut ſevere, aut maledice contumelioſeque dicitur. Habentur autem plerumque ſermones aut de domeſticis negotiis, aut de Repub., aut de artium ſtu-

Socratici) Socratici philoſophi, cum rerum omnium ignorationem ſimularent, minime erant contentioſi, minimeque pertinaces.

excludat alios) notat garrulos & blaterones.

viciſſitudinem non iniquam) Al. *viciſſitudine nonnumquam utendum*.

de feriis) Particulam *de* addidi ex meo codice.

diis atque doctrina. Danda igitur opera eſt, ut etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcumque aderunt res (neque enim omnes iiſdem rebus, nec omni tempore, nec ſimiliter delectamur) animadvertendum eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus.
38 Sed quomodo in omni vita rectiſſime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, ideſt motus animi nimios, rationi non obtemperantes; ſic ejuſmodi motibus ſermo debet vacare, ne aut ira exiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat. Maximeque curandum eſt, ut eos, quibuſcum ſermonem conferemus, & vereri, & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnumquam incidunt neceſſariæ, in quibus utendum eſt fortaſſe & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore: id agendum etiam, ut ne ea facere videamur irati. Sed ut ad urendum, & ſecandum, ſic ad hoc genus caſtigandi ra-

utcumque aderunt) Qualeſcumque res ſint, de quibus loquimur, videndum eſt, ne ſermo ſatietatem pariat. Oportet enim ſcire deſinere, ut monet Seneca.

conferemus) Al. *conferimus*.

ut ne ea facere videamur irati) In meo codice leg. *ut ea facere videamur non irati*.

ſecandum) ſumpta ſimilitudine a medicorum more. Quidam veriti, ne id ſatis non intelligeretur, poſt *ſecandum* addidere *medici*.

ro invitique veniemus : nec umquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. Magna autem parte clementi caſtigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut & ſeveritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet objurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſſa, qui objurgetur, ſuſceptum eſse. Rectum eſt autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec conſtanter fieri poſſunt, nec iis, qui adſunt, probari. Deforme etiam eſt, de ſe ipſo prædicare, falſa præſertim, & cum irriſione audientium imitari Militem glorioſum.

magna autem parte) Al. *magnam partem*, al. *magna ex parte*.

nec conſtanter) Quia qui facit aliquid perturbatus, non conſtat ſibi, nec modum tenet, pro ſuſceptæ perſonæ dignitate.

Deforme eſt etiam &c.) Multi enim aliorum objurgationibus immiſcent laudes ſuas, quaſi per comparationem. Sed vix ullum tempus eſt, quo iſtiuſmodi prædicationes probentur.

Militem glorioſum) qui titulus eſt comœdiæ Plautinæ.

CAPUT XXXIX.

Quoniam domus quoque ad vitæ cultum pertinet, in ea qui modus tenendus ſit.

39 ET quoniam omnia perſequimur, volumus quidem certe, dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat eſse; cujus finis eſt uſus, ad quem accommodanda eſt ædificandi deſcriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatiſque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia Conſul factus eſt, honori fuiſse accepimus, quod præclaram ædificaſset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viſeretur, ſuffragata domino, novo homini, ad Conſulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, acceſſionem adjunxit ædibus. Itaque ille in ſuam domum Conſulatum primus attulit: hic ſummi & clariſſimi viri filius in domum multiplicatam

honorati) honorum titulis ornati.

Cn. Octavio) qui Conſul fuit anno U. C. DLXXXVIII. cum antea de Perſeo Macedonum rege triumphaſset.

vulgo viſeretur) Cum in populi oculis eſſet, ac probaretur, domino petenti Conſulatum auxilio fuit. Porro urbane dicitur domus ſuffragata domino.

Scaurus) M. Æmilii, viri triumphalis, filius ex hac domo everſa auxit ædes ſuas: unde invidia, & ex invidia repulſa.

non repulſam ſolum retulit, ſed ignominiam, etiam calamitatem. Ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda: nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et, ut in ceteris habenda ratio non ſui ſolum, ſed etiam aliorum; ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi ſunt, & admittenda hominum cujuſque generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea ſolitudo; & maxime, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari. Odioſum eſt enim, cum a prætereuntibus dicitur: *O domus antiqua, heu quam diſpari dominare domino!* Quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cavendum autem eſt, præſertim ſi ipſe ædifices, ne extra modum ſumptu & magnificentia prodeas, quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. Studioſe enim plerique, præſertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L. Luculli, ſummi viri, virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imi-

etiam calamitatem) Al. *&* *calamitatem*. Damnatus, & pecunia multatus ſolum vertit.

non ſui) Al. *non ſua*.

O domus antiqua &c.) Al. *O domus Anci*. Carmen ex veteri Poeta ſumptum, de quo vide Eraſmum in Chiliadibus.

L. Luculli virtutem) quæ copioſe & eleganter deſcribitur initio Academici quarti.

tati ſunt! Quarum quidem certe eſt adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus: eademque mediocritas ad uſum cultumque vitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus.

CAPUT XL.

IN omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil eſt ad Officia conſervanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res ſit, quam efficere velimus; ut neve major, neve minor cura & opera ſuſcipiatur, quam cauſſa poſtulet: tertium eſt, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem & dignitatem, modera-

eademque mediocritas) Libenter legerim, *ipſaque mediocritas*. Ait enim, villarum modum ad mediocritatem revocandum eſſe, ipſamque mediocritatem ad uſum cultumque vitæ eſſe teferendam, ut recte judicetur.

ad uſum) Al. *ad communem uſum*, al. *ad omnem uſum cultumque vitæ transferenda eſt*. Itaque ſenſus etit, eamdem mediocritatem, quæ in villis ædificandis adhiberi debet, ad omnem vitam eſſe transferendam, ut nihil fiat niſi intra modum.

Sed hæc hactenus) ideſt de iis, quæ ad temperantiam pertinent, quatenus modum in omni vitæ uſu præſcribit. Deinceps de hujus virtutis Officiis, quæ ex loco & tempore ducuntur, in c. XLI.

In omni autem actione ſuſcipienda) Quomodo cohærent hæc? ſuntne Ciceronis? Si enim conjungenda ſunt cum poſtremis verbis capitis ſuperioris, non habent locum illa, *Sed hæc hactenus*. Quicumque ſit auctor, per quamdam veluti epitomen colligit in tria capita, quæ hactenus de ornatu ad actionem apto ſunt explicata, vel explicata fuiſſe putat.

opera ſuſcipiatur) Cicero dixiſſet, *opera adhibeatur*, cum proxima ſit vox *ſuſcipienda*.

tertium eſt &c.) Totum hoc membrum variis lectionibus vexatur, quarum nulla ſatis probabilis eſt, & loco apta,

ta ſint; modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

CAPUT XLI.

De Ordine: qua voce ſignificatur decorum a loco & tempore; & pertinet ad eam, quam Græci dicunt εὐταξίαν, *Latini modeſtiam.*

DEinceps de Ordine rerum, & tem- 40
porum opportunitate dicendum eſt. Hac autem ſcientia continetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant; *non hæc, quam interpretamur modeſtiam, quo in verbo modus ineſt; ſed illa eſt* εὐταξία, in qua intelligitur Ordinis conſervatio. Itaque, ut eamdem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur a Stoicis, ut modeſtia ſit ſcientia

decus ipſum tenere) Decorum, non *decus* dicendum videbatur, quemadmodum hactenus dixit. Decus enim ſignificat honeſtatem, ut in lib. 3. c. XVII. vel cum honeſtate conjungitur, ut in lib. 1. c. IV. tametſi diſcrimen eſt aliquod inter utramque vocem, ut inter honeſtum & decorum, quod magis intelligi, quam explicari poteſt. Cui porro ſatis probatur hæc loquendi ratio, *modus eſt optimus tenere decus?*

obtemperare) ne hic quidem infinitus modus ita collocatus videtur moris eſſe Tulliani. Ex quo intelligitur, quodnam judicium de toto hoc capite ferendum ſit.

Deinceps de Ordine &c.) Tranſit ad explicandum ultimum ex tribus, quæ capite XXXVI. propoſita ſunt, ideſt Ordinem.

non hæc &c.) Omnia verba hæc, quæ alia typorum forma ſunt expreſſa, mihi videntur ex Grammaticorum adnotationibus in contextum traducta.

earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarum. Ita videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & Ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis & accommodatis locis: locum autem actionis, opportunitatem temporis eſſe dicunt. Tempus autem actionis opportunum Græce εὐκαιρία, Latine appellatur Occaſio. Sic fit, ut modeſtia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed poteſt eadem eſſe prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & harum ſimilibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco ſuo dicta ſunt; quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuſcum vivimus, nunc dicenda ſunt.

Ita videtur) Al. *itaque videtur*.

eadem vis &c.) Idem videtur eſſe ordinare, & collocare, ideſt loco ſuo ponere.

locum actionis) Locus actionis eſt ipſum actionis tempus, & loco agere aliquid, vel agere in loco, eſt agere pro temporis ratione & opportunitate.

Sed poteſt eadem) Hæc eadem eſſe poteſt prudentiæ definitio: ſed de prudentia actum eſt ſupra; nunc autem verſamur in temperantiæ Officiis, & aliarum virtutum, quæ temperantiam comitantur.

de quibus jamdiu) a c. XXVII. unde cœpit temperantiam explicare. Jamque partibus aliis explicatis, ſequitur illa, quæ a decoro loci & temporis ducitur.

CAPUT XLII.

Quid quo loco, ac tempore deceat, dedeceatque.

TAlis eſt igitur Ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in vita ſint omnia apta inter ſe & convenientia. Turpe eſt enim, valdeque vitioſum, in re ſevera convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hique de communi Officio conveniſſent, & caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetque Sophocles; O puerum pulchrum, Pericle! at enim prætorem, Sophocle, decet non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere. Atque hoc idem Sophocles ſi in athletarum probatione dixiſſet, juſta reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt & loci, & temporis. Ut ſi quis, cum cauſſam ſit acturus, in itinere, aut in ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid

in oratione conſtanti) ideſt in oratione, quæ ſibi conſtet, cujus partes omnes ſibi inter ſe reſpondeant.

convivio dignum) Al. *convivii dicta*.

collegam in Pretura) Bello Samio. Vide Plutarchum in Pericle.

conveniſſent) conſultaturi.

aliud attentius cogitet, non reprehenda-
tur: at hoc idem ſi in convivio faciat,
inhumanus videatur, inſcitia temporis.
Sed ea, quæ multum ab humanitate diſcre-
pant, ut ſi quis in foro cantet, aut ſi qua
eſt alia magna perverſitas, facile appa-
rent, nec magnopere admonitionem, &
præcepta deſiderant: quæ autem parva vi-
dentur eſſe delicta, neque a multis intel-
ligi poſſunt, ab iis eſt diligentius decli-
nandum. Ut in fidibus, aut in tibiis,
quamvis paullum diſcrepent, tamen id a
ſciente animadverti ſolet; ſic videndum eſt
in vita, ne forte quid diſcrepet; vel mul-
to etiam magis, quo major & melior actio-
41 num, quam ſonorum, concentus eſt. Ita-
que ut in fidibus muſicorum aures vel mi-
nima ſentiunt; ſic nos, ſi acres ac dili-
gentes eſse volumus animadverſores vitio-
rum, magna ſæpe intelligemus ex parvis.
Ex oculorum obtutu, ex ſuperciliorum aut
remiſſione aut contractione, ex mœſtitia,
ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex
reticentia, ex contentione vocis, ex ſub-
miſſione, ex ceteris ſimilibus facile judi-
cabimus, quid eorum apte fiat, quid ab
Officio naturaque diſcrepet. Quo in gene-

inſcitia temporis) Al. *inſcientia temporis*, al. *inſcius temporis*.

animadverſores) Al. *animadverſoreſque*.

re non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, ex aliis judicare: ut ſi quid dedeceat in aliis, vitemus & ipſi. Fit enim neſcio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobiſmetipſis, ſi quid delinquitur. Itaque facillime corriguntur in diſcendo, quorum vitia imitantur emendandi cauſsa magiſtri.

CAPUT XLIII.

Quid, & quatenus aliorum judicio agere deceat.

NEc vero alienum eſt ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam uſu peritos, &, quid his de unoquoque Officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferri ſolet, quo a natura ipſa deducitur. In quibus videndum eſt non modo, quid quiſque loquatur, ſed etiam quid quiſque ſentiat, atque etiam

dedeceat in aliis) Al. *dedeceat alios*.

vitia imitantur) Magiſtri, ut vitiorum turpitudinem iis oſtendant, quos inſtituunt, vitia ipſa effingunt & imitantur.

Nec vero) In rebus dubiis conſulendi ſunt, qui doctrina & uſu præſtant.

Major enim pars) Communne omnium judicium naturam ipſam & veritatem patefacit. Sed videndum eſt, ne nos decipiant, qui cauſſas habent, cur aliter loquantur, ac ſentiunt; aut etiam aliter ſentiant, quam natura, & veritas poſcit.

qua de cauſſa quiſque ſentiat. Ut enim pictores, & ii, qui ſigna fabricantur, & vero etiam poetæ, ſuum quiſque opus a vulgo conſiderari vult, ut ſi quid reprehenſum ſit a pluribus, id corrigatur; hique & ſecum, & cum aliis, quid in eo peccatum ſit, exquirunt; ſic aliorum judicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda ſunt. Quæ vero more aguntur & inſtitutis civilibus, de iis nihil eſt præcipiendum: illa enim ipſa præcepta ſunt. Nec quemquam hoc errore duci oportet, ut ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem conſuetudinemque civilem fecerint, locutive ſint, idem ſibi arbitretur licere. Magnis illi & divinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum vero ratio tota eſt ejicienda. Eſt enim inimica verecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis atque magnis eſt, bene de Rep. ſentientes, ac be-

a pluribus) quia ex pluribus oritur commune judicium, veritatis & naturæ index.

Quæ more &c.) Non eſt imitanda eorum licentia, qui magnis ceteroquin ornati virtutibus, nova quædam & inſolentia ſibi permitti voluerunt.

Cynicorum) Cynici omnia in propatulo faciebant, veluti canes, unde illis nomen.

Eos autem &c.) Explicat, quos ſequi ſine errore poſſimus, & ſuſpicere debeamus. Eos autem in primis, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis eſt, non ſecus obſervare debemus, atque eos, qui in imperio ſunt.

nemeritos, aut merentes, ſicut aliquo honore, aut imperio affectos, obſervare & colere debemus; tribuere etiam multum ſenectuti; cedere iis, qui magiſtratum habebunt; habere delectum civis, & peregrini; in ipſoque peregrino privatimne, an publice venerit; ad ſummam, ne agam de ſingulis, communem totius generis hominum conciliationem & conſociationem colere, tueri, ſervare debemus.

CAPUT XLIV.

Quæ artes, & qui quæſtus deceant; & quatenus deceant, pro ratione temporis & loci.

JAm de artificiis, & quæſtibus, qui li- 42
berales habendi, qui ſordidi ſint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt; ut portitorum, ut fœneratorum. Illiberales autem & ſordidi quæſtus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim illis ipſa merces auctoramentum ſervitutis.

Fœneratorum) Qui fere quæſtum immodicum faciunt, & pauperes occidunt.

ipſa merces) Qui operam locant mercede conducti, tamquam ad ſervitutem emuntur.

Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod ſtatim vendant. Nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec vero quicquam eſt turpius vanitate. Opificeſque omnes in ſordida arte verſantur. Nec vero quicquam ingenuum poteſt habere officina. Minimeque artes probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum, cetarii, lanii, coqui, fartores, piſcatores, ut ait Terentius. Adde huc, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honeſtarum; hæ ſunt iis, quorum ordini conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt; ſin magna, & copioſa, multa undique apportans, multiſque ſine vanitate impertiens, non eſt ad-

Adde huc) Cetarios, coquos, &c. nominavit ex Terentio: nunc ipſe aliquos nominat, quorum ars ad voluptatem refertur.

ſaltatores) Pro varietate regionum & temporum ſaltatores modo probati ſunt, modo improbati. Hic eos intelligit, qui ſunt ex hiſtrionum grege, vel ſaltatoriam ludum aperiunt.

ludum talarium) eos ſcilicet, qui ædes locabant ad ludendum, & ex ludo quæſtum ſibi quærebant.

prudentia major) In quibus plus valet ſcientia.

non mediocris utilitas) Nam in ipſis quoque rei litterariæ exercitationibus lucellum turpe eſt.

ſi tenuis) v. g. qui emunt Patavii, quod vendant Patavii, & ſtatim vendant; ut ſupra dixit. Ital. *rivendugliolі*.

multa undique apportans) ex aliis regionibus ſuam ditans, multoſque ditans: quod mercaturæ genus vel ipſi in civitate principes cum dignitate exercent.

ſine vanitate) ſine mendacio.

modum vituperanda. Atque etiam ſi ſatiata quæſtu, vel contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ex ipſo portu ſe in agros poſſeſſioneſque contulerit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

C A P U T XLV.

Explicato Honeſto, nunc Honeſti cum Honeſto comparationem inſtituit.

SEd ab iis partibus, quæ ſunt honeſta- 43
tis, quemadmodum Officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. Eorum au-

ſi ſatiata quæſtu) ſi ſibi aliquando vivat, qui eam exercet; nec vitam totam maris periculis dedat.

nihil homine libero) Al. *nihil homine, nihil libero*: quod minime probandum.

Sed ab iis &c.) Hæc eſt libri pars ſecunda, quæ comparationem continet a Panætio omiſſam. Tota Ciceronis diſputatio huc recidit: Homo natura ſua factus eſt ad agendum, & convivendum; ergo cogitationes ſuas ad actionem referre debet; inter actiones autem eas potiſſimum ſuſcipere, cæteriſque præferre, quæ ad humanæ vitæ communitatem & ſocietatem pertinent. Ex quo ſequitur, ex honeſtis & Officiis omnibus illa eſſe maxima, quæ a vitæ communitate ducuntur, quia maxime naturæ conformia. Porro communitatis nomine utitur, quia per hoc ipſum juſtitiam deſcripſit in cap. VI. Ad juſtitiam naturæ ſuæ neceſſitate accedit fortitudo, ut oſtendit in cap. XIX. & in lib. 2. cap. VII.

tem ipſorum, quæ honeſta ſunt; poteſt incidere ſæpe contentio & comparatio, de duobus honeſtis utrum honeſtius: qui locus a Panætio eſt prætermiſſus. Nam cum omnis honeſtas manet a partibus quatuor, quarum una ſit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ in deligendo Officio ſæpe inter ſe comparentur, neceſse eſt. Placet ergo, aptiora eſse naturæ ea Officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur. Idque hoc argumento confirmari poteſt, quod ſi contigerit ea vita ſapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis omnia, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſideret & contempletur; tamen ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem videre non poſſit, excidat e vita. Princepſque omnium virtutum

una ſit cognitionis) Prima hæc prudentiæ eſt, ſed late fuſæ ad omnem veri cognitionem, ut eſt in cap. V. ſecunda juſtitiæ, tertia fortitudinis, quarta temperantiæ. Porro ſecunda, & tertia ad actionem pertinent, quarta ad cognitionem ſimul & actionem, ut dictum eſt in cap IV.

Placet ergo) Prudentiæ Officiis juſtitiæ Officia præmittit, quippe aptiora naturæ; quod homo ad ſocietatem natus ſit, hoc eſt ad agendum in commune ſui generis bonum.

hoc argumento) Vita ſapientis, cui rerum omnium copiæ affluant, ſi extra humanum conſortium ſit, quantacumque cognitione alatur, vita non eſt, ſed Βίος ἄβιος, ut eam vocat Ariſtoteles, *vita non vitalis*; quia partes vivunt vitam totius, quatenus illi conjunctæ ſunt.

excidat e vita) contabeſcat veluti pars a ſuo corpore reſciſſa. Amittit enim potiſſimum vitæ bonum. Alii leg. *excedat e vita*: quæ lectio communior eſt; ſed nimio plus ſignificat.

illa ſapientia, quam σοφίαν Græci vocant (Prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quamdam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarumque ſcientia) illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt divinarum atque humanarum ſcientia; in qua continetur deorum & hominum communitas, & ſocietas ipſorum inter ipſos. Ea ſi maxima eſt, ut eſt certe, neceſſe eſt, quod a communitate ducatur Officium, id eſse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturæ manca quodammodo atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur; ea

illa ſapientia) Sapientia, quæ inter virtutes principatum tenet, iccirco tenet, quia rerum divinarum humanarumque cognitione conſtat, cauſſaſque explicat, quibus hæ res continentur; ideoque deorum atque hominum communitatem complectitur. Ergo Officia, quæ ex communitate ducuntur, ceteris ſunt anteponenda. Porro cognitio rerum divinarum & humanarum, ex modo loquendi Ciceronis, eſt cognitio totius naturæ, quantam capiunt Philoſophica ſtudia. V. lib. 2. c. 2.

Prudentiam enim) Prudentia, licet interdum ſapientia dicatur, attamen proprie alia quædam cognoſcendi forma eſt, quæ verſatur in earum rerum ſcientia & delectu, quas expetere, ac fugere debemus.

illa autem &c.) Modus reſumendæ orationis poſt parentheſim, Ciceroni familiaris.

deorum & hominum communitas) Philoſophi iſti communitatis voce non homines modo, ſed Deos quoque comprehendebant, quorum numine & providentia ita contineri rerum univerſitatem putabant, ut ne ipſi quidem excluderentur. *Mundum* (inquit Cicero lib. 3. de Fin. c. 19.) *cenſent regi numine deorum, eumque eſſe quaſi communem urbem & civitatem hominum, & deorum.*

Etenim cognitio) Cognitio rerum, quanta demum cumque ſit, imperfecta eſt, niſi deſinat in actionem, & ab ea compleatur: Inter actiones autem ea excellit, quæ tuetur hominum commoda, proindeque ad communitatem pertinet. Hic porro Cicero inſiſtit, quia Peripateticis, apud quos Filius inſtituebatur, *maxime placuit vita degendæ ratio quieta, in contemplatione & cognitione poſita rerum*, ut eſt in lib. 5. de Fin. cap. 4.

vero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad ſocietatem generis humani, & cognitioni anteponenda eſt. Atque id optimus quiſque re ipſa oſtendit, & judicat. Quis eſt enim tam cupidus in perſpicienda cognoſcendaque rerum natura, ut ſi ei tractanti contemplantique res cognitione digniſſimas, ſubito ſit allatum periculum diſcrimenque patriæ, cui ſubvenire opitularique poſſit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam ſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, ſtudiis Officiiſque ſcientiæ præponenda eſſe Officia juſtitiæ, quæ pertinent ad hominum caritatem, qua nihil ho-
44 mini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia, vitaque omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis

& cognitioni) Vulgo legitur: *Ergo hæc cognitioni*. Sed non ſolet Cicero ita loqui. Et, niſi fallor, tota hæc concluſio, *Pertinet igitur &c.* adulterina eſt.

optimus quiſque) Probat optimorum virorum judicio, qui rem hanc facio declarant.

ſit allatum) Al. *ſit oblatum*.

Officia juſtitiæ) Quamvis actiones paullo ante memoratæ ad ipſam quoque fortitudinem pertineant; tamen, quia omnes ad communitatem referendæ ſunt, ſolam juſtitiam nominat. Vide lib. 5. de Fin. c. 23.

ad hominum caritatem) Hac voce utitur etiam in loco de Finibus modo memorato. Perperam alii leg. *utilitatem*.

Atque illi &c. Confirmat teſtimonio & auctoritate philoſophorum, qui ſcientiæ ſtudiis cum dediti eſſent, induſtriam ſuam ad agendum retulerunt, & ad amplificanda ſocietatis commoda.

hominum utilitatibus & commodis non receſſerunt. Nam erudierunt multos, quo meliores cives, utilioreſque rebus ſuis publicis eſſent; ut Thebanum Epaminondam Lyſis Pythagoræus, Syracuſium Dionem Plato, multique multos; noſque ipſi quicquid ad Rempub. attulimus, ſi modo aliquid attulimus, a doctoribus atque a doctrina inſtructi ad eam & ornati acceſſimus. Neque ſolum vivi atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt atque docent; ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis litterarum aſſequuntur. Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam Reipub. pertineret; ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem ſuam intelligentiam prudentiamque potiſſimum conferunt. Ob eamque cauſſam eloqui copioſe, modo prudenter, melius eſt, quam vel acutiſſime ſine eloquentia cogitare: quod cogitatio in ſe ipſa vertitur; eloquentia complectitur eos, quibuſcum

Lyſis) Tarentinus, Pythagoræ auditor, de quo Nepos in Epaminonda.

ad noſtrum negotium) Quamvis ipſi non agerent, tamen, ut nos rectius ageremus, contemplati ſunt, & veritatem quæſierunt.

eloquentia complectitur) Eloquentia in foro & in curia ſervit ſocietati.

communitate juncti ſumus. Atque ut apium examina non fingendorum favorum cauſſa congregantur, ſed cum congregabilia natura ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique ſolertiam. Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, ideſt ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem; ſolivaga cognitio & jejuna videatur. *Itemque magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas ſit quædam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum atque communitas*. Nec verum eſt, quod dicitur a qui-

Atque ut apium) Al. *apum*: Eos refellit, qui ajunt, non natura homines conſociari; ſed neceſſitate, ut ſibi invicem adjumento ſint; & quod conſequitur, ſocietatis Officia non eſſe a natura. Quemadmodum enim apes non favorum cauſſa congregantur, ſed quia natura congregabiles ſunt, in commune ſui generis bonum favos fingunt; ita homines natura ſociati, in commune ſocietatis bonum operam & cogitationes conferunt.

agendi cogitandique) Apes adhibent agendi ſolertiam, homines agendi & cogitandi.

Itaque niſi &c.) Si periodus hæc ante ſuperiorem transferatur, aptius cohærebit oratio; quod cuilibet attente conſideranti facile erit ad intelligendum.

attingat cognitionem) excipiat cognitionem, eamque perficiat.

Itemque magnitudo &c.) Membrum hoc plane extra locum addidere Grammatici, ne fortitudinis virtus in hac comparatione videretur omiſſa. Tum, ne hians eſſet oratio, alterum quoque membrum finxerunt; quod diverſa typorum forma exprimi curavi. Sed in hac comparatione, ut dixi, fortitudo non ſeparatur ab juſtitia, ſine qua furor eſt: utraque autem nomine uno actionis continetur.

Nec verum eſt &c.) Orationis contextus rectior eſſet, ſi periodus hæc proxime poſt *cogitandique ſolertiam*, collocaretur. Qui veteres codices tractat, facile intelliget, quomodo librarii ex voluminibus deſcribentes, ejuſdem orationis partes interdum miſcerent & confunderent; quæ poſtea Grammaticorum opera ordinabantur.

buſdam, propter neceſſitatem vitæ, quod ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine aliis, atque efficere non poſſemus, iccirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem & ſocietatem: quod ſi omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quaſi virgula divina, ut ajunt, ſuppeditarentur, tum optimo quiſque ingenio, negotiis omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione & ſcientia collocaret. Non eſt ita. Nam & ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudii quæreret; tum docere, tum diſcere vellet; tum audire, tum dicere. Ergo omne Officium, quod ad conjunctionem hominum & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi Officio, quod cognitione & ſcientia continetur.

iccirco iſtam) Al. *iccirco initam*.

virgula divina) nutu deorum ſine opera noſtra. Vide eamdem ſententiam paullo aliter expreſſam de Amicit. c. 23.

CAPUT XLVI.

Comparationem instituit cum Temperantia.

45 Illud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi, modeſtiæque ſemper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam ita fœda, partim ita flagitioſa, ut ea ne conſervandæ quidem patriæ cauſſa ſapiens facturus ſit. Ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcena, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet quis Reip. cauſſa, ne Reſp. quidem pro ſe ſuſcipi volet. Sed hoc com-

etiam moderationi) Hactenus comparavit actionis Officia cum Officiis cognitionis: cum autem modeſtia & moderatio contineat actionem ſimul & cognitionem, nunc quæri forſitan ab aliquibus ait, utrum Officia, quæ ex communitate ducuntur, anteponenda ſint Officiis quartæ hujus virtutis, quæ communi nomine temperantia dicitur

Non placet) Rejicit illa omnia, quæ moderationi ac modeſtiæ repugnant, quæcumque tandem ſint, & quocumque referantur. Nihil enim umquam viro ſapienti ſuſcipiendum eſt, ne pro patriæ quidem ſalute, quod pugnet cum honeſtate.

ita fœda) Alii præmittunt *partim*, quod eadem particula ſit in membro ſequenti. Sed non eſt neceſſe.

Poſidonius) Panætii diſcipulus, de quo vide lib. 3. c. I.

non ſuſcipiet quis) Alii pro *quis* leg. *quiſquam*. Alii neutram vocem probant, ſed ſupervacuam putant, additamque a ſciolis.

Sed hoc commodius) Scilicet ne inſtitui quidem comparatio hujuſmodi poteſt; proindeque initio *forſitan* dixit. Quæſtio igitur huc recidit omnis: num in Officiis deligendis actio cognitioni, & quæ actio actioni ſit præferenda. Omnem autem actionem neceſſario comitatur ordo, & modeſtia, & moderatio, ut ſapienti conveniat.

modius ſe res habet, quod non poteſt accidere tempus, ut interſit Reip. quicquam illorum facere ſapientem. Quare hoc quidem effectum ſit, in Officiis deligendis id genus Officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. *Etenim cognitionem prudentiamque ſequitur conſiderata actio. Ita fit, ut conſiderate agere pluris ſit, quam cogitare prudenter.* Atque hæc quidem hactenus. Patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile in exquirendo Officio, quod cuique ſit præponendum, videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus Officiorum, ex quibus, quod cuique præſtet, intelligi poſſit: ut prima Diis immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtumne, an turpe ſit; ſed etiam duo-

ſe res habet) Aſſentior Grutero, qui putat has voces non eſſe Ciceronis, ſed ex margine a librariis traductas.

Quare hoc quidem &c.) Hæc eſt totius comparationis concluſio: ea Officia excellunt reliquis, quæ poſita ſunt in agendo ſocietatis gratia.

Etenim cognitionem &c.) Duo hæc inciſa mihi plaue ſuſpecta ſunt. Ait autem, quicumque ſit auctor, conſideratam actionem præferendam eſſe prudenti cognitioni.

In ipſa autem &c.) Ipſa quoque juſtitiæ Officia inter ſe comparantur.

prima diis) Nomine communitatis deos quoque ex diſciplina Stoica Cicero complectitur; eorumque cultum inter Officia ponit, & quidem loco primo.

bus propoſitis honeſtis , utrum honeſtius . Hic locus a Panætio eſt , ut ſupra dixi , prætermiſſus . Sed jam ad reliqua pergamus .

FINIS LIBRI PRIMI.

LIBER SECUNDUS.

De Utili, & Utilis cum Utili comparatione.

P R O OE M I U M.

Proponit, quâ de re acturus ſit. Deinde rationem reddit, cur ſe ad Philoſophiam contulerit; & cur, Academicus cum ſit, de Officiis præcipiat.

QUemadmodum Officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur, ut hæc Officiorum genera perſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. *In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus, quid utilius, aut* 1

Sequitur) Sequitur utilitas, quæ deſcribitur per ea, quibus utimur ad vitam colendam, & commode ducendam. *Facultatem* porro hic ſumit pro poſſeſſione & uſu.

In quo &c.) Verba hæc, quæ alio charactere exprimi curavi, ſupervacua ſunt, & falſum aliquid continent, nec recte cohærent. Irrepſere, ut fit, ex margine.

quid maxime utile. De quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto ac de judicio meo dixero. Quamquam enim libri noſtri complures non modo ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitaverunt: tamen interdum vereor, ne quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit inviſum; mirenturque, in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu Reſpub. per eos gerebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas curas cogitationeſque in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque eſſet uſquam conſilio, aut auctoritati locus; ſocios denique tuendæ Reipub. ſummos viros amiſiſſem; nec me angoribus dedidi, quibus eſſem confectus, niſi iis reſtitiſſem; nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam Reſpub. ſtetiſſet, quo cœperat, ſtatu; nec in homines non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos incidiſſet: primum enim, ut ſtante Republica facere ſolebamus, in agendo plus, quam

Philoſophiæ) quæ, ſtante Republica, Græcorum occupatio credebatur.

per eos gerebatur) per Senatum & populum Romanum. Alii leg. *regebatur*.

dominatu unius) C. Julii Cæſaris, cujus auctoritati in rebus omnibus parere oportebat.

commutandarum) Et Sylla, & Cæſar, & Triumviri præſeferebant commutandi ſtudium: revera non commutabant, ſed evertebant.

in ſcribendo , operæ poneremus ; deinde
ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actio-
nes noſtras mandaremus , *ut ſepe fecimus* :
Cum autem Reſpublica, in qua omnis mea
cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nul-
la eſſet omnino , illæ ſcilicet litteræ con-
ticuerunt , forenſes , & ſenatoriæ . Nihil
autem agere cum animus non poſset , in
his ſtudiis ab initio verſatus ætatis , exi-
ſtimavi honeſtiſſime moleſtias deponi poſ-
ſe, ſi me ad philoſophiam retuliſsem. Cui
cum multum adoleſcens diſcendi cauſsa tem-
poris tribuiſsem; poſteaquam honoribus in-
ſervire cœpi , meque totum Reipub. tra-
didi, tantum erat philoſophiæ loci, quan-
tum ſuperfuerat amicorum , & Reip. tem-
poribus . Id autem omne conſumebatur in
legendo; ſcribendi otium non erat. Maxi- 2
mis igitur in malis hoc tamen boni aſſe-
cuti videmur, ut ea litteris mandaremus ,
quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant
cognitione digniſſima . Quid eſt enim per

actiones noſtras) In animo enim habuerat ſcribere commentarios de rebus ſuis exemplo Cæſaris.

ut ſæpe fecimus) Hæc addita fuiſſe puto, quod aliquis in margine ſcripſerat : *ut ſæpe fecit* . Revera non ſcripſit niſi pauca quædam , & informia , de quibus loqui viderur in lib. ad Attic. 14. ep. 17.

in his ſtudiis) in defenſionum laboribus , & Senatoriis muneribus , ut eſt inirio primæ Tuſculanæ.

moleſtias deponi) Al. omittunt *moleſtias*, ut verbum *deponi* referunt ad ſtudia.

diſcendi) non ut philoſophiam Græcorum more profiterer , ſed ut diſcerem , animumque recte conformarem.

temporibus) Al. *temporis* .

Deos optabilius ſapientia ? quid præſtantius ? quid melius ? quid homine dignius ? Hanc igitur qui expetunt, Philoſophi nominantur : nec quicquam aliud eſt Philoſophia, ſi interpretari velis, quam ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt, ut a veteribus philoſophis definitum eſt, rerum divinarum, & humanarum, cauſſarumque, quibus hæ res continentur, ſcientia : cujus ſtudium qui vituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit quod laudandum putet. Nam ſive oblectatio quæritur animi requieſque curarum, quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & valeat ad bene beateque vivendum ? Sive ratio conſtantiæ virtutiſque ducitur, aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſiderate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab hoc

quid melius) Al. *quid homini melius*.

ſapientia autem &c.) Hoc modo ſapientia definitur etiam in Tuſcul. 4. c. 26., & in Tuſcul. 5. cap. 3.

acquirunt) Al. *anquirunt*, al. *inquirunt* : quæ ſcribendi varietas in hoc verbo frequentiſſima eſt.

Nullam dicere) Al. *nullam vero*. Sed apud Lactantium lib. 3. cap. 13. ubi locus hic affertur, non eſt particula *vero*.

diſcendi genere diſceſſeris ? Sed hæc, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratius ſolent diſputari : quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati Reipub. muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimum contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem a doctis & eruditis quærentibus, ſatiſne conſtanter facere videamur, qui cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen & aliis de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta Officii perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. Non enim ſumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat umquam, quid ſequatur. Quæ enim iſta eſſet mens, vel quæ vita potius, non ſolum diſputandi, ſed etiam vivendi ratione ſublata ? Nos autem, ut ceteri alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic ab his diſsentientes, alia probabilia,

alio quodam libro) In libro, qui inſcribitur *Hortenſius*. Ætate D. Auguſtini adhuc extabat : ex eo autem valde ſe profeciſſe Auguſtinus ſcribit in lib. 3. Confeſs. cap. 4. *Ille liber mutavit affectum meum ; & ad te ipſum, Domine, mutavit preces meas, & vota ac deſideria mea fecit alia.*

percipi nihil) His verbis hæc erat ſubjecta ſententia, nihil comprehendi, teneri, & affirmari poſſe tamquam certum. Sed quia Cicero erat ex Academicis antiquis, ideoque moderatioribus, admittebat probabilia.

ut ceteri) Dogmatici, qui certa admittebant, eaque percipi dicebant per propriam veri notam.

contra alia non probabilia dicimus. Quid eſt ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, ſequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ a ſapientia diſſidet plurimum? Contra autem omnia diſputatur a noſtris, quod hoc ipſum probabile elucere non poſset, niſi ex utraque parte cauſsarum eſset facta contentio. Sed hæc explanata ſunt in Academicis noſtris ſatis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquiſſima nobiliſſimaque philoſophia Cratippo auctore verſaris, iis ſimillimo, qui iſta præclara pepererunt; tamen hæc noſtra, finitima veſtris, ignota eſſe nolui. Sed jam ad inſtituta pergamus.

non probabilia) Al. *improbabilia*. Porro in ipſis probabilibus gradus admittebant, ut aliud alio diceretur probabilius. Ceterum tam multas ajebant ex rerum ſimilitudine oriri fallacias, ut nihil affirmare auderent.

ex utraque parte) Diſputabant Academici in partem utramque, ut appareret quid eſſet probabile, & quid probabilius; ac pro ratione probabilitatis, vivebant & diſputabant, nihil tamen plane affirmantes.

Academicis noſtris) In duobus libris Academicarum quæſtionum, qui ſoli ex quatuor ſuperſunt.

iis ſimillimo) Vide procemium libri primi.

finitima veſtris) quia, ut alibi dixit, veteres Academici & Peripatetici ex eadem ſchola prodierant, & principiis utebantur aliquo modo ſimilibus.

CAPUT I.

Utile re ipſa & natura ſua ſeparari ab honeſto non poſſe, quamvis cogitatione, & loquendi conſuetudine diſtinguatur.

QUinque igitur rationibus propoſitis Officii perſequendi, quarum duæ ad decus honeſtatemque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, ſi quando ea, quæ dixi, pugnare inter ſe viderentur: honeſtatis pars confecta eſt; quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, idipſum eſt, quod utile appellatur: in quo verbo lapſa conſuetudo deflexit de via, ſenſimque eo deducta eſt, ut honeſtatem ab utilitate ſecernens, & conſtitueret honeſtum aliquid, quod utile non eſſet; & utile, quod non 3

Quinque igitur) Vide lib. 1. c. II.
duæ ad commoda &c.) Sit ne aliquid utile, & ex duobus utilibus, utrum utilius; quæ eſt libri hujus quæſtio.
quinta) quoties honeſtas cum utilitate pugnare videtur, quæ erit libri tertii materia.
confecta) in libro primo. Alii leg. *perfecta*.
in quo verbo) Verbum rei obfuit. Loquendi enim conſuetudo, qua ſolent homines alia utilia, alia juſta & honeſta dicere, corrupit judicandi rationem. In hoc ipſi quoque probi viri & ſapientes labi ſolent, conſuetudine abrepti. Nam Ariſtides, ut eſt in lib. 3. cap. V. & apud Valerium Max. lib. 6. cap. 5. in Athenienſium concione dixit, Themiſtoclis conſilium utile eſſe, non tamen juſtum. Alii omittunt *verbo*.

Digitized by Google

honeſtum : qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri . Summa quidem auctoritate philoſophi *ſevere ſane atque honeſte* hæc tria genera confuſa , cogitatione diſtinguunt . Quicquid enim juſtum ſit , id utile etiam eſſe cenſent ; itemque quod honeſtum , idem eſſe juſtum ; ex quo efficitur , ut quicquid honeſtum ſit , idem ſit utile . Quod qui parum perſpiciunt , hi ſæpe verſutos homines & callidos admirantes , malitiam , ſapientiam judicant . Quorum error eripiendus eſt ; omniſque opinio ad eam ſpem traducenda , ut honeſtis conſiliis juſtiſque factis , non fraude & malitia ſe intelligant ea , quæ velint , conſequi poſſe .

Summa quidem &c.) Summi inter philoſophos , ideſt illi , qui bona omnia honeſtate metiuntur , u illis , honeſti , & juſti notiones , quæ re ipſa & natura ſua ſeparari nequeunt , cogitatione diſtinguunt , atque ita diſputant : quod juſtum eſt , utile eſt ; quod autem honeſtum eſt , id juſtum eſt ; ergo quod honeſtum eſt , utile eſt . Niſi tres iſtæ notiones , utilis , juſti , & honeſti cogitatione diſtinguerentur, argumentum ineptum eſſet . Non tamen hinc colligi poteſt , eas natura quoque eſſe diſtinctas .

ſevere ſane atque honeſte) Tria hæc adverbia margini , opinor , adſcripta fuerant . Frigida ſunt , & a more ſcribendi Tulliano prorſus aliena .

qui parum perſpiciunt) Qui hoc non recte intelligunt , utile eſſe aliquid putant ab honeſto ſeparatum ; ideoque ejus quærendi artem eſſe , eamque artem ad ſapientiam referri .

verſutos) qui arte qualibet commoda quærunt , hos ſapientes vocant & judicant : quaſi vero verſutia non differat a ſolertia , quæ ſapientis eſt .

ad eam ſpem) Al. *ad eam ſpeciem* : ſed minus recte .

C A P U T II.

Utilia quæ ſint , & unde curanda .

QUæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent , partim ſunt inanima , ut aurum , argentum , ut ea quæ gignuntur e terra , & alia ejuſdem generis ; partim animalia , quæ habent ſuos impetus , & rerum appetitus . Eorum autem alia rationis expertia ſunt , alia ratione utentia . Expertes rationis equi , boves , reliquæ pecudes , apes , quarum opera efficitur aliquid ad hominum uſum atque vitam . Ratione autem utentium duo genera ponuntur : unum deorum , alterum hominum ; Deos placatos pietas efficiet & ſanctitas . Proxime autem & ſecundum deos , homines hominibus maxime utiles eſſe poſſunt . *Earumque rerum , quæ noceant , & ob-*

Quæ ergo &c.) Utilia in ſua genera dividit : tum oſtendit , omnia fere homini ab homine oriri.

inanima) Al. *inanimata* : quod minus probandum , ſive hic , ſive alibi.

impetus , & appetitus) Iraſcuntur , & appetunt.

apes) Hæc vox addita ab iis eſt , qui putarunt , *apes* non eſſe inter pecudes . Sed etiam volatile genus eſt inter pecudes , unde homini uſus .

Deos placatos) ideſt propitios atque utiles . Ita in lib. 3. de Nat. Deor. cap. 2. *ſumma Deorum placatio* pro favore Deorum ſummo uſurpatur .

earumque rerum &c.) In hac periodo alii alia addunt , vel demunt . Mihi tota inſititia videtur . Si tollatur , & ſenſa & verba rectius habebunt . Ceterum de incommodis , quæ homini ab homine naſcuntur , agit in fine capitis , & quidem paucioribus verbis , quia hoc non eſt princeps ejus inſtitutum .

Digitized by Google

ſint , eadem diviſio eſt : ſed quia deos nocere non putant , his exceptis , homines hominibus obeſſe plurimum arbitrantur . Ea enim ipſa, quæ inanima diximus, pleraque ſunt hominum operis effecta , quæ nec haberemus , niſi manus & ars acceſſiſſent ; nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura , neque frugum fructuumque reliquorum perceptio & conſervatio ſine opera hominum ulla eſse potuiſset . Jam vero & earum rerum , quibus abundaremus , exportatio , & earum quibus egeremus , invectio certe nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur . Eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad uſum noſtrum neceſsarii ; nec ferrum , aurum , æs , argentum effoderentur penitus abdita, ſine hominum
4 labore & manu . Tecta vero , quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum moleſtiæ ſedarentur, unde aut initio generi humano dari potuiſsent ; aut poſtea reſtitui, ſi aut vi tempeſtatis, aut terræ motu, aut vetuſtate cecidiſsent , niſi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſset? Adde ductus aquarum, deriva-

reſtitui) Al. *ſubveniri* , al. *ſubvenire* .

Adde ductus) Al. *Adde deductus* . Credibile eſt, ſyllabam *de* ortam eſſe ex geminatione præcedentis . Attamen vox *deductus* placet Grævio, miraturque, quod abſit a lexicis.

tiones fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos, quæ unde ſine hominum opera habere poſsemus? Ex quibus multiſque aliis perſpicuum eſt, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ ſunt inanimæ, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu atque opera capere potuiſſe. Qui denique ex beſtiis fructus, aut quæ commoditas, niſi homines adjuvarent, percipi poſſet? Nam & qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque bellua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut tempeſtivos fructus ex his capere poſſemus. Ab eiſdemque & eæ, quæ nocent, interficiuntur; & quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, ſine quibus vita omnino nulla eſſe potuiſſet? Quis enim ægris ſubveniret? quæ eſſet oblectatio valentium? qui victus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes miniſtrarent? *quibus rebus exculta hominum vita tantum diſtat a victu & cultu beſtiarum*. Urbes vero ſine hominum

Quis enim) Al. *quid enim*.

cultu beſtiarum) Quinam eſt cultus beſtiarum? Facile appareret, totum hoc membrum additum fuiſſe.

cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges moreſque conſtituti, tum juris æqua deſcriptio, certaque vivendi diſciplina. Quas res & manſuetudo animorum conſecuta, & verecundia eſt: effectumque, ut eſset vita munitior, atque ut dando & accipiendo, mutandiſque facultatibus & commodis nulla
5 re egeremus. Longiores hoc loco ſumus, quam neceſse eſt. Quis enim eſt, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem belli, nec principem domi magnas res & ſalutares ſine hominum ſtudiis gerere potuiſse? Commemorantur ab eo Themiſtocles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander; quos negat ſine adjumentis hominum tantas res efficere potuiſse. Utitur in re non dubia teſtibus non neceſsariis. Atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum atque conſenſu; ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni & copioſi; qui, collectis ceteris cauſſis, elu-

vivendi diſciplina) Poſt hæc verba vulgo additur: *per quas bene beateque vivitur*. Sed Critici non probant.

mutandiſque) Al. *permutandiſque*.

& commodis) Al. *& commodandis*: quod eſt a Nonio, ideoque non contemnendum.

belli) Al. *in bello*.

vionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſse conſumpta, comparat, quanto plures deleti ſint homines hominum impetu, ideſt bellis, aut ſeditionibus, quam omni reliqua calamitate.

CAPUT III.

Quid hac in parte virtus valeat, & quid fortuna.

CUm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & proſint, & obſint; primum hoc ſtatuo eſse virtutis, conciliare animos hominum, & ad uſus ſuos adjungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in uſu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuun-

belluarum multitudinis) ranarum, murium, & ſimilium. Exempla ſunt apud Ælianum, Plinium, Juſtinum.

comparat) Vulgo leg. *deinde comparat*: ſed recta conſtructio pati non poteſt particulam *deinde*, quæ addita eſt ab aliquo ſciolo.

primum hoc) Al. *proprium hoc*. Virtus in primis eſt, quæ hominum ſtudia conciliat, & alios aliis utiles facit. Primum, inquit, ſtatuo virtutis eſſe conciliare hominum ſtudia: *Quibus autem rebus* &c. ut infra.

in uſu) Al. *uſu*. Ait autem, quæ dicta ſunt de uſu belluarum, deque rebus inanimis, manu & opere parari poſſe; at ſtudia hominum non aliter, quam virtute.

tur operoſis : hominum autem ſtudia , ad amplificationem noſtrarum rerum prompta & parata , virorum præſtantium ſapientia & virtute excitantur . *Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur : quarum una eſt in perſpiciendo , quid in quaque re verum ſincerumque ſit , quid conſentaneum cuique , quid conſequens ; ex quo quæque gignantur , quæ cujuſque rei ſit cauſſa : altera cobibere motus animi turbatos , quos Græci πάθη nominant , appetitioneſque , quas illi ὁρμὰς , obedientes efficere rationi : tertia iis , quibuſcum congregamur , uti moderate & ſcienter , quorum ſtudiis ea , quæ natura deſiderat , expleta cumulataque babeamus ; per eos denique , ſiquid importetur nobis incommodi , propulſemus , ulciſcamurque eos , qui nocere nobis conati ſunt , tantaque pœna afficiamus , quantam æqui-*

Etenim virtus &c.) Hæc omnia uſque ad verba , *quibus autem rationibus &c.*) mihi videntur inſititia . Primum enim ſupervacua ſunt : deinde cur hic virrutem in tria capita dividit , quam iterum ac ſæpius in ſuperiore libro diviſit in quatuor ? Cur in capite primo eam ſolam philoſophiæ partem collocat , quæ logica & phyſica tractat , cum antea ſapientiam omnem & prudentiam in eo collocarit ? Conſtructio quoque ipſa alicubi laborat , quamvis verba bona ſint & Tulliana .

altera cohibere &c.) Recta conſtructio poſcit , ut dicatur *altera in cohibendo* . Quidam leg. *alterum* : ſed remedium minime idoneum videtur . Idiotiſmus hic auctorem patefacit , ſcilicet illum ipſum , qui caput XL. libri I. formavit . Nam ibi quoque dicitur , *modus optimus eſt tenere decus* .

tertia iis uti &c.) Alii leg. *tertium* . Sed ne hoc quidem ſatis mederi ſyntaxi videtur . Ceterum pars hæc tertia virtutis , a quocumque tandem ſit , ſocietatem reſpicit ; quemadmodum ſuperiores duæ ad eum pertinent, in quo ſunt .

tas humanitaſque patitur . Quibus autem 6
rationibus hanc facultatem aſsequi poſſimus , ut hominum ſtudia complectamur , eaque teneamus , dicemus , neque ita multo poſt : ſed pauca ante de fortuna dicenda ſunt . Magnam vim eſse fortunæ in utramque partem , vel ſecundas ad res , vel adverſas , quis ignorat ? Nam & cum proſpero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos ; & cum reflavit , affligimur. Hæc igitur ipſa fortuna ceteros caſus rariores habet , primum ab inanimis procellas , tempeſtates, naufragia, ruinas , incendia ; deinde a beſtiis ictus, morſus , impetus . Hæc ergo , ut dixi , rariora . At vero interitus exercituum , ut proxime trium , ſæpe multorum ; clades imperatorum, ut nuper ſummi ac ſingularis viri ; invidiæ præterea multitudinis , atque ob eas benemeritorum ſæpe civium expulſiones , calamitates , fugæ ; rurſuſque ſecundæ res , honores , imperia , victoriæ , quamquam fortuita ſunt , tamen ſine ho-

Quibus autem rationibus) Generatim homines , ut dictum eſt , virtute conciliantur. Sed videndum eſt ſingillatim , quæ res hominum ſtudia moveant .

de fortuna) Duas has voces alii omittunt . Sed quis non videt neceſſarias eſſe ? Porro fortunam memorat , quia ipſa quoque in rebus humanis ſuas partes agit , non tamen fere ſine opera hominum . Locus hic omitti non poterat propter Theophraſti librum de beata vita , *in quo multum admodum fortunæ datur* , ut eſt in lib. 5. de Fin. c. 5.

pervehimur) Al. *provehimur* .

proxime trium) in Pharſalia , in Africa , in Hiſpania .

ſingularis viri) Pompeji.

minum operis & ſtudiis neutram in partem effici poſsunt. Hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere atque excitare poſſimus. Quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ita fortaſſis etiam brevior videbitur.

CAPUT IV.

Hominum ſtudia nobis adjungenda ſunt, & retinenda, non metu, ſed amore.

QUæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honeſtandum, aut benevolentiæ gratia tribuunt, cum aliqua de cauſſa quempiam diligunt; aut honoris, ſi cujus virtutem ſuſpiciunt, eumque dignum fortuna quam ampliſſima putant: aut cui fidem habent, & bene re-

operis) Al. *operibus*, al. *opibus*. Hæc fortuita ſunt, non tamen a ſola fortuna pendent.

Quæcumque igitur &c.) Periodus hæc non parum ſuſpicionis injicit, ne male vexata fuerit. Ceterum idem continet pluribus verbis expreſſum, quod eſt in periodo ſequenti, *Atque etiam &c.*

ad eum augendum) opibus, honoribus, magiſtratibus.

tribuunt). Vulgo leg. *faciunt*: quod verbum retinere non poterit, qui totum periodi hujus contextum ſedulo expendet.

eumque) Vulgo leg. *& ſi quem*, al. *quemque*. Sed neutrum ferendum, ſi quid intelligimus.

aut cui fidem &c.) ideſt aut ei tribuunt, cui &c. Qui in ſuperiore membro retinent *faciunt*, hic hæreant in ſalebra, neceſſe eſt; quia nimis variatur conſtructio.

bus ſuis conſulere arbitrantur ; aut cujus opes metuunt : aut contra a quo aliquid expectant ; ut cum reges, popularesve homines largitiones aliquas proponunt : aut poſtremo pretio ac mercede ducuntur ; quæ ſordidiſſima eſt illa quidem ratio, & inquinatiſſima & iis, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Male enim ſe res habet, cum quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnumquam hoc ſubſidium neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius iis de rebus, quæ virtuti propiores ſunt, dixerimus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines imperio alterius & poteſtati pluribus de cauſſis. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe ſibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur ; aut ſpe largitionis, promiſſiſque capti ; aut poſtremo, ut ſæpe in noſtra Repub. vidimus, mercede conducti.

cujus opes &c.) Metu potentiæ potentiorem faciunt.

a quo aliquid) Vulgo leg. *a quibus*. Ego malui *a quo* : ſæpe enim in deſcribendis hujuſmodi pronominibus librarii errant, quod fere in codicibus Mss. per litteram unam, vel per breves notas parum inter ſe diſtinctas exarentur.

aut poſtremo) Etiam in hoc membro conſtructionis ratio mutatur ; ſed ab uſu Latini ſermonis non admodum recedit.

ac mercede) Al. *aut mercede* : quod non eſt ferendum.

Atque etiam &c.) Imperia etiam cum homines tribuunt, iiſdem ferme cauſſis moventur.

in noſtra rep. vidimus) Vulgo al. *videmus*.

7 Rerum autem omnium nec aptius eſt quicquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligi; nec alienius, quam timeri. Præclare enim Ennius: *quem metuunt, oderunt; quem quiſque odit, periiſſe expetit.* Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec vero hujus tyranni ſolum, quem armis oppreſſa pertulit civitas, paretque cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad peſtem; ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum, quorum haud fere quiſquam effugit. Malus enim eſt cuſtos diuturnitatis metus: contraque, benevolentia fidelis vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppreſſos imperio coercent, ſit ſane adhibenda ſævitia, ut heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt: qui vero in libera civitate ita ſe inſtruunt, ut metuantur, his nihil eſse poteſt dementius. Quamvis enim

Rerum autem omnium &c.) Totum hoc pertinet ad explicandam benevolentiam; qui primus erat locus potentiæ & imperii parandi.

Ennius) Vide Columnam in Fragm. p. 298

paretque cum maxime mortuo) Cæſarem intelligit, cujus acta ut ſervarentur, decretum fuerat, curante Antonio). Itaque civitas parebat mortuo; & quidquid ex ejus commentariis Antonius proferebat, vim legis habebat; ceterum verba hæc in plerisque codicibus corrupta ſunt, in aliquibus omnino deſunt.

effugit) Quidam addunt *interitum ſimilem*, alii *interitum talem*. Scilicet ex aliquo Grammatico, qui ita margini adſcripſit.

ſe inſtruunt) ideſt armant, ut fecerat Jul. Cæſar, quem hic ſignificat.

demerſæ ſint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore ſuffragiis. Acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latiſſime patet, neque ad incolumitatem ſolum, ſed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus abſit, caritas retineatur. Ita facillime quæ volumus & privatis in rebus, & in Republica conſequemur. Etenim qui ſe metui volent, a quibus metuentur, eoſdem metuant ipſi, neceſſe eſt. Quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens tonſorios, candenti carbone ſibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum, quo animo

tremefacta) ideſt concuſſa & labefacta. Recentiores Critici legere malunt *timefacta*: ſed vox hæc minus ſignificat quam oporteat, nec recte reſpondet voci *intermiſſæ*, quæ infra habetur.

emergunt hæc) ideſt leges & libertas, quorum utrumque, dictatore Cæſare, demerſum quodammodo erat.

judiciis tacitis) Populus enim Romanus factis quibuſdam & ſignis tacite judicium ſuum ſignificaverat, ut eſt apud Suetonium in Cæſaris Vita c. 80

occultis ſuffragiis) Id refertur ad ea ſuffragia, quibus, ut eſt apud eumdem Suetonium, illi ipſi Conſules declarabantur, quos Cæſar de Tribunatu dejecerat.

acriores &c.) Acrius extimulat libertas intercepta & intermiſſa; quia bona quælibet tum maxime ſentimus, cum amittimus.

Dionyſium) Syracuſanum, qui ne tonſori collum committeret, tondere filias ſuas docuit: poſtea ab iis ipſis ferrum removit, inſtituitque, ut igne ſibi barbam, & capillum adurerent. Vide Tuſcul. 5. cap. 20. & Valerium Max. lib. 9. c. 13. Extern. n. 4.

Alexandrum) de quo Valerius Maximus lib. 9. cap. 13. Extern. n. 3.

vixiſse arbitramur ? qui, ut ſcriptum legimus, cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut ſcriptum eſt, compunctum notis Threjiciis, diſtricto gladio jubebat anteire: præmittebatque de ſtipatoribus ſuis, qui ſcrutarentur arculas muliebres, & ne quod in veſtimentis occultaretur telum, exquirerent. O miſerum, qui fideliorem & barbarum & ſtigmatiam putaret, quam conjugem! Nec eum fefellit opinio: ab ea eſt enim ipſa propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta eſt, quæ premente metu poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cujus eſt præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic noſter; ſed in quem univerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, univerſique ſe ad Pyrrhum contulerunt?

compunctum) Servum Thracem, vel ex alia barbaria, ſtigmatibus notatum & compunctum, more gentis.

Threjiciis) Al. *Threciis*.

diſtricto) Al. *deſtricto*.

opinio) Al. omittunt vocem hanc.

enim ipſa) Al. *enim ipſe*.

Phalaris) qui lapidatus in foro eſt. Vide Valerium Max. lib. 3. c. 13. Extern. n. 2.

hic noſter) Jul. Cæſar.

Demetrium) ſuperbum reliquerunt, Pyrrhum humanum ſecuti. De Pyrrhi humanitate lib. 1. c. XII.

Quid ? Lacedæmonios injuſte imperantes nonne repente omnes fere ſocii deſeruerunt, ſpectatoreſque ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis ? Externa libentius in 8
tali re, quam domeſtica recordor. Verumtamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella aut pro ſociis, aut de imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarii. Regum, populorum, nationum portus erat & refugium, Senatus. Noſtri autem magiſtratus, imperatoreſque ex una hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi provincias, ſi ſocios æquitate & fide defendiſſent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quam imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem & diſciplinam jam antea minuebamus; poſt vero Syllæ victoriam penitus amiſimus: deſitum eſt enim videri quicquam in ſocios iniquum, cum extitiſſet in cives tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſſam non honeſta victoria. Eſt enim auſus dicere,

Lacedæmonios) Qui ad Leuctram profligati ſunt ab Epaminonda. Pugnam hanc memorat Cicero lib. 1. cap. XVIII. & alibi.

neceſſarii) Si forte victoria cruenta erat, fiebat neceſſitate, non voluntate. Id *refert*, opinor, ad Carthaginem, & Corinthum deletas.

honeſtam cauſſam) Ita vocat, quia Sylla pro Optimatibus ſtetit, hoc eſt pro parte civitatis meliore.

haſta poſita, cum bona in foro venderet & bonorum virorum, & locupletum, & certe civium, prædam ſuam ſe vendere. Secutus eſt, qui in cauſſa impia, victoria etiam fœdiore, non ſingulorum civium bona publicaret, ſed univerſas provincias regioneſque uno calamitatis jure comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperii portari in triumpho Maſſiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, ſine qua numquam noſtri imperatores ex Tranſalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno ſol quicquam vidiſset indignius. Jure igitur plectimur. Niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſsemus, numquam ad unum tanta perveniſset licentia: a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas. Nec vero umquam bellorum civilium ſemen & cauſsa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, &

haſta poſita) ad auctionem faciendam.

Secutus eſt) Cæſar, qui pugnavit contra communem libertatem.

fœdiore) crudeliore, quam victoria Syllæ.

vexatis &c.) poſt vexatam Græciam, Africam, Hiſpaniam.

Maſſiliam) Maſſiliæ ſimulacrum ex ebore portari voluit, quod eam victor ex Hiſpania rediens expugnaſſet.

haſtam cruentam) auctionem illam, qua civium proſcriptorum bona, tamquam hoſtium præda, vendita ſunt.

ſperabunt : quam P. Sylla cum vibraſset, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto triceſimo anno poſt a ſceleratiore haſta non receſſit . Alter autem , qui in illa dictatura ſcriba fuerat , in hac fuit quæſtor urbanus . Ex quo debet intelligi , talibus præmiis propoſitis , numquam defutura bella civilia . Itaque parietes urbis modo ſtant & manent , iique ipſi jam extrema ſcelera metuentes : rem vero publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui , quam cari eſse & diligi maluimus . Quæ ſi Populo Romano injuſte imperanti accidere potuerunt , quid debent putare ſinguli ? Quod cum perſpicuum ſit benevolentiæ vim eſſe magnam , metus imbecillam ; ſequitur , ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillime eam, quam volumus , adipiſci . cum honore & fide caritatem . Sed ea non pariter omnes egemus . Nam ad cujuſque vitam inſtitutam accommodandum eſt , a multiſne

P. Sylla) Hic , L. Sylla patruo ſuo Dictatore , haſtæ præfuit , qua proſcriptorum bona vendita ſunt .

idem ſexto &c.) idem P. Sylla poſt annos ſex & triginta , Cæſare Dictatore , Pompejanorum bona in auctione publica emit ; quam auctionem Cicero vocat haſtam ſceleratiorem .

alter autem) Ser. Cornelius Sylla .

injuſte imperanti) per metum , talibus Dictatoribus .

vitam inſtitutam) ideſt vitæ inſtitutum . Alii leg. *inſtituendam* .

opus ſit , an ſatis a paucis diligi . Certum igitur hoc ſit , idque & primum , & maxime neceſſarium , familiaritates habere fidas amantium nos amicorum , & noſtra mirantium . Hæc enim eſt una res prorſus , ut non multum differat inter ſummos , & mediocres viros , eaque eſt utriſque pari modo comparanda . Honore , & gloria , & benevolentia civium fortaſſe non æque omnes egent : ſed tamen , ſi cui hæc ſuppetunt , adjuvant aliquantum tum ad cetera , tum ad amicitias comparandas . Sed de Amicitia alio libro dictum eſt, *qui inſcribitur Lælius*.

pari modo) Æque omnes indigent amicis . Alii leg. *propemodum*.

qui inſcribitur Lælius) Et alii animadverterunt , & nos certo certius habemus , verba hæc addità ab aliquo Grammatico fuiſſe .

CAPUT V.

Hominum ſtudia, præſertim vero multitudinis benevolentia, conciliantur opinione gloriæ; gloria autem fama in primis liberalitatis comparatur.

NUnc dicamus de Gloria; quamquam 9
ea quoque de re duo ſunt noſtri libri: ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plurimum. Summa igitur & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo, ſi fidem habet, ſi cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem, ſi eſt ſimpliciter breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur a ſingulis, eiſdem fere a multitudine. Sed eſt alius quoque aditus ad multitudinem, ut in univerſorum animos tamquam influere poſſimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, benevolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficiis capitur maxime; ſecundo autem loco benefica voluntate benevolentia movetur, etiamſi res

duo libri) Memorat volumen de Gloria etiam ad Atticum lib. 15. Epiſt. 27. & lib. 16. epiſt. 2. & Gellius lib. 15. caput 6. Nunc quidem deſideratur.

alios quoque) Alii leg. *alius quoque quidam*.

forte non ſuppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipſa fama & opinione liberalitatis, beneficentiæ, juſtitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod honeſtum decorumque diximus, quia per ſe nobis placet, animoſque omnium natura & ſpecie ſua commovet, maxime quaſi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus: iccirco illos, in quibus eas virtutes eſſe remur, a natura ipſa diligere cogimur. Atque hæ quidem cauſſæ diligendi graviſſimæ: poſſunt enim præterea nonnullæ eſse leviores.

CAPUT VI.

De Fide & Probitate; qui ſecundus eſt gloriæ parandæ locus.

FIdes autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt: ſi exiſtimabimur adepti conjunctam cum juſtitia prudentiam; nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur,

maxime quaſi) Al. *maximeque quaſi*.

Fides autem &c.) Fidem conciliat prudentiæ fama & juſtitiæ; ſed juſtitia plus valet.

quoſque & futura proſpicere credimus, & cum res agatur, in diſcrimenque ventum ſit, expedire rem, & conſilium ex tempore capere poſſe. Hanc enim utilem omnes exiſtimant veramque prudentiam. Juſtis autem *& fidis* hominibus, ideſt bonis, ita fides habetur, ut nulla ſit in his fraudis injuriæque ſuſpicio. Itaque his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos rectiſſime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam juſtitia plus pollet: quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis; prudentia ſine juſtitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis verſutior & callidior eſt, hoc inviſior & ſuſpectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ juſtitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: juſtitia ſine prudentia multum poterit; ſine juſtitia nihil valebit prudentia. Sed ne 10
quis ſit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, a meque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere virtutes; nunc ita ſejungam, quaſi poſſit quiſquam, qui non idem prudens

& fidis) Inſititium eſt. Incidit enim in battologiam, qui dicit, fidis haberi fidem.

a me ipſo diſputatum) in Tuſcul. 5. & in lib. 3. de Finibus, ubi limatius agit ad veritatem aperiendam.

ſit, juſtus eſſe: alia eſt illa, cum veritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas; alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis eſt agendum & uſitatis, cum loquimur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum revertamur.

CAPUT VII.

De Admiratione, & ejus cauſſis; quæ tertia eſt gloriæ parandæ ratio.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animadverterunt; ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros ſuſpiciunt, maximiſque efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdam & ſingulares virtutes perſpi-

bonos viros) Bonos pro juſtis uſurpat, ut paullo ſuperius; itemque paullo poſt: *juſtitia eſt una, qua viri boni appellantur.*

cere: deſpiciunt autem eos & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de his male exiſtimant. Quamobrem, ut ante dixi, contemnuntur ii, qui nec ſibi, nec alteri, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt. Admiratione autem afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile poſſunt obſiſtere. Nam & voluptates, blandiſſimæ dominæ, majores partes animi a virtute detorquent; & dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementiſſime permovent: quæ qui in utramque partem

haud contemnunt) Improbi non contemnuntur, ſi valent ad nocendum. Alii leg. *eos contemnunt quidem neutiquam*.

qui nec ſibi, nec alteri) Modus proverbialis, quo ſignificatur, eos contemni, qui nec ſibi, nec alteri quippiam valent, ſive ad commodum, ſive ad incommodum. Vulgo poſt vocem *alteri* additur *proſunt*.

admiratione afficiuntur ii) Id eſt admiratio tribuitur iis. Alii leg. *afficiunt*: quaſi dicat, admirationem efficiunt & movent. Sed minus recte.

in utramque partem) qui neque cupiunt, neque metuunt, nec efferuntur, nec ſeſe abjiciunt, ſed rebus honeſtis totos ſe dedunt.

excelſo animo magnoque deſpiciunt ; cumque aliqua his ampla & honeſta res objecta eſt , totos ad ſe convertit & rapit ; tum quis non admiretur ſplendorem pul-
11 chritudinemque virtutis ? Ergo & hæc animi deſpicientia admirabilitatem magnam facit ; & maxime juſtitia , ex qua una virtute viri boni appellantur , mirifica quædam res multitudini videtur ; nec injuria : nemo enim juſtus eſſe poteſt , qui mortem , qui dolorem , qui exilium , qui egeſtatem timet , aut qui ea , quæ his ſunt contraria , æquitati anteponit . Maximeque admirantur eum , qui pecunia non movetur : quod in quo viro perſpectum ſit , hunc igni ſpectatum arbitrantur .

tum quis) quis horum fortitudinem non admiretur ? Adverte ἀνακόλουθον .

mirifica quædam res) Al. tollunt *res* . Sed tum quidem tollere oportet etiam *quædam* .

æquitati anteponit) qui iniquum aliquid in ſe committit , ut mortem , dolorem , exilium vitet .

igni ſpectatum) hoc eſt probatum , velut aurum puriſſimum : quod proverbii locum tenet . Al. leg. *dignum ſpectatu* : ſed minus recte .

C A P U T VIII.

De Juſtitia, quæ tres locos continet jam explicatos, ad gloriam acquirendam idoneos.

ITaque illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriam, omnia juſtitia conficit; & benevolentiam, quod prodeſſe vult plurimis; & ob eamdem cauſſam fidem; & admirationem, quod eas res ſpernit & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac, mea quidem ſententia, omnis ratio & inſtitutio vitæ adjumenta hominum deſiderat: in primiſque ut habeas, quibuſcum poſſis familiares conferre ſermones; quod eſt difficile, niſi ſpeciem præ te boni viri feras. Ergo & ſolitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio juſtitiæ neceſſaria eſt; eoque magis, quod ſi eam non habebunt, *injuſti habebuntur*; *&* nullis præſidiis ſepti multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui

ſolitario) Solitarius homo, & qui in agro vitam agit, ſumuntur hic pro duobus generibus hominum. Aliter non regerent verba pluralis numeri, quæ proxime ſequuntur.

eoque magis) Ita in edit. 1. Alii *eoque etiam magis*.

& nullis) Plerique omittunt particulam *&*; utinam & duo verba, quæ præcedunt: quæ ipſi quoque Manutio ſupervacua viſa ſunt. Itaque ita legendum eſt: *quod ſi eam non habebunt, nullis præſidiis ſepti, multis afficientur injuriis*.

vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendiſque negotiis implicantur, juſtitia ad rem gerendam neceſſaria eſt. Cujus tanta vis eſt, ut ne illi quidem, qui maleficio & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine particula juſtitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut eripit, is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut occidetur a ſociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſervent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Bardylis Illyrius latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas opes habuit; & multo majores Viriathus Luſitanus, cui quidem etiam exercitus noſtri, imperatoreſque ceſſerunt: quem C. Lælius, is, qui ſapiens uſurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatemque ejus ita repreſſit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis ju-

ſine particula) Ita in meo codice. Vulgo leg. *ſine ulla particula*. Malim, *ſine aliqua*.

furatur aliquid) Al. *clam furatur*, alii *clam eripit*. Sed particula *clam* ſupervacua eſt, ut ſtatim cognoſcet, qui intelligit vim & ſignificationem verbi *furor*.

aut occidetur, aut relinquetur) Al. *aut interficiatur, aut relinquatur*.

Bardylis) Al. *Bargulus*.

imperatoreſque) Vetilius Prætor, & C. Plautius Hypſæus. Livius in Epitom. 52. & Appianus Alex. de Bello Hiſp. p. 290.

reliquis) Q. Fabio Maximo, & Q. Servilio Cæpioni.

ſtitiæ ſit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges & judicia in conſtituta Repub. 12
fore putamus? Mihi quidem non apud Medos ſolum, ut ait Herodotus, ſed etiam apud majores noſtros, fruendæ juſtitiæ cauſſa videntur olim bene morati reges conſtituti. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præſtantem; qui cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate conſtituenda, ſummos cum infimis pari jure retinebat. Eademque conſtituendarum legum fuit cauſſa, quæ regum. Jus enim ſemper quæſitum eſt æquabile; neque enim aliter eſſet jus. Id ſi ab uno juſto & bono viro conſequebantur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges ſunt inventæ, quæ cum omnibus ſemper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de juſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non

in conſtituta rep.) Al. *& inſtituta reipublica*.

inops) Al. *initio*.

eadem voce) quia leges carent ira & cupiditate.

poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda juſtitia eſt, tum ipſa propter ſe (nam aliter juſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris & gloriæ.

CAPUT IX.

De recto Gloriæ uſu.

SEd ut pecuniæ non quærendæ ſolum ratio eſt, ſed etiam collocandæ, quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolum neceſſarios, ſed etiam liberales: ſic gloria & quærenda, & collocanda ratione eſt. Quamquam præclare Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut qualis haberi vellet, talis eſſet. Quod ſi qui ſimulatione & inani oſtentatione, & ficto non modo ſermone, ſed etiam vultu ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam floſculi, decidunt; nec ſimulatum poteſt quicquam eſ-

collocandæ) Recte collocanda pecunia eſt, ut fructus reddat non ſolum ad vitam noſtram tuendam, ſed etiam ad beneficiendum aliis.

ſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in utramque partem; ſed, brevitatis cauſſa, familia erimus contenti una. Tiberius enim Gracchus P. filius tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur a bonis, & mortui obtinent numerum jure cæſorum. Qui igitur adipiſci veram gloriam 13
volent, juſtitiæ fungantur officiis. Ea quæ eſſent, dictum eſt in libro ſuperiore. Sed ut facillime, quales ſimus, tales eſſe videamur, etſi in eo ipſo vis maxima eſt, ut ſimus ii, qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſsam celebritatis & nominis, aut a patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſse) aut aliquo caſu atque fortuna; in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur: & tamquam in clariſſima luce verſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum ejus eſse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obſcuritatem in hominum ignora-

Ti. Gracchus) Publii filius, Conſularis vir, Triumphalis, & Cenſorius.

numerum &c.) Cajus, & Tiberius, quia leges tulerunt reip. pernicioſas, jure cæſi ſunt. Alii leg. *nomen*, al. *locum*.

ut ſimus ii) Ideſt vere ſimus ii, qui haberi volumus.

tione verſatur, hi ſimul ac juvenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudiis debent contendere; quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur.

CAPUT X.

Adoleſcentes quibus rebus populo primum commendentur ad gloriam.

PRima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt; in qua multi apud majores noſtros extiterunt: ſemper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars ſceleris nimium habuit; altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompejus alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem & a ſummo viro, & ab exercitu conſequebare equitando, jaculando, omnique militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum Repub. cecidit.

Prima igitur &c.) Cives omnes militiæ nomen dabant, nec poterant ad civiles honores contendere, niſi prius ſtipendia feciſſent.

altera pars) Cæſar felix, ſed patriæ hoſtis; Pompejus parum felix.

alæ alteri) alteri ex duabus equitum alis, quæ legionem a lateribus muniebant.

Mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto: quamobrem ad ea, quæ reſtant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multo majora ſunt opera animi, quam corporis: ſic hæ res, quas perſequimur ingenio ac ratione, gratiores ſunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur a modeſtia, tum pietate in parentes, tum in ſuos benevolentia. Facillime autem & in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros & ſapientes viros, bene conſulentes Reipub. contulerunt: quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerint ad imitandum. P. Rutilii adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ & juris ſcientiæ P. Mucii commendavit domus. Nam Lucius quidem Craſſus cum eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſi peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili & glorioſa. Et qua ætate qui exer-

gratiores) Etiam lib. 1. dixit, fortitudinis officia majorem parere admirationem, ſed juſtitiæ opera majorem gratiam & benevolentiam. Alii leg. *graviores*.

tum pietate &c.) Duæ particulæ *tum* inſerviunt conjunctioni, non ordini. Ait igitur, primam & potiſſimam commendationem oriri a modeſtia, & pietate in parentes, & in ſuos benevolentia.

accuſatione nobili) Accuſavit C. Carbonem admodum adoleſcens, ut eſt in Bruto cap. 43. & obtinuit ut damnaretur.

centur, laudibus affici ſolent, ut de Demoſthene accepimus, ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude
14 meditari. Sed cum duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſermo ſit, in altera contentio; non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam. Ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitaſque ſermonis. Extant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentiſſimorum (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militeſque blande appellando deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe univerſam excitat.

de Demoſthene) Vide Quintilianum lib. 12. c. 6.

facere) Plerique leg. *præmeditatum facere*; ſed vox *præmeditatum* jam exploſa a Criticis eſt.

meditari) ideſt exercere ſe domi & in umbra.

animos hominum) & in meo codice, & in editione prima deeſt *hominum*.

Antipatri) qui cum Alexandro militavit, & poſtea rex Macedoniæ fuit, regnumque ad Caſſandrum filium tranſtulit.

Antigoni) Hic quoque ſub Alexandro meruit, & poſt ejuſdem mortem in Aſia regnavit.

univerſam excitat) ideſt univerſam multitudinem excitat ad plauſum. Alii addunt *gloriam*: quæ vox eſt etiam in editione prima. Sed facile apparet, inductam fuiſſe a malo interprete.

Magna eſt enim admiratio copioſe ſapienterque dicentis : quem qui audiunt , intelligere etiam & ſapere plus , quam ceteros , arbitrantur . Si vero ineſt in oratione miſta modeſtiæ gravitas , nil admirabilius fieri poteſt ; eoque magis , ſi ea ſunt in adoleſcente . Sed cum ſint plura cauſſarum genera , quæ eloquentiam deſiderant , multique in noſtra Repub. adoleſcentes & apud judices , & apud ſenatum dicendo laudem aſſequuti ſint, maxima admiratio eſt in judiciis : quorum ratio duplex eſt . Nam ex accuſatione , & defenſione conſtat ; quarum etſi laudabilior eſt defenſio , tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt . Dixi paullo ante de Craſſo . Idem fecit adoleſcens M. Antonius. Etiam P. Sulpicii eloquentiam accuſatio illuſtravit , cum ſeditioſum & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit . Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum , nec umquam , niſi aut Reipub. cauſſa , ut ii , quos ante dixi ; aut ulciſcendi , ut duo Luculli ; aut patrocinii , ut nos pro Sicu-

cum ſint plura) Al. *cum ſint plurima* . Sunt autem hæc in curia , & in foro ; ſed illa admirationem maximam pariunt , quæ ad forum pertinent .

M. Antonius) Triumviri avus , qui adoleſcens accuſavit Cn. Papirium Carbonem .

Luculli) Lucius & Marcus accuſarunt Servilium Augurem , ut patrem ulciſcerentur ab eo accuſatum .

patrocinii) Al. *patrocinio* .

nos pro Siculis) contra Verrem .

lis, pro Sardis Julius. In accuſando etiam M' Aquilio L. Fuſii cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certe. Sin erit cur faciendum ſit ſæpius, Reipubl. tribuatur hoc muneris, cujus inimicos ulciſci ſæpius non eſt reprehendendum: modus tamen adſit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere ut accuſator nominere. Quod contigit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui Juris Civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum Officii diligenter tenendum eſt, ne quem umquam innocentem capitis arceſſas: id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quam eloquentiam a natura ad ſalutem hominum, & ad conſervationem

pro Sardis Julius) Julii Cæſaris Strabonis oratio pro Sardis, qua Titum Albutium accuſavit, memoratur a Suetonio in Cæſaris vita cap. 55. De accuſatione hac meminit Cicero etiam in Oratione in Piſonem, & in Bruto cap. 26. Librarii hunc in locum inſeruerunt *Albutii* nomen ex interpretum adnotationibus.

M' Aquilio) De hac ipſa accuſatione loquitur Cicero in Bruto cap. 62.

Sin erit cur) Alii pro *cur* leg. *cui*. Infra autem non *tribuatur*, ſed tribuar.

ſummo genere) Ex gente Junia, vetuſtis Romæ regibus ſanguine juncta: ſed hic fuit dedecori generi ſuo, quod eſſet accuſator vehemens & moleſtus; atque in hoc ſibi placeret, alienus ceteroquin a gerenda rep.

capitis arceſſas) In prima edit. leg. *in judicio capitis arceſſas*. Satis apparet, duo illa verba addita fuiſſe ab aliquo interprete. Alii remedium attulere deleta particula *in*.

datam, ad bonorum peſtem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque, defendere. Vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. Judicis eſt ſemper in cauſſis verum ſequi: patroni nonnumquam veriſimile, etiam ſi minus ſit verum, defendere. Quod ſcribere, præſertim cum de philoſophia ſcriberem, non auderem, niſi idem placeret graviſſimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & gloria paritur & gratia defenſionibus: eoque major, ſi quando accidit, ut ei ſubveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur; ut nos & ſæpe alias, & adoleſcentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roſcio Amerino fecimus: quæ, ut ſcis, extat oratio.

ita habendum) Al. *item habendum*.

multitudo) quæ gaudet, eſſe humanæ infirmitatis patronos.

CAPUT XI.

Quotuplex ſit liberalitatis genus, & quatenus adhibendum ad concilianda hominum ſtudia.

15 SEd expoſitis adoleſcentium Officiis, quæ valeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de Beneficentia ac Liberalitate dicendum eſt. Cujus eſt ratio duplex: nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia: facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim; ſed illa lautior ac ſplendidior, & viro forti claroque dignior. Quamquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur; qua quo in plures uſus ſis, eo minus in multos uti poſſis. At qui opera, ideſt virtute & induſtria benefici & liberales erunt, primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt: de-

Sed expoſitis &c.) Jam potiſſimam gloriæ parandæ rationem, quam propoſuit in cap. V. explicare aggreditur.

adjutores) quos ſibi beneficio conjunxerunt, adjutores habent ad benefaciendum aliis.

inde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tamquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quod largitione benevolentiam Macedonum conſectetur. Quæ te, malum, inquit, ratio in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupiſſes? An tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum & præbitorem ſperent fore? Bene, quod miniſtrum & præbitorem, quia ſordidum regi; melius etiam, quod largitionem corruptelam dixit eſſe: ſit enim deterior qui accipit, atque ad idem ſemper expectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opere & induſtria, & honeſtior ſit, & latius pateat, & poſſit prodeſſe pluribus. Nonnumquam tamen eſt largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum eſt: & ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, ſed diligenter

ſperent fore) Al. *putent*.

quia ſordidum) Al. *quo quid ſordidius?*

deterior) qui ſemel ſe corrumpi paſſus eſt, ſit poſtea ad corruptelam paratior.

idoneis) ideſt probis hominibus, quibus recte datur: non ut interpretatur Lactantius lib. 6. c. II. *Quid eſt*, inquit, *idoneis? Nempe iis, qui reſtituere, ac referre gratiam poſſint*.

diligenter) quaſi deligendo, quibus detur.

atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt, inconſulte largiendo. Quid autem eſt ſtultius, quam quod libenter facias, curare ut id diutius facere non poſſis? Atque etiam ſequuntur largitionem rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita cum benevolentiæ comparandæ cauſſa benefici eſſe velint, non tanta ſtudia aſſequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non poſſit; nec ita reſeranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, iſque referatur ad facultates. Omnino meminiſſe debemus id, quod a noſtris hominibus ſæpiſſime uſurpatum, jam in proverbii conſuetudinem venit, largitionem fundum non habere. Etenim quis poteſt eſſe modus, cum & idem qui conſueverunt, & illud idem alii deſiderent?

rapinæ) Præclare locum hunc explicatum habes apud Ariſtotelem in lib. 4. Ethic. c. 1.

fundum non habere) homines expleri largitione non poſſe.

CAPUT XII.

De Largitionibus publicis.

OMnino duo ſunt genera largorum; 16
quorum alteri prodigi, alteri liberales. Prodigi, qui epulis, & viſcerationibus, & gladiatoriis muneribus, ludorum venationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam ſint relicturi omnino. Liberales autem, qui ſuis facultatibus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum ſuſcipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur in re quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophraſto in eo libro, quem de divitiis ſcripſit; in quo multa præclare, illud abſurde. Eſt enim multus in laudanda magnificentia & apparatione popularium munerum; taliumque ſumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca poſui, mul-

epulis) Epulas populo præbent ad favorem aucupandum, ludos gladiatorios, ferarum pugnas, & venationes. Hos prodigos vocat, quia tota effundunt patrimonia, &, ut verbis Lactantii utar in lib. 6. c. 11. *populari levitate ducti vel magnis urbibus ſuffecturas opes impendunt.*

aut brevem &c.) *Ut unius horæ ſibi favorem acquirant*, inquit Divus Ambroſius in ſerm. 66,

to & major videtur, & certior. Quanto Ariſtoteles gravius, & verius, qui has effuſiones pecuniarum non admiretur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam! At ii, qui ab hoſte obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium mina cogantur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omneſque mirari; ſed cum attenderint, veniam neceſſitati dare: in his immanibus jacturis, infinitiſque ſumptibus nihil nos magnopere mirari, cum præſertim nec neceſſitati ſubveniatur, nec dignitas augeatur; ipſaque illa delinitio multitudinis ſit ad breve exiguumque tempus: *eaque a leviſſimo quoque*: in quo tamen ipſo una cum ſatietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligit, hæc pueris, & mulierculis, & ſervis, & ſervorum ſimillimis

Ariſtoteles) Alii legere malunt *Ariſto*, qui philoſophus fuit inter Stoicos non poſtremus; quod videlicet nihil tale in Ariſtotelis operibus, quæ extant, inveniatur.

gravius & verius) Vulgo additur, *nos reprehendit*: quæ verba tamquam adulterina jure Langius explodit.

admiretur) Ita in multis codicibus. Vulgo legitur *admiremur*. Ait autem, gravius facere Ariſtotelem, quam Theophraſtum, quod non laudet, nec admiretur effuſiones pecuniarum in munera popularia.

aquæ ſextarium mina) ſextam congii partem, ideſt libram unam & ſemiſſem, drachmis centum.

cum attenderint) Pendet perſona hæc tertia a voce *omnes*, quaſi ſit *omnes homines*.

ad breve &c.) Ad horam unam, vel paullo plures. Alii addunt *duratura*, ex gloſſemate.

eaque a leviſſimo quoque) a pueris, mulierculis, ſervis, ut infra explicat. In eo tamen ipſo, qui leviſſimus eſt, eum ſatietate memoria extinguitur. Mihi tamen hæc non ſatis cohærentia videntur. Addita fortaſſe margini fuerant ad id notandum, quod ſequitur poſt verbum *colligit*. Itaque verba, *in quo tamen*, referenda puto ad *tempus*.

liberis eſſe grata : gravi vero homini , &
ea , quæ fiunt , judicio certo ponderan-
ti , probari poſſe nullo modo . Quam-
quam intelligo , in noſtra civitate invete-
raſſe jam a bonis temporibus , ut ſplen-
dor Ædilitatum ab optimis viris poſtule-
tur . Itaque & P. Craſſus cum cognomine
dives, tum copiis, functus eſt ædilitio ma-
ximo munere . Et paullo poſt L. Craſſus,
cum omnium hominum moderatiſſimo Q.
Mucio , magnificentiſſima ædilitate functus
eſt: deinde C. Claudius Appii filius: mul-
ti poſt , Luculli , Hortenſius , Silanus .
Omnes autem P. Lentulus me conſule vi-
cit ſuperiores . Hunc eſt Scaurus imita-
tus . Magnificentiſſima vero noſtri Pom-
peji munera ſecundo conſulatu : in quibus
omnibus quid mihi placeat, vides. Vitan-
da tamen eſt ſuſpicio avaritiæ . Nam Ma- 17
merco homini ditiſſimo prætermiſſio ædili-
tatis conſulatus repulſam attulit . Quare

Ædilitatum) Primus magiſtratus Curulis , qui ludos curabat, & annonam . Hoc uno maxime ſe quiſque populo commendabat, qui *duas tantum res anxius optat* , *Panem* , *&* *Circenſes*. Juvenal. ſat. 10.

maximo munere) Primus elephantos in arenam produxit .

C. *Claudius*) De ludis Claudii Pulchri , Lucullorum fratrum, Scauri , Pompeji , vide Plinium lib. 8. c. 7. 16., & ſeq. De ſplendida Lentuli Ædilitate vide eumdem lib. 9 c. 39. De ſpectaculis ſcenicis ejuſdem Claudii , Lucullorum , Lentuli , vide Valerium Max. lib. 2. c. 6.

magnificentiſſima) Produxit in arenam leones quingentos , pantheras ſexcentas , & elephantos viginti .

ditiſſimo) Mamercus ditiſſimus idemque avariſſimus , ne populo ludos daret , prætermiſit Ædilitatem .

& ſi poſtulatur a populo, bonis viris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt, modo pro facultatibus, ut nos ipſi fecimus; & ſi quando aliqua res major atque utilior populari largitione acquiritur: ut Oreſti nuper prandia in ſemitis decumæ nomine magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Sejo vitio datum eſt, quod in caritate annonæ aſſe modium populo dedit. Magna enim ſe & inveterata invidia, nec turpi jactura, quando erat ædilis, nec maxima liberavit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis Reipub. cauſſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omnes Publii Clodii conatus furoreſ-

& ſi quando &c.) Munera danda, tum ſi ea populus poſtulet, tum ſi acquiratur aliquid majus.

Oreſti) Cn. Aufidius Oreſtes ex gente Aurelia, ut Manutius putat, prandia populo dedit in ſemitis urbis, ut eum ſibi conciliaret; ſed dedit decumæ nomine, quaſi deciniam diviriarum ſuarum partem Diis ſacraret.

decumæ nomine) Fructuum decumas primum regibus, deinde vero Diis præſtari conſueviſſe, ſcribit Aurelius Victor de Origine Gentis Romanæ. Itaque narrat Suetonius in Caligula cap. 26. *Scenicis ludis decumas datas*; hoc eſt, dona populo ſparſa, ſi placet, in honorem deorum.

in caritate annonæ) Ita vulgo, & in meo codice, & in edit. principe. Quidam excludunt vocem *annonæ*, quod ab aliquibus librariis ſit omiſſa.

aſſe modium) ideſt libras frumenti XXIV. nummo exiguo. Modius enim ſexdecim ſextarios continet, ſextarius libram unam & ſemiſſem.

nec turpi) Jactura hæc nec turpis fuit, quia ad Ædilem pertinebat annonam curare, nec ſane maxima.

gladiatoribus) Milo Clodium, qui armatis hominibus remp. turbabat, gladiatoribus repreſſit.

ſalute noſtra) Clodius enim remp. petebat per Ciceronis latus.

que compreſſit. Cauſsa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſse eſt, aut utile. In his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus Q. filius, magno vir ingenio, in primiſque clarus, gloriari ſolebat, ſe ſine ullo munere adeptum eſse omnia, quæ haberentur ampliſſima. Dicebat idem C. Curio. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragiis adepti ſumus, noſtro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, ſane exiguus ſumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad uſum Reip. pertinent. Quamquam enim, quod præſens tamquam in manum datur, jucundius eſt; tamen hæc in poſterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa, verecundius reprehendo propter Pompejum: ſed doctiſſimi non probant, ut & hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus; & Phaleræus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperat, quod tantam pecuniam in

noſtro anno) ipſo anno, quo honores petere per leges licebat.

in manum) Al. *in manu*.

præclara illa Propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de Rep. ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, temporibus neceſsaria, & tum ipſa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt.

CAPUT XIII.

Privata largitio in quos, & quatenus exercenda. Ad hanc revocatur hoſpitalitas.

18 IN illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſſis affecti eſſe debemus. Alia cauſſa eſt ejus, qui calamitate premitur, & ejus, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus adverſis. Propenſior benignitas eſse debebit in calamitoſos, niſi forte erunt digni calamitate. In eos tamen, qui ſe adjuvari vo-

Propylæa) Arcis Cecropiæ veſtibula, in quæ bis mille & duodecim talenta Pericles impenderat. V. Plutarchum in ejus vita.

& tum) & iis quidem temporibus modo & ratione fieri largitiones debent. Al. leg. *& tamen*.

In eos) Al. *In iis*.

lent, non ut ne affligantur, ſed ut ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti animo eſse nullo modo debemus; ſed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro & grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remota, gratiſſima eſt liberalitas; eoque eam ſtudioſius plerique laudant, quod ſummi cujuſque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum liberis, poſteriſque prodatur memoria, ut iis ingratis eſſe non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamque injuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri; eumque, qui faciat, communem hoſtem tenuiorum putant. Atque

reſtricti animo) quia animi reſtrictio ſemper vitioſa eſt. Ego repoſui *animo* ex meo codice, pro *omnino*: quæ particula quamvis ſit in vulgatis omnibus, certe redundat, & abeſt ab editione prima.

Ennius) Vide Ennii Fragm. apud Columnam p. 299. Benefacta *male locata* vocat, quæ indignis conferuntur,

ex ipſo) qui accepit beneficium, & ex aliis, qui laudant liberales homines.

Temeritate remota) quoties cum delectu & ratione datur.

deterrenda) Deterrent liberales viros ingrati, proindeque hoſtes habentur tenuiorum. Al. *deterenda*, hoc eſt minuenda.

hæc benignitas etiam Reipub. utilis eſt ; redimi e ſervitute captos , locupletari tenuiores : quod quidem vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro , in oratione Craſſi ſcriptum copioſe videmus. Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono . Hæc eſt gravium hominum atque magnorum : illa quaſi aſſentatorum populi , multitudinis levitatem voluptate quaſi titillantium . Convenit autem tum in dando munificum eſſe , tum in exigendo non acerbum ; in omnique re contrahenda , vendendo , emendo, conducendo , locando , vicinitatibus & confiniis æquum & facilem , multa multis de jure ſuo concedentem ; a litibus vero , quantum liceat , & neſcio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Eſt enim non modo liberale , paullum nonnumquam de ſuo jure decedere , ſed interdum etiam fructuoſum . Habenda autem eſt ratio rei familiaris, quam quidem dilabi ſinere flagitioſum eſt: ſed ita, ut illiberalitatis avaritiæque abſit ſuſpicio . Poſſe enim liberalitate uti , non ſpoliantem ſe patrimo-

ab ordine noſtro) ab optimatibus .

largitioni munerum) de qua dictum eſt in capite ſuperiore.

vicinitatibus) ideſt vicinis . Alii præponunt particulam *in* .

concedentem) Al. *cedentem* .

nio, nimirum is eſt pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas: eſt enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus; idque etiam Reip. eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere. Eſt etiam vehementer utile iis, qui honeſte poſſe multum volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe: ita enim inſtituiſſe, & villicis imperaviſſe, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam ſuam divertiſſet.

poſſe multum) Al. *poſſe multa*. ideſt multum auctoritatis & potentiæ habere.

curiales) qui eſſent ex curia ſua. *Laciadas*) ex Lacia Atticæ vico, unde Cimon.

CAPUT XIV.

De liberalitatis genere, quod opera conſtat.

19 QUæ autem opera, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in univerſam Rempub. tum in ſingulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, conſilio juvare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quam plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quod optime conſtituti Juris Civilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio atque interpretatio: quam quidem ante hanc confuſionem temporum in poſſeſſione ſua principes retinuerunt. Nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, ſic hujus ſcientiæ ſplendor deletus eſt: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientia facile viciſſet. Hæc igitur opera grata multis, &

in jure cavere) Rationes formulaſque dictare iis, qui conſilium petunt, quod eſt juriſperiti.

ad opes) ad comparandam potentiam & gratiam.

principes) principes in civitate viri, ſtante republica, de jure conſulentibus reſpondebant.

cum is eſſet) Ser. Sulpicius.

ad beneficiis obſtringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eſt dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim eloquentia præſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? Huic ergo a majoribus noſtris eſt in toga dignitatis principatus datus. Diſerti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patriis eſt moribus, multorum cauſſas & non gravate & gratuito defendentis, beneficia & patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem; ni vererer, ne de meipſo aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quam in paucis ſpes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis ſit audacia. Cum autem omnes non poſſint, ne multi quidem, aut juriſperiti eſſe, aut diſerti; licet tamen opera prodeſſe mul-

finitima) quia poſt Juriſprudentum conſilia proxime oratoris accedit opera, quæ una maxime in judiciis valet. *Gravior* a Cicerone dicitur, quia plus ad hominum ſalutem ponderis habet, & plus ingenii poſtulat.

Huic ergo) Vulgo leg. *Huic quoque ergo*. Quandoquidem in MSS. plerisque particulæ iſtæ per notas exprimebantur, alii aliter exſcripſerunt, & ex hac varietate orta eſt interdum duplicatio.

patriis moribus) Ad patrios mores acceſſit poſtea lex Cincia, quæ vetabat, ne quis ob cauſſam orandam ſibi pecuniam paciſceretur, vel munera acciperet. Innuit idem etiam in Paradoxo VI.

de meipſo) cui erepta eſt occaſio eloquentiæ exercendæ.

tis, beneficia petentem, commendantem judicibus & magiſtratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut conſuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, latiſſimeque eorum manat induſtria. Jam illud non ſunt admonendi (eſt enim in promptu) ut animadvertant, cum alios juvare velint, nequos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentiæ eſt; ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam eſt excuſatione adverſus eos, quos invitus offendas, quacumque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: ceteriſque operis & officiis erit, quod violatum eſt, compenſandum.

beneficia petentem) Quartus hic caſus, additus verbo *licet*, animadvertendus. Habet & Plautus in Pſeudolo ſc. 1. v. 14.

conſuluntur) Juriſperiti.

defendunt) Oratores.

eſt in promptu) facile intelligitur.

ceteriſque) In edit. 1. leg. *ceteriſque*.

CAPUT XV.

Operam apud tenues & bonos rectius, quam apud locupletes collocari: nulli tamen niſi juſta in re præſtandam eſſe.

20 SEd cum in hominibus juvandis aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat, dictu quidem eſt proclive, itaque vulgo loquuntur, ſe in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam ſequi. Honeſta oratio eſt: ſed quis eſt tandem, qui inopis & optimi viri cauſſæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum fere eſt voluntas noſtra propenſior. Sed animadvertendum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit: nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt vir, etiamſi referre gratiam non poteſt, habere certe poteſt. Commode autem, quicumque dixit, pecuniam qui habeat, non reddidiſse; qui

dictu proclive) Facile dicitur, ſed non facile fit.

habere poteſt) Habetur enim non re, ſed animo.

quicumque dixit) Non conſtat, quinam hoc dixerit. Cicero autem ter dixit, ut obſervat Gellius in lib. 1. c 4. hoc loco, pro Plancio, & ad Quirites poſt Reditum. Ludit porro in ambigua ſignificatione verbi *habere*.

reddiderit, non habere: gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retuliſse. At qui ſe locupletes, honoratos, beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium ſe dediſse arbitrantur, cum ipſi quamvis magnum aliquod acceperint. Æque enim a ſe aut poſtulari, aut expectari aliquid ſuſpicantur. Patrocinio vero ſe uſos, & clientes appellari, mortis inſtar putant. At vero ille tenuis, cum quicquid factum ſit, ſe ſpectatum, non fortunam putet, non modo illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, a quibus expectat (eget enim multis) gratum ſe videri ſtudet. Neque verbis auget ſuum munus, ſi quo forte fungitur, ſed etiam extenuat. Videndum & illud eſt, quod ſi opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut forte in liberis ejus manet gratia: ſin autem inopem, probum tamen & modeſtum; omnes non improbi humiles, quæ magna in po-

honoratos, beatos) honoribus præditos copiaque rerum omnium.

magnum aliquod) Al. *magnum aliquid*.

Æque enim) Alii leg. *Atque etiam*: quod eſt harum & ſimilium particularum fatum.

patrocinio vero) Alii addunt *tuo*. Siquid addendum, ego libenter adderem *dici*. Ita enim naturalis loquendi ratio poſcit.

qui eſt meritus) qui beneficium dedit.

a quibus expectat) qui dare poſsunt.

Neque verbis) Ita in meo codice. In edit. 1. *Neque enim*. In aliis, *Neque vero*. Sed, ut ſæpe dixi, particulæ iſtæ facile variant.

Videndum &) Al. *videndumque*. Notanda conſtructio, *videndum, quod*.

pulo multitudo eſt , præſidium ſibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos beneficium collocari puto. Danda omnino opera eſt , ut omni generi ſatisfacere poſſimus . Sed ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt auctor adhibendus , qui cum conſuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: Ego vero , inquit , malo virum , qui pecunia egeat , quam pecuniam , quæ viro . Sed corrupti mores depravatique ſunt admiratione divitiarum : quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrum pertinet ? Illum fortaſſe adjuvat , qui habet : ne id quidem ſemper : ſed fac juvare ; potentior ſane ſit ; honeſtior vero quomodo ? Quod ſi etiam bonus erit vir , ne impediant divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent ; ſitque omne judicium , non quam locuples , ſed qualis quiſque ſit . Extremum autem præceptum in beneficiis operaque danda, eſt, ne quid contra æquitatem contendas , ne quid per injuriam . Fundamentum enim perpetuæ commenda-

pertinet) Divitiæ alienæ, earumque magnitudo quid ad nos, ut noſtra judicia regant?

potentior) Al. *opulentior*, al. *utentior*.

modo ne adjuvent) modo ne divitiæ ipſæ in cauſſa ſint , cur dives juvetur .

per injuriam) Ne cui operam tuam præſtes contra jus & æquum , aut per injuriam alterius.

tionis & famæ eſt juſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

CAPUT XVI.

De beneficiis, quæ conferuntur ab iis, qui Remp. adminiſtrant.

21 SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant, deinceps de iis, quæ ad univerſos, quæque ad Rempub. pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad univerſos cives pertineant; partim ſingulos ut attingant; quæ ſunt etiam gratiora. Danda eſt opera omnino, ſi poſſit, ut univerſis, nec minus ut etiam ſingulis conſulatur; ſed ita, ut ea res aut proſit, aut certe non obſit Reipub. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur ærarium: mo-

ad ſingulos ſpectant) Ad privatos homines inter ſe.

ut univerſis) Vulgo leg. *utriſque*: quæ vox nec ipſa per ſe hoc loco ferenda videtur, nec recte cohæret cum duabus, quæ proxime ſequuntur, particulis.

ſi poſſit) Non ſum auſus duo hæc verba movere; ſed tamen a Cicerone poſt vocem *ſingulis* poſita fuiſſe exiſtimo.

C. Gracchi) Cicero pro Sextio cap. 48. *Frumentariam legem C. Gracchus ferebat. Jucunda res plebi Romanæ. Victus enim ſuppeditabatur large ſine labore.*

dica M. Octavii, & Reipub. tolerabilis, & plebi neceſſaria; ergo & civibus, & Reipub. ſalutaris. In primis autem videndum erit ei, qui Rempub. adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat, neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. Perniciose enim Philippus in Tribunatu, cum legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facile paſſus eſt; & in eo vehementer ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud male, non eſſe in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens; qua peſte quæ poteſt eſſe major? Hanc enim ob cauſſam maximè, ut ſua tuerentur, Reſpub. civitateſque conſtitutæ ſunt. Nam etſi duce natura congregabantur homines, tamen ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum, urbium præſidia quærebant. Danda etiam opera eſt, ne, quod apud

M. Octavii) qui frumentariam Gracchi legem moderatus eſt. Porro Octavii lex *neceſſaria* dicitur, quia lata eſt in magna annonæ caritate.

publice deminutio) Ne lege deminuantur bona privatorum ad æquandas facultates civium, ut contendebant Gracchi.

Philippus) Tribunus plebis anno U. C. DCXLIX.

qui rem haberent) qui tantum poſſiderent, ut de ſuo vivere poſſent.

ſua tuerentur) Al. *ſua tenerent*.

natura congregabantur) Hominibus naturale eſt congregari multo magis, quam apibus, ut dixit in lib. 1. c. 44.

majores noſtros ſæpe fiebat propter ærarii tenuitatem aſſiduitatemque bellorum, tributum ſit conferendum: idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin qua neceſſitas hujus muneris alicui Reip. obvenerit (malo enim alteri, quam noſtræ ominari; neque tantum de noſtra, ſed de omni Repub. diſputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, ſi ſalvi eſſe velint, neceſſitati eſſe parendum. Atque etiam omnes, qui Rempub. gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, quæ ſunt necesſariæ. Quarum qualis comparatio fieri ſoleat, & debeat, non eſt neceſse diſputare; eſt enim in promptu; tantum locus attingendus fuit.

neceſſitas hujus muneris) Legendum puto, *hujus generis*.

alteri) Alii tollunt vocem hanc, alii mutant.

neque tantum) Al. *neque tamen*, al. *neque tam*.

CAPUT XVII.

Vitandam eſſe in publici muneris procuratione avaritiam.

CAput autem eſt in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me reſervaſset, & tunc eſſem natus, ſi quando Romani dona accipere cœpiſſent! non eſsem paſsus diutius eos imperare. Næ illi multa ſæcula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Rempub. invaſit. Itaque facile patior, tunc potius Pontium fuiſſe; ſiquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni ſunt, cum de pecuniis repetundis a L. Piſone lata eſt lex, nulla antea cum fuiſset. At vero poſtea tot leges, & proximæ quæque du-

C. *Pontius*) Samnitium imperator tempore pacis Caudinæ ſæculo Urbis quinto, optabat Romanos corrumpi pecunia poſſe.

reſervaſſet) Al. *ſervaſſet*.

ſi quando Romani) Al. *quando Romani*.

Ne illi) In lib. vulgatis leg. *ne illi quidem*: in codicibus aliis *nec illi*.

modo enim) Nam malum hoc cœperat ante Piſonis Tribunatum, & ad faſtigium pervenerat Ciceronis ætate, vel paullo ante.

a L. Piſone) A L. Piſone Frugi Tribuno plebis anno U. C. DCIV. lata lex eſt adverſus eos, qui ob res judicandas pecuniam acciperent, & ſocios expilarent.

riores ; tot rei , tot damnati ; tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum ; tanta , ſublatis legibus & judiciis , expilatio direptioque ſociorum , ut imbecillitate aliorum , non noſtra vir-
22 tute valeamus . Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abſtinens . Quidni laudet ? Sed in illo alia majora. Laus abſtinentiæ non hominis eſt ſolum , ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima , potitus eſt Paullus : tantum in ærarium pecuniæ invexit , ut unius Imperatoris præda finem attulerit tributorum . At hic nihil domum ſuam , præter memoriam nominis ſempiternam detulit . Imitatus patrem Africanus ; nihilo locupletior Carthagine everſa . Quid ? qui ejus collega in cenſura fuit, L. Mummius , numquid copioſior , cum copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſset ? Italiam ornare, quam domum ſuam, maluit: quam-

Italicum bellum) Quod & ſociale dictum eſt , ea præſertim de cauſſa ab aliquibus excitatum , ne repetundarum judicio arceſſerentur .

ut imbecillitate &c.) Adhuc tamen imperamus , quia alii ſunt imbecilles

Paullus) L. Æmilius Paullus, pater naturalis Africani Minoris , qui Macedoniam ſubegit , & bis millies centies H-S ærario contulit , ut eſt apud Paterculum lib. 1. cap. 9.

domum) Al. *in domum* : & poſtea *intulit* , pro *detulit* .

copioſiſſimam urbem) Corinthum , quam ſtatuis & picturis ſpoliavit , quibus ornaret Italiam . Erat autem Mummius ita rudis & incurioſus harum rerum, ut cum tabulas ac ſtatuas in Italiam portandas locaſſet , juſſerit , conducentibus prædici , ſi eas perdidiſſent , novas reddituros . Vell. Patercul. l. 1. c 13.

quam Italia ornata , domus ipſa mihi videtur ornatior . Nullum igitur vitium tetrius (ut eo , unde digreſsa eſt , referat ſe oratio) quam avaritia , præſertim in principibus Rempub. gubernantibus . Habere enim quæſtui Rempub. non modo turpe eſt , ſed ſceleratum etiam & nefarium . Itaque quod Apollo Pythius oraculo edidit , Spartam nulla re alia , niſi avaritia perituram ; id videtur non ſolum Lacedæmoniis , ſed & omnibus opulentis populis prædixiſse . Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis poſsunt ii , qui Reipub. præſunt , quam abſtinentia & continentia .

tetrius) in meo codice leg. *turpius* : in al. *deterius* .
digreſſa) Al. *egreſſa* .

oraculo) Alii leg. *oraculum* : & quidem fortaſſe melius pro Latini ſermonis natura & conſuetudine .

CAPUT XVIII.

De vitioſis largitionibus eorum, qui publica auctoritate abutuntur ad aliena donanda. Exempla in partem utramque.

QUi vero populares eſse volunt, ob eamque cauſsam aut agrariam rem tentant, ut poſseſsores ſuis ſedibus pellantur; aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; ii labefactant fundamenta Reipublicæ: concordiam primum, quæ eſse non poteſt, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet. Id enim eſt proprium, ut ſupra dixi, civitatis atque urbis, ut ſit libera, & non ſolicita ſuæ rei cujuſque cuſtodia. Atque in hac pernicie Reipub. ne illam quidem conſequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta eſt, eſt inimicus; cui data, etiam diſſimulat ſe accipere voluiſſe; & maxime in pecuniis creditis occultat

agrariam rem) Qui de agrorum diviſione leges ferunt ad æquanda civium bona, & qui de novis tabulis conficiendis ad æs alienum extinguendum.

ſuum gaudium, ne videatur non fuiſſe ſolvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præſefert dolorem ſuum: nec ſi plures ſunt ii, quibus improbe datum eſt, quam illi, quibus injuſte ademptum eſt, iccirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, ſed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam ſæculis ante poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? Ac propter hoc injuriæ genus Lace- 23
dæmonii Lyſandrum Ephorum expulerunt; Agin regem, quod numquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore tantæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut & tyranni exiſterent, & optimates exterminarentur, & præclariſſime conſtituta Reſpub. dilaberetur. Nec vero ſolum ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ a Lacedæmoniis profectæ manarunt latius. Quid? noſtros Gracchos, Ti. Gracchi ſummi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui cum

Lyſandrum) de quo Plutarchus in Agide.

Ex eoque) Al. *exque eo*.

optimates) Ephori.

Africani nepotes) Cornelia Africani majoris filia nupſit Ti. Graccho, & ex eo peperit Cajum & Tiberium.

Aratus) De eo vide Plutarchum.

ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu urbe eſt potitus : cumque tyrannum Nicoclem improviſo oppreſſiſſet, ſexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletiſſimi, reſtituit; remque publicam adventu ſuo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis & poſſeſſionibus difficultatem, quod & eos, quos ipſe reſtituerat, quorum bona alii poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum poſſeſſiones moveri non nimis æquum putabat; propterea quod tam longo ſpatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebantur ſine injuria; judicavit neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur ſtatuiſſet, opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecunia, Alexandriam ſe proficiſci velle dixit, remque integram ad reditum ſuum juſſit eſſe. Iſque celeriter ad Ptolemæum ſuum hoſpitem venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam : cui cum expoſuiſſet, patriam ſe liberare velle, cauſſamque docuiſſet, a rege

urbe eſt potitus) Al. *urbem eſt potitus*.

moveri) Al. *movere*.

Ptolemæum) Philadelphum, ejus filium, qui ex ducibus Alexandri fuit, & primus Alexandriam regio jure tenuit.

opulento vir ſummus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attuliſset, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſsas cognovit, & eorum, qui aliena tenebant, & eorum, qui ſua amiſerant: perfecitque æſtimandis poſseſſionibus, ut perſuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, poſseſſionibus cederent; aliis, ut commodius putarent numerari ſibi, quod tanti eſset, quam ſuum recuperare. Ita perfectum eſt, ut omnes conſtituta concordia ſine querela diſcederent. O virum magnum, dignumque, qui in noſtra Repub. natus eſset! Sic par eſt agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) haſtam in foro ponere, & bona civium voci ſubjicere præconis. At ille Græcus, id quod fuit ſapientis & præſtantis viri, omnibus conſulendum putavit. Eaque eſt ſumma ratio & ſapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ita? Ut cum ego emerim, ædificarim, tuear, impendam,

grandi pecunia) talentis CL, ut ſcribit Plutarchus.

perfecitque &c.) Alii pecunia contenti ceſſerunt poſſeſſionibus exſulum; alii ex ipſis exſulibus, pecuniam maluerunt, quam poſſeſſiones: atque ita ſatisfactum eſt omnibus.

bis) Sylla primum, deinde Cæſare dictatoribus.

non divellere) Al. *defendere*, *non divellere*.

tu me invito fruare meo ? Quid eſt aliud aliis ſua eripere , aliis dare aliena ? Tabulæ vero novæ quid habent argumenti , niſi ut emas mea pecunia fundum ; eum tu habeas , ego non habeam pecuniam ?
24 Quamobrem ne ſit æs alienum, quod Reipub. noceat, providendum eſt; quod multis rationibus caveri poteſt : non , ſi fuerit , ut locupletes ſuum perdant , debitores lucrentur alienum . Nec enim ulla res vehementius Rempub. continet , quam fides : quæ eſse nulla poteſt , niſi erit neceſsaria ſolutio rerum creditarum . Numquam vehementius actum eſt , quam , me Conſule , ne ſolveretur . Armis & caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum & ordine : quibus ſic reſtiti , ut hoc tantum malum de Repub. tolleretur . Numquam nec majus æs alienum fuit; nec melius , nec facilius diſsolutum eſt . Fraudandi enim ſpe ſublata , ſolvendi neceſſitas conſecuta eſt . At vero hic nunc victor , tum quidem victus, quæ cogitarat,

Tabulæ novæ) quibus æs alienum debitoribus condonabatur .
eum tu) Al. *& eum tu* , al. *cum tu* .
quod reip. noceat) Id fit , cum fœneratores nimio fœnore civitatem premunt : unde ſeditiones .
non, ſi &c.) non vero , ſi ſit æs alienum , per novas tabulas fraudare creditores .

Armis & caſtris) modus proverbialis ; quemadmodum dicitur , *velis remisque* .
hoc tantum) Al. *hoc totum* .
hic nunc victor) Jul. Cæſar.
tum victus) oppreſſa Catilinaria conjuratione , cujus particeps fuerat : quia & ipſe eo tempore ære implicatus alieno , in rebus novis ſalutem quærebat .

ea perfecit, cum ejus jam nihil intereſſet. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret peccare, etiamſi cauſsa non eſset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui Remp. tuebuntur. In primiſque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate ſuum quiſque teneat: & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur, neque locupletibus ad ſua vel tenenda vel recuperanda obſit invidia. Præterea quibuſcumque rebus vel belli vel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt: hæc apud majores noſtros factitata. Hæc genera Officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate Reip. magnam ſibi adipiſcentur & gratiam & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præterita cenſet eſse a Panætio, valetudinis

cum jam nihil &c.) Cum ipſe rerum potitus abundaret, tamen ſuorum cauſſa, qui ære alieno premebantur, quarta parte crediti decreto ſuo (quod refertur a Suetonio cap. 42.) creditores fraudavit.

etiamſi cauſſa &c.) Cauſſam enim Cæſar fraudandi non amplius habebat, cum ipſe non amplius egeret.

propter imbecillitatem) Al. *propter humilitatem*.

vel tenenda) Al. *vel tuenda*.

perſequuntur) Al. *ſequuntur*, al. *perſequentur*.

valetudinis curationem & pecuniæ) Stoici valetudinem & pecuniam ponebant inter commoda vitæ, quamvis non ponerent inter bona; ideoque de utriuſque curatione præcipi poſſe putabant.

curationem, & pecuniæ: quas res a ſummo philoſopho prætermiſſas arbitror, quod eſsent faciles; ſunt certe utiles.

CAPUT XIX.

De Valetudinis & Pecuniæ curandæ ratione.

SEd Valetudo ſuſtentatur notitia ſui corporis, & obſervatione earum rerum, quæ res aut prodeſse ſoleant, aut obeſse; & continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi cauſsa; & prætermittendis voluptatibus; poſtremo arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, a quibus abeſt turpitudo: conſervari autem diligentia, & parſimonia; iiſdem etiam rebus augeri. Has res commodiſſime Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur: quem nos, iſta fere ætate cum eſsemus, qua es tu nunc, e Græco in Latinum convertimus.

Sed valetudo) Particula *Sed* gratis addita ab aliquo Grammatico videtur. Interdum ſervit tranſitioni, ſed hic vacat.

earum rerum) Duo hæc verba alii omittunt.

prætermittendis) non quærendis.

arte eorum) Medicorum.

CAPUT XX.

De Utilis cum Utili comparatione.

SEd utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus a Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſsaria : nam & corporis commoda cum externis , & externa cum corporis , & ipſa inter ſe corporis , & externa cum externis comparari ſolent . Cum externis , corporis hoc modo comparantur : valere ut malis , quam dives eſse . Cum corporis , externa hoc modo : dives eſſe potius , quam maximis corporis viribus . Ipſa inter ſe corporis ſic : ut bona valetudo voluptati anteponatur , vires celeritati . Externorum autem , ut gloria divitiis ; vectigalia urbana ruſticis . Ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis : a quo cum quæreretur , quid maxime in re familiari expediret , reſpondit , Bene paſcere . Quid ſecundum ? Satis bene paſcere . Quid tertium ? Male pa- 25

locus erat quartus) Primus locus : Honeſtumne ſit , an non . Secundus : Utilene ſit , an non . Tertius : ex duobus Honeſtis utrum Honeſtius . Quartus : ex duobus Utilibus utrum Utilius .

Male paſcere) Quia veteres rem pecuariam plurimi faciebant , unde & pecuniæ inditum nomen ; iccirco etiam *male paſcere* utilius putabant , quam in aliis agricolationis partibus occurari . Vide Columellam in Præfat. lib. 6. ubi firmatur locus hic , ceteroquin vexatus a Grammaticis .

ſcere. Quid Quartum? Arare. Et cum ille, qui quæſierat, dixiſset: Quid fœnerari? tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis intelligi debet, utilitatum comparationes fieri ſolere, recteque hoc adjunctum eſse quartum exquirendorum Officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, vellem etiam de utenda, commodius a quibuſdam optimis viris ad medium Janum ſedentibus, quam ab ullis philoſophis ulla in ſchola diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputatum eſt. Reliqua deinceps perſequemur.

hominem occidere) quia fœneratores plerumque modum excedunt, & homines quodammodo enecant emungendo.

vellem etiam &c.) Scilicet fœneratores de utenda pecunia nihil tradunt. Pertinet hoc ad bonum & frugi patremfamilias. Quidam omittunt *vellem*.

medium Janum) Vicus nomine *Janus*, ubi conſidebant fœneratores, trapezitæ, mercatores. Sed fœneratores medium tenebant. Itaque Horatius lib. 2. Sat. 3. v. 18. *Omnis res mea Janum ad medium fracta eſt*.

FINIS LIBRI SECUNDI.

LIBER TERTIUS.

De pugna Utilis cum Honeſto.

PROOEMIUM.

Reddit rationem otii ſui, cur ſcribat, & de Officiis potiſſimum ſcribat.

PUblium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus eſt; dicere ſolitum ſcripſit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, numquam ſe minus otioſum eſſe, quam cum otioſus; nec minus ſolum, quam cum ſolus eſſet. Magnifica vero vox, & magno viro ac ſapiente digna: quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum: ut neque ceſſaret umquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Ita duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant,

fere ejus æqualis) Cato enim, qui Cenſorius dictus eſt, paullo junior Africano majore fuit. *Ita duæ*) Al. *itaque duæ*.

otium, & ſolitudo. Vellem & nobis hoc idem vere dicere liceret: ſed ſi minus imitatione tantam ingenii præſtantiam conſequi poſſumus, voluntate certe proxime accedimus. Nam & a Repub. forenſibuſque negotiis armis impiis vique prohibiti, otium perſequimur: & ob eam cauſſam urbe relicta, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc ſolitudo cum illa comparanda eſt. Ille enim requieſcens a Reip. pulcherrimis muneribus otium ſibi ſumebat aliquando; & a cœtu hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium negotii inopia, non requieſcendi ſtudio conſtitutum eſt. Extincto enim Senatu, deletiſque judiciis, quid eſt, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus? Ita qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus; nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolum ex malis eligere minima opor-

viximus) Al. *vixerimus*.
eligere) Utitur hoc verbo, quia mala minima, ſi comparentur, habeat rationem boni.

terę , ſed etiam excerpere ex his ipſis
ſi quid ineſſet boni ; propterea & otio
fruor , non illo quidem , quo debeat is ,
qui quondam peperiſſet otium civitati ; nec
eam ſolitudinem languere patior , quam
mihi affert neceſſitas, non voluntas. Quam-
quam Africanus majorem laudem vel meo
judicio aſſequebatur . Nulla enim ejus in-
genii monumenta mandata litteris, nullum
opus otii , nullum ſolitudinis munus ex-
tat : ex quo intelligi debet , illum mentis
agitatione, inveſtigationeque earum rerum,
quas cogitando conſequebatur , nec otio-
ſum, nec ſolum umquam fuiſſe . Nos au-
tem , qui non tantum roboris habemus ,
ut cogitatione tacita a ſolitudine abſtraha-
mur , ad hanc ſcribendi operam omne ſtu-
dium curamque convertimus . Itaque plu-
ra brevi tempore everſa, quam multis an- 2
nis ſtante Repub. ſcripſimus. Sed cum to-
ta philoſophia , mi Cicero , frugifera &
fructuoſa , nec ulla pars ejus inculta ac
deſerta ſit ; tum nullus feracior in ea lo-

non illo quidem) Particula *quidem* poſt *non* ſententiam fere ſuſpendit . In meo codice nihil eſt prorſus : ex quo apparet , particulam hanc in codicibus antiquis per notas ſcriptam fuiſſe , quæ non facile intelligerentur ; & fortaſſe legendum eſt *tamen* .

debeat) Al. *debebat* .

Quamquam Africanus) quaſi dicat : Quamquam quid ego me cum Africano comparo ? Ille multo mente valebat magis, neque ſcriptione indigebat .

Nulla enim) Al. *nulla tamen* . Sed lectio hæc orta eſt ex aliquo Grammatico , qui orationis contextum non ſatis percipiebat .

cus eſt, nec uberior, quam de Officiis; a quibus conſtanter honeſteque vivendi præcepta ducuntur. Quare quamquam a Cratippo noſtro, principe hujus memoriæ philoſophorum, hæc te aſſidue audire atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumſonare, nec eas, ſi fieri poſſit, quicquam aliud audire. Quod cum omnibus eſt faciendum, qui vitam honeſtam ingredi cogitant; tum haud ſcio, an nemini potius, quam tibi. Suſtines enim non parvam expectationem imitandæ induſtriæ noſtræ, magnam honorum, nonnullam fortaſſe nominis. Suſcepiſti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi; ad quos cum, tamquam ad mercaturam bonarum artium, ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magiſtri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, ſi diſcendi labor eſt potius, quam voluptas; tantum fac ut efficias: neve committas, ut cum omnia ſuppeditata ſint a nobis, tute tibi defuiſſe videare. Sed hæc hactenus. Multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus. Nunc

principe) Alibi quoque Cratippum principem appellat, ſed inter Peripateticos.

hæc te) Al. *hoc te*.

ad reliquam partem propoſitæ diviſionis revertamur.

CAPUT I.

Utile non poteſt neque cum perfecto Honeſto, neque cum medio comparari, interdum tamen Honeſti ſpeciem ſumit & naturam.

PAnætius igitur, qui ſine controverſia de Officiis accuratiſſime diſputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potiſſimum ſecuti ſumus; tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines & conſultare de Officio ſolerent; uno, cum dubitarent, Honeſtumne id eſſet, de quo ageretur, an Turpe; altero, Utilene, an Inutile; tertio, ſi id, quod ſpeciem haberet Honeſti, pugnaret cum eo, quod Utile videretur, quomodo ea diſcerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum, nec exſolvit, quod promiſerat. Quod eo magis miror, quia ſcriptum a diſcipulo ejus

ad reliquam partem) Ad poſtremam quæſtionem, de qua in Cap. II. lib. I.

nec exſolvit) Idem ſcribit in Epiſtola XI. lib. 16. ad Atticum.

Poſidonio eſt, triginta annos vixiſſe Panætium poſteaquam eos libros edidiſſet. Quem locum miror a Poſidonio breviter eſſe tractatum in quibuſdam commentariis; præſertim cum ſcribat, nullum eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium. Minime vero aſſentior iis, qui negant, eum locum a Panætio prætermiſſum, ſed conſulto relictum, nec omnino ſcribendum fuiſſe; quia numquam poſſet Utilitas cum Honeſtate pugnare. De quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diviſione Panætii tertium eſt, an plane omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin a Panætio ſuſceptum ſit, ſed relictum. Nam qui e diviſione tripartita duas partes abſolverit, huic neceſse eſt reſtare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe deinceps eſse dicturum. Accedit eodem teſtis locuples Poſidonius, qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, Publium Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panætium audiverat, ut nemo pictor eſ-

tractatum) Al. *tactum*.

ſed relictum) Error igitur Panætii fuit, non in relinquendo, ſi conſulto reliquit, ſed in ſuſcipiendo quod relinqueret. Alii leg. *derelictum*. Ego retinui *relictum*; quia vocem hanc eodem ferme ſenſu uſurpat in fine Tuſcul. 1 *Habes epilogum, ne quid prætermiſſum, aut relictum putes*.

dicere ſolere) Fortaſſe legendum, *dicere ſolitum*.

ſet inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquiſset, abſolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic ea, quæ Panætius prætermiſiſset, & non perfeciſset, propter eorum, quæ perfeciſset, præſtantiam, neminem eſse perſecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non poteſt; rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum Officium adjunxerit, an ſecus, de eo fortaſse dubitari poteſt. Nam ſive honeſtum ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet; ſive quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripateticis veſtris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti inſtar habeant; dubitandum non eſt, quin numquam poſſit utilitas cum honeſtate contendere. Itaque accepimus, Socratem ſolitum exſecrari eos, qui primum hæc natura cohærentia, opinione diſtraxiſsent. Cui quidem ita ſunt Stoici aſsenſi, ut quicquid honeſtum eſ-

Coæ Veneris) Apelles in Coo inſula Venerem pinxit, nec tamen abſolvit, morte præreptus. Nemo autem, qui ſuccederet operi, inventus eſt, ut ſcribit Plinius l. 35. c. 10.

quæ perfeciſſet) In edit. prima habetur, *quæ feciſſet*: & infra, *perſecuturum*, pro *perſecutum*.

dubitari non poteſt) Dubitari non poteſt, quin Panætius judicaverit, comparationem inſtitui poſſe: rectene ita judicaverit, id vero dubium fortaſſe eſt.

momenti inſtar) ſumpta a libra ſimilitudine, ut Critolaus loqui ſolebat, de quo in Tuſcul. 5. cap. 17.

Socratem) Idem ſcribit in l. 1. de Leg. c. 12.

ſet, id utile eſse cenſerent; nec utile quicquam, quod non honeſtum. Quod ſi is eſset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis eſset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur; liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honeſtate pugnare. Sed cum ſit is, qui id ſolum bonum judicet, quod honeſtum ſit; quæ autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum neque acceſſione meliorem vitam fieri, nec deceſſione pejorem; non videtur ejuſmodi debuiſse deliberationem introducere, in qua quod utile videretur, cum eo, quod honeſtum eſt, comparetur. Etenim quod ſummum bonum a Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc, ut opinor, ſententiam, cum virtute congruere ſemper; cetera au-

ſi is eſſet Panetius) ſi Panætius cum iis Philoſophis ſentiret, qui bona omnia voluptate definiunt, vel doloris vacuitate; virtutem autem eatenus expetendam dicunt, quatenus parit utilitatem.

indolentia) In lib. 2. de Fin. c. 4. hanc ipſam vocem uſurpat, venia petita. Toto autem libro eos oppugnat, qui voluptate, vel indolentia ſummum vitæ bonum finiri putant.

cum ſit is &c.) quippe Stoicus.

introducere) Al. *inducere*.

comparetur) Al. *compararetur*.

cum virtute congruere) quia virtus nihil eſt aliud, ut dicitur in lib. 1. de Leg. c. 8. *quam in ſe perfecta, & ad ſummum perducta natura*. Itaque *congruenter naturæ vivere* idem eſt, ac vivere ex hominis natura undique perfecta, ut Cicero ipſe interpretatur in lib. 5. de Fin. cap. 9.

cetera autem &c.) quæ commoda Stoici, non bona vocabant; cujuſmodi eſt valetudo, robur, gloria, divitiæ. Hæc eligi, & ſumi poſſe dicebant, alia præ aliis; modo id cum virtute fieret, & rectus eſſet eorum uſus. Vide lib. 3. de Fin. c. 15. & ſeq.

tem, quæ ſecundum naturam eſsent, ita legere, ſi ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita ſit, putant quidam, hanc comparationem non recte introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuiſse. Atque illud quidem honeſtum, quod proprie vereque dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque a virtute divelli umquam poteſt. In iis autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum nullo modo, ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. Hæc igitur omnia Officia, de quibus his libris diſputamus, media Stoici appellant: ea communia ſunt, & late patent; quæ & ingenii bonitate multi aſſequuntur, & progreſſione diſcendi. Illud autem Officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque abſolutum eſt, &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec, præter ſapientem, cadere in quemquam poteſt. Cum autem aliquid actum eſt, in quo media

ita legere) ideſt eligere, verbum Stoicis familiare, iis conſentaneum, quæ vocant *præpoſita*, vel *præcipua*; quandoquidem bona dicere non audent. Vide lib. 4. de Fin. cap. 25. & 26.

non recte) Comparatio non recte introducitur, ſive fiat cum eo, quod vere ac proprie honeſtum eſt; ſive cum eo, quod ſimilitudines honeſti habet, & communiter colitur a viris bonis.

ſapientibus ſolis) quales deſcribuntur a Stoicis, homines perfectiſſimi, divinis humaniſque virtutibus prædiri.

media) de quibus lib. 1. c. 3.

progreſſione diſcendi) ſtudio & aſſiduitate, qua fit progreſſio ad virtutem & honeſtatem.

Officia compareant, id cumulate videtur eſſe perfectum; propterea quod vulgus, quid abſit a perfecto, non fere intelligit, quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod item in poematis, & picturis uſu evenit, in aliiſque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non ſint; ob eam credo cauſſam, quod inſit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui iidem, quid in unaquaque re vitii ſit, nequeant judicare. Itaque cum ſunt docti a peritis,
4 facile deſiſtunt a ſententia. Hæc igitur Officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam Honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modo propria, ſed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus eſt virtutis indoles, commoventur. Nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones fortes viri commemo-

propterea quod) Al. *proptereaque*.

poematis) Al. *poematibus*. Quemadmodum vulgus in judicandis poematis & picturis ſpecie fallitur, & ea laudanda judicat, quæ merito laudanda non ſunt; ita cum judicat de Officio, rectum & perfectum putat, quod tale apparet, quamvis revera non ſit.

deſiſtunt a ſententia) Al. *deſiſtunt ſententia*.

ſecunda Honeſta) Nam primum Honeſtum, quo nihil honeſtius, unum ſemper atque idem eſt.

virtutis indoles) non virtus perfecta Stoicorum, ſed virtus quædam inchoata.

duo Decii) Patrem, & filium ſignificat, qui ſe pro patriæ ſalute devoverunt. In lib. 2. de Fin. c. 19. nepotem quoque memorat, & *tertiam reip. victimam* vocat. V. adnotat. ad lib. de Senectute c. 20.

duo Scipiones) Fratres, qui in Hiſpania bello Punico ſecundo fortiter periere.

rantur, aut cum Fabricius, Ariſtideſve juſti nominantur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitiæ, tamquam a ſapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens eſt, ut ſapientem intelligi volumus: nec ii, qui ſapientes habiti ſunt & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt; ne illi quidem ſeptem: ſed ex mediorum Officiorum frequentia ſimilitudinem quamdam gerebant ſpeciemque ſapientum. Quocirca nec id, quod vere honeſtum eſt, fas eſt cum utilitatis repugnantia comparari; nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quodque colitur ab iis, qui bonos ſe viros haberi volunt, cum emolumentis umquam eſt comparandum. Tamque id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum conſervandumque eſt no-

Fabricius) Cur Fabricius & Ariſtides juſti ſint nominati, vide in hoc ipſo libro c. 22.

habita ſunt) Alii omittunt *ſunt*.

C. *Lælius*) Vide initium libri de Amicitia.

ſeptem) Qui Græciæ ſapientes nominantur, Pittacus, Periander, Thales, Solon, Chilon, Cleobulus, Bias. Vide de Amicit. cap. 2. & ibi adnotata.

cum utilitatis repugnantia &c.) cum utilitate, quæ illi repugnet, committere & comparare. Quidam variare conati ſunt, reponentes *utilis* pro *utilitatis*; & *ratione* pro *repugnantia*.

comparari) Al. *comparare*. Ait autem, nec primum Honeſtum, nec ſecundum comparari cum utili poſſe.

nec id) Al. *nec id quidem*. Sed particula *quidem* abeſt a bonis codicibus, nec ſane ferenda in Tullianis ſcriptis, poſt *nec*.

quodque) Al. *quod*.

Tamque id &c.) Nec minus nos laborare & curare debemus, ut Honeſta ſecunda conſervemus, quam ſapientes prima conſervant.

bis, quam id, quod proprie dicitur vereque eſt honeſtum, ſapientibus. Aliter enim teneri non poteſt, ſi qua ad virtutem eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſervatione Officiorum exiſtimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando honeſtum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non ſolent. Itaque exiſtimo, Panætium, cum dixerit, homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit, ſolere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare, quod utile videatur, quam quod honeſtum; ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his addubitare, turpiſſimum eſt. Quid eſt ergo, quod nonnumquam dubitationem afferre ſoleat, conſiderandumque videatur? Credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur. Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe

Aliter enim &c.) Id niſi fiat, illam ipſam virtutis inchoationem amittemus, quæ in nobis eſt, & a qua viri boni exiſtimamur. In Acad. 1. cap. 5. *Quod inchoatum eſt, neque abſolutum, progreſſio quædam ad virtutem appellatur.*

Qui autem &c.) Qui plurimum tribuunt utilitati, iſti vero comparationem inſtituere ſolent; ſed boni viri non ſunt.

Itaque exiſtimo &c.) Excuſat Panætii judicium, de quo ſupra. Locutus enim videtur de his, qui ſolent comparare & dubitare: nec tamen eos probaſſe cenſendus eſt.

pluris putare) Al. *plus putare*!

haberi ſoleat, inveniatur non eſſe turpe. Exempli cauſſa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt eſſe majus ſcelus, quam non modo hominem, ſed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur ſe adſtrinxit ſcelere, ſi quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum exiſtimat. Vicit igitur utilitas honeſtatem? Imo vero honeſtatem utilitas conſecuta eſt.

adſtrinxit) Al. *obſtrinxit*. Res hæc, quæ ſua natura turpis erat, pro temporis ratione turpitudinem exuit; ideoque cum utilitate coaleſcere potuit.

tyrannum) Tyranni & apud Græcos & apud Romanos jure cæſi habebantur: quod autem juſtum, idem honeſtum eſt. Procul dubio Cæſarem ſignificat occiſum a ſuis. Iccirco præteritum *vicit* uſurpat.

honeſtatem utilitas conſecuta eſt) Alii leg. *honeſtas utilitatem ſecuta eſt*. Sed honeſtas præire debet tamquam cauſſa: quo modo locutus eſt Cicero etiam de Amicitia c. 14. *Non utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam conſecuta eſt*.

CAPUT II.

Formula præſcribitur adverſus falſas utilitates, quæ nos abducunt a juſtitia, ideſt a principe honeſtatis fonte.

ITaque ut ſine ullo errore dijudicare poſſimus, ſi quando cum illo, quod honeſtum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formula quædam conſtituenda eſt; quam ſi ſequemur in comparatione rerum, ab Officio numquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi diſciplinæque maxime conſentanea: quam quidem in his libris propterea ſequimur, quod, quamquam & a veteribus Academicis, & a Peripateticis veſtris (qui quondam iidem erant) quæ honeſta ſunt, anteponuntur iis, quæ videntur utilia; tamen ſplendidius hæc ab eis diſſeruntur, quibus, quicquid honeſtum eſt, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod non honeſtum; quam ab

iidem erant) Vulgo additur, *qui Academici*: ſcilicet ab aliquo explanatore. Quomodo autem iidem eſſent, dictum eſt in Procemio lib. 2.

tamen ſplendidius) Reddit rationem, cur regulam ſumat a Stoicis potius, quam a Peripateticis; quia illi de honeſto ſplendidius ſentiunt, & ſcribunt.

iis, quibus eſt honeſtum aliquid non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. Ut, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſque

Academia noſtra) Cicero ex Academiæ placitis id ſequitur, quod in loco & tempore maxime probat. Icċirco placuit illi hac in re Stoicum agere.

Detrahere igitur &c.) Hinc ipſa juris regula: *Jure naturæ æquum eſt, neminem cum alterius detrimento & injuria fieri locupletem.*

principio tollit) Primum quidem, qui alteri detrahit, jus naturalis ſocietatis infringit; quia abrumpit vinculum, quo homines hominibus conjunguntur, ad corpus unum generis humani componendum: & per hoc fit, ut membra veluti armentur in membra, ſibique invicem interitum afferant. Hanc a membris petitam ſimilitudinem pluribus verbis explicat D. Ambroſius in lib. 3. Offic. c. 3.

noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahatque quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas hominum communitaſque evertatur neceſse eſt. Nam, ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quam alteri acquirere, conceſsum eſt, non repugnante natura: illud natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc ſolum natura, ideſt jure gentium, ſed etiam legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus Reſpublicæ continentur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceret ſui commodi cauſſa nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt; incolumem eſse civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multo magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex divina & humana, cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui

ideſt jure gentium) Declarat, quid nomine *natura* hoc loco intelligat. Natura igitur hic ſumitur pro jure illo naturali, quo gentes omnes inter ſe conjunguntur, & jus gentium dicitur. Ita in Tuſcul. 1. c. 13 *Conſenſio omnium gentium lex naturæ putanda eſt*.

legibus populorum) Secunda ratio formulæ; quia ita jubent leges populorum & civitatum.

quibus in ſingulis &c.) quibus legibus civilis ratio cujuſque civitatis continetur & πολιτεία.

non liceret) Al. *non liceat*.

Atque hoc &c.) Tertia ratio formulæ; quod ita natura poſcat, ideſt recta ratio ſummi Jovis, ut alibi eam vocat, unde lex omnis divina & humana. In ſecundo de Leg. cap. 4. dicitur *Ratio profecta a rerum natura, ad recte faciendum impellens, & a delicto avocans, orta ſimul cum mente divina.*

ſecundum naturam volent vivere) numquam committet , ut alienum appetat , & id , quod alteri detraxerit , ſibi aſsumat . *Etenim multo magis eſt ſecundum naturam excelſitas animi & magnitudo , itemque comitas , juſtitia , liberalitas , quam voluptas , quam vita , quam divitiæ: quæ quidem contemnere , & pro nihilo ducere comparantem cum utilitate communi , magni animi & excelſi eſt . Detrahere autem alteri , ſui commodi cauſſa , magis eſt contra naturam , quam mors , quam dolor , quam cetera generis ejuſdem . Itemque magis eſt ſecundum naturam , pro omnibus gentibus , ſi fieri poſſit , conſervandis , aut juvandis maximos labores moleſtiaſque ſuſcipere , imitantem Herculem illum , quem hominum ſa-*

Etenim multo magis &c.) Omnia hæc uſque ad periodum , *Ex quo efficitur , &c.* videntur inſerta . Nec tamen tollere auſim . Sunt enim pleraque ad Ciceronis ingenium ſatis eleganter expreſſa . Si retinenda ſunt , diſputatur a contrariis , ita ferme : Prodeſſe homini ſecundum naturam eſt ; nocere igitur contra naturam . Si abſint , rectius cohærebit orationis contextus .

excelſitas) Al. *celſitas* . Ego ſecutus ſum Nonium , qui ita ſcribit de mutata declin. *M. Tullius de Offic. lib. III. Etenim magis eſt ſecundum naturam excelſitas animi & magnitudo* . Itaque ſi totus hic locus inſitivus dici debet , inſitio antiquior eſt Nonio . Si verba Nonii germana ſunt , cetera tamen ſuſpicione laborant .

itemque comitas) Etiamne comitas magis eſt ſecundum naturam , quam vita ?

Detrahere autem &c.) Hæc quidem periodus etiam Grutero adulterina viſa eſt .

pro omnibus gentibus conſervandis) Argumentum videri poteſt nimis verum . Quis enim dubitavit umquam , aut vero dubitare poteſt , quin magis ſecundum naturam ſit , labores & moleſtias *pro omnibus gentibus* conſervandis ſuſcipere , quam in ſolitudine vivere ? Verba ſumpta videntur ex fine lib. 2. de Fin. ubi memorantur Herculis labores , per quos dicitur *de omnibus gentibus optime meritus* , & ex quarta Tuſcul. cap. 22. ubi Hercules dicitur in cœlum ſublatus a fortitudine .

ma beneficiorum memor in concilio cœleſtium collocavit, quam vivere in ſolitudine, non modo ſine ullis moleſtiis, ſed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quiſque ſplendidiſſimoque ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non poſse. Deinde qui alterum violat, ut ipſe aliquid commodi conſequatur; aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere; aut magis fugiendam cenſet mortem, paupertatem, dolorem, *amiſſionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum*, quam facere cuipiam injuriam. Si nihil exiſtimat contra naturam fieri in hominibus violandis, quid cum eo diſſeras, qui omnino hominem ex homine tol-

ut excellas etiam pulchritudine & viribus) Cui bono *pulchritudo* viventi in ſolitudine? cui bono *vires*? Quia tamen Peripatetici inter felicitatis adjumenta pulchritudinem vireſque cenſebant, iccirco hæc quoque adjiciuntur.

Quocirca optimo &c.) Non videtur opus eſſe ingenio tanto ad hæc cognoſcenda, & poſthabendam vitam ſolitariam, quæ ne vita quidem dici poteſt, ut diſſeruit in lib. 1. cap. 45. Attamen ita loquitur, quicumque ſit, propter eos, qui philoſophiæ opinionem & famam ex ſolitudine quærebant.

Ex quo efficitur, hominem naturæ &c.) Verba hæc afferuntur a Lactantio lib. 6. c. 2. Nequaquam ſatis recte habent, niſi forte collocentur ante illa omnia, quæ diximus inſerta videri.

Deinde qui alterum &c.) Urget ad confirmandam formulam: Qui alterum violat, vel ignorat hoc eſſe malum, vel alia mala putat eſſe pejora. Utrumque te-fellit.

amiſſionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum) Hæc addita videntur ab explanatore aliquo

in hominibus) Alii tollunt *in*.

hominem ex homine) Quid enim eſt homo, niſi animal habens humanam naturam?

lat? Sin fugiendum id quidem cenſet, ſed
& multo illa pejora, mortem, pauperta-
tem, dolorem; errat in eo, quod ullum
aut corporis, aut fortunæ vitium animi
vitiis gravius exiſtimat. Ergo unum de- 6
bet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem
ſit utilitas uniuſcujuſque, & univerſorum:
quam ſi ad ſe quiſque rapiat, diſſolvetur
omnis humana conſortio. Atque ſi etiam
hoc natura præſcribit, ut homo homini,
quicumque ſit, ob eam ipſam cauſſam,
quod is homo ſit, conſultum velit, ne-
ceſſe eſt ſecundum eamdem naturam omnium
utilitatem eſſe communem. Quod ſi ita
eſt, una continemur omnes & eadem le-
ge naturæ: idque ipſum ſi ita eſt, cer-
te violare alterum lege naturæ prohibe-
mur: verum autem primum, verum igi-
tur & extremum.

eadem ſit utilitas) Humana ſocieras eſt veluti naturale corpus: proindeque ſingularum partium commoda dici debent commoda totius, Ex hoc loco apparet, amorem hominis erga hominem ex lege naturæ manare: iu primo autem de leg. cap. 12. tantum eſſe Cicero vult, *ut nihilo ſe quiſque plus diligat, quam alterum.*

conſortio) Al. *conſociatio*. Hæc, ut ſcribit Seueca lib. 2. de Ira c. 31. *ſine amore & cuſtodia partium ſalva eſſe non poteſt.*

CAPUT III.

Detrahere alteri num recte poſſis aliquando, & cui poſſis.

NAm illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos commodi ſui cauſſa; aliam rationem eſſe civium reliquorum. Hi ſibi nihil juris, & nullam ſocietatem communis utilitatis cauſſa ſtatuunt eſſe cum civibus: quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis ſocietatem; qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, juſtitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam adverſus Deos immortales impii judicandi ſunt: ab iis enim conſtitutam inter homines ſocietatem evertunt. Cujus ſocietatis arctiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſſa, quam omnia incommoda ſubire vel externa, vel

aliam rationem) Quidam præmittunt *ſed*.

corporis, vel etiam ipſius animi, quæ vacent juſtitia. Hæc enim una virtus omnium eſt domina & regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit; Nonne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minime vero. Non enim mihi eſt vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim crudelem tyrannum & immanem vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nonne faciat? Hæc ad judicandum ſunt facillima. Nam ſi quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis cauſsa, detraxeris, inhumane feceris, contraque naturæ legem: ſin autem is tu ſis, qui multam utilitatem Reip. atque hominum ſocietati, ſi in vita remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum: ſin autem id non ſit ejuſmodi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quam de alterius commodis de-

vacent juſtitia) Præſtat omnia incommoda ſubire, modo vacent juſtitia, ideſt modo ſint ejuſmodi, quæ non patiaris ex merito, ſed injuſte tibi illata ſint. Alii leg. *injuſtitia*: alii aliter, pro vario explicandi modo; ſed eadem omnium ſententia eſt.

Minime vero) Ex diſciplina Stoica.

ob eam cauſſam) quæ cauſſa communis eſt, quandoquidem tu utilis reip. es.

ſin autem &c.) Ideſt ſi tu non ſis reip. & hominum ſocietati utilis, detrahendi cauſſam nullam habes de alterius commodis.

trahendum . Non igitur magis eſt contra naturam morbus , aut egeſtas , aut quid hujuſmodi , quam detractio , aut appetitio alieni . Sed communis utilitatis derelictio contra naturam eſt : eſt enim injuſta . Itaque lex ipſa naturæ , quæ utilitatem hominum conſervat & continet , decernit profecto , ut ab homine inerti atque inutili ad ſapientem, bonum, fortemque virum transferantur res ad vivendum neceſsariæ ; qui , ſi occiderit , multum de communi utilitate detraxerit : modo hoc ita faciat , ut ne ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeque diligens hanc cauſsam habeat ad injuriam . Ita ſemper Officio fungatur, utilitati conſulens hominum , & ei , quam ſæpe commemoro , humanæ ſocietati . Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium eſt. Nulla enim nobis cum tyrannis ſocietas , ſed potius ſumma diſtractio eſt ; neque eſt contra naturam , ſpoliare eum , ſi poſſis , quem honeſtum eſt necare : atque hoc omne genus peſtiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum eſt. Etenim ut membra quædam amputantur , ſi & ipſa languere , & tamquam ſpiritu carere cœpe-

modo hoc &c.) modo ne nimio ſui amore decipiatur.

languere) Ita repoſui ex meo codice. Vulgo leg. *ſanguine*.

runt, & nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas & immanitas belluæ a communi tamquam humanitatis corpore ſegreganda eſt. Hujus generis ſunt quæſtiones omnes eæ, in quibus ex tempore Officium exquiritur. Ejuſ- 7
modi igitur credo res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio conſilium ejus peremiſſet. Ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendum; quid ſit id, quod iccirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, & prope jam abſoluto, tamquam faſtigium imponimus; ut Geometræ ſolent non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quo facilius, quæ velint, explicent; ſic ego a te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, nihil præ-

humanitatis corpore) Ita ex Mureto. Nam vulgo leg. *humanitate corporis* Significat autem ex corpore ſocietatis humanæ tollendam eſſe feritatem belluinam, in hominis figura latentem.

ex tempore) Ex tempore & loco cognitio petitur Officii.

peremiſſet) Al. ex conjectura leg. *præveniſſet*. Sed nihil mutandum.

Ad quas ipſas &c.) Ad has quæſtiones ſolvendas regulæ continentur in duobus libris ſuperioribus.

Sed quoniam &c.) Duo poſtulata ponit, quorum alterum ſibi concedi neceſſe ſit, ad id, quod propoſuit, explicandum.

ſed poſtulare) Geometræ initio poſtulata quædam ponunt, quibus poſtea tamquam principiis argumentando utuntur.

quæ velint) Al. *quæ volunt*.

ter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum: ſin hoc non licet per Cratippum, at illud certe dabis, quod honeſtum ſit, id eſse maxime propter ſe expetendum. Mihi utrumvis ſatis eſt; & tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus eſt, quod non utilia cum honeſtis pugnare aliquando poſſe dixerit (neque enim ei fas erat) ſed ea, quæ videantur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honeſtum; nihil honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negatque, ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quam eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaque, non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed, ut dicitur, Marte noſtro. Neque enim quicquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod quidem mihi

Mihi utrumvis) Mihi Academico ex his duobus licet ſumere utrumvis. Nam modo unum, modo alterum probabilius videtur. Sed præter duo hæc nihil eſt probabile.

neque enim &c.) Id ei fas non erat, quippe Stoico.

videantur) Al. *videntur*.

Nihil vero utile &c.) Apud Panætium & reliquos Stoicos utile & honeſtum reciprocantur.

probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

CAPUT IV.

Nulla nos utilitatis ſpecies movere debet, ut ab honeſto recedamus, etiamſi impune poſſimus. Gygis fabula.

Cum igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, commoveare neceſſe eſt: 8 ſed ſi, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit, tunc non utilitas relinquenda eſt, ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſse non poſſe. Quod ſi nihil eſt tam contra naturam, quam turpitudo (recta enim, & convenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernaturque contraria) nihilque tam ſecundum naturam, quam utilitas; certe

commoveare) Vulgo leg. *commoveri*. Gronovius legere malebat, *commoveri animum*. Ego ita repoſui: nam & in fine capitis VII. ubi concludit, quod nunc proponit, *cum id*, inquit, *quod utile eſſe putes, adipiſcare*.

non utilitas relinquenda) Nolo, te utilitatem relinquere; ſed volo tibi perſuadeas, nullam ibi utilitatem eſſe, quæ vere utilitas ſit. Alii leg. *non utilitas requirenda*: ideſt non debet requiri utilitas, ubi non eſt niſi ſpecies ejus.

Quod ſi nihil eſt &c.) Hæc eſt Ciceronis argumentatio: Utilitas ſecundum naturam eſt, Turpitudo contra naturam; ergo coaleſcere ſimul nequeunt. Hoc autem erat in Socratica Philoſophia præcipuum, omnem utilitatis rationem a principiis naturalibus manare, nihilque eſſe utile, quod naturæ repugnet.

in eadem re utilitas, & turpitudo eſse non poteſt. Itemque, ſi ad honeſtatem nati ſumus; eaque aut ſola expetenda eſt, ut Zenoni eſt viſum, aut certe omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet; neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſse aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita quicquid honeſtum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit, id continuo ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur; hinc furta, peculatus, expilationes, direptioneſque ſociorum, & civium; hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ; poſtremo etiam in liberis civitatibus regnandi exiſtunt cupidi-

Itemque, ſi &c.) En ſorites: ſi honeſtum eſt, ſecundum naturam eſt: ſi ſecundum naturam eſt, expetendum eſt: ſi expetendum eſt, bonum eſt: ſi bonum eſt, utile eſt; ergo ſi honeſtum eſt, utile eſt. Et quia utile, ut dixit, eſt ſecundum naturam, concluſio reciprocatur.

pondere gravior) ſumpta metaphora a lance, ut loquitur etiam in lib. 5. de Fin. cap. 30. Sive igitur honeſtum ſolum bonum eſt, ſive bonum ſummum, utilitas omnis debet ad ipſum revocari tamquam ad finem bonorum omnium.

quidquid honeſtum, id utile) Attendenda eſt argumentatio, quæ multos decepit. Neque enim hinc ſequitur dumtaxat, quod honeſtum eſt, idem eſſe utile; ſed etiam, quod utile eſt, idem eſſe honeſtum: quod utrumque ſecundum naturam ſit; unde tota vis argumenti oritur.

Quare error &c.) Homines igitur non ſatis probi, cum ſpecie utilitatis capti ſunt, errore quodam eam ſeparant ab honeſtate, & ipſam per ſe expetendam eſſe judicant. Hinc latrocinia, & turpia quælibet injuſtitiæ genera, quæ naturæ repugnant.

exiſtunt) verbum minime neceſſarium, & adſcriptitium.

tates ; quibus nihil nec tetrius , nec fœ-
dius excogitari poteſt . Emolumenta enim
rerum fallacibus judiciis vident : pœnam ,
non dico legum , quas ſæpe perrumpunt ,
ſed ipſius turpitudinis , quæ acerbiſſima
eſt , non vident . Quamobrem hoc qui-
dem deliberantium genus pellatur e medio
(eſt enim totum ſceleratum & impium)
qui deliberant , utrum id ſequantur , quod
honeſtum eſse videant , an ſe ſcientes ſce-
lere contaminent . In ipſa enim dubitatio-
ne facinus ineſt , etiamſi ad id non per-
venerint . Ergo ea deliberanda omnino non
ſunt , in quibus eſt turpis ipſa delibera-
tio . Atque etiam ex omni deliberatione
celandi & occultandi ſpes opinioque remo-
venda eſt . Satis enim nobis , ſi modo in
philoſophia aliquid profecimus , perſuaſum
eſſe debet , ſi omnes Deos homineſque ce-
lare poſſimus , nihil tamen avare , nihil in-
juſte , nihil libidinoſe , nihil incontinen-
ter eſſe faciendum . Hinc ille Gyges in- 9
ducitur a Platone ; qui , cum terra diſceſ-

fallacibus judiciis) Falluntur in judicando . Neque enim poteſt eſſe bonum & utile , quod legum pœna conſequitur , turpitudinis dedecus , & conſcientiæ ſupplicium .

ſæpe perrumpunt) Ideſt perrumpendo evadunt , ut feræ retia .

an ſe ſcientes &c.) Quia conſulto deſerunt , quod vident , & fatentur , eſſe honeſtum .

ipſa enim dubitatione) Vide lib. 1. c. 9. & quæ ibi ſub finem adnotavi .

Ergo ea deliberanda &c.) Videtur adventitia concluſio hæc .

ex omni) Al. *in omni* .

a Platone) Vide lib. 2. de Rep.

diſceſſiſſet) diſciſſa eſſet .

ſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneumque equum, ut ferunt fabulæ, animadvertit, cujus in lateribus fores eſsent, quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inuſitata, annulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipſe induit (erat autem regius paſtor) tum in concilium paſtorum ſe recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat: idem rurſus videbatur, cum in locum annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprum intulit; eaque adjutrice regem dominum interemit: ſuſtulit quos obſtare arbitrabatur: nec in his quiſquam eum facinoribus potuit videre. Sic repente annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihilo plus ſibi licere putet, quam ſi non haberet. Honeſta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam, minime mali illi quidem, ſed non

in locum) ideſt in locum ſuum, ut loquitur D. Ambroſius eamdem fabulam narrans. Eſt autem annuli locus, ut pala extra manum ſit. Manutius legit, *in lucem*. Sed contra antiquos libros, ut ipſe ultro fatetur.

regem) Candaulem, de quo Juſtinus lib. 1. c. 7.

nihilo plus) Al. *nihil plus*: & poſt *putet* addunt *peccare*: quæ vox procul dubio irrepſit in contextum ex aliquo interprete.

ſatis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam a Platone: quaſi vero ille aut factum id eſse, aut fieri potuiſse defendat. Hæc eſt vis hujus annuli, & hujus exempli, ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cum aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſsa feceris, ſi id Diis hominibuſque futurum ſit ſemper ignotum, ſiſne facturus. Negant id fieri poſse. Nequaquam poteſt id quidem. Sed quæro, quod negant poſse, id ſi poſset, quidnam facerent? Urgent ruſtice ſane: negant enim poſse, & in eo perſtant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, ſi poſſint celare, quid facturi ſint; non quærimus, poſſintne celare; ſed tamquam tormenta quædam adhibemus, ut, ſi reſponderint, ſe, impunitate propoſita, facturos quod expediat, facinoroſos ſe eſse fateantur; ſi negent, omnia turpia per ſeipſa fugienda eſse concedant.

nequaquam) Ita ex Manutii conjectura. Vulgo leg. *quamquam*: quia, ut ſæpe dixi, particulæ iſtæ in MSS. per breves notas exaratæ librarios feſellerunt. Attamen ipſe quoque Manutius retinuit *quamquam*; & ut ſententiam ſanaret, addidit *non*. Sed mihi quidem non videtur ſanata conſtructio, niſi forte, nova adhibita licentia, tollatur particula *ſed*, quæ proxime ſequitur.

tormenta adhibemus) torquendo quærimus.

CAPUT V.

Num aliquando quod utile apparet, fieri poſſit non turpiter, licet videatur fieri injuſte. Exemplum in partem utramque.

10 SEd jam ad propoſitum revertamur. Incidunt ſæpe cauſsæ, quæ conturbent animos utilitatis ſpecie, non cum hoc deliberetur; relinquenda ne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum eſt) ſed illud; poſſitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuſte: fuerat enim in regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adjutor: cum autem conſilium hoc principes cepiſsent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam; quod erat utile, patriæ con-

Incidunt ſæpe cauſſæ) Ita ex meo codice, & ex edit. 1. alii leg. *incidunt multæ &c.*

quod utile videatur) quamvis re vera non ſit, quia caret honeſtate. Hujuſmodi fuit utilitatis ſpecies Romulo objecta, cum fratrem interemit.

cum Collatino) L. Tarquinius Collatinus, Lucretiæ maritus, videbatur Romæ retinendus; & ſatis habebat cauſſæ, cur ex omnibus Tarquiniis unus retineretur: attamen Brutus qualibet ratione exonerandam metu civitatem ratus, legem tulit, ut *omnes Tarquiniæ gentis exules eſſent*, ut ſcribit Livius l. 2. c. 2.

ſulere , id erat ita honeſtum , ut etiam ipſi Collatino placere deberet . Itaque utilitas valuit propter honeſtatem , ſine qua ne utilitas quidem eſse potuiſset . At in eo rege , qui urbem condidit , non ita . Species enim utilitatis animum pepulit ejus : cui cum viſum eſset utilius , ſolum , quam cum altero regnare , fratrem interemit . Omiſit hic & pietatem , & humanitatem , ut id , quod utile videbatur , neque erat , aſsequi poſset : & tamen muri cauſsam oppoſuit , ſpeciem honeſtatis nec probabilem , nec ſatis idoneam . Peccavit igitur , pace vel Quirini , vel Romuli dixerim . Nec tamen noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt , aliiſque tradendæ , cum his ipſi egeamus : ſed ſuæ cuique utilitati , quod ſine alterius injuria fiat , ſerviendum eſt . Scite Chryſippus , ut multa : Qui ſtadium , inquit , currit , eniti & contendere debet , quam maxime poſſit , ut vincat ; ſupplantare eum , quicum certet , aut manu depellere nullo modo debet . Sic

Omiſit hic) Romulus omiſit pietatem , dum deſævit in fratrem ; humanitatem , dum hominem tam levi de cauſſa interfecit .

muri cauſſam) Vide Livium lib. 1. c. 7.

vel Quirini) Hoc nomen acquiſivit Romulus , cum inter Deos relatus eſt . Sive igitur dicatur Romulus , hoc eſt urbis parens , ſive Quirinus , hoc eſt Deus , peccavit .

Chryſippus) Philoſophus Stoicus ex Schola Zenonis .

manu depellere) Nonius in verbo *ſupplanto* habet *manu ferire* : & ſane fortaſſe rectius .

in vita ſibi quemque petere , quod pertineat ad uſum , non iniquum eſt ; alteri deripere, jus non eſt.

C A P U T VI.

Quantum hac in re tribui amicitiæ poſſit , præſertim ab eo, qui in rep. verſatur , & judicia exercet .

MAxime autem perturbantur Officia in amicitiis ; quibus & non tribuere , quod recte poſſis , & tribuere , quod non ſit æquum , contra Officium eſt . Sed hujus generis totius breve & non difficile præceptum eſt . Quæ enim videntur utilia , honores , divitiæ , voluptates , cetera generis ejuſdem , hæc amicitiæ numquam anteponenda ſunt . At neque contra Rempub. neque contra jusjurandum ac fidem , amici cauſsa , vir bonus faciet ; ne ſi judex quidem erit de ipſo amico . Ponit enim perſonam amici , cum induit judicis . Tantum dabit amicitiæ , ut veram amici cauſsam eſse malit ; ut orandæ liti tempus , quoad per leges liceat ,

deripere) Al. *ſurripere* .

Maxime autem &c.) Vide de Amicit. c. 10. & ſeqq.

orandæ) Al. *perorandæ* . Ego ſecutus ſum Nonium .

de ipſo amico) Verba hæc mihi ſuſpecta ſunt .

accommodet. Cum vero jurato dicenda ſententia ſit, meminerit Deum ſe adhibere teſtem, ideſt, ut arbitror, mentem ſuam, qua nihil homini dedit Deus ipſe divinius. Itaque præclarum a majoribus accepimus morem rogandi judicis, ſi eum teneremus, QUÆ ſalva fide facere poſſit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi, honeſta amico a judice poſse concedi. Nam ſi omnia facienda ſint, quæ amici velint; non amicitiæ tales, ſed conjurationes putandæ ſunt. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in ſapientibus viris atque perfectis nihil poteſt eſſe tale. Damonem, & Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, ut, cum eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinaviſſet, & is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſſa poſtulaviſſet, vas factus ſit alter ejus ſiſtendi: ut, ſi ille non revertiſſet, moriendum eſſet ipſi. Qui cum ad diem ſe recepiſſet, admira-

mentem ſuam) conſcientiam ſuam, in qua Dei vocem quiſque audit. Porro mentem veteres philoſophi non divinam modo appellabant, ſed interdum etiam Deum. Vid. Tuſcul. 1. cap. 26.

ſi eum teneremus) Ideſt, ſi teneremus morem a majoribus acceptum. Recte Grævius putat, verba hæc irrepſiſse in contextum. Non enim credibile eſt, morem hunc Ciceronis ætate obſolevisse.

Phintiam) Al. *Pythiam*, alii aliter.

commendandorum) ad ſua commendanda. Locum corruptum Manutius putat, & legendum *commovendorum*. Neutrum placet.

tus eorum fidem tyrannus, petivit, ut ſe ad amicitiam tertium adſcriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur, jaceat utilitatis ſpecies, valeat honeſtas. Cum autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur, religio & fides anteponantur amicitiæ. Sic habebitur is, quem exquirimus, delectus Officii.

CAPUT VII.

Qui remp. adminiſtrant, nihil ejus cauſſa facere debent, quod cum honeſtate pugnet. Afferuntur exempla in partem utramque.

11 SEd utilitatis ſpecie in Republica ſæpiſſime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri: durius etiam Athenienſes, qui ſciverunt, ut Æginetis, qui claſſe valebant, pollices præciderentur. Hoc viſum eſt utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Pyræo: ſed nihil, quod crudele, utile. Eſt enim ho-

Corinthi) De exciſa Corintho queſtus eſt etiam in lib. 1. cap. 12.

Æginetis) de quibus, præter alios, Valerius Max. in lib. 9. c. 2. Extern. n. 8.

Pyræo) qui erat Athenarum portus.

minum naturæ, quam ſequi debemus, maxime inimica crudelitas. Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eoſque exterminant, ut Pennus apud patres noſtros, Papius nuper. Nam eſſe pro cive, qui civis non ſit, rectum eſt non licere; quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules Craſſus, & Scævola: uſu vero urbis prohibere peregrinos, ſane inhumanum eſt. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis ſpecies præ honeſtate contemnitur. Plena exemplorum eſt noſtra Reſpub. cum ſæpe alias, tum maxime bello Punico ſecundo; quæ, Cannenſi calamitate accepta, majores animos habuit, quam umquam rebus ſecundis. Nulla timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. Tanta vis eſt honeſti, ut ſpeciem utilitatis obſcuret. Athenienſes cum Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere; ſtatuerentque, ut, urbe relicta, conjugibus & liberis Trœzene depoſitis, naves conſcenderent, libertatemque Græciæ claſſe defenderent; Cyrſilum quemdam ſuadentem, ut in urbe mane-

Pennus) M. Junius Pennus Tribunus plebis legem tulit de peregrinis urbe expellendis.

eſſe pro cive) uti jure Quiritium.

Cannenſi) Vide Livium lib. 23. cap. 24. ubi tamen dicuntur *honeſta utilibus ceſſiſſe*, quod ſervorum delectus eſſet habitus. Sed quædam, quæ honeſta ipſa per ſe nun ſunt, temporibus honeſta fiunt.

Cyrſilum) Alii *Lycidam* vocant.

rent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille ſequi utilitatem videbatur: ſed ea nulla erat repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt victoriam ejus belli, quod cum Perſis fuit, dixit in concione, ſe habere conſilium Reipub. ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe: poſtulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus eſt Ariſtides. Huic ille, claſſem Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad Gytheum, clam incendi poſſe: quo facto, frangi Lacædemoniorum opes necesſe esſet. Quod Ariſtides cum audiſſet, in concionem magna expectatione venit, dixitque, perutile eſſe conſilium, quod Themiſtocles afferret, ſed minime honeſtum. Itaque Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne utile quidem putaverunt: totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Ariſtide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, ſocios vectigales habemus.

poſt victoriam) quam retulit Themiſtocles in ſinu Salaminico adverſus Perſas. Hanc attigit etjam in lib 1. c. 18.

id ſciri) a multitudine. De re hac, præter Plutarchum, Valerius Max lib. 6. c. 5. Extern. num. 2.

Gytheum) Portum Lacedæmoniorum.

piratas immunes) Piratas Cilices, maritimum genus, in agris medirerraneis Pompejus collocavit, colonoſque fecit, aſſignata Urbe, quam Pompejopolim vocarunt, cum antea Soli diceretur.

ſocios vectigales) Significat eos populos, quos Cæſar victor vectigales fecerat, quod Pompejo faviſſent: atque inter hos præſertim Maſſilienſes.

Maneat ergo, quod turpe ſit, id numquam eſſe utile; ne tum quidem, cum id, quod utile eſſe putes, adipiſcare. Hoc enim ipſum utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt. 12

CAPUT VIII.

De cauſſis dubiis. Exempla duo.

Sed incidunt, ut ſupra dixi, ſæpe cauſſæ, cum repugnare utilitas honeſtati videatur, ut animadvertendum ſit, repugnetne plane, an poſſit cum honeſtate conjungi. Ejus generis hæ ſunt quæſtiones: ſi, exempli gratia, vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia & fame, ſummaque annonæ caritate; ſi idem ſciat, complures mercatores Alexandria ſolviſse, naveſque in curſu frumento onuſtas petentes Rhodum viderit; dicturuſne ſit id Rhodiis, an ſilentio ſuum quam plurimo venditurus. Sapientem & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & conſultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe judicet; ſed dubitet,

ne tum quidem &c.) quod accidit Themiſtocli, qui rei emolumentum fallaci judicio videbat.

an turpe non ſit. In hujuſmodi cauſſis aliud Diogeni Babylonio videri ſolet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro diſcipulo ejus, homini acutiſſimo: Antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret: Diogeni venditorem, quatenus jure civili conſtitutum ſit, dicere vitia oportere, cetera ſine inſidiis agere; & quoniam vendat, velle quam optime vendere. Advexi, expoſui, vendo meum non pluris, quam ceteri, fortaſse etiam minoris, *cum major eſt copia*: cui ſit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid ais? Tu, cum hominibus conſulere debeas, & ſervire humanæ ſocietati; eaque lege natus ſis, & ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ ſequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas ſit, viciſſimque communis utilitas tua ſit; celabis homines, quid iis adſit commoditatis & co-

jure civili) Ideſt legibus, quæ jubent, ſiquid in re ipſa vitii ſit, patefieri, & ſine dolo agere.

cum major eſt copia) Non facile apparet, quorſum addita ſint verba hæc. Mihi inſititia videntur. Deſunt certe apud D. Ambroſium; qui locum hunc imitatus eſt his verbis in lib. 3. cap. 6. *Vendo frumentum, non alienum, ſed meum; non pluris quam ceteri, imo etiam minori pretio.*

Quid ais? tu) Alii leg. *quid agis? tute.*

quæ ſequi) Al. *quæ ſemper ſequi.*

ut utilitas tua &c.) Ea tibi ſunt a natura principia ſocietatis indita, ut quod tibi utile eſt, in commune redundet, quemadmodum quæ communiter ſunt utilia, ad te quoque pertingunt. Sumus enim ſinguli velut membra ejuſdem corporis.

piæ ? Reſpondebit Diogenes fortaſse ſic : aliud eſt celare , aliud tacere ; neque ego nunc te celo, ſi tibi non dico, quæ natura Deorum ſit , quis ſit finis bonorum : quæ tibi plus prodeſsent cognita , quam tritici utilitas. Sed non quicquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſse eſt. Imo vero (inquiet ille) neceſse eſt , ſi quidem meminiſti , eſse inter homines natura conjunctam ſocietatem. Memini , inquiet ille: ſed num iſta ſocietas talis eſt , ut nihil ſuum cujuſque ſit ? quod ſi ita eſt , ne vendendum quidem quicquam eſt, ſed donandum . Vides in hac tota diſceptatione 13
non illud dici : quamvis hoc turpe ſit , tamen, quoniam expedit, faciam ; ſed ita expedire , ut turpe non ſit : ex altera autem parte, ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia , quæ ipſe norit , ceteri ignorent; peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres; ignoretur in omnibus cubiculis apparere ſerpentes ; male materiatæ , ruinoſæ ; ſed hoc præter dominum nemo ſciat. Quæro , ſi hoc emptoribus venditor non

quis finis bonorum) quodnam ſit ſummum & verum bonum.
id mihi) Al. *idem mihi*.
conjunctam) Al. *conſtitutam*.
ſuum cujuſque) Al. *ſuum cuique*, al. *ſuum cujuſquam*.
cubiculis) Al. *cubilibus*.
apparere ſerpentes) Id fere accidit in ima ædium parte, ſi locus ſit inſalubris.

dixerit, ædeſque vendiderit pluris multo; quam ſe venditurum putarit; num id injuſte atque improbe fecerit? Ille vero, inquit Antipater. Quid enim eſt aliud, erranti viam non monſtrare, quod Athenis exſecrationibus publicis ſanctum eſt, ſi hoc non eſt, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam eſt, quam viam non monſtrare: nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem eſt? Ille, quod non placebat, proſcripſit; tu, quod placebat, emiſti. Quod ſi, qui proſcribunt villam bonam beneque ædificatam, non æſtimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione; multo minus qui domum non laudarunt. Ubi enim judicium emptoris eſt, ibi fraus venditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt, quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid vero eſt ſtultius, quam venditorem ejus rei,

atque improbe) Al. *aut improbe*, al. *an improbe*.

Ille vero) *vero* particula eſt affirmantis. Facit enim injuſte atque improbe, quod vitium ſit in re ipſa.

ſanctum eſt) Athenienſes exſecrationum publicarum pœnam in eos ſanxerunt, qui erranti viam non monſtratent.

Ubi judicium &c.) ubi emptor judicium ſuum adhibere poteſt, & rem ipſam cognoſcere.

Sin autem dictum &c.) Non debet præſtare bene ædificatum, quod bene ædificatum dixit, cur præſtabit, quod non dixit?

quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam abſurdum, quam ſi domini juſſu ita præco prædicet? Domum peſtilentem vendo. Sic ergo in quibuſdam cauſſis dubiis ex altera parte defenditur honeſtas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honeſtum ſit, ſed etiam, non facere, turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur utilium fieri cum honeſtis ſæpe diſsenſio.

CAPUT IX.

Dubia dijudicantur: & oſtenditur, neque ſimulandum eſſe quidquam viro bono, neque diſſimulandum utilitatis ſuæ cauſſa. Pythii exemplum.

QUæ dijudicanda ſunt. Non enim ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor celare emptores debuiſſe. Neque enim id eſt celare, quidquid reticeas: ſed cum, quod tu ſcias, id ignorare emolu-

ut quæreremus) ut inanem quæſtionem inſtitueremus.

quidquid reticeas) Celandi culpa non eſt in cujuslibet rei reticentia, ſed cum id reticetur, quo ignorato, is, qui mecum contrahit, jacturam facit.

menti tui cauſſa velis eos, quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, & cujus hominis, quis non videt? Certe non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non juſti, non viri boni; verſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura non utile eſt vitiorum
14 ſubire nomina. Quod ſi vituperandi ſunt, qui reticuerunt, quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius eques Romanus, nec infacetus, & ſatis litteratus, cum ſe Syracuſas otiandi cauſſa, non negotiandi, ut ipſe dicere ſolebat, contuliſſet, dictitabat, ſe hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cum percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, dixit, venales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Canio, ſi vellet, ut ſuis: & ſimul ad cœnam hominem in hortos invitavit in poſterum diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius,

non utile eſt) Ita in meo codice. Non eſt utile ſubire hæc & alia plura nomina vitiorum; ideſt committere, ut appellere verſutus, obſcurus, aſtutus &c. Alii leg. *non ne inutile eſt &c.*

Quod ſi vituperandi) Diſputat a minori ad majus: ſi celare turpe eſt, multo turpius erit mendaci oratione fallere. Neque hoc igitur utile.

interpellatoribus) Al. *interpellationibus*.

ut argentarius, apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe convocavit, & ab iis petivit, ut ante ſuos hortulos poſtridie piſcarentur; dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Canius: opipare a Pythio paratum convivium. Cymbarum ante hortulos multitudo; pro ſe quiſque, quod ceperat, afferebat; ante pedes Pythii piſces abjiciebantur. Tum Canius: Quæſo, inquit, quid eſt hoc, Pythi? Tantumne piſcium? tantumne cymbarum? Et ille. Quid mirum? inquit: hoc loco eſt, Syracuſis quicquid eſt piſcium; hic aquatio; hac villa iſti carere non poſſunt. Incenſus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus & locuples tanti, quanti Pythius voluit; & emit inſtructos: nomina facit, negotium conficit. Invitat Canius poſtridie familiares ſuos. Venit ipſe mature: ſcalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quæ-

ut argentarius) Apud argentarios enim pecunia perſcribebatur, auctiones, & alii contractus fiebant, & tabulæ condebantur.

tempore) Al. *tempori*.

paratum) Al. *paratum erat*.

ante hortulos) Al. *ante oculos*.

hic aquatio) Al. *hæc aquatio*.

emit inſtructos) hortuli inſtructi, Ital. *caſino fornito*.

nomina facit) obligat ſe per tabulas.

dam piſcatorum eſſent, quod eos nullos videret. Nullæ, quod ſciam, inquit ille: ſed hic piſcari nulli ſolent: itaque heri mirabar, quid accidiſset. Stomachari Canius: ſed quid faceret? Nondum enim Aquilius, collega & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipſis cum ex eo quæreretur, quid eſset dolus malus; reſpondebat, cum eſset aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidem ſane luculente, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. Nullum igitur factum eorum poteſt utile eſse, cum ſit tot vitiis inquinatum. Quod ſi Aquiliana definitio vera eſt, ex omni vita ſimulatio, diſſimulatioque tollenda eſt. Ita nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus.

quod eos nullos) Legendum puto, *quod eos non*. Statim enim ſequitur *nulla*, & proxime *nulli*. Facile autem fuit veteres codices deſcribentibus in hujuſmodi voculis falli. Alii leg. *eo quod nullos*.

Stomachari Canius) *Stomachari* pro iraſci, ut infra *ſtomachus* pro ira.

Aquilius) Collega fuerat Ciceronis in Prætura, juriſconſultus celeberrimus, qui actionem protulit de dolo malo. *Quem dolum* (inquit in 3. de Nat. Deor. c. 30.) *idem Aquilius tum teneri putat, cum aliud ſit ſimulatum, aliud actum*.

quæreretur) Al. *quærerem*.

Quod ſi Aquiliana &c.) Idem confirmat a doli mali natura & definitione.

C A P U T X.

De dolo malo, de ſide bona, de viro bono. Exemplum Q. Scævolæ.

ATque iſte dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII. Tabulis, & circumſcriptio adoleſcentium lege Lætoria; & ſine lege judiciis, in quibus EX FIDE BONA agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIUS, ÆQUIUS; in fiducia, UT INTER BONOS BENE AGIER. Quid ergo? aut in eo, quod melius æquius, poteſt ulla pars ineſse fraudis? aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quicquam agi doloſe, aut malitioſe poteſt? Dolus autem malus ſimulatione, ut ait Aqui-

etiam legibus &c.) Dolus malus etiam legibus XII. tabularum, & aliis ante Aquilium fuerat vindicatus.

tutela) Male adminiſtrata vindicabatur XII. tabulis.

lege Lætoria) Vetabat lex hæc minurem annis viginti quinque ſtipulari, ne circumſcriberetur.

ſine lege judiciis) ideſt, dolus malus vindicatus erat judiciis illis ſine lege, quæ oriuntur ex æquitate Prætoria: quæ æquitas ad dolum malum deprehendendum utebatur formulis *ex fide bona &c.*

ex fide bona agitur) Alii leg. *additur ex fide bona*. Vide caput 12.

arbitrio rei uxoriæ) Quoties de uxoris dote contentio eſt, valet arbitrium *melius æquius*; ideſt quod melius & æquius videatur.

in fiducia) in pignore & hypotheca.

agier) vetuſta forma pro *agi*.

ſimulatione continetur) cum aliud ſimulatum, aliud actum, ut ſupra dixit.

lius , continetur . Tollendum eſt igitur ex rebus contrahendis omne mendacium: non licitatorem venditor, nec qui contra ſe liceatur , emptor apponet . Uterque , ſi ad eloquendum venerit , non plus quam ſemel eloquetur . Q. quidem Scævola , P. filius , cum poſtulaſset , ut ſibi fundus , cujus emptor erat , ſemel indicaretur , idque venditor ita feciſset ; dixit , ſe pluris æſtimare : addidit centum millia . Nemo eſt , qui hoc viri boni fuiſse neget : ſapientis , negant ; ut , ſi minoris , quam potuiſſet , vendidiſset . Hæc igitur eſt illa pernicies , quod alios bonos , alios ſapientes exiſtimant . Ex quo Ennius , Nequicquam ſapere ſapientem , qui ipſe ſibi prodeſse non quiret . Verc id quidem , ſi, quid eſſet prodeſse , mihi cum Ennio conveniret . Hecatonem quidem Rhodium,

Tollendum eſt igitur) Infert ex dictis quædam ad regendos contractus .

contra ſe) Muretus leg. *contra aſſe* , ideſt numulo , pretio minimo . Venditor enim apponit , qui pluris liceatur , emptor qui minoris , uterque ad fallendum . Suſtineri tamen vulgata lectio poteſt . Nam qui apponit falſum emptorem , certe contra ſe apponit , quamvis reipſa non ſit contra ſe.

quam ſemel) Ideſt ſine verborum ambagibus .

centum millia) Ideſt centum millia ſeſtertium .

ut , ſi minoris &c.) Ideſt , ut ſapientis non eſſet , ſi minoris vendidiſſet , quam vendere potuiſſet . Nam ſapiens ex iſtorum ſententia debet quam optime vendere , & quam optime emere .

Hæc igitur eſt illa &c.) Vulgo Itali dicunt : *queſto è il male* .

ex quo Ennius &c.) Ennii verſus ex altera Euripidis Medea , qui affertur etiam lib. 7. ad Famil. epiſt 6. *Qui ipſe ſibi ſapiens prodeſſe non quit , nequidquam ſapit* . Vide Columnam ad Ennii Fragm. p. 210.

diſcipulum Panætii, video in iis libris, quos de Officiis ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, ſapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim ſolum nobis divites eſſe volumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeque Reipub. Singulorum enim facultates & copiæ, divitiæ ſunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paullo ante dixi, placere nullo modo poteſt. Etenim omnino tantum ſe negat facturum compendii ſui cauſſa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda eſt, nec gratia. Sed ſive ſimulatio & diſſimulatio dolus malus eſt; perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non verſetur: ſive vir bonus eſt is, qui prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini; certe iſtum virum bonum non facile reperiemus. Numquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: & quia ſemper eſt honeſtum, virum bonum eſſe, ſemper eſt utile.

habere rationem &c.) rem facere, modo intra leges, & mores.

divites eſſe) Reddit rationem, cur habenda ſit ratio rei familiaris.

quod non liceat) Hoc eſt, ad legem bonum eſſe, non ad rationem & philoſophiam: lex autem non eſt niſi imago veri juris, germanæque juſtitiæ, ut poſtea dicet; quia non reſpicit niſi externa quædam, quæ manu tenere poſſit.

Sed ſive ſimulatio &c.) Concludit rem totam querimonia, & monito.

Numquam igitur &c.) Quia, ut dictum eſt in cap. 4, utile eſt ſecundum naturam, turpe contra naturam. Ideoque coaleſcere non poſſunt.

C A P U T XI.

Fallaciæ in venditionibus ex reticentia orta, Jure Civili puniuntur. Exempla.

16 AC de jure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota eſsent venditori. Nam cum ex XII. Tabulis ſatis eſset ea præſtari, quæ eſsent lingua nuncupata; quæ qui inficiatus eſſet, dupli pœnam ſubiret: a Jureconſultis etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta. Quicquid enim eſset in prædio vitii, id, ſtatuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſset, præſtari oportere. Ut cum in arce augurium Augures acturi eſsent, juſſiſsentque Claudium Centumalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo offi-

nuncupata) quæ lingua eſſent expreſſa. Feſtus ex XII. Tabul. *uti lingua nuncupaſſet*, & ut veteres ſcribebant, *utei lingua nuncupaſit*. Volebant igitur XII. Tabulæ, ea præſtari, quæ quis ab emptore interrogatus, lingua expreſſiſſet. Quod ſiquid inficiatus malitia eſſet, dupli damnabatur, ideſt duplum pretii reſtituere cogebatur.

reticentia &c.) Illud inſuper addidere Jureconſulti, ut ultro venditor vitia aperiret; & ſiquid reticuiſſet, reticentiæ damnaretur: qua pœna continetur actio redhibitoria.

in arce) in arce Capitolina. Rem hanc narrat Valerius Max. in lib. 2. c. 2.

demoliri ea) ea cacumina ædium ſubmittere, quæ auguribus ſpectantibus officiebant. Alii leg. *demoliri eas, quarum &c.*

ceret auſpiciis, Claudius proſcripſit inſulam; vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denuntiatum eſt. Itaque Calpurnius cum demolitus eſset, cognoſsetque Claudium ædes poſtea proſcripſiſse, quam eſset ab Auguribus demoliri juſsus, arbitrum illum adegit, quicquid ſibi dare, facere oporteret ex fide bona. M. Cato ſententiam dixit, hujus noſtri Catonis pater. Ut enim ceteri ex patribus, ſic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur judex ita pronuntiavit, cum in venundando rem eam ſciſſet, & non pronuntiaſſet, emptori damnum præſtari oportere. Igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſse emptori vitium, quod noſset venditor. Quod ſi recte judicavit: non recte frumentarius ille, non recte ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed hujuſmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non poſsunt: quæ autem poſ-

proſcripſit inſulam) Domum, propoſito libello, vendendam ſignificavit. *Inſula* primum dicebantur urbanæ Domus, quæ eſſent ab aliis ſeparatæ, proindeque ab incendiis tutiores; poſtea nomen ad eas quoque translatum eſt, quæ cum vicinis conjungerentur.

arbitrum adegit) Adduxit in judicium ad Prætorem, ut ſibi damnum præſtaretur, quod præſtari deberet ex fide bona.

dare facere oporteret) Legis formula, quæ paſſim occurrit.

noſtri Catonis) Minoris, qui Uticenſis dictus eſt.

in venundando) uſus eſt vetuſtate verbi, ex formula. Al. *in vendendo*.

damnum præſtari) Emptori dari oportere, æſtimatione facta, quanti ejus intereſſet.

ſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noſter, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis ante annis emerat. Hæ Sergio ſerviebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium eſt. Oratam Craſsus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Craſsus urgebat, quod vitii venditor non dixiſset ſciens, id oportere præſtari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſset, qui illas ædes vendidiſſet, nihil fuiſse neceſse dici; nec eum eſse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure eſset, teneret. Quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſse majoribus noſtris aſtutos.

propinquus noſter) Avus enim Ciceronis ſororem M Gratidii duxerat, ut eſt in lib. 3. de leg. cap. 16. Hic autem filius Gratidii eſt a M. Mario adoptatus, & Syllana proſcriptione trucidatus.

ſerviebant) obnoxiæ erant.

in mancipio) in transferendo dominio ſervitutis vitium venditor non aperuerat, quippe jam norum emptori.

quod vitii) Al. *quod vitium*.

aſtutos) Al. *aſtus*.

CAPUT XII.

Vir bonus vivere debet ad naturam & rationem, non ad legem tantum. Exemplum.

SEd aliter Leges, aliter Philoſophi tol- 17
lunt aſtutias. Leges, quatenus manu tenere poſsunt; Philoſophi, quatenus ratione & intelligentia. Ratio igitur hoc poſtulat, ne quid inſidioſe, ne quid ſimulate, ne quid fallaciter. Suntne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiamſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? Ipſæ enim feræ nullo inſequente ſæpe incidunt. Sic tu ædes proſcribas, tabulam tamquam plagam ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quamquam video propter depravationem con-

manu tenere) Leges tollunt aſtutias apertas, certaque fraude admiſſas. Philoſophi damnant eas quoque, quæ acute excogitatæ ſunt, ad leges eludendas, vel, quæ ita leves ſunt, ut eo lex non pertingat. Philoſophia reſpicit hominem ut eſſe debet, lex ut eſt.

Ratio igitur) Malim leg. *Ratio autem*: præſertim cum particula *igitur* ſit in membro, quod proxime ſequitur.

Suntne igitur &c.) Suntne inſidiæ (inquit venditor) tendere plagas, etiamſi feras non excites? Ipſæ ſibi imputent feræ, quæ, nullo inſequente, in plagas incidunt. Sic tu ſcilicet (inquit Cicero) ædes proſcribas, &c.

Sic tu ædes) Alii, cum minime advertiſſent, periodo ſuperiore objectionem venditoris contineri, repoſuerunt: *ſic, tu cum ædes*. Atque ita quidem locum totum & ſententiam corruperunt.

ſuetudinis neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut jure civili; tamen naturæ lege ſancitum eſt. Societas eſt enim (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui ejuſdem gentis ſunt; propior eorum, qui ejuſdem civitatis. Itaque majores aliud jus civile eſse voluerunt. Quod civile, non idem continuo Gentium; quod autem Gentium, idem civile eſse debet. Sed nos veri juris, germanæque juſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenemus; umbra & imaginibus utimur. Eas ipſas utinam ſequeremur. Feruntur enim ex optimis naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! UTI NE PROPTER TE, FIDEMVE TUAM CAPTUS, FRAUDATUSVE SIEM. Quam illa aurea! UT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAUDATIONE. Sed, qui ſint BONI, & quid ſit BENE AGIER, magna quæſtio eſt. Q. quidem Scævola, Pontifex Maximus, ſummam

naturæ lege) Ideſt jure ſocietatis.

Itaque majores) Duo ſunt juris genera, Gentium, & Civile: licet autem arguere a ſuperiore ad inferius, non ab inferiore ad ſuperius. Utroque latius patet jus naturæ.

uti ne &c.) Formulæ ex jure naturæ ductæ, quibus contrahentes ſibi cavere ſolent.

vim eſse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA: fideique bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſime, idque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ ſocietas continetur: in his magni eſse judicis ſtatuere (præſertim cum in pleriſque eſsent judicia contraria) quid quemque cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eaque malitia, quæ vult illa quidem videri ſe eſse prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtatque plurimum. Prudentia eſt enim locata in delectu bonorum, & malorum: malitia, ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt, mala bonis anteponit. Nec vero in prædiis ſolum jus civile ductum a natura malitiam fraudemque vindicat; ſed etiam in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim ſcire debuit, de ſanitate,

arbitriis) judiciis pendentibus ex ratione & intelligentia judicantis, magis quam ex lege certa.

quibus vitæ ſocietas &c.) In quibus attendenda eſt naturæ lex, ut ſupra dixit, quæ neminem prædari patitur, & malitioſe detrahere ex alterius commodis.

judicia contraria) In quibuſdam contractibus utraque pars habet actionem directam; in aliis pars una directam, ut pupillus in tutorem, altera contrariam, ut tutor in pupillum: atque in his quidem magni judicis eſt ſtatuere, quid præſtandum ex fide bona.

eaque malitia) Malitia videri vult ex prudentia & ratione agere, cum legem eludit, & prætergreditur.

Qui enim ſcire &c.) Venditor ſcire debuit; nec intereſt emptoris, ignorantiane ſe feſellerit, an calliditate.

de fuga, de furtis, præſtat edicto Ædilium. Heredum alia cauſsa eſt. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons ſit, hoc ſecundum naturam eſse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inſcitia. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri poteſt, quam in malitia ſimulatio intelligentiæ: ex quo illa innumerabilia naſcuntur, ut utilia cum honeſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium propoſi-
18 ta, abſtinere poſſit injuria? Periclitemur, ſi placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortaſse non putat. Neque enim de ſicariis, veneficis, teſtamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt: qui non verbis ſunt & diſputatione philoſophorum, ſed vinculis & carcere fatigandi. Sed hæc conſideremus, quæ faciunt ii, qui habentur bo-

edicto Ædilium) edicto Ædilitio, qui ſervum vendit, præſtare debet nec inſanum eſſe, nec furem, nec fugacem.

Heredum alia &c.) In hereditatibus locum non habet formula *ex fide bona*; quis hic acquirendi modus non eſt ex illis, quibus vitæ ſocietas continetur.

Ex quo intelligitur &c.) Hinc efficitur, ſecundum naturam eſſe, ut nemini noceatur, idque ipſum eſſe ſecundum leges, quia legum omnium fons natura eſt.

inſcitia) Al. *inſcientia*. Contra naturam eſt, alterum ex alterius bonis diteſcere, eo inſcio & invito.

ſimulatio intelligentiæ) Malitia ſimulat, ſe intelligere ſupra leges, ut ſibi indulgeat, ſuique commodi rationem habeat. Itaque ſeparat honeſta, quæ legibus imperantur, ab iis, quæ ſibi utilia putat.

fatigandi) Ideſt comprimendi. Alii leg. *caſtigandi*.

ni. L. Minucii Baſili locupletis hominis falſum teſtamentum quidam e Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, ſcripſerunt heredes ſecum M. Craſſum, & Q. Hortenſium, homines ejuſdem ætatis potentiſſimos: qui, cum illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcii culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiaverunt. Quid ergo? ſatin' hoc eſt, ut non deliquiſſe videantur? Mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed, cum Baſilus M. Satrium, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluiſſet, *cumque feciſſet heredem*, hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini (o turpem notam temporum illorum!) num erat æquum, principes cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim ſi is, qui non defendit inju-

ejuſdem ætatis) Al. *ejuſdem civitatis*.

amavi vivum) Hortenſium Cicero amavit, Craſſum non item; quod apparet maxime ex Paradoxo VI. Tamen mortuo parcendum erat.

nomen ſuum) Baſilus teſtamento juſſerat, Satrium, ſororis filium, nomen ſuum ferre: ex quo colligi vult Cicero, eumdem Satrium ab eo ſcriptum heredem fuiſſe.

cumque feciſſet heredem) Verba hæc margini addita ad explicationem, irrepſiſſe in contextum, ut mihi quidem videtur.

hunc dico) ideſt hunc Satrium dico, in cujus fide & clientela ſunt Piceni, & Sabini.

num erat) Al. *non erat*. Qui teſtamentum ſubjecerant, Craſſumque, & Hortenſium heredes ſecum fecerant, non reputaverant, quam eſſet iniquum, ad Satrium pervenire onus ſine honore, nomen ſine re.

riam , neque propulſat a ſuis , cum poteſt , injuſte facit , ut in primo libro diſſerui : qualis habendus eſt is , qui non modo non repellit , ſed etiam adjuvat injuriam ? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honeſtæ videntur , ſi ſint malitioſis blanditiis officiorum , non veritate, ſed ſimulatione quæſitæ . Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum videri ſolet . Falſo : nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis , eſt regula: qui hoc non perviderit , ab hoc nulla fraus aberit , nullum facinus . Sic enim cogitans : eſt iſtud quidem honeſtum , verum hoc expedit; res a natura copulatas audebit errore divellere : qui fons eſt fraudum , maleficiorum , ſcelerum omnium .
19 Itaque , ſi vir bonus habeat hanc vim , ut , ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen ejus irrepere , hac vi non utatur , ne ſi exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam ſuſpicaturum. At dares hanc vim M. Craſſo , ut digitorum percuſſione heres poſſet ſcriptus eſse , qui re vera non eſset he-

non veritate , ſed ſimulatione) Fortaſſe hæc verba margini adſcripta erant ad explicandas blanditias Officiorum .

perviderit) Al. *providerit* , al. *praviderit* .

fraudum) Al. *fraudium* .

ſi digitis &c.) Modus dicendi proverbialis ad ſignificandam facilitatem rei faciendæ .

At dares) Al. *at ſi dares* .

res ; in foro , mihi crede , ſaltaret . Homo autem juſtus , & is , quem ſentimus virum bonum , nihil cuiquam , quod in ſe transferat , detrahet . Hoc qui admiratur , is ſe , quid ſit vir bonus , neſcire fateatur . At vero , ſi quis voluerit animi ſui complicatam notionem evolvere , jam ſe ipſe doceat , eum virum bonum eſſe , qui proſit , quibus poſſit ; noceat nemini , niſi laceſſitus injuria . Quid ergo ? hic non nocet , qui quodam quaſi veneno perficit , ut veros heredes moveat , in eorum locum ipſe ſuccedat ? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile ſit , quodque expediat ? imo intelligat , nihil nec expedire , nec utile eſse , quod ſit injuſtum . Hoc qui non didicerit , bonus vir eſſe non poterit . Fimbriam conſularem audiebam de patre noſtro puer , judicem M. Lutatio Pinthiæ fuiſſe equiti Romano ſane honeſto , cum is ſponſionem feciſset , Ni bonus vir eſset : itaque ei dixiſse Fim-

ſaltaret) præ gaudio , decori oblitus , in foro ſaltaret .

complicatam) tectam & involutam . Ex iis , quæ modo dixit , arripit occaſionem explicandæ notionis viri boni .

niſi laceſſitus) niſi vis vi repellenda ſit : quod conceditur in lib. 1. Dig. tit. 1. Leg. 3. Locum hunc reprehendit Lactantius ex Chriſtianæ religionis principiis , in lib. 6. cap. 18.

hic non nocet ?) ideſt re vera nocet . Alii leg. *noceat* : infra vero *perficiat* .

quaſi veneno) quaſi incantationibus & præſtigiis .

ſponſionem feciſſet) cum provocaſſet adverſarium in judicio , ni probaſſet , ſe bonum virum eſſe , ſponſione in hanc formulam facta .

briam, ſe illam rem numquam judicaturum; ne aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi contra judicaſset; aut ſtatuiſſe videretur, virum bonum aliquem eſse, cum ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, noverat, nullo modo videri poteſt quicquam eſse utile, quod non honeſtum ſit. Itaque talis vir non modo facere, ſed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne eſt turpe dubitare philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitent? a quibus natum eſt id, quod jam contritum eſt vetuſtate, proverbium: cum enim fidem alicujus bonitatemque laudant, dignum eſse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, niſi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiamſi id poſſis nullo refellente obtinere? Videſne igitur hoc proverbio neque Gygi illi poſse veniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam digitorum percuſſione hereditates omnium poſse convertere? Ut enim quod turpe eſt, id, quamvis occultetur,

contritum) Al. *tritum*.

mices) Micare digitis, ludi genus populare ſatis notum. Ital. *la Mora*.

poſſe convertere) Al. *poſſe converrere*.

tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt; ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, adverſante & repugnante natura.

CAPUT XIII.

Nulla utilitas ita magna eſt, ut æquitatem ſuperet, ne regni quidem acquiſitio.

AT enim, cum permagna præmia ſunt, eſt cauſſa peccandi. C. Marius, cum a ſpe Conſulatus longe abeſſet, & jam ſeptimum annum poſt Præturam jaceret, neque petiturus umquam Conſulatum videretur, Q. Metellum, cujus legatus erat, ſummum virum & civem, cum ab eo Imperatore ſuo Romam miſſus eſſet, apud populum Romanum criminatus eſt, bellum ducere: ſi ſe Conſulem feciſſent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham ſe in poteſtatem populi Rom. redacturum. Itaque factus eſt ille quidem Conſul; ſed a fide juſtitiaque diſceſſit,

repugnante natura) quia, quod honeſtum non eſt, contra naturam eſt, utile autem ſecundum naturam.

At enim) Quærit, num ſaltem magnitudo præmiorum abducere poſſit a propoſito virum bonum.

C. Marius) Vide Salluſtium de bello Jugurthino cap. 63.

bellum ducere) Al. *bellum producere*. Quidam addunt *illud*, ſed inepte.

qui optimum & graviſſimum civem, cujus legatus, & a quo miſſus eſset, in invidiam falſo crimine adduxerit. Ne noſter quidem Gratidianus officio boni viri functus eſt tum, cum prætor eſſet, collegiumque prætorum Tribuni plebis adhibuiſsent, ut res nummaria de communi ſententia conſtitueretur. Jactabatur enim temporibus illis nummus, ſic ut nemo poſset ſcire, quid haberet. Conſcripſerunt communiter edictum cum pœna atque judicio: conſtitueruntque, ut omnes ſimul in roſtra poſt meridiem deſcenderent: & ceteri quidem alius alio; Marius a ſubſelliis in roſtra recta; idque, quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit: & ea res, ſi quæris, ei magno honori fuit. Omnibus vicis ſtatuæ; ad eas thus, & cerei. Quid multa? Nemo umquam multitudini fuit carior. Hæc ſunt, quæ conturbant in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita

noſter Gratidianus) de quo ſupra. Noſtrum autem dicit, quia propinquus ejus erat.

Tribuni plebis adhibuiſſent) Ideſt adhibuiſſent in conſilium.

Jactabatur) Incertum erat pecuniæ pretium.

cum pœna & judicio) cum ſanctione.

deſcenderent) Utitur hoc verbo, quia proceres ex collibus, ubi habitabant, deſcendebant in forum.

ſtatuæ) Aliqui addunt *factæ*, ſed ex gloſsemate.

thus & cerei) veluti deo liberatori.

conturbant) Al. *conturbant homines*.

non ita magnum) In meo codice *non eſt ita magnum*.

magnum ; illud autem , quod ex eo paritur , permagnum videtur : ut Mario , præripere collegis , & Tribunis Plebis popularem gratiam , non ita turpe ; conſulem ob eam rem fieri , quod ſibi tunc propoſuerat , valde utile videbatur . Sed omnium una regula eſt , quam cupio tibi eſse notiſſimam : aut illud , quod utile videtur , turpe ne ſit ; aut ſi turpe eſt , ne videatur eſſe utile . Quid igitur ? poſsumuſne aut illum Marium virum bonum judicare , aut hunc ? Explica atque excute intelligentiam tuam , ut videas , quæ ſit in ea ſpecies , forma , & notio viri boni . Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti ſui cauſsa , criminari , præripere , fallere ? Nihil profecto minus . Eſt ergo ulla res tanti , aut commodum ullum tam expetendum , ut viri boni & ſplendorem & nomen amittas ? Quid eſt , quod afferre tantum utilitas iſta quæ dicitur , poſſit , quantum auferre , ſi boni viri nomen eripuerit , fidem juſtitiamque detraxerit ? Quid enim intereſt , utrum ex homine ſe quis conferat in belluam ; an in hominis figura immanitatem gerat bel-

aut hunc) hunc Marium Gratidianum .

ſe conferat) Al. *ſe convertat* .

in hominis figura) Alii tollunt *in* .

21 luæ ? Quid ? qui omnia recta & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam ſocerum habere voluit eum, cujus ipſe audacia potens eſset ? Utile ei videbatur plurimum poſse alterius invidia : id quam injuſtum in patriam, quam turpe eſset, non videbat. Ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos verſus de Phœniſſis habebat, quos dicam ut potero ; incondite fortaſse, ſed tamen ut res poſſit intelligi :

> *Nam ſi violandum eſt jus, regnandi gratia*
> *Violandum eſt : aliis rebus pietatem colas.*

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, exceperit.

is qui etiam &c.) Pompejus, qui duxit in uxorem Cæſaris filiam, ut majorem conſequeretur potentiam.

alterius invidia) Cæſaris.

Græcos verſus) Euripidis in tragædia de Phœniſſis.

Eteocles) Oedipi filius, qui regnum fratri reddere nolebat.

ſceleratiſſimum) Nihil enim ſceleratius tyrannide.

CAPUT XIV.

Confirmatur exemplis in partem utramque.

QUid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominuſque omnium gentium eſſe concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem ſi quis honeſtam eſſe dicit, amens eſt. Probat enim legum & libertatis interitum; earumque oppreſſionem tetram & deteſtabilem, glorioſam putat. Qui autem fatetur, honeſtum non eſſe in civitate, quæ libera fuit, quæque eſſe debeat, regnare; ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe utile; qua hunc objurgatione, aut quo potius convicio a tanto errore coner avertere? Poteſt enim, dii immortales, cuiquam eſse utile fœdiſſimum & teterrimum parricidium patriæ: quamvis, eo qui ſe obſtrinxerit, ab oppreſſis civibus parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt, & quidem ſic, ut hæc

qui Rex) Cæſar.
avertere) Al. *avellere*.
parens nominetur) Cæſare defuncto, poſita in foro columna eſt, addito titulo, *Parenti Patriæ*, ut ſcribit Suetonius in ejus vita c. 85. Sed & vivens *Pater Patriæ* vocitatus eſt, ut ibid. c. 76.

duo verbo inter ſe diſcrepare, re tamen unum ſonare videantur. Non habeo ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam regnandi eſſe poſſit: nihil contra inutilius ei, qui id injuſte conſecutus ſit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem. Poſſunt enim cuiquam eſse utiles angores, ſolicitudines, diurni & nocturni metus, vita inſidiarum periculorumque pleniſſima? *Multi iniqui atque infideles regno, pauci ſunt boni*, inquit Accius. At cui regno? quod a Tantalo, & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu pop. Rom. populum ipſum Romanum oppreſſiſſet, civitatemque non modo liberam, ſed etiam gentibus imperantem, ſervire ſibi coegiſset? Hunc tu quas conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipſi poteſt utilis eſse, cum ejus vitæ ea conditio ſit, ut, qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus ſit & gloria? Quod ſi hæc utilia non ſunt, quæ maxime videntur, quia ple-

Non habeo &c.) Ad vulgi opinionem, nihil invenio utilius regno; ad veritatem, nihil inutilius, ſi injuſte quæſitum ſit.

At cui regno) De regno juſte quæſito loquitur Accius, aitque, paucos eſſe illi bonos & fideles.

ei Regi) Cæſari, cui vel ipſe Brutus filius infidelis fuit.

Cujus autem &c.) In edic. 1. *cujus autem vita ipſa poteſt utilitati eſſe?*

na ſunt dedecoris ac turpitudinis ; ſatis perſuaſum eſse debet , nihil eſse utile , quod non honeſtum ſit . Quamquam id 22 quidem , cum ſæpe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio Conſule iterum , & a Senatu noſtro judicatum eſt . Cum enim rex Pyrrhus pop. Rom. bellum ultro intuliſset , cumque de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac potente ; perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii , eique eſt pollicitus , ſi præmium ſibi propoſuiſſet , ſe , ut clam veniſset , ſic clam in Pyrrhi caſtra rediturum , & eum veneno necaturum . Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum : idque ejus factum a Senatu laudatum eſt. Atqui ſi ſpeciem utilitatis opinionemque quærimus , magnum illud bellum perfuga unus , & gravem adverſarium imperii ſuſtuliſset : ſed magnum dedecus & flagitium , quicum laudis certamen fuiſset , eum non virtute , ſed ſcelere ſuperatum . Utrum igitur utilius vel Fabricio , qui talis in hac urbe , qualis Ariſtides Athenis fuit , vel Senatui noſtro , qui numquam utilitatem a dignitate ſejunxit , armis cum hoſte certare , an venenis ? Si gloriæ cauſsa imperium expe-

perfuga) Medicus Pyrrhi.

Utrum igitur) Al. *viſum igitur* : in fine autem periodi , *quam venenis* .

tendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria : ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt utiles eſſe cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. filii, ſententia : quas civitates L. Sylla, pecunia accepta, ex ſenatuſconſulto liberaviſſet, ut eæ rurſus vectigales eſſent; neque iis pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Eſt ei Senatus aſſenſus : turpe imperio. Piratarum enim melior fides. At aucta vectigalia : utile igitur. Quouſque audebunt dicere quicquam utile, quod non honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod gloria debet eſſe fultum & benevolentia ſociorum, utile eſſe odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi: nimis enim mihi videbatur præfracte ærarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa ſociis: cum in hos benefici eſſe deberemus; cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus. Eoque magis, quod illa ordinum conjunctio ad ſalutem Reip. pertinebat. Male etiam Curio, cum cauſ-

quas civitates) Sylla immunes fecerat, Philippus vectigales, uterque auctore Senatu : ſed pecuniam illis reſtituere oportebat, quia immunitatem emerant.

melior fides) Alii addunt, *quam Senatus*. Inepte.

ordinum conjunctio) Cato, alienatis publicanis, qui ex ordine equeſtri erant, ordinem ipſum equeſtrem a Senatu disjunxit.

ſam Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat; ſemper autem addebat, Vincat utilitas. Potius diceret, non eſſe æquam, quia non eſſet utilis Reip. quam, cum utilem non eſſe diceret, eſse æquam fateretur.

CAPUT XV.

Quæſtiunculæ Stoicæ, in quibus alio ducit honeſtas, alio utilitas. Quid ſequendum.

PLenus eſt ſextus liber de Officiis He- 23
catonis talium quæſtionum: ſitne boni viri in maxima caritate annonæ familiam non alere. In utramque partem diſputat; ſed tamen ad extremum, utilitate putat Officium dirigi magis, quam humanitate. Quærit, ſi in mari jactura facienda ſit, equine pretioſi potius jacturam

Tranſpadanorum) Tranſpadani Jus Civitatis Romanæ petebant: Curio ſententiam in contrarium dixit. Cum enim eorum cauſſam æquam eſſe fateretur, tamen utilem reip. eſſe negabat. Male, inquit Cicero; nam quod eſt æquum, ſtatim eſt utile. Quidam locum hunc ſine cauſſa vexant.

Potius diceret) Al. *potius doceret*: hoc eſt oſtenderet, non eſſe æquam, quandoquidem non eſſet reip. utilis; quam, cum æquam eſſe fateretur, non tamen utilem diceret.

Familiam non alere) ideſt ſervos.

utilitate putat &c.) concludit, licere bono viro ſervos deſerere, ne pereat, vel grave aliquod detrimentum capiat rei domeſticæ ſtatus. Itaque in hac quæſtione Officium dirigendum cenſet utilitate.

faciat, an ſervuli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebitne eam ſapiens, ſi potuerit? Negat, quia ſit injurium. Quid dominus navis? eripietne ſuum? Minime, non plus, quam ſi navigantem in alto ejicere de navi velit, quia ſua ſit. Quoad enim perventum ſit eo, quo ſumpta navis eſt, non domini eſt navis, ſed navigantium. Quid ſi una tabula ſit, duo naufragi, hique ſapientes? ſibine uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat vero, ſed ei, cujus magis interſit vel ſua, vel Reip. cauſsa vivere. Quid ſi hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, ſed quaſi ſorte, aut micando victus, alteri cedat alter. Quid ſi pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium, indicetne id magiſtratibus filius? Nefas id quidem eſt: quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. Non igitur patria præſtabit omnibus officiis? imo vero: ſed ipſi pa-

Hic alio res &c.) Hic vero aliud humanitas poſcit, quia agitur de homine; aliud res familiaris, quia agiur de equo, qui pluris eſt, quam talis homo.

injurium) Aufert enim alteri, quod ille ſuum fecit, ideoque lædit juſtitiam.

Quid ſi una &c.) Vulgo leg. *Quod ſi in una tabula ſint duo naufragi, aque ſapientes, ſibine uter rapiat, an &c.*

vel ſua) vel quod ipſe per ſe majores vivendi cauſſas habeat, vel pro bono reip.

quaſi ſorte &c.) Sortiendo, aut micando, veluti victus.

triæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid ſi tyrannidem occupare, ſi patriam prodere conabitur pater? ſilebitne filius? Imo vero obſecrabit patrem, ne id faciat: ſi nihil proficiet, accuſabit; minabitur etiam; ad extremum ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id reſcierit, ſoluturuſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis? Diogenes ait: Antipater negat, cui potius aſsentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeatne dicere? Non neceſſe putat Diogenes; Antipater viri boni exiſtimat. Hæc ſunt quaſi controverſa jura Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia? Non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili; ſed hæc, mendacem eſse, aleatorem, furacem, ebrioſum. Alteri dicenda viden-

accuſabit) reprehendet atque arguet, extra judicium tamen.

patriæ ſalutem anteponet) indicabit magiſtratibus: quod tamen Cicero vix dicere audet; & ſignificat potius, quam dicit.

cui potius aſſentior) Recte: qui enim nummos adulterinos accepit, imputet inſcientiæ ſuæ, ex qua nullum jus capit decipiendi alterum.

vinum fugiens) quod ibi eſt, ut procedlem corrumpatur.

controverſa jura &c.) quæſtiones ambiguæ & proximæ inexplicabilibus, in quibus Stoici libenter verſantur. Alii leg. *hæ ſunt quaſi controverſiæ in jure Stoicorum.*

Non ea quæ &c.) Non loquur de illis, quæ niſi aperueris, reſcindatur jure Civili venditio; ſed de levioribus, quæ fidem & honeſtatem viri boni patefaciunt.

tur, alteri non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum ſe putet vendere; indicetne ei vir bonus aurum illud eſse, an emat denario, quod ſit mille denarium? Perſpicuum eſt jam, & quid mihi videatur, & quæ ſit inter eos Philoſophos, quos nominavi, controverſia.

CAPUT XVI.

Pacta & promiſſa quando ſervanda, & quando non ſervanda.

24 PActa, & promiſſa ſemperne ſervanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo, ut prætores ſolent, facta ſint. Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento umquam poſtea uteretur: ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eumdem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum ſit?

Si quis aurum &c) Exemplum hoc, & ſuperiora de ſervo fugitivo, de tabula naufragii, de domo peſtilenti memorat Lactantius lib 5. c 16. ex Carneade, qui ajebat, virum bonum & juſtum, ſi ſuam utilitatem deſerat, incidere in ſtultitiam. *Hinc Carneades* (inquit) *intelligi volebat, & eum, qui ſit juſtus ac bonus, ſtultum eſſe; & eum, qui ſapiens, malum.*

mille denarium) Ita libentius Latini dicunt, quam *mille denariorum*.

ut prætores ſolent) Al. *ut Prætores edicere ſolent*. Sed vox *edicere* abeſt a codicibus, quia loquendo omitti ſolebat.

Cum ſit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & ſaluti conſulendum. Quid ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, ut, antequam hereditatem adeat, luce palam in foro ſaltet, idque ſe facturum promiſerit, quod aliter eum heredem ſcripturus ille non eſſet; faciat, quod promiſerit, necne? Promiſiſſe nollem; & id arbitror fuiſſe gravitatis: ſed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hereditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit. Ac ne illa quidem promiſſa ſervanda ſunt, quæ non ſunt iis ipſis utilia, quibus promiſeris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit, quicquid optaſset: optavit, ut in currum patris tolleretur; ſublatus eſt, atque inſanus, antequam conſtitit, ictu fulminis

ſaluti conſulendum) Pactum & promiſſum ſervandum non eſt homini inhumano.

honeſtius mentietur, ſi &c.) nec ſaltet, nec hereditatem capiat.

magnum aliquod &c.) Niſi magna aliqua occaſio ſit reip. juvandæ pecunia illa.

quibus promiſeris) Alii communiter leg. *quibus illa promiſeris*. Sed vox *illa* ferri nequit.

antequam conſtitit) Antequam ita ſe compoſuit, ut conſiſtere poſſet. Alii leg. *ſublatus eſt inſanus, atque qua conſtitit*.

deflagravit. Quanto melius fuerat, in hoc promiſsum patris non eſse ſervatum? Quid, quod Theſeus exegit promiſsum a Neptuno? cui cum tres optationes Neptunus dediſset, optavit interitum Hippolyti filii ſui, cum is patri ſuſpectus eſset de noverca: quo impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cum devoviſset Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promiſsum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promiſsa non facienda nonnumquam; neque ſemper depoſita reddenda. Si gladium quis apud te ſana mente depoſuerit, repetat inſaniens; reddere, peccatum ſit; non reddere, officium. Quid ſi is, qui apud te pecuniam depoſuerit, bellum inferat patriæ, reddaſne depoſitum? Non, credo: facias enim contra Remp., quæ debet eſse cariſſima. Sic multa, quæ natura honeſta videntur eſse, temporibus fiunt non honeſta. Facere promiſsa, ſtare conventis,

deflagravit) ignito Jovis fulmine percuſſus decidit in Eridanum.

Theſeus) Vide lib. 1. c. 10. & lib. 3. de Nat. Deor. c. 31.

optationes) Al. leg. *optiones*.

noverca) Phædra, quæ falſo criminata filium eſt. V. Senecam in Hippolyto.

Non, credo) Non, ut credo.

reddere depoſita, commutata utilitate, fiunt non honeſta. Ac de iis quidem, quæ videntur eſse utilitates contra juſtitiam ſimulatione prudentiæ, ſatis arbitror dictum. *Sed quoniam a quatuor fontibus honeſtatis primo libro Officia duximus, in eiſdem verſabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur eſſe utilia, neque ſunt, quam ſint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia; itemque de juſtitia, quæ ſemper eſt utilis, diſputatum eſt.*

commutata utilitate) cum deſinunt eſſe utilia.

Ac de iis &c.) de falſis utilitatibus, quæ ſunt inimicæ tum juſtitiæ, tum prudentiæ, diſputatum eſt. Reſtat, ut idem oſtendatur de fortitudine, & temperantia.

Sed quoniam &c.) Omnia hæc uſque ad finem capitis inſiticia videntur. Niſi forte, primo membro ſervato, hinc incipiendum eſt caput proximum, atque ita legendum: *Sed quoniam a quatuor fontibus honeſtatis primo libro Officia duximus, reliquæ ſunt partes duæ, quarum altera in animi &c.*

C A P U T XVII.

Falſa utilitas quam ſit inimica Fortitudini. Reguli factum, & argumenta contra ipſum.

RElìquæ ſunt duæ partes honeſtatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine & præſtantia cernitur, altera in conformatione & moderatione conti-
26 nentiæ & temperantiæ. Utile videbatur Ulyſſi (ut quidem poetæ tragici prodiderunt; nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulyſse nulla ſuſpicio eſt) ſed inſimulant eum tragœdiæ, ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere voluiſse. Non honeſtum conſilium. At utile, ut aliquis fortaſse dixerit, regnare, & Ithacæ vivere otioſe cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego vero iſtam contemnendam & abjiciendam: quoniam

in conformatione & moderatione continentia & temperantia) Quid eſt continentiæ & temperantiæ conformatio? quid moderatio? Ego legendum puto: *in decore, moderatione, continentia, temperantia*. Ita initio c. 19.

Utile videbatur) His vocibus nihil reſpondet poſt parentheſim, quod conſtructionem regat. Sed, ut alias dixi, inconſequentiæ iſtiuſmodi Latinis Scriptoribus familiares ſunt, & ſchemata dicuntur.

quæ honeſta non ſit, ne utilem quidem eſse arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſse Ulyſsem, ſi in illa ſimulatione perſeveraſset? qui cum maximas res geſserit in bello, tamen hæc audiat ab Ajace:

Cuju' ipſe princeps jurisjurandi fuit,
Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem.
Furere aſſimulavit; ne coiret, inſtitit.
Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtiu' percepſet malitioſam audaciam;
Fide ſacratum jus perpetuo falleret.

Illi vero non modo cum hoſtibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deſerere conſentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa; ad rem factam, noſtraque veniamus. M. Atilius Regulus, cum Conſul iterum in Africa ex inſidiis captus eſſet, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus miſſus eſt ad Senatum, ut, niſi

audiat) Al. *audivit*.

Cuju' ipſe &c.) Ex Pacuvio in judicio de armis Achillis inter Ulyſſem, & Ajacem.

princeps jurisjurandi) Jurejurando Græci conſpirarunt ſimul coituri ad bellum Trojanum, inter quos princeps Ulyſſes.

percepſet) Vetuſta forma pro *percepiſſet*.

Fide ſacratum) Al. *fide ſacratæ*: hoc eſt jus fidei ſacratæ. Veteres enim dixere *fide* pro *fidei*.

Barbaris) Ita appellabantur gentes omnes præter Græcos.

ad rem factam &c.) Al. *ad rem factam noſtramque veniamus*.

redditi eſsent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem. Is cum Romam veniſset, utilitatis ſpeciem videbat, ſed eam, ut res declarat, falſam judicavit. Manere in patria; eſse domi ſuæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum; quis hæc neget eſſe utilia? Quem cenſes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæ-
27 ris auctores? Harum enim eſt virtutum proprium nil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In Senatum venit, mandata expoſuit: ſententiam ne diceret, recuſavit; quamdiu jurejurando hoſtium teneretur, non eſse ſe Senatorem. Atque illud etiam (o ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem utilitati ſuæ!) reddi captivos, negavit eſse utile: illos enim adoleſcentes, & bonos duces eſse; ſe jam confectum ſenectute. Cujus cum valuiſſet auctoritas, captivi retenti ſunt, ipſe Carthaginem red-

falſam judicavit) Vulgo additur: *quæ erat talis*. Inepte.

quem cenſes?) Al. *quid cenſes?*

ſententiam ne diceret &c.) Noluit in Senatu ſententiam dicere, quod adhuc captivus eſſet, ac proinde capite deminutus, & hoſtium ſervus.

iit : neque eum caritas patriæ retinuit ,
nec ſuorum . Neque vero tum ignorabat ,
ſe ad crudeliſſimum hoſtem & ad exquiſi-
ta ſupplicia proficiſci : ſed jusjurandum
conſervandum putabat . Itaque tum , cum
vigilando necabatur, erat in meliore cauſ-
ſa , quam ſi domi ſenex captivus , perju-
rus Conſularis remanſiſſet . At ſtulte, qui
non modo non cenſuerit captivos remit-
tendos , verum etiam diſſuaſerit . Quomo-
do ſtulte ? etiamne ſi Reip. conducebat ?
Poteſt autem , quod inutile Reip. ſit , id
cuiquam civi utile eſſe ? Pervertunt homi- 28
nes ea , quæ ſunt fundamenta naturæ ,
cum utilitatem ab honeſtate ſejungunt. O-
mnes enim expetimus utilitatem , ad eam-
que rapimur , nec facere aliter ullo mo-
do poſſumus . Nam quis eſt , qui utilia
fugiat ? aut quis potius , qui ea non ſtu-
dioſiſſime perſequatur ? Sed quia nuſquam
poſſumus niſi in laude , decore , honeſta-
te utilia reperire , propterea illa prima &
ſumma habemus ; utilitatis nomen non tam

vigilando necabatur) Gellius lib. 6. c. 4. *Tuditanus ſomno diu prohibitum Regulum , atque ita vita privatum refert .*

erat in meliore cauſſa) rectius illi erat .

Poteſt autem &c.) Quod inutile & incommodum reip. eſt , non debet exiſtimari utile illi , qui pars reip. eſt . Id ſi fieret , perverteretur natura rerum , & eſſet alicui utile , quod non tamen eſſet honeſtum .

expetimus utilitatem) Ad vim naturæ pertinet , ut omne animal utilia ſibi quærat , rationale animal cum ratione quærat ; quod autem cum ratione quæritur , in eo quæritur , quod honeſtum & laudabile eſt.

ſplendidum, quam neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune eſt omnium Philoſophorum, non eorum modo, qui Deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt; numquam nec iraſci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuiſſet, quam nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem perverteret. Anne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium: *Fregiſti fidem. Neque dedi, neque do infideli cuiquam.* Quamquam ab impio Rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quem-

neceſſarium) Quia refertur ad ea, quibus indigemus, neceſſarium putamus; ſplendidum non item, quia ſplendor in ſola virtute & honeſtate eſt.

Quid eſt igitur &c.) Si ita eſt, cur juravit Regulus? aut cur tantopere jusjurandum ſuum timuit?

non eorum modo) Epicureorum.

ſed eorum etiam) Stoicorum, qui non ſecus atque Epicurei ajunt, Deum nec obeſſe velle, nec poſſe; quod nullam vim, niſi beneficam & ſalutarem habeat, ut eſt apud Senecam de Ira lib. 2. c. 27.

Nulla igitur &c.) Colligit, nihil fuiſſe cauſſæ, cur Regulus jusjurandum ſuæ utilitati anteverteret.

minima de malis) Effatum proverbio tritum, de malis minima ſumenda eſſe.

apud Accium) In tragœdia de Atreo. Significat autem, Pœnis fœdifragis fidem ſervandam non fuiſſe, quod fides data non videatur, cum datur homini infideli.

admodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non ſint; ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videtur honeſtum, conſervandi jurisjurandi cauſſa ad cruciatum revertiſſe; ſed ſit non honeſtum; quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile ſit, id fieri honeſtum, etiamſi antea non videretur.

CAPUT XVIII.

Defenditur Reguli factum. Tum multa de fide, & jurejurando, exemplis in partem utramque illuſtrata.

HÆc fere contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter me- 29
tuendus, ne iratus noceret; qui neque iraſci ſolet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. Eſt enim jusjurandum affirmatio religioſa. Quod autem affirmate,

quicquid valde utile &c.) Hac ratione qui bella gerunt ultro ſuſcepta pro imperio (ſi qui forte ſunt) & provincias prædantur, ſe tamen a prædonibus diſtingui putant, quod præda magnitudine ipſa fiat honeſta.

quaſi Deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. Jam enim non ad iram Deorum, quæ nulla eſt, ſed ad juſtitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius:

O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis.

Qui igitur jusjurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. ut in Catonis oratione eſt, majores noſtri eſſe voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuiſſet, quam ſibi nocuit ipſe Regulus. Certe; ſi nihil malum eſſet, niſi dolere. Id autem non modo non ſummum malum, ſed ne malum quidem eſſe, maxima auctoritate Philoſophi affirmant. Quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an graviſſimum, Regulum, nolite, quæſo, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quam principem pop. Rom. qui retinendi Officii cauſſa cruciatum ſubierit

quæ nulla eſt) Quoties homines Dei mandata violant, iram Deo tribuimus noſtra quadam minime propria loquendi conſuetudine. Sed Deus revera punit ſine ira, quippe ſupremus judex, & ſumme juſtus.

ad juſtitiam &c.) Adde etiam veritatem, ad quam natura ipſa impellimur, ut dictum eſt in lib. 1. c. 4.

apta pinnis) Ennius aptat pennas fidei, quia avolavit ab hominibus ad Deos. Vide Ennii Fragm. apud Colum. p. 302.

vicinam Jovis) Cum Deus nullus ſit major Jove, ipſe non obligatur niſi fide ſua: ideoque fides dicitur *jusjurandum Jovis*, & prope ipſum colitur. Ædem Fidei in Capitolio dedicavit Æmilius Scaurus, ut eſt in lib. 2. de Nat. Deor. c. 23.

principem populi) Erat enim Conſularis, ideoque ex populi principibus.

voluntarium ? Nam, quod ajunt, Minima de malis ; ideſt ut turpiter potius, quam calamitoſe: an eſt ullum majus malum turpitudine ? Quæ ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis, quanta illa depravatio & fœditas turpificati animi debet videri ? Itaque nervoſius qui iſta diſſerunt, ſolum audent malum dicere id, quod turpe ſit ; qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. Nam illud quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam* : iccirco recte a poeta, quia cum tractaretur Atreus, perſonæ ſerviendum fuit. Sed ſi hinc ſibi ſumunt, nullam eſse fidem, quæ infideli data ſit ; videant, ne quæratur latebra perjurio. Eſt autem jus etiam bellicum, fideſque jurisjurandi ſæpe hoſti ſervanda. Quod enim ita juratum eſt, ut mens conciperet fieri oportere, id ſervandum eſt ; quod aliter, id ſi non feceris, nullum

debet videri) non aliis modo, ſed etiam nobis, qui turpia perperravimus, nobiſque ipſi conſcii ſumus.

Itaque nervoſius &c.) Stoici, quod turpe ſit, ſolum eſse malum dicunt; Peripatetici & Academici ſummum malum.

a poeta) Al. *a poeta dicitur*.

hoſti ſervanda) Ita in edit. 1. Vulgo al. *cum hoſte ſervanda*.

ut mens conciperet &c.) In bello qui metu coactus paciſcitur aliquid cum hoſte, idque jurejurando confirmat, mens concipit fieri oportere, quia hoſtis jus habet incutiendi metum ; ideoque ſervare pactum debet. Si mens concipiat fieri non oportere, ut cum ad vitam redimendam fides prædonibus datur, qui nullum jus habent, locus fidei eſse non poteſt.

perjurium eſt. Ut ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi juratus quidem id non feceris. Nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. Cum hoc nec fides eſse debet, nec jusjurandum commune. Non enim falſum jurare, pejerare eſt; ſed quod ex animi tui ſententia juraris, ſicut verbis concipitur more noſtro, id non facere, perjurium eſt. Scite enim Euripides:

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

Regulus vero non debuit conditiones pactionesſque bellicas & hoſtiles perturbare perjurio: cum juſto enim & legitimo hoſte res gerebatur, adverſus quem & totum jus Feciale, & multa ſunt jura communia. Quod ni ita eſſet, numquam cla-

ne ſi juratus quidem) Ita Cicero ex regulis humanæ ſocietatis. Attamen ſi tu, Chriſtiane, prædoni juraveris, adverte, prædonem falli poſſe; Deum, quem teſtem adhibuiſti, falli non poſse.

ex perduellium) Pirata non eſt definitus hoſtis ex numero perduellium, de quibus jus Feciale habetur; ſed communis omnium, cui nulla juſtitiæ bellicæ officia tribuenda ſunt. Quidam putant, tollendam eſſe particulam *ex*.

Non enim &c.) ut ſiquis deceptus juret; aut putet, ſe poſſe, quod non poteſt; ſe habere, quod non habet.

pejerare) Al. *perjurare*.

more noſtro) Ideſt adhibitis verbis ex formula, more Romanorum, qui dicebant *conceptis verbis jurare*, vel *conjurare*, ideſt ſimul jurare, propter præjurationes eorum, qui verba præibant.

Juravi lingua) Verba ſunt Hippolyti apud Euripidem. Sed vide, ne per ambigua decipias.

jus Feciale) de quo lib. 1. c. 12. Hoc jure indicebantur bella, & pax conciliabatur.

ros viros Senatus vinctos hoſtibus dedidiſſet. 30
At vero T. Veturius, & Sp. Poſtumius, cum iterum Conſules eſſent, quia, cum male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub jugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: injuſſu enim Populi Senatuſque fecerant. Eodemque tempore Ti. Numicius, Q. Mælius, qui tum Tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus deditionis ipſe Poſtumius, qui dedebatur, ſuaſor & auctor fuit. Quod idem multis annis poſt C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuſcum ſine Senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. Honeſtius hic, quam Q. Pompejus; quo, cum in eadem cauſſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus

vinctos hoſtibus &c.) Ita deditì Samnitibus ſunt nudi vinctique Conſules, Legati, Quæſtores, Tribuni militum, cum duobus Tribunis plebis, quod fœdam pacem ad Furcas Caudinas cum iis injuſſu pop. Rom. feciſſent, ut eſt apud Livium lib. 9 c. 10.

eorum auctoritate) Conſules intra montium anguſtias adacti, conſuluerant Tribunos plebis, eorumque auctoritate cum Samnitibus egerant.

C. *Mancinus*) Ignominioſam Mancini pacem memorat Epitome Liviana lib. 55. Ejus deditionem Valerius Max. lib. 2. cap. 7.

Q. Pompejus) Pacem æque fœdam cum iiſdem Samnitibus fecerat, ſed pœnam deprecatus eſt.

valuit, quam honeſtas. Apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum eſſe, quod erat actum per vim: quaſi vero forti viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad Senatum proficiſcebatur, cum præſertim de captivis diſſuaſurus eſſet? Quod maximum in eo eſt, id reprehenditis. Non enim ſuo judicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſſam, ut eſſet judicium Senatus: cui niſi ipſe auctor fuiſſet, captivi profecto Pœnis redditi eſſent; ita incolumis in patria Regulus reſtitiſſet. Quod quia patriæ non utile putavit, iccirco honeſtum ſibi & ſentire illa, & pati credidit. Nam quod ajunt, quod valde utile ſit, id fieri honeſtum: imo vero eſſe, non fieri. Eſt enim nihil utile, quod idem non honeſtum: nec quia utile, honeſtum eſt; ſed quia honeſtum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut
31 præſtantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud eſt admiratione dignum, quod captivos retinendos cenſuerit. Nam

At non debuit &c.) Si id valeret, nullum promiſſum armis expreſſum ſervandum eſſet: quod eſt contra jus bellicum.

quaſi vero forti &c.) Revera enim viro forti, nullum cruciatum timenti, vis adhiberi non poteſt.

imo vero eſſe) Nam ſi natura ſua honeſtum non eſſet, fieri nullo modo poſſet.

quod rediit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. Nullum enim vinculum ad aſtringendam fidem jurejurando majores arctius eſse voluerunt. Id indicant leges in XII. Tabulis, indicant ſacratæ, indicant fœdera, quibus etiam cum hoſte devincitur fides; indicant notationes, animadverſioneſque Cenſorum, qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando judicabant. L. Manlio A. F. cum Dictator fuiſſet, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quod is paucos ſibi dies ad dictaturam gerendam addidiſset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui poſtea eſt Torquatus appellatus, ab hominibus relegaſset, & ruri habitare juſſiſset. Quod cum audiviſset adoleſcens filius, negotium exhiberi patri, accurriſse Romam, & prima luce Pomponii domum veniſse dicitur. Cui cum eſset nuntiatum, quod illum iratum allaturum ad ſe aliquid contra patrem arbitraretur, ſurre-

Sacratæ) Leges de Tribunis plebis latæ poſt exactos Reges.

notationes) Cenſores ignominia notabant, quos pejeraſse comperirent.

paucos ſibi dies) occaſione belli recte conficiendi ductus; ut ſcribit Valerius Maximus lib. 5. cap. 4.

prima luce) Al. *cum prima luce*. Ita enim ſæpe loqui Latini ſolent.

quod illum) Al. *quia illum*, al. *qui illum*.

xit e lectulo , remotiſque arbitris , ad ſe adoleſcentem juſſit venire . At ille, ut ingreſsus eſt , confeſtim gladium diſtrinxit , juravitque, ſe illum ſtatim interfecturum, niſi jusjurandum ſibi dediſset , ſe patrem miſsum eſse facturum . Juravit hoc terrore coactus Pomponius ; rem ad populum detulit; docuit, cur ſibi a cauſsa deſiſtere neceſse eſset ; Manlium miſsum fecit : tantum temporibus illis jusjurandum valebat . Atque hic T. Manlius is eſt , qui ad Anienem Galli , quem ab eo provocatus occiderat , torque detracto , cognomen invenit: cujus tertio conſulatu Latini ad Veſerim fuſi & fugati . Magnus vir in primis , & qui perindulgens in pa-
32 trem, idem acerbe ſeverus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conſervando jurejurando ; ſic decem illi , quos poſt Cannenſem pugnam juratos ad Senatum miſit Annibal , in caſtra redituros ea , quorum potiti erant Pœni , niſi de redimendis captivis impetraviſsent; ſi non redierunt, vi-

Galli) Al. *Gallo*.

torque detracto) Al. *torque detracta* . Nam & Gellius ſemineo genere effert in lib. 9. c. 13. ubi factum hoc narrat.

acerbe ſeverus) Al. *acerbus & ſeverus*. In filium porro acerbus dicitur, quia in bello Latino filium obtruncari juſſit, quod contra edictum ſuum extra ordinem pugnaſſet , & hoſtem , a quo fuerat provocatus , occidiſſet . Livius rem narrat in lib. 8. c. 7.

decem illi) de quibus legendus Livius in fine libri 22. & Gellius lib. 7. cap. 18. qui paullo aliter rem narrat.

ſi non redierunt) diſcrepat enim inter auctores , ut ipſe quoque ſcribit Livius,

ſuperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus auctor in primis, ſcribit ex decem nobiliſſimis, qui tum erant miſſi, novem revertiſse, a Senatu re non impetrata; unum ex decem, qui paullo poſt quam egreſsus erat e caſtris, rediſset., quaſi aliquid eſset oblitus, Romæ remanſiſse. Reditu enim in caſtra liberatum ſe eſse jurejurando interpretabatur. Non recte: fraus enim aſtringit, non diſsolvit perjurium. Fuit igitur ſtulta calliditas, perverſe imitata prudentiam. Itaque decrevit Senatus, ut ille veterator & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepiſset, aut qui periculo mortis diffugiſsent, ſed qui relicti in caſtris fuiſsent a Paullo & Varrone Conſulibus. Eos Senatus non cenſuit redimendos, cum id parva pecunia fieri poſset: ut eſset inſitum militibus noſtris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis ſcripſit idem, quod Senatus Populuſque Romanus rebus afflictis tam excelſo animo fuiſ-

aſtringit) Al. *diſtringit*.

parva pecunia) Cicero Polybium ſecutus ſervit cauſſæ, quam tractat: ceterum Livius ſcribit, pecuniæ quoque ſummam moviſſe Senatores, ne captivos redimerent.

fieri poſſet) Al. *fieri potuiſſet*.

ſet . Sic honeſtatis comparatione ea , quæ videntur utilia , vincuntur . Acilius autem , qui Græce ſcripſit hiſtoriam , plures ait fuiſse , qui in caſtra revertiſsent , eadem fraude , ut jurejurando liberarentur , eoſque a Cenſoribus omnibus ignominiis notatos . Sit jam hujus loci finis . Perſpicuum eſt enim , quæ timido animo , humili , demiſso , fractoque fiant (quale fuiſset Reguli factum , ſi aut de captivis , quod ipſi opus eſse videretur , non quod Reip. cenſuiſset , aut domi remanere voluiſset) non eſse utilia , quia ſint flagitioſa , fœda , turpia .

Acilius) De Acilianis libris vide Livium lib. 25. cap. 39. & lib. 35. cap. 14. Homo Romanus fuit , quamvis Græce ſcripſerit . Ejus Annales in Latinum vertit Q. Claudius Quadrigarius .

omnibus ignominiis) Livius ſcribit lib. 22. c. ult. *omnibus notis ignominiiſque adeo confectos fuiſſe , ut quidam eorum mortem ſibi exemplo conſciverint .*

CAPUT XIX.

Falſa utilitas quam ſit inimica Temperantiæ.

REſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia continetur. Poteſt igitur quicquam utile eſse, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici atque Annicerii Philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt, virtutemque cenſuerunt ob rem eam eſſe laudandam, quod efficiens eſſet voluptatis. Quibus obſoletis, floret Epicurus, ejuſdem fere adjutor auctorque ſententiæ. Cum his, viris equiſque, ut dicitur, ſi honeſtatem tueri ac retinere ſententia eſt, decertandum. Nam ſi non modo utilitas, ſed vita omnis beata, corporis firma conſtitutione, ejuſque conſti- 33

Quarta pars) quartus honeſtatis fons, ex quo ducuntur Officia, Temperantia eſt, quæ virtutes alias complectitur ſibi affines.

ab Ariſtippo) Ariſtippus Cyrenæis in Africa natus. Ejus diſcipulus Anniceris. Ille ſectam inſtituit, hic propagavit, exigua mutatione facta. Sed ſectæ Cyrenaicorum & Anniceriorum Ciceronis ævo obſoleverant. Florebant Epicurei, qui utile putabant ad beate vivendum voluptates conquirere.

viris equiſque) modus dicendi proverbialis, ut *caſtris & armis*, de quo ſupra.

tutionis ſpe explorata , ut a Metrodoro ſcriptum eſt , continetur ; certe hæc utilitas , & quidem ſumma (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit . Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur ? An, ut conquirat undique ſuavitates ? Quam miſer virtutis famulatus ſervientis voluptati ! Quod autem munus prudentiæ ? An legere intelligenter voluptates ? Fac nihil iſto eſſe jucundius : quid cogitari poteſt turpius ? Jam qui dolorem ſummum malum judicat, apud eum quem habet locum fortitudo , quæ eſt dolorum laborumque contemptio ? Quamvis enim multis in locis

a Metrodoro) qui Lampſacenus fuit , Epicuri diſcipulus , & *pene alter Epicurus* , ut dicitur in lib. 1. de Fin. c. 28.

hæc utilitas) Voluptatem revocat ad utilitatem , quia voluptarii trahuntur ad agendum ab illa , *quaſi mercede aliqua* , ut loquitur Cicero in Academ. 4. cap. 46.

& quidem ſumma) Summum enim bonum poſitum putabat in doloris vacuitate , hoc eſt in firma perfectaque corporis conſtitutione , ab angore omni menteque libera . Id vero quale ſit , & quomodo evertatur , habes in libro ſecundo de Finibus .

ubi primum prudentiæ) Per hæc verba finem prudentiæ ſignificat . Niſi forte loco *prudentiæ* Cicero ſcripſit *illi* , ideſt honeſtati & virtuti ; interpres autem ſupra vocem *illi* poſuit *prudentiæ* , ut fieri videmus in multis MSS. unde librarii error .

Quod autem &c.) Probat a ſingularum virtutum enumeratione , a prudentia incipiens . Quod ſi in ſuperiore periodo retinere placet vocem *prudentiæ* , dicendum eſt , ibi finem virtutis hujus conſiderari , hic autem Officium .

legere intelligenter) Epicurei prudentiam collocant in eligendis voluptatibus , ſecernendo ſalutares a noxiis , magnas a parvis . Ita ſapientia ab Epicuro dicitur , ut eſt in lib. 1. de Fin. c. 13. *artifex conquirendæ & comparandæ voluptatis*. Sapientia autem eo loco pro prudentia uſurpatur .

Jam qui dolorem) Probat , utilitatem hujuſmodi pugnare etiam cum fortitudine . Lege Epiſt. Senecæ 67.

malum judicat) Al. *malum dicat* .

dicat Epicurus, ſicut hic dicit, ſatis fortiter de dolore; tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut ſi illum audiam de continentia & temperantia, dicit ille quidem multa multis locis; ſed aqua hæret, ut ajunt. Nam qui poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in voluptate? Eſt enim temperantia libidinum inimica; libidines autem conſectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallide tergiverſantur. Prudentiam introducunt, ſcientiam ſuppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt. Dicunt enim voluptatis magnitudinem doloris detractio-

ſicut hic dicit) Loquitur enim Epicurus non ſecus, ac Stoici, de dolore, qui vitari non poteſt.

aqua hæret) incidit in obicem, expedire ſe nequit. Modus proverbialis, ductus ab aqua, cujus curſus impeditur.

Atque in his &c.) Prudentiam, Fortitudinem, Temperantiam inſtitutis ac principiis ſuis accommodant, ut eſt in lib. 1. de Fin. cap. 13. & ſeqq. & quidem non incallide. At juſtitiæ conciliandæ nullam rationem inveniunt. Attamen hanc ipſam ſibi conciliare conantur, ibid. cap. 16.

voluptatis magnitudinem) in vacuitate ab angoribus & dolore collocabant. Siquid jucunditatis accederet, non creſcere voluptatem ajebant, ſed variari, ut eſt in eodem lib. 1. de Fin. cap. 11. & in lib. 2. c. 3.

ne finiri. Juſtitia vacillat, vel jacet potius, omneſque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur & in ſocietate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus quam amicitia; ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad voluptatem utilitatemve referantur.
34 Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati esset contraria, ſic omnem voluptatem dicimus honeſtati eſse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico; qui ſe diremptoros controverſiam putaverunt, ſi cum honeſtate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulaviſsent. Non recipit iſtam conjunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit. Nec vero finis bonorum & malorum, qui ſimplex eſse debet, ex diſſimilibus rebus miſceri & temperari poteſt. Sed de hoc (magna enim res eſt) alio lo-

finiri) definiri.

omneſque ea virtutes) quæ ad juſtitiam referuntur, & tamquam propagines ejus ab ea manant.

ut utilitatem nullam &c.) Vide, quid, & quantum interſit inter duas has enuntiationes: Nulla eſt utilitas, quæ contraria ſit honeſtati: Omnis voluptas contraria eſt honeſtati

Calliphonem & Dinomachum) de his in lib. 5. de Fin. in Tuſcul. 5. in Academ. 4. Summum bonum eſse volebant honeſtatem cum voluptate conjunctam: hoc eſt virtutem animi, quæ in contemnenda corporis voluptate conſiſtit, cum voluptate ipſa copulabant.

cum homine pecudem) Eodem modo loquitur in Academ. 4. c. 45. *tamquam hominem cum bellua*.

finis bonorum &c.) ultimum illud ex rebus expetendis, & ex rebus ſugiendis, quo vitæ conſilia referri debent.

alio loco) In libris de Finibus.

eo pluribus. Nunc ad propoſitum. Quemadmodum igitur, ſi quando ea, quæ videretur utilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum: ſin autem ſpeciem utilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaſse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

CAPUT XX.

Adhortatio, quæ Proœmio libri primi reſpondet.

HAbes a patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia magnum; ſed perinde erit, ut acceperis. Quamquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios tamquam hoſpites erunt recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſsem Athenas (quod

ſin autem ſpeciem &c.) Si voluptas videatur utilis, ipſa quoque repellenda eſt, quemadmodum alia omnia ſunt repulſa, quæ ſpeciem utilitatis haberent, nec tamen vere utilia eſsent.

condimenti) Honeſtam hominis vitam efficit voluptas, non meliorem, nec utiliorem, ſed paulio fortaſse jucundiorem; *quatenus eſt imitatrix boni*, ut dicitur in primo de Leg. cap. 17.

utilitatis certe nihil) Speciem utilitatis habere voluptas poteſt, vere utilis eſse non poteſt

tamquam hoſpites) Plurimum tribuit Cratippo: vult enim, Marcum filium in hoc ſtudiorum ſuorum curſu verſati cum Philoſopho illo tamquam cum cive, ſecum tamquam cum hoſpite.

quidem eſset factum, niſi me de medio curſu clara voce patria revocaſset) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem, ut ſpero, & dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique perſuade, te mihi quidem eſse cariſſimum; ſed multo fore cariorem, ſi talibus monumentis præceptiſque lætabere.

niſi me de medio &c.) Cum iter Athenas Cicero inſtituiſſet, revocatus eſt ab amicis, qui cœperant de rep. bene ſperare. Sed ſpes omnis cito intercidit.

FINIS LIBRI TERTII.

M. TULLII CICERONIS CATO MAJOR, SEU DE SENECTUTE.

Dialogus ad T. Pomponium Atticum ſcriptus anno U. C. DCCX. vel paullo ante, certe poſt Cæſaris necem, ſed ante Officiorum libros.

PROOEMIUM.

O TITE, *ſi quid ego adjuro, curamve levaſſo,* 1
Quæ nunc te coquit, & verſat in pectore fixa,
Ecquid erit premj?

Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flamininum *Ille vir*

1.

O Tite) In epiſtolis ad Atticum non ſemel hac voce utitur ad ſignificandum librum hunc de Senectute.

adjuro) pro *adjuvero*, ut *levaſſo* pro *levavero*. Alii leg. *adiuero*.

ecquid erit premj) Alii leg. *& quid erit pretii?*

Ille vir) Ennius non ſane locuples, ſed tamen teſtis & auctor idoneus, qui affatur T. Quinctium Flamininum, ſolaturque mœrentem, quod L. frater ejus ignominiia notatus a Catone Cenſore fuiſſet: qua de re vide cap. 12. Hæc porro ipſa ſunt verba Ennii, quemadmodum carmina duo ſuperiora. Vide Columnam ad Ennii Fragm. p. 14[illegible]

haud magna cum re, ſed plenus fidei: quamquam certo ſcio, non ut Flamininum, *ſollicitari te, Tite, ſic noctesque dieſque*. Novi enim moderationem animi tui & æquitatem; teque non cognomen ſolum Athenis deportaſse, ſed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus meipſum interdum, gravius commoveri; quarum conſolatio & major eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt de Senectute aliquid ad te ſcribere. Hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut jam urgentis, aut certe adventantis ſenectutis, & te & meipſum levari volo: etſi te quidem id modice ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſse certo ſcio. Sed mihi, cum de ſenectute aliquid vellem ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque noſtrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam & jucundam ſenectutem. Numquam igitur ſatis laudari digne poterit Philoſophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere.

major eſt) majoris operæ, quod referri debet ad ſtatum civitatis.

adventantis ſenectutis) annum agebat LXIII.

Sed de ceteris & diximus alias multa, & ſæpe dicemus. Hunc librum de Senectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus non Tithono, ut Ariſto Chius, ne parum eſset auctoritatis tamquam in fabula; ſed M. Catoni ſeni, quo majorem auctoritatem haberet oratio. Apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile ſenectutem ferat, iiſque eum reſpondentem. Qui ſi eruditius videbitur diſputare, quam conſuevit ipſe in ſuis libris, attribuito Græcis litteris, quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſse in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? Jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

de ceteris) ætatis temporibus, & vitæ partibus, quibus medetur philoſophia.

Ariſto) Philoſophus Stoicus dialogum de ſenectute ſcripſit, inducto Tithono, Laomedontis filio, qui Auroræ beneficio multas ætates vixit, ut eſt in fabulis.

ne parum &c.) Al. *parum enim eſſet auctoritatis in fabula*.

M. Catoni) M. Porcius Cato, de quo Livius lib. 39. c. 40. cognomento *Cenſorius* dictus eſt, modo etiam *Priſcus*, modo *Major*, modo *Senior*.

Scipionem) Africanum Minorem, Paulli naturalem, qui a filio Africani Majoris adoptatus fuerat, ut infra cap. 2.

SCIPIO.

2 SÆpenumero mirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque ſapientiam, tum vel maxime quod numquam ſenectutem tibi gravem eſſe ſenſerim: quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætna gravius dicant ſuſtinere. CATO. Rem haud ſane difficilem, Scipio & Læli, admirari videmini. Quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis eſt ætas: qui autem omnia bona a ſeipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat. Quo in genere in primis eſt ſenectus, quam ut adipiſcantur, omnes optant; eamdem accuſant adepti: tanta eſt inconſtantia, ſtultitia, atque perverſitas. Obrepere ajunt eam citius, quam putaſſent. Primum, quis coegit eos falſum putare? Qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia obre-

Ætna gravius) Siciliæ monte, quo premuntur Gigantes, ut eſt in fabulis.

nihil eſt opis) nihil virtutis ac ſapientiæ.

a ſe ipſis) Alii leg. *a ſe ipſi*, qui non aliunde pendent, nec extrinſecus ſuſpenſas habent vivendi rationes.

adepti) Al. *adeptam*.

tanta eſt) Al *tanta ineſt*.

ſtultitia) Al. *ſtultitiæ*: quam vocem poſitam putant pro *ſtultis*.

pit? Deinde, qui minus gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent, quam octogeſimum? Præterita enim ætas, quamvis longa; cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſset ſtultam ſenectutem. Quocirca, ſi ſapientiam meam admirari ſoletis, quæ utinam digna eſset opinione veſtra, noſtroque cognomine, in hoc ſumus ſapientes, quod naturam, optimam ducem, tamquam Deum, ſequimur, eique paremus. A qua non veriſimile eſt, cum ceteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tamquam ab inerti poeta, eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquid extremum, & tamquam in arborum baccis terræque frugibus maturitate tempeſtiva, quaſi vietum & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti. Quid enim eſt aliud, gigantum modo bellare cum Diis, niſi naturæ repugnare? LÆLIUS. Atqui, Cato, gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi, quoniam ſperamus, volumus quidem certe, ſenes fieri, ante multo a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraveſcentem ætatem

cognomine) Cato enim dicitur a voce *Catus*, quæ cautum & ſapientem ſignificat.

extremum actum) eſt enim hominis vita in partes ætatis, tamquam in actus ſcenicæ poeſeos, diviſa.

ferre poſſimus . CAT. Faciam vero , Læli , præſertim , ſi utrique veſtrum gratum , ut dicis , futurum eſt . LÆL. Volumus ſane , niſi moleſtum eſt , Cato , tamquam aliquam viam longam confeceris , qua nobis quoque ingrediendum ſit , iſtuc , quo

3 perveniſti , videre , quale ſit . CAT. Faciam , ut potero , Læli . Sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (pares autem cum paribus , veteri proverbio , facillime congregantur) quæ C. Salinator , quæ Sp. Albinus homines conſulares , noſtri fere æquales , deplorare ſolebant ; tum quod voluptatibus carerent , ſine quibus vitam nullam putarent , tum quod ſpernerentur ab iis , a quibus eſſent coli ſoliti . Qui mihi non id videbantur accuſare , quod eſſet accuſandum . Nam ſi id culpa ſenectutis accideret , eadem mihi uſu evenirent , reliquiſque omnibus majoribus natu , quorum ego multorum cognovi ſenectutem ſine querela : qui ſe & libidinum vinculis laxatos eſſe non moleſte ferrent , nec a ſuis deſpicerentur : ſed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa , non in ætate . Moderati enim ,

quæ Salinator) Relativum *quæ* refertur non ad voces , ſed ad ſententiam . Alii leg. *quas* , al. *queis* .

& nec difficiles ſenes, nec inhumani tolerabilem agunt ſenectutem. Importunitas autem & inhumanitas omni ætati moleſta eſt. LÆL. Eſt, ut dicis, Cato: ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabiliorem ſenectutem videri; id autem non poſſe multis contingere. CAT. Eſt iſtuc quidem, Læli, aliquid; ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: ut Themiſtoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non eum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum: Nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis; nec ſi tu Athenienſis eſſes, clarus umquam fuiſſes. Quod eodem modo de ſenectute poteſt dici. Neque enim in ſumma inopia levis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem; nec inſipienti etiam in ſumma copia non gravis. Aptiſſima omnino ſunt, Scipio & Læli, arma ſenectutis, artes exercitationeſque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos afferunt fructus, non ſolum, quia numquam deſerunt, ne in extremo quidem tempore ætatis (quam-

nec inhumani) non moroſi, non importuni.

nec hercle &c.) Commode cum patriæ laude ſuam conjunxit, & Seriphium a contrariis caſtigavit.

quam id maximum eſt) verum etiam quia conſcientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio jucundiſſima eſt.

4 Ego quidem Q. Maximum eum, qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, ut æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec ſenectus mores mutaverat. Quamquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamen jam ætate provectum. Anno enim poſt primum Conſul fuerat, quam ego natus ſum: cumque eo quartum Conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam; poſt ad Tarentum; Quæſtor deinde quadriennio poſt factus ſum: quem magiſtratum geſſi, Coſs. Tuditano, & Cethego; cum quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat ut adoleſcens, cum plane grandis eſset; & Annibalem juveniliter exultantem patientia ſua

Tarentum recepit) Anno U. C. DXLIV cun eſſet conſul V.

ad Capuam) ideſt ad exercitum, qui erar ad Capuam. Sic infra *ad Tarentum*. In aliquo tamen codice deeſt particula *ad*.

poſt ad Tarentum &c.) Sic locum hunc emendandum exiſtimarunt Critici meliores, præeunte Langio, cum antea eſset corruptiſſimus. Ita autem habebat. *Quintoque anno poſt ad Tarentum Quæſtor, deinde Ædilis, quadriennio poſt factus ſum Prætor: quem &c.* Hæc verba pugnant cum ratione, & chronologia. Vide infra cap. 13. & in Bruto c. 15.

Coſs. Tuditano, & Cethego) Anno U. C. DXLIX.

Cinciæ) a M. Cincio latæ, qua cavebatur, ne quis ob cauſſam orandam munera acciperet.

molliebat : de quo præclare familiaris noſter Ennius:

Unus homo nobis cunctando reſtituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo magiſque magiſque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo conſilio recepit? Cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti : Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepiſti : Certe, inquit ridens : nam, niſi tu amiſiſſes, ego numquam recepiſſem. Nec vero in armis præſtantior, quam in toga : qui conſul iterum, Sp. Carvilio collega quieſcente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum, & Gallicum viritim contra Senatus auctoritatem dividenti : augurque cum eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro Reip. ſalute gererentur : quæ contra Rempublicam fierent,

Unus homo &c.) Carmina hæc attulit etiam in lib. 1. offic. cap. 21. In tertio carmine pro *magiſque*, alii leg *poſtque*, Al. *poſt magis atque magis*.

cunctando) unde *Cunctator* dictus.

rumores) eorum, qui de ejus cunctatione querebantur, eumque in invidiam adducebant.

Salinatori) C. Livio Salinatori.

Picenum) Al. *Picentem*.

augurque &c.) Augur minime ſuperſtitioſus de avium volatu non valde laborabat, ſed ea optimis auſpiciis fieri dicebat, quæ eſsent reip. ſalutaria.

contra auſpicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: ſed nihil eſt admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filii tulit clari viri, & conſularis. Eſt in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philoſophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo atque in oculis civium magnus, ſed intus domique præſtantior. Qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia juris augurii? Multæ etiam, ut in homine Romano, litteræ: omnia memoria tenebat, non domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella. Cujus ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde diſcerem, fore

5 neminem. Quorſum igitur tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres navaleſve pugnas, ut bella a ſe geſta triumphoſque recorden-

Sed nihil &c.) De ejus conſtantia in morte filii vide Tuſcul. 3. c. 28.

laudatio) Patris oratio de morte filii, quam ſe legiſſe Plutarchus ſcribit. Porro filium, non *Marcum*, ſed *Quinctum* Critici faciunt. Mihi vero perſuaſum eſt, neutrum a Cicerone eſſe. Alibi quoque eum memorat, ſed ſine prænomine.

juris augurii) Al. *juris auguralis*.

ut in homine Romano) Græcis enim litterarum laudem concedebant.

tam multa) Al. *hæc tam multa*.

tur. Eſt etiam quiete, & pure, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis ſenectus; qualem accepimus Platonis, qui uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt; qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixitque quinquennium poſtea: cujus magiſter Leontinus Gorgias centum & ſeptem complevit annos; neque umquam in ſuo ſtudio atque opere ceſſavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet eſse in vita; Nihil habeo, inquit, quod incuſem ſenectutem. Præclarum reſponſum, & docto homine dignum. Sua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius,

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectu' quieſcit.

Equi fortis & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probe meminiſſe poteſtis. Anno enim undeviceſimo poſt ejus mortem, hi conſules T. Flamininus, &

centum & ſeptem) Al. augent hunc numerum, ſed parum refert.

Sicut fortis &c.) Vide Columnam ad Ennii Fragm. p. 126.

Vicit Olympia) victor fuit in ludis Olympicis, quemadmodum dixit Horatius lib. 1. epiſt. 1. v. 50. *coronari Olympia*, hoc eſt in Olympiis.

M. Acilius facti ſunt : ille autem , Cœpione , & Philippo iterum Conſule , mortuus eſt ; cum ego quidem V & LX annos natus , legem Voconiam voce magna, & bonis lateribus ſuaſiſſem . Annos LXX natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo , quæ maxima putantur onera , paupertatem , & ſenectutem , ut eis pæne delectari videretur . Etenim , cum complector animo , quatuor reperio cauſſas , cur ſenectus miſera videatur : unam , quod avocet a rebus gerendis : alteram , quod corpus faciat infirmum : tertiam , quod privet omnibus fere voluptatibus : quartam , quod haud procul abſit a morte . Earum , ſi placet , cauſſarum quanta , quamque ſit

6 juſta unaquæque , videamus . A rebus gerendis ſenectus abſtrahit ? Quibus ? an iis, quæ juventute geruntur & viribus ? Nullæne igitur res ſunt ſeniles , quæ vel infirmis corporibus , animo tamen adminiſtrentur ? Nihil igitur agebat Q. Maximus ? nihil L. Paullus pater tuus , Scipio , ſocer optimi viri , filii mei ? Cete-

Voconiam) quam tulit Q. Voconius de coercendis mulierum hereditatibus anno U. C. DLXXXI.

complector) Al. *contemplor* .

quatuor reperio) Totam hanc diſputationem in quatuor dividit partes , ordine explicandas .

infirmum) Al. *infirmius* .

quanta , quamque ſit juſta unaquæque .) Al. *quantum quæque valeat &c.* quæ eſt explicatio vocis *quanta* , in contextum orationis temere inducta .

ri ſenes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum Rempub. conſilio & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii ſenectutem accedebat etiam, ut cæcus eſſet: tamen is, cum ſententia Senatus inclinaret ad pacem & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ ſtare ſolebant
Antehac, dementes ſeſe flexere via?

Ceteraque graviſſime. Notum enim vobis carmen. Tum ipſius Appii extat oratio: atque hanc ille egit ſeptem & decem annis poſt alterum Conſulatum, cum inter duos Conſulatus anni X interfuiſsent, Cenſorque ante Conſulatum ſuperiorem fuiſset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem ſane fuiſse: & tamen ſic a patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda verſari ſenectutem negant: ſimileſque ſunt iis, qui gubernato-

dementes &c. Al. *dementi ſeſe flexere ruina.* Vide Columnam ad Ennii Fragm. p. 59.

Tum ipſius &c.) Præter verſus Ennii extat oratio ipſius Appii. Alii leg. *& tamen ipſius*.

interfuiſſent) Al. *interfluxiſſent*.

conſulatum ſuperiorem) ideſt proximum. Sed fortaſſe legendum *poſteriorem*.

& tamen ſic a patribus) Al. *ſic a parentibus*.

ſunt iis, qui) Al. *ſunt, ut ſiqui*.

rem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos ſcandant, alii per foros curſent; alii ſentinam exhauriant; ille autem clavum tenens ſedeat in puppi quietus. Non facit ea, quæ juvenes: at vero multo majora & meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; ſed conſilio, auctoritate, ſententia: quibus non modo non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet. Niſi forte ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & Legatus, & Conſul verſatus ſum in vario genere bellorum) ceſsare nunc videor, cum bella non gero: at Senatui, quæ ſunt gerenda, præſcribo, & quomodo: Carthagini male jamdiu cogitanti bellum multo ante denuncio; de qua vereri non ante deſinam, quam illam excisam eſſe cognovero. Quam palmam utinam Dii immortales tibi, Scipio, reſervent, ut avi reliquias perſequare: cujus a morte hic tertius & triceſimus eſt annus; ſed memoriam illius viri excipient omnes anni conſequentes. Anno ante me Cenſorem mortuus eſt, novem annis poſt meum

ſententia) Al. *ſcientia*: quæ lectio non caret ratione.

& quomodo) Alii omittunt duas has voces.

Carthagini &c.) Perpetuus Carthaginis diruendæ auctor dicitur a Paterculo in lib. 7. c. 13. Deleta eſt triennio poſt mortem ejus ab hoc Scipione, qui & ipſe propterea Africanus dictus eſt. Livius lib. 44. c. 44

Conſulatum, cum Conſul iterum, me Conſule, creatus eſſet. Num igitur, ſi ad centeſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? Nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut cominus gladiis uteretur; ſed conſilio, ratione, ſententia. Quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium majores noſtri appellaſſent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam appellantur Senes. Quod ſi legere, aut audire voletis externa, maximas Reſp. per adoleſcentulos labefactas, a ſenibus ſuſtentatas & reſtitutas reperietis. *Cedo, qui veſtram Remp. tantam amiſiſtis tam cito?* Sic enim percontantur, ut eſt in Nævii ludo. Reſpondentur & alia, & hæc in primis:

Proveniebant oratores novi, ſtulti adoleſcentuli.

Temeritas eſt videlicet florentis ætatis, prudentia ſeneſcentis. At memoria minuitur. 7
Credo, niſi eam exerceas, aut ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium civium nomina perceperat: num igitur cenſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ari-

per adoleſcentulos) Al. *ab adoleſcentibus*.

percontantur) Inducuntur percontantes, & reſpondentes. Alii leg. *percuntanti*.

prudentia ſeneſcentis) Al. *prudentia ſenectutis*.

ſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo eos novi, qui ſunt, ſed eorum patres etiam, & avos. Nec ſepulchra legens vereor, quod ajunt, ne perdam memoriam: his enim ipſis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec vero quemquam ſenum audivi oblitum, quo loco theſaurum obruiſset. Omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia conſtituta qui ſibi, quibus ipſi debeant. Quid Juriſconſulti? quid Pontifices? quid Augures? quid Philoſophi ſenes? quam multa meminerunt? Manent ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium & induſtria. Nec ea ſolum in claris & honoratis viris, ſed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit: qui propter ſtudium cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in judicium vocatus eſt: ut, quemadmodum noſtro more, male rem gerentibus bonis interdici ſolet; ſic illum, quaſi deſipientem, a re familiari removerent judices. Tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime ſcripſe-

ſepulchra legens) nomina legens ſepulchris inſcripta, ad conficiendas origines de quibus in cap. 11.

honoratis viris) qui honoribus funguntur, & magiſtratus gerunt.

rem gerentibus) vulgo additur, *patribus*.

rat, Oedipum Coloneum recitaſse judicibus, quæſiſseque, num illud carmen deſipientis videretur. Quo recitato ſententiis judicum eſt liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſichorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num philoſophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum, coegit in ſuis ſtudiis obmuteſcere ſenectus? An non in omnibus iis ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut iſta divina ſtudia omittamus, poſsum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos vicinos & familiares meos, quibus abſentibus, numquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quamquam in his hoc minus mirum: nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſse vivere; ſed iidem laborant in eis, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere. *Serit arbores, quæ alteri ſæculo proſint*: ut ait Statius noſter in Synephebis. Nec vero dubitet agricola, quamvis ſenex, quærenti, cui ſerat, responde-

in his) Al. *in illis*. *laborant*) Al. *elaborant*.

re : Diis immortalibus , qui me non accipere modo hæc a majoribus voluerunt ,
8 ſed etiam poſteris prodere . Melius Cæcilius de ſene alteri ſæculo proſpiciente , quam illud, idem:

Aedepol ſenectus , ſi nihil quicquam aliud vitii
Apportet ſecum , cum advenit ; unum id ſat eſt ,
Quod diu vivendo multa , quæ non volt , videt .

Et multa fortaſse , quæ vult . Atque in ea quidem , quæ non vult , ſæpe etiam adoleſcentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitioſius:

Tum equidem in ſenecta hoc deputo miſerrimum ,
Sentire ea ætate eſse odioſum ſe alteri .

Jucundum potius , quam odioſum . Ut enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapientes ſenes delectantur , leviorque fit eorum ſenectus , qui a juventute coluntur & diliguntur : ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent , quibus ad virtutum ſtu-

quam illud , idem) ideſt quam illud , quod idem Cæcilius ſcripſit in Plocio . Vide Nonium in verbo *advenire* .

Tum equidem &c.) Hæc ipſa referuntur a Nonio in voce *ſenium* , ſumpta ex Cæcilii Epheſtione .

dia ducuntur. Nec minus intelligo, me vobis, quam vos mihi eſſe jucundos. Sed videtis, ut ſenectus non modo languida atque iners non ſit, verum etiam ſit operoſa, & ſemper agens aliquid & moliens, tale ſcilicet, quale cujuſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. Quid, quod etiam addiſcunt aliquid? ut Solonem verſibus gloriantem videmus, qui ſe quotidie aliquid addiſcentem ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas litteras ſenex didici. Quas quidem ſic avide arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in litteris certe elaboravi.

NE nunc quidem vires deſidero ado- 9
leſcentis (is enim locus erat alter de vitiis ſenectutis) non plus, quam adoleſcens tauri aut elephanti deſiderabam. Quod eſt, eo uti decet; & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quam

Solonem verſibus) Affertur Solonis verſus a Platone in Timæo in hanc ſententiam. Alii leg. *in verſibus*.

Milonis Crotoniatæ ? qui , cum jam ſenex eſſet, athletaſque ſe in curriculo exercentes videret , aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur , illacrymanſque dixiſſe : At hi quidem jam mortui ſunt . Non vero tam iſti, quam tu ipſe , nugator : neque enim ex te umquam es nobilitatus , ſed ex lateribus & lacertis tuis . Nihil Sex. Ælius tale , nihil multis annis ante T. Coruncanius , nihil modo P. Craſſus : a quibus jura civibus præſcribebantur ; quorum uſque ad extremum ſpiritum eſt provecta prudentia . Orator , metuo, ne langueſcat ſenectute : eſt enim munus ejus non ingenii ſolum , ſed laterum etiam & virium . Omnino canorum illud in voce ſplendeſcit etiam , neſcio quo pacto , in ſenectute : quod equidem adhuc non amiſi ; & videtis annos . Sed tamen decorus eſt ſermo ſenis, quietus, & remiſſus ; facitque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta & mitis oratio . Quod ſi ipſe exſequi

Milonis) Sublatum in humeros taurum , ætate florente , per ſtadium ferebat , ut in capite ſequenti .

non vero) non tam lacerti tui, quam tu ipſe mortuus es , Milo . Porro *nugatorem* vocat, quod ſtulte quereretur de naturæ neceſſitate , & de amiſſione rei, quæ nihili erat.

Sex Ælius &c.) Juriſconſulti celeberrimi .

T. Coruncanius) Conſul fuit anno U. C. CCCCLXXIII & primus Romæ de jure conſulentibus publice reſpondit .

eſt provecta) Al *producta eſt* .

Sed tamen) Utcumque canorum illud amittatur , tamen &c.

exſequi nequeas) Si non poſſis dicere in foro & in curia , potes tamen præcepta domi aliis dare .

nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim eſt jucundius ſenectute ſtipata ſtudiis juventutis? An ne eas quidem vires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad omne officii munus inſtruat? quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur: nec ulli bonarum artium magiſtri non beati putandi, quamvis conſenuerint vires atque defecerint. Etſi iſta ipſa defectio virium adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpius, quam ſenectutis. Libidinoſa etenim & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cum admodum ſenex eſſet, negat, ſe umquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quam adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio poſt alterum conſulatum Pontifex maximus factus eſſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit) ita bonis eſse viribus extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil ne-

avi tui duo) Alter natura, adoptione alter.

ceſse eſt mihi de me ipſo dicere ; quam-
quam eſt id quidem ſenile , ætatique no-
10 ſtræ conceditur . Videtiſne , ut apud Ho-
merum ſæpiſſime Neſtor de virtutibus ſuis
prædicet ? Tertiam enim jam ætatem ho-
minum vivebat ; nec erat ei verendum ,
ne vera de ſe prædicans , nimis videre-
tur aut inſolens , aut loquax . Etenim ,
ut ait Homerus, ex ejus lingua melle dul-
cior fluebat oratio , quam ad ſuavitatem
nullis egebat corporis viribus : & tamen
ille dux Græciæ nuſquam optat , ut Aja-
cis ſimiles habeat decem , at ut Neſtoris.
Quod ſi acciderit, non dubitat, quin bre-
vi Troja ſit peritura . Sed redeo ad me .
Quartum annum ago & octogeſimum ; equi-
dem poſse vellem idem gloriari, quod Cy-
rus : ſed tamen hoc queo dicere, non me
quidem iis eſse viribus , quibus aut mi-
les bello Punico , aut Quæſtor in eodem
bello , aut Conſul in Hiſpania fuerim ,
aut quadriennio poſt, cum Tribunus mili-
taris depugnavi apud Thermopylas , M. Aci-
lio Glabrione Conſule: ſed tamen, ut vos
videtis , non plane me enervavit, nec af-
flixit ſenectus ; non curia vires meas de-
ſiderat, non roſtra, non amici, non clien-

Ille dux) Agamemnon.
Tribunus militaris) Livius Legatum conſularem facit.

tes, non hoſpites. Nec enim umquam ſum aſsenſus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, mature fieri ſenem, ſi diu velis eſse ſenex. Ego vero me minus diu ſenem eſse mallem, quam eſse ſenem, antequam eſsem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam veſtrum utervis. Ne vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis. Num iccirco ille eſt præſtantior? Moderatio modo virium adſit, & tantum, quantum poteſt quiſque, nitatur, næ ille non magno deſiderio tenebitur virium. Olympiæ per ſtadium ingreſsus eſse Milo dicitur, cum humeris ſuſtineret bovem vivum: utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique iſto bono utare, dum adſit; cum abſit, ne requiras: niſi forte adoleſcentes pueritiam, paullulum ætate progreſſi adoleſcentiam debeant requirere. Curſus eſt certus ætatis, & via una naturæ, eaque ſimplex: ſuaque cuique parti tempeſtivitas eſt da-

cui fuerim &c.) cui me excuſaverim propter occupationes, ſeu veras, ſeu fictas.

bovem vivum) Alii omittunt *vivum*.

debeant requirere) Al. *debent requirere*.

cuique parti) Al. *cuique parti ætatis*.

tempeſtivitas) Apud Nonium legitur *tempeſtas*: quæ vox ex illa contracta eſt, idemque hoc loco ſignificat.

ta ; ut & infirmitas puerorum , & feroci-
tas juvenum , & gravitas jam conſtantis
ætatis , & ſenectutis maturitas naturale quid-
dam habeat , quod ſuo tempore percipi
debeat . Arbitror te audire , Scipio , ho-
ſpes tuus avitus Maſiniſsa quæ faciat ho-
die , nonaginta annos natus : cum ingreſ-
ſus iter pedibus ſit , in equum omnino
non aſcendere ; cum equo , ex equo non
deſcendere : nullo imbre , nullo frigo-
re adduci , ut capite operto ſit : ſum-
mam in eo eſse corporis ſiccitatem ; ita-
que exſequi omnia regis officia & mune-
ra . Poteſt igitur exercitatio & temperan-
tia etiam ſenectuti conſervare aliquid pri-
11 ſtini roboris . Non ſunt in ſenectute vi-
res . Ne poſtulantur quidem vires a ſe-
nectute . Ergo & legibus & inſtitutis va-
cat ætas noſtra muneribus iis , quæ non
poſsunt ſine viribus ſuſtineri . Itaque non
modo quod non poſsumus , ſed ne quan-
tum poſsumus quidem , cogimur . At ita
multi ſunt imbecilli ſenes , ut nullum of-
ficii, aut omnino vitæ munus exſequi poſ-

Maſiniſſa) Vide Somnium Scipionis .

ſenectuti conſervare) Al. *in ſenectute reſervare* .

vacat ætas) Interdum ſeniorum quoque delectus eſt habitus , ut apud Livium lib. 6. cap. 2. Nam ſumma pericula legibus non parcunt .

Digitized by Google

ſint. Id quidem non proprium ſenectutis eſt vitium, ſed commune valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit? quam tenui, aut nulla potius valetudine? Quod ni ita fuiſſet, alterum ille extitiſset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior acceſserat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum id ne adoleſcentes quidem effugere poſſint? Reſiſtendum, Læli, & Scipio, ſenectuti eſt, ejuſque vitia diligentia compenſanda ſunt. Pugnandum tamquam contra morbum, ſic contra ſenectutem. Habenda ratio valetudinis; utendum exercitationibus modicis; tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori ſoli ſubveniendum eſt, ſed menti atque animo multo magis: nam hæc quoque, niſi tamquam lumini oleum inſtilles, extinguuntur ſenectute. Et corpora quidem exercitatione ingraveſcunt; animi autem exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius *comicos ſtultos ſenes*, hos ſignificat credulos, oblivioſos, diſſolutos: quæ vi-

exercitatione) Alii addunt *& defatigatione*: ſed perperam.

comicos) quales inducuntur in ſcenam ad riſum movendum. Vide lib. de Amicit. c. 26.

tia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignavæ, ſomniculoſæ ſenectutis. Ut petulantia, ut libido magis eſt adoleſcentium, quam ſenum; nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum; ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum levium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex & cæcus. Intentum enim animum tamquam arcum habebat, nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti. Tenebat non modo auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant ſervi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in illa domo patrius mos & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi jus ſuum retinet, ſi nemini emancipata eſt, ſi uſque ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos. Ut enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid, ſic ſenem, in quo eſt aliquid adoleſcentis, probo: quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo numquam erit.

ſe ipſa defendit) tantum retinet mentis & auctoritatis, ut ipſa ſe tueri poſſit.

nemini emancipata) non ſe tradit, tamquam mancipium, in curam & tutelam aliorum, v. g. uxoris, aut filii, aut nepotis &c.

dominatur in ſuos) tenet imperium in familiam ſuam: quæ lectio non eſt ita contemnenda, ut Grævio videtur. Ipſe & alii leg. *vindicat jus ſuum*. Sed lectio hæc incidit in tautologiam, cum proxime dixerit, *jus ſuum retinet*.

Septimus mihi Originum liber eſt in manibus; omnia antiquitatis monumenta colligo; cauſſarum illuſtrium, quaſcumque defendi, nunc quam maxime conficio orationes; Jus Augurum, Pontificum, Civile tracto; multum etiam Græcis litteris utor, Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro veſperi. Hæ ſunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his deſudans atque elaborans, corporis vires non magnopere deſidero. Adſum amicis, venio in Senatum frequens, ultroque affero res multum & diu cogitatas; eaſque tueor animi non corporis viribus. Quæ ſi exſequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipſa cogitantem, quæ jam agere non poſſem: ſed, ut poſſim, facit acta vita. Semper enim in his ſtudiis laboribuſque viventi, non intelligitur, quando obrepat ſenectus. Ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit; nec ſubito frangitur, ſed diuturnitate extinguitur.

curricula mentis) metaphora ſumpta a ludis Circenſibus, in quibus juvenes exercebantur.

12 SEquitur tertia vituperatio ſenectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, ſiquidem id aufert nobis, quod eſt in adoleſcentia vitioſiſſimum! Accipite enim, optimi adoleſcentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis & præclari viri; quæ mihi tradita eſt, cum eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem peſtem, quam corporis voluptatem hominibus dicebat a natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines temere & effrænate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc Rerumpub. everſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido voluptatis impelleret; ſtupra vero, & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, niſi voluptatis. Cumque homini ſive natura, ſive quis Deus nihil mente præſtabilius dediſſet; huic divino muneri ac dono nihil tam eſſe inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum eſſe, neque omnino in

avidæ libidines) ita appellantur vehementiores appetitus & cupiditates.

voluptatis regno virtutem poſſe conſiſtere. Quod quo magis intelligi poſſet, fingere animo jubebat, tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi poſſet maxima: nemini cenſebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil cogitatione conſequi poſſet. Quocirca nihil eſse tam deteſtabile, tamque peſtiferum, quam voluptatem. Siquidem ea cum major eſset atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, a quo Caudino prælio Sp. Poſtumius, T. Veturius Conſules ſuperati ſunt, locutum Archytam Nearchus Tarentinus hoſpes noſter, qui in amicitia populi Rom. permanſerat, ſe a majoribus natu accepiſse dicebat: cum quidem ei ſermoni interfuiſset Plato Athenienſis, quem Tarentum veniſse, L. Camillo, App. Claudio Conſulibus, reperio. Quorſum hæc? ut intelligatis, ſi voluptatem aſpernari ratione & ſapientia non poſsemus, magnam habendam ſenectuti gratiam, quæ efficeret, ut non liberet, quod non oporteret. Impedit enim conſilium voluptas, rationi inimica eſt, ac mentis, ut dicam, præſtrin-

quanta percipi) Alii omittunt *percipi*.

git oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortiſſimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e Senatu ejicerem, ſeptem annis poſt quam conſul fuiſset: ſed putavi notandam libidinem. Ille enim cum eſſet Conſul in Gallia, exoratus in convivio a ſcorto eſt, ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in vinculis eſsent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre ſuo Cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt: mihi vero & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa & tam perdita libido, quæ cum probro privato con-
13 jungeret imperii dedecus. Sæpe audivi a majoribus natu, qui ſe porro pueros a ſenibus audiviſse dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quod cum apud regem Pyrrhum legatus eſset, audiſset a Theſſalo Cinea Athenis eſse quemdam, qui ſe ſapientem profiteretur; eumque dicere; omnia, quæ faceremus, ad voluptatem eſse referenda. Quod ex eo audientes, M' Curium, & T. Coruncanium optare ſolitos, ut id Samnitibus ipſique Pyr-

notandam) Al. *notandum*. Cato, cum Cenſor eſſet, ignominia L. Flamininum notavit, & Senatu movit.

Cinea) qui fuit diſcipulus Demoſthenis, in primis facundus, Pyrrho carus, ejuſque nomine ad populum Romanum Legatus, ut eſt apud Juſtinum lib. 18. c. 2.

eſſe quemdam) Epicurum.

rho perſuaderetur, quo facilius vinci poſſent, cum ſe voluptatibus dediſsent. Vixerat M' **Curius** cum **P.** Decio, qui quinquennio ante eum Conſulem ſe pro Republ. quarto conſulatu devoverat. Norat eumdem Fabricius, norat Coruncanius; qui cum ex ſua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto judicabant, eſſe profecto aliquid natura pulchrum atque præclarum, quod ſua ſponte peteretur; quodque, ſpreta & contempta voluptate, optimus quiſque ſequeretur. Quorſum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quod ea voluptates nullas magnopere deſiderat. Caret epulis, extructiſque menſis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, cruditate, & inſomniis. Sed, ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obſiſtimus (divine enim Plato eſcam malorum voluptatem appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo piſces) quamquam immoderatis epulis careat ſenectus, modicis tamen conviviis pot-

P. Decio) Patris exemplum ſecutus eſt, ut ſcribit Valerius Max. in l. 5. c. 6. & Cicero ipſe in lib. 1. de Div. c. 24. & alibi.

inſomniis) Plinius vocat ſuriales ſomnos.

divine) Al. *divinus*.

modicis conviviis) Quidam tollunt vocem *conviviis*, nec ſine cauſſa.

eſt delectari. C. Duillium, M. filium; qui Pœnos claſſe primus devicerat, redeuntem a cœna ſenem ſæpe videbam puer: delectabatur cereo funali, & tibicine, quæ ſibi nullo exemplo privatus ſumpſerat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? Ad meipſum jam revertar. Primum habui ſemper ſodales. Sodalitates autem, me Quæſtore, conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis Magnæ Matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus omnino modice, ſed erat tamen quidam fervor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora. Neque enim ipſorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum, & ſermonibus metiebar. Bene enim majores noſtri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, Convivium nominarunt melius, quam Græci; qui hoc idem tum Compotationem, tum Concœnatio-

Duillium) Al. *Duilium*, al. *Duelium*. Poſtea *Bellius* dictus eſt, ut ſcribit Cicero in Orat. cap. 45.

cereo) Valerius Max. lib. 3. cap. 6. & Florus lib. 2. cap. 2. *Per omnem vitam, ubi a cœna rediret, prælucere funalia, & præcinere ſibi tibias juſſit.*

ſodales) Sodalis eſt is, quocum ſuevimus, & fere ad leviora refertur, ut ſunt convivia.

Sodalitates) Simulacro Cybeles, magnæ Deorum Matris, Romam advecto, Cethego, & Tuditano Coſs. M. Catone Quæſtore, collegium, ſeu ſodalitium conſtitutum eſt: ſodales autem ſtatis diebus, quibus ſacra Deæ fierent, ſimul epulabantur.

accubitionem) Al. *accubationem*.

Convivium) a convivendo.

nem vocant, ut quod in eo genere minimum eſt, id maxime probare videantur. Ego vero propter ſermonis delectationem 14
tempeſtivis quoque conviviis delector; nec cum æqualibus ſolum, qui pauci jam admodum reſtant, ſed cum veſtra etiam ætate, atque vobiſcum: habeoque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis aviditatem auxit, potionis & cibi ſuſtulit. Quod ſi quem etiam iſta delectant (ne omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cujus eſt fortaſſe quidam naturalis modus) non intelligo, ne in iſtis quidem voluptatibus ipſis carere ſenſu ſenectutem. Me vero & magiſteria delectant a majoribus inſtituta; & is ſermo, qui more majorum a ſummo adhibetur in poculis; & pocula, ſicut in ſympoſio Xenophontis, minuta atque rorantia; & refrigeratio æſtate, & viciſſim aut Sol, aut ignis hi-

minimum eſt) Nomina ſumenda ſunt ab eo, quod potiſſimum eſt: ipſi autem ſumunt a potando, & cœnando, quod eſt minimum.

tempeſtivis) quæ tempeſtive ineuntur; *di buon ora*. Et quia fere tempeſtiva convivia ſunt hilariora, paullo plus etiam producuntur. Proinde hoc loco, & ſæpe alibi utrumque ſignificatur.

modus) Al. *motus*. Recedit autem paullum a doctrina Stoica, ſi voluptatem modo aliquo admittit. Iccirco addit *fortaſſe*.

magiſteria) unde convivii magiſter; dux, rex, ſtrategus, dictator: quæ nomina paſſim uſurpantur; a Poetis præſertim.

a ſummo) ab eo, qui ſummus accumbit. A ſummo ad imum ducebantur invitationes, certo ſermone conceptæ, ut convivii magiſter dictabat.

rorantia) quæ leviter irrorant convivas; ideoque parum vini capiunt.

bernus. Quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quam maxime poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo; ſed ne deſideratio quidem. Nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, utereturne rebus Venereis; Dii meliora, inquit: libenter vero iſtinc, tamquam a domino agreſti ac furioſo profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum & moleſtum eſt fortaſſe carere; ſatiatis vero & expletis jucundius eſt carere, quam frui. Quamquam non caret is, qui non deſiderat. Ergo non deſiderare dico eſſe jucundius, quam frui. Quod ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur libentius, primum parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus ſenectus, ſi non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea ſpectat, delectatur tamen etiam, qui in ultima: ſic

in Sabinis) Ubi ruſticari ſolebat, non tamen valde laute, ut ſcribit Plutarchus.

Dii meliora) Formula averruncandi aliquid.

Ergo) Al. *Ego hoc*.

parvulis) Al. *pravis*: al. *parvis*.

Turpione) actore ſcenico, qui cum Roſcio conjungitur in dialogo de Oratoribus c. 20.

adoleſcentia voluptates prope intuens magis fortaſse lætatur; ſed delectatur etiam ſenectus procul eas ſpectans tantum, quantum ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum, tamquam emeritis ſtipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum eſse, ſecumque, ut dicitur, vivere? Si vero habet aliquod tamquam pabulum ſtudii atque doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute jucundius. Mori pæne videbamus in ſtudio dimetiendi cæli atque terræ C. Gallum familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid deſcribere ingreſſum; quoties nox oppreſſit, cum mane cœpiſset? Quam delectabat eum defectiones Solis, & Lunæ multo nobis ante prædicere? Quid in levioribus ſtudiis, ſed tamen acutis? quam gaudebat bello ſuo Punico Nævius? quam Truculento Plautus? quam Pſeudolo? Vidi etiam ſenem Livium, qui cum ſex annis ante, quam ego natus ſum, fabulam docuiſſet, Centhone, Tuditanoque conſulibus, uſque ad adoleſcentiam meam proceſſit æta-

contentionis) Al. *contentiorum*. Fortaſſe melius.

C. Gallum) C. Sulpicium Gallum, qui plurimum valuit in Aſtrologia, ut eſt in lib. 1. de Offic. cap. 6. Stipendia fecit in exercitu Æmilii Paulli, bello Macedonico.

Livium) Andronicum, de quo Tuſcul. 1. c. 1.

te. Quid de P. Licinii Craſſi & pontificii & civilis juris ſtudio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus eſt? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his ſtudiis flagrantes ſenes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus etiam ſenem? Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia ſunt doctrinæ, quæ prudentibus & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam, ut ante dixi, ſeneſcere ſe multa in dies addiſcentem; qua voluptate animi nulla certe poteſt eſse major.

15 Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ numquam recuſat imperium, nec umquam ſine uſura reddit, quod accepit, ſed alias minore, plerumque majore cum fœnore. Quamquam me quidem non fru-

P. Scipionis) Naſicæ.
Cethegum) in Bruto c. 15.
videbamus) Cato annis IX. poſt Cethegum Conſul fuit.

ctus modo, ſed etiam ipſius terræ vis ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac ſubacto ſemen ſparſum accepit, primum id occæcatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum vapore & compreſſu ſuo diffindit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includitur. E quibus cum emerſerit, fundit frugem ſpici, ordine ſtructam, & contra avium minorum morſus munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non poſſum, ut meæ ſenectutis requietem, oblectamentumque noſcatis. Omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur e terra; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex ceterarum frugum ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos ramoſque procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis non ſine ad-

occæcatum) Hinc per ſyncopen *occare*, & *occatio*. Occæcatur autem ſemen, cum, glebis comminutis, pulvere regitur.

compreſſu) Al. *complexu*.

diffindit) Al. *diffundit*.

elicit) quidam legere malunt *efficit*, nec ratione carent.

culmoque) Al. *calamoque*.

requietem.) Al. *quietem*.

oblectamentumque noſcatis) Al. *oblectamentaque pernoſcatis*.

non ſine) Al. *cum admiratione*.

mirationе delectent ? Vitis quidem, quæ natura caduca eſt, &, niſi fulta ſit, ad terram fertur; eadem, ut ſe erigat, claviculis ſuis, quaſi manibus, quicquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilveſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta ſunt, exiſtit tamquam ad articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur; a qua oriens uva ſeſe oſtendit; quæ & ſucco terræ, & calore Solis augeſcens, primo eſt peracerba guſtatu, deinde maturata dulceſcit; veſtitaque pampinis nec modico tepore caret, & nimios Solis defendit ardores. Qua quid poteſt eſſe cum fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me ſolum, ut ante dixi, ſed etiam cultura, & ipſa natura delectat; adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio, propagatio vitium, ſarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes; quid foſſiones agri,

guſtatu) Al. *guſtu*.
defendit) arcet.
jugatio) Al. *conjugatio*. De tota hac vitis cultura vide omnino librum Columellæ quartum.

aliorum immiſſio) cum virga edita a matre ſulco committitur, ut ait Columella de Arboribus c. 7.

repaſtinationeſque proferam, quibus ſit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante ſæculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec vero ſegetibus ſolum, & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed pomariis etiam, & hortis, tum pecudum paſtu, apum examinibus, florum omnium varietate. Nec conſitiones modo delectant, ſed etiam inſitiones; quibus nihil invenit agricultura ſolertius. Poſſum perſequi mul- 16
ta oblectamenta rerum ruſticarum; ſed ea ipſa, quæ dixi, ſentio fuiſſe longiora. Ignoſcetis autem, nam & ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum, & ſenectus eſt natura loquacior; ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M' Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit

repaſtinationes) Quomodo terra proſcindi debeat paſtinando, & repaſtinando, præſertim ad vineta conſerenda, vide Columellam lib. 3. cap. 11. & ſeq.

apum) Al. *apium*.

conſitiones) Non modo conſerere jucundum eſt, ſed etiam inſerere: atque hoc alterum ſummam ſolertiam agricolæ & induſtriam oſtendit.

extremum tempus ætatis : cujus quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longe a me) admirari ſatis non poſſum vel hominis ipſius continentiam , vel temporum diſciplinam . Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cum attuliſſent , repudiati ab eo ſunt . Non enim aurum habere præclarum ſibi videri dixit ; ſed iis , qui haberent aurum , imperare . Poterat ne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem ? Sed venio ad agricolas ; ne a me ipſo recedam . In agris erant tum ſenatores , ideſt ſenes . Siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum eſt , eum dictatorem eſſe factum : cujus dictatoris juſſu magiſter equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem , occupatum interemit . A villa in Senatum arceſſebantur & Curius , & ceteri ſenes : ex quo , qui eos arceſſebant , Viatores nominati ſunt . Num igitur horum ſenectus miſerabilis fuit , qui ſe agricultione oblectabant ? Mea quidem ſententia haud ſcio , an ulla beatior eſſe poſſit ;

repudiati ab eo) quidam tollunt *ab eo* .

ideſt ſenes) Al. *& iidem ſenes* .

aranti) Columella in Præfat. lib. 1. *Quinctius Cincinnatus ab aratro vocatus ad Dictaturam* .

occupatum) cum occupaſſet , atque oppreſſiſſet , antequam cogitata perficeret .

Curius) Dentatus , de quo Columella ibidem .

Viatores) Vulgo *Fanti* .

agricultione) Al. *agricolatione* .

an ulla) Al. *an ulla ætas* , al. *an ulla vita* .

neque ſolum officio, quod hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed & delectatione, quam dixi, & ſaturitate copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam Deorum pertinent: ut quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni aſſiduique domini referta cella vinaria, olearia, & penaria eſt, villaque tota locuples eſt: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. Jam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant. Tum conditiora facit hæc ſupervacanei operis aucupium atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque ſpecie dicam? Præcidam: agro bene culto nil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius; ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas aut caleſcere vel apricatione melius, vel igni?

& cultum) Al. *cultumque*, al *ad cultum*. Suppeditat ea, per quæ Deus ſacrificando colamus.

& penaria) Al. *etiam pennaria*.

Tum conditiora) Alii omittunt *Tum*.

ſupervacanei operis) Al. *ſupervacaneis operis*. Perſunctus agricola operis neceſſariis, ſervit aucupio & venationi.

Præcidam) Ita in Academ. 4. c. 43. *Præcide*, *inquit*. Qui præmittunt *brevi*, non capiunt vim verbi *præcido*. Alii leg. *Breviter dicam*, al. *Brevi expediam*: quæ ſunt Grammaticorum explicationes in contextum traductæ.

aut viciſſim umbris, aquiſve refrigerari ſalubrius ? Sibi igitur habeant arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavam, ſibi pilam, ſibi natationes & curſus : nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant & teſſeras : idipſum utrum lubebit ; quoniam ſine his beata eſse ſenectus poteſt.

17 Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite, quæſo, ſtudioſe, ut facitis. Quam copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur ! Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Perſarum, præſtantem ingenio atque imperii gloria, cum Lyſander Lacedæmonius, vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eique dona a ſociis attuliſſet, & ceteris in rebus comem erga Lyſandrum atque humanum fuiſſe, & ei quemdam conſeptum agrum diligenter conſitum oſtendiſse. Cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos

utrum lubebit) Al. *tamen ut lubebit*.

vir ſummæ virtutis) Nepos non virtutem ejus laudat, ſed felicitatem. Facit præterea avarum, perfidum, crudelem.

Comem) Alii leg. *communem*, quam vocem Cicero & alibi hoc ſenſu uſurpat, & Suetonius, & alii, ut Grævius animadvertit.

in quincuncem ordines, & humum ſubactam atque puram, & ſuavitatem odorum, qui efflarentur e floribus, tum dixiſſe: mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, a quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta; & ei Cyrum reſpondiſſe: Atqui ego omnia iſta ſum dimenſus; mei ſunt ordines, mea deſcriptio; multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum intuentem ejus purpuram, & nitorem corporis, ornatumque Perſicum multo auro multiſque gemmis, dixiſſe: Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. Hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & ceterarum rerum, & in primis agri colendi ſtudia teneamus uſque ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Corvum accepimus ad centeſimum annum perduxiſſe, cum eſſet exacta

in quincuncem) Arbores quincunciali ordine diſpoſitæ, undecumque ſpectentur, figuram referunt illius notæ, quæ apud Latinos quinque ſignificat, V. Ordo hic in arboribus conſerendis ab omnibus rei ruſticæ ſcriptoribus ſummopere laudatur.

efflarentur) Al. *afflarentur*, al. *afflarent*.

& nitorem corporis) Verba hæc abeſſe a veteri editione monet Manutius, neque legi in Xenophonte. Parum certe venuſtatis habent.

Corvum) Vulgo legitur *Corvinum*. Ego malui *Corvum* ex emendatione Grævii, qui ſecutus eſt tabulas Capitolinas. *Corvum* etiam dicit Valerius Max. lib. 8. c. 13. Poſteri ejus *Corvini* dicti ſunt.

perduxiſſe) agri colendi ſtudia. Alii leg. *vitam produxiſſe*.

exacta) Al. *acta*.

ćta jam ætate in agris, eoſque coleret; cujus inter primum, & ſextum Conſulatum, ſex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum ſpatium ætatis majores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit: atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem ſenectutis eſt auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium: *uno ore plurimæ conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe virum*. Notum eſt carmen inciſum in ſepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum P. Craſſum nuper Pontificem maximum; quem poſtea M. Lepidum eodem ſacerdotio præditum vidimus? Quid de Paullo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in ſententia ſolum, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris ſit, quam omnes adoleſcentiæ

ſex & quadraginta) Alii numerum augent, alii minuunt.

ad ſenectutis initium) ad annum ſexageſimum.

carmen) Al. *totum carmen*.

Paullo, aut Africano) Æmilio Paullo Macedonico, Africano autem Majore.

honorata præſertim) honoribus functa.

voluptates. Sed in omni oratione memen- 18
tote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi; miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem afferre poſsunt: ſed honeſte acta ſuperior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentiſſime obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere ajunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum eſt, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſset, in magno conſeſsu locum ei a ſuis civibus nuſquam datum: cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſset,

quæ fundamentis) quæ adoleſcentiam laudabiliter actam conſequatur.

quæ ſe oratione &c.) quæ verbis & oratione ad ſui defenſionem indigeret.

auctoritatem afferre) Al. *auctoritatem arripere*.

ludis) Panathenaicis.

qui, legati cum eſsent, in loco certo conſederant, conſurrexiſse omnes, & ſenem illum ſeſsum recepiſse. Quibus cum a cuncto conſeſsu plauſus eſset multiplex datus, dixiſse ex iis quemdam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſsent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara; ſed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quiſque ætate anteceſſit, ita ſententiæ principatum tenet: neque ſolum honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſse, nec tamquam inexercitati hiſtriones in extremo actu corruiſse. At ſunt moroſi, & anxii, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis. Ac moroſitas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtæ, ſed quæ probari poſse videatur. Contemni ſe putant, deſpici, illudi; præterea in fragili corpore odioſa omnis of-

conſurrexiſſe omnes) Alii addunt, *dicuntur*.

collegio) Augurum.

fabulam ætatis peregiſſe) tamquam Poetæ boni.

odioſa offenſio) quælibet offenſio vel exigua magnum ſui ſenſum & moleſtiam excitat in corpore imbecillo.

ſenſio eſt : quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus , & artibus : idque tum in vita , tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus , qui in Adelphis ſunt . Quanta in altero duritas , in altero comitas . Sic ſe res habet . Ut enim non omne vinum , ſic non omnis ætas vetuſtate coaceſcit . Severitatem in ſenectute probo , ſed eam , ſicut alia , modicam ; acerbitatem nullo modo . Avaritia vero ſenilis quid ſibi velit , non intelligo : poteſt enim quicquam eſſe abſurdius , quam quo minus viæ reſtat , eo plus viatici quærere ?

QUarta reſtat cauſſa , quæ maxime an- 19
gere , atque ſolicitam habere noſtram ætatem videtur , Appropinquatio mortis ; quæ certe a ſenectute non poteſt longe abeſſe . O miſerum ſenem , qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit , quæ aut plane negligenda eſt , ſi omnino extinguit animum ; aut etiam appetenda , ſi aliquo eum deducit , ubi ſit futurus æternus . Atqui ter-

dulciora ſiunt) Ita edidit Manutius . Alii leg. *dulciora ſunt* .

Adelphis) ex Terentio .

duritas) Al. *duritia* . Duo ſenes in ſcenam inducuntur valde inter ſe diſſimiles . Demea nimis durus , Mitio nimis facilis .

appetenda) Al. *optanda* .

tium certe nihil inveniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? Quamquam quis eſt tam ſtultus, quamvis adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quin etiam ætas illa multo plures, quam noſtra, mortis caſus habet. Facilius in morbos incidunt adoleſcentes, gravius ægrotant, triſtius curantur. Itaque pauci veniunt ad ſenectutem: quod ni ita accideret, melius & prudentius viveretur. Mens enim, & ratio, & conſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino civitates eſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? Senſi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens diu ſe victurum; quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. Quid

Quid igitur timeam) In Tuſcul. I. cap. II. *Quomodo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet, animis manentibus; aut non miſeros, ſenſu carentes?*

quamvis) Al. *quamvis ſit*.

mortis caſus) Al. *mortis cauſſæ*.

triſtius) difficilius & moleſtius, ut Nonius interpretatur.

pauci) Al. *perpauci*.

nullæ civitates) Homines enim conſociati ſunt in civitates conſilio & prudentia ſeniorum.

fratribus tuis) filiis Æmilii Paulli, qui ſummam de ſe expectationem moverant. De his Vellejus Patercul. l. I. c. 10.

enim ſtultius, quam incerta pro certis habere, falſa pro veris? Senex ne quod ſperet quidem habet. At eſt eo meliore conditione, quam adoleſcens; cum id, quod ille ſperat, hic jam conſecutus eſt. Ille vult diu vivere; hic diu vixit. Quamquam, o Dii boni! quid eſt in hominis vita diu? Da enim ſupremum tempus: expectemus Tarteſſiorum regis ætatem. Fuit enim, ut ſcriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur, in quo eſt aliquid extremum: cum enim id advenerit; tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & recte factis conſecutus ſis. Horæ quidem cedunt, & dies, & menſes, & anni; nec præteritum tempus umquam revertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet eſſe contentus. Neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda eſt fabula, modo in quocumque fuerit actu, probetur: nec ſapienti uſque ad *Plaudite*

quod ſperet) Al. *quid ſperet*: ſed non recte.

eo meliore) fortaſſe particula *eo* irrepſit: non tamen movere auſim.

centum & viginti) Herodotus, Lucianus, & Silius Italicus numerum augent.

ad plaudite) Per vocem hanc, quæ fabulam claudit, extremam ſignificat ſenectutem; ad quam non eſt neceſſe ſapientem pervenire, ut ſapienter vixiſſe dicatur.

veniendum. Breve enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene honeſteque vivendum. Sin proceſſeris longius, non magis dolendum eſt, quam agricolæ dolent, prælerita verni temporis ſuavitate, æſtatem, autumnumque veniſſe. Ver enim tamquam adoleſcentiam ſignificat, oſtenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata ſunt. Fructus autem ſenectutis eſt, ut ſæpe dixi, ante partorum bonorum memoria & copia. Omnia vero, quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. Quid eſt autem tam ſecundum naturam, quam ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcentibus, adverſante & repugnante natura. Itaque adoleſcentes mori ſic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: ſenes autem, ſicut ſua ſponte, nulla adhibita vi, conſumptus ignis extinguitur. Et quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, vi avelluntur; ſi matura & cocta, decidunt: ſic vitam adoleſcentibus vis aufert, ſenibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda eſt, ut, quo propius ad mortem accedam, quaſi terram videar videre; ali-

Sin proceſſeris) ſin diutius vixeris.

quaſi terram) Al. *eo citius quaſi terram*.

quandoque in portum ex longa navigatione eſſe venturus. Omnium ætatum certus eſt terminus: ſenectutis autem nullus; recteque in ea vivitur, quoad munus officii exſequi & tueri poſſis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animoſior etiam ſenectus ſit, quam adoleſcentia, & fortior. Hoc illud eſt, quod Piſiſtrato tyranno a Solone reſponſum eſt: cum illi quærenti, Qua tamdem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret, reſpondiſse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis eſt optimus, cum integra mente ceteriſque ſenſibus, opus ipſa ſuum eadem, quæ coagmentavit, natura diſſolvit; ut navem, ut ædificium idem deſtruit faciliime, qui conſtruxit. Jam omnis conglutinatio recens, ægre; inveterata, facile divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ re-

certus eſt terminus) Habes ætatum omnium terminos, variaſque de iis opiniones apud Cenſorinum c. 14. Senectuti aſſignari non poteſt, niſi tempus ſignetur, quo moriendum eſt.

ſenectutis nullus) quidam addunt, *certus eſt terminus*: quæ explicatio non eſt Ciceronis, ſed alicujus interpretis.

mortem contemnere) metus enim mortis ita turbat & exanimat, ut nihil fortiter agi poſſit.

Piſiſtrato) qui Athenienſium libertatem occupaverat, ut eſt apud Juſtinum lib 2. c. 8.

audacter) al. *audaciter*.

ceteriſque) Al. *certiſque*: al. *rectiſque*.

navem) Al. *navim*.

qui conſtruxit) Hic vulgo adſuitur membrum: *ſic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura diſſolvit*. Itaque & illud interpolatores ſibi ſumunt, ad recte omnia colligenda, ut poſt particulam *ut* addant *enim*; & *jam* vertant in *nam*.

liquum nec avide appetendum ſenibus ; nec ſine cauſſa deſerendum ſit : vetatque Pythagoras , injuſſu imperatoris , ideſt Dei , de præſidio & ſtatione vitæ decedere . Solonis quidem ſapientis elogium eſt , quo ſe negat velle ſuam mortem dolore amicorum lamentiſque vacare . Vult, credo , ſe eſſe carum ſuis . Sed haud ſcio , an melius Ennius :

Nemo me lacrumeis decoret , nec funera fletu
Faxit : cur ? volito vivu' per ora virum .

Non cenſet, lugendam eſſe mortem, quam immortalitas conſequatur. Jam ſenſus moriendi ſi aliquis eſſe poteſt , is ad exiguum tempus durat, præſertim ſeni : poſt mortem quidem ſenſus aut optandus , aut

ſtatione) Animus enim eſt in corpore , velut in ſtatione, quam deſerere arbitratu ſuo non debet . Vide Tuſcul. 1. cap. 30.

elogium) dictum , quod refertur in Tuſcul. 1 c. 49. Alii leg. *eclogium* , al. *eulogium* .

Faxit) Columna in Fragm. p. 161. ex vetuſtiſſimo ſcribendi modo ita legit verſum hunc : *Facſit. quur ? volito vivo' per ora virum* . Vide Tuſcul. 1. cap. 15.

ſenſus moriendi) Negari non poteſt , in ipſo moriendi articulo eſſe ſenſum aliquem ; ſed is eſt exigui temporis , præſertim in ſene , cujus vita ſine iuctatione diſſolvitur .

ſi aliquis) Juniores Critici ferre nolunt particulam *ſi* : mihi tamen idonea videtur . Vide Epiſt. 30. Senecæ , qui hunc locum expreſſit .

durat) Ne hoc quidem verbum criticis placet , quod facile intelligi poſſit .

optandus) ſi eſt aliquis , eſt in optandis .

nullus eſt. Sed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem ut negligamus: ſine qua meditatione tranquillo eſſe animo nemo poteſt. Moriendum enim certe eſt, & id incertum, an eo ipſo die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo conſiſtere? De qua non ita longa diſputatione opus eſſe videtur, cum recorder non ſolum L. Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem curſum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad ſupplicium eſt profectus, ut fidem hoſti datam conſervaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus ſuis obſtruere voluerunt: non avum tuum L. Paullum, qui morte luit collegæ in Cannenſi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudeliſſimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt: ſed legiones noſtras (quod ſcri-

qui poterit) ideſt quomodo. Al. *quis poterit*.

duos Decios) Duos facit etiam Valerius Max. in lib 5. cap. 16. & Cicero ipſe in lib. 3. Offic. cap. 4. & in Tuſcul. 1. cap. 46. Attamen in eadem Tuſcul. 1. cap. 37. in lib. 2. de Finib. cap. 19. & alibi tres memorat, Patrem, Filium, & Nepotem.

Atilium) Regulum, de quo in lib. 1. Officior. cap. 12. & in lib. 3. c. 17.

ſed legiones) Et hoc ipſum, & Bruti, Paulli, Marcelli exempla habes in Tuſcul. 1. cap. 37. & 42.

pſi in Originibus) in eum ſæpe locum profectas alacri animo & erecto, unde ſe numquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adoleſcentes, & ii quidem non ſolum indocti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent? Omnino, ut mihi quidem videtur, rerum omnium ſatietas, vitæ facit ſatietatem. Sunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? Sunt & ineuntis adoleſcentiæ: num ea jam conſtans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: ne ea quidem quæruntur a ſenectute. Sunt extrema quædam ſtudia ſenectutis: ergo ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. Quod cum evenit, ſatietas vitæ tem-
21 pus maturum mortis affert. Equidem non video, cur quid ipſe ſentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius abſum. Ego veſtros patres, P. Scipio, tuque C. Læli, viros clariſſimos, mihique amiciſſimos vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ eſt ſola vita nominanda. Nam, dum ſumus in his in-

etiam ruſtici) cujuſmodi ſunt milites, de quibus ſupra.

rerum omnium) Al. *ſtudiorum omnium*.

cluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & gravi opere perfungimur. Eſt enim animus cæleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus, & quaſi demerſus in terram, locum divinæ naturæ æternitatique contrarium. Sed credo, Deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quique cæleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque conſtantia. Nec me ſolum ratio ac diſputatio impulit, ut ita crederem; ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreoſque, incolas pæne noſtros, qui eſſent Italici philoſophi quondam nominati, numquam dubitaſſe, quin ex univerſa mente divina delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet omnium ſapientiſſimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? Sic mihi perſuaſi, ſic ſentio, cum tanta celeritas animorum ſit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tot ſcientiæ, tot inventa, non poſse eam

gravi opere) Al. *gravi opera*.

terras tuerentur) Idem dicit in Somnio Scipionis c. 3.

incolas) Incoluerunt enim Magnam Græciam.

ex univerſa &c.) ex ideis univerſalibus mentis divinæ.

naturam, quæ res eas contineat, eſſe mortalem: cumque animus ſemper agitetur, nec principium motus habeat, quia ſe ipſe moveat, ne finem quidem habiturum eſſe motus, quia numquam ſe ipſe ſit relicturus. Et cum ſimplex animi natura eſſet, neque haberet in ſe quicquam admiſtum diſpar ſui atque diſſimile, non poſse eum dividi: quod ſi non poſſit, non poſse interire. Magnoque eſse argumento, homines ſcire pleraque ante, quam nati ſint, quod jam pueri, cum artes difficiles diſcant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere
22 videantur, ſed reminiſci & recordari. Hæc Platonis fere. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, o mihi cariſſimi filii, me, cum a vobis diſceſsero, nuſquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiſcum, animum meum videbatis; ſed eum eſse in hoc corpore ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eumdem igitur eſse creditote, etiamſi nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum

ſe ipſe moveat) Hoc latius extendit, & concludit in Tuſcul. 1. c. 23.

reminiſci) Vide Tuſcul. 1. c. 24.
Hæc Platonis fere) Al. *Hæc Plato noſter*.

ipſorum animi efficerent, quo diutius memoriam ſui tuerentur. Mihi quidem numquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſsent mortalibus, vivere; cum exiſsent ex iis, emori: nec vero tum animum eſse inſipientem, cum ex inſipienti corpore evaſiſset; ſed, cum omni admiſtione corporis liberatus, purus & integer eſse cœpiſset, tum eſse ſapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte diſsolvitur, ceterarum rerum perſpicuum eſt quo quæque diſcedat: abeunt enim illuc omnia, unde orta ſunt: animus autem ſolus nec cum adeſt, nec cum diſcedit, apparet. Jam vero videtis, nihil morti eſse tam ſimile, quam ſomnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem ſuam: multa enim, cum remiſſi & liberi ſunt, futura proſpiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cum ſe plane corporis vinculis relaxaverint. Quare ſi hæc ita ſunt, ſic me colitote ut Deum: ſin una interiturus eſt animus cum corpore, vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam noſtri pie

remiſſi) minime agitati.

proſpiciunt) Itaque veteres quædam agebant ex viſu, ut eſt in lib. 1. de Divinatione.

ut Deum) ut immortalem; ad quem proinde ſenſus aliquis rerum veſtrarum pertinebit.

23 inviolateque ſervabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos, ſi placet, noſtra videamus. Nemo umquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos avos Paullum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtantes viros, quos enumerare non eſt neceſſe, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent; niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere. An cenſes (ut de me ipſo aliquid more ſenum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnoſque domi militiæque ſuſcepturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam, quibus vitam, eſsem terminaturus? Nonne melius multo fuiſset, otioſam ætatem & quietam ſine ullo labore & contentione traducére? Sed, neſcio quomodo, animus erigens ſe poſterltatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cum exceſſiſset e vita, tum denique victurus eſset. Quod quidem ni ita ſe haberet, ut animi immortales eſſent, haud optimi cujuſque animus maxime ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quod ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cer-

. *immortalem gloriam*) Alii leg. *immortalitatis gloriam*. *immortalitatem & gloriam*, al.

nat, & longius, videre ſe ad meliora proficiſci; ille autem, cujus obtuſior ſit acies, non videre? Equidem efferor ſtudio patres veſtros, quos colui & dilexi, videndi. Neque vero eos ſolum convenire aveo, quos ipſe cognovi; ſed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipſe conſcripſi. Quo quidem me proficiſcentem haud ſane quis facile retraxerit, neque tamquam Peliam recoxerit. Et ſiquis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valde recuſem. Nec vero velim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres a calce revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat ſane: habet certe tamen aut ſatietatem, aut modum. Non lubet enim mihi deplorare vitam; quod multi & ii docti, ſæpe fecerunt. Nec me vixiſse pœnitet: quoniam ita vixi, ut non fruſtra me natum exiſtimem; & ex vita diſcedo, tamquam ex hoſpitio, non tamquam ex domo: commorandi enim natura diverſorium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiſcar;

eos ſolum) Al. *eos ſolos*.

Peliam recoxerit) ut Medea Pellam recoxit ſenem, & adoleſcentulum fecit.

Et ſiquis) Al. *Quod ſiquis*.

a calce) modus dicendi ſumptus a decurſionibus.

& cum ex hac turba & colluvione diſcedam ! Proficiſcar enim non ad eos ſolum viros, de quibus ante dixi, ſed etiam ad Catonem meum; quo nemo vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cujus a me corpus crematum eſt, quod contra decuit ab illo meum; animus vero non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profecto loca diſceſſit, quo mihi ipſi cernebat eſse veniendum. Quem ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum, non quod æquo animo ferrem; ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſsum & diſceſsum fore. His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti) levis eſt ſenectus, nec ſolum non moleſta, ſed etiam jucunda. Quod ſi in hoc erro, quod animos hominum immortales eſse credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: ſin mortuus, ut quidam minuti philoſophi cenſent, nihil ſentiam, non vereor, ne hunc errorem meum mortui philoſophi irrideant. Quod ſi non ſumus immortales futuri, tamen extingui homini ſuo tempore optabi-

ad Catonem) de quo in lib. de Amicit. cap. 2. & in Tuſcul. 3. cap. 28. Filius Catonis fuit, ex Licinia matre Licinianus dictus. Prætor deſignatus cum eſſet, mortuus eſt.

le eſt . Nam habet natura , ut aliarum omnium rerum , ſic vivendi modum . Senectus autem peractio ætatis eſt , tamquam fabulæ ; cujus defatigationem fugere debemus , præſertim adjuncta ſatietate . Hæc habui de ſenectute , quæ dicerem : ad quam utinam perveniatis , ut ea , quæ ex me audiſtis , re experti probare poſſitis .

M. TULLII CICERONIS
LÆLIUS,
SIVE
DE AMICITIA.

Dialogus ad T. Pomponium Atticum ſcriptus, ut videtur, anno ab U. C. DCCX. vel paullo ante. Fingitur habitus a C. Lælio paucis diebus poſt mortem Africani, de qua vide adnotat. cap. 3.

1 Q. Mucius Augur multa narrare de C. Lælio ſocero ſuo memoriter & jucunde ſolebat; nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scævolam, ſumta viri-

Augur) Auguris ſacerdotium erat perpetuum: idcirco additur tamquam cognomen. Eſt autem hic Q. Mucius Scævola, qui Conſul fuit anno U. C. DCXXXVII. Duxerat uxorem Læliam paternæ eloquentiæ æmulam.

appellare ſapientem) Ita appellatur in Offic. lib. 3. cap. 4. in Tuſcul. 5. cap. 19. & de Fin. lib. 2. c. 8. Hinc Horatius lib. 2. Sat. 1. *Mitis ſapientia Læli.*

ad Scævolam) *qui ſtudioſos audiendi docebat*, ut eſt in Bruto cap. 89.

ſumta virili &c.) Anno ætatis XVII. ductus eſt ad principem in civitate virum, ex more eorum qui foro & curiæ parabantur. De hujuſmodi more vide lib. 2. Offic. cap. 13.

li toga, ut, quoad poſſem & liceret, a ſenis latere numquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam breviter & commode dicta, memoriæ mandabam, fierique ſtudebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scævolam contuli, quem unum noſtræ civitatis & ingenio & juſtitia præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad Augurem. Cum ſæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclio ſedentem, ut ſolebat, cum & ego eſſem una, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum fere multis erat in ore. Meminiſti enim profecto, Attice, & eo magis, quod P. Sulpitio utebare multum, cum is Tribunus Pleb. capitali odio a Q. Pompejo, qui tum erat Conſul, diſſideret, quicum conjunctiſſime & amantiſſime vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit no-

Pontificem Scævolam) Juriſconſultum, qui Conſul fuit anno U. C. DCLVIII.

narraret) Deeſt hæc vox in multis optimæ notæ Codicibus; in aliis variat.

hemicyclio) ἡμικύκλιον, *hemicyclium*, pars domus, ubi ſedes in ſemicirculi figuram poſitæ ad excipiendos amicos & colloquendum. Tum vox, tum res ipſa a Græcis eſt. Plutarchus in Nicia: γέροντες ἐν ἡμικυκλίοις συγκαθεζόμενοι, *ſenes in hemicycliis ſimul ſedentes*.

bis ſermonem Lælii de Amicitia habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio Marci filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Cujus diſputationis ſententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos introduxi loquentes; ne Inquam, & Inquit, ſæpius interponeretur. Atque id eo feci, ut tamquam a præſentibus coram haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpe mecum ageres, Attice, ut de Amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res cum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate viſa eſt: itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui eſt ſcriptus ad te de Senectute, Catonem induxi ſenem diſputantem; quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutiſſime ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ ceteris floruiſſet: ſic cum accepiſſemus a patribus, maxime memorabilem C. Lælii, & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, C. Lælii per-

genero) Lælia Minor C. Fannio nupſerat.

Africani) Minoris, qui Carthaginem ab Africano Majore victam delevit. Filius fuit L. Æmilii Paulli, ſed adoptatus a P. Scipione, Africani Majoris filio.

diutiſſime ſenex) Vixit annos quinque ſupra octoginta.

memorabilem) Duos Lælios duobus Scipionibus familiares facit Vellejus lib. 2. cap. 27. Sed celeberrima eſt hujus Caji cum Africano Minore familiaritas, ut etiam exempli loco adduci ſoleat.

ſona viſa eſt idonea mihi, quæ de Amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet meus Scævola. Genus autem hoc ſermonum poſitum in hominum veterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus neſcio quo pacto videtur habere gravitatis. Itaque ipſe mea legens ſic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui exiſtimem. Sed ut tum ad ſenem ſenex de Senectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de Amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo fere ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, & ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloria excellens, de Amicitia loquitur. Tu velim a me animum parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani: ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius, cujus tota diſputatio eſt de Amicitia; quam legens tu te ipſe cognoſces. FANNIUS. Sunt 2
iſta, Læli: nec enim melior vir fuit Afri-

meus Scævola) Vulgo leg. *magiſter meus*. Sed facile apparet, vocem *Magiſter* non eſſe a Cicerone.

C. Fannius &c.) Verba hæc uſque ad *quam legens*, videntur addita argumenti loco. Poſtea, ut Ciceronis ea eſſe appareret, adjecta ſunt illa quoque; *quam legens tu te ipſe cognoſces*; quæ quidem in nonnullis codicibus deſunt, in aliis variant.

Sunt iſta) Al. *Sunt iſta, ut dicis*. Sed non eſt opus additione hac. Ita in Academ. 1. c. 5. *Sunt iſta, Varro*.

melior vir) Alii tollunt *vir*.

cano quiſquam, nec clarior: ſed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos; unum te ſapientem & appellant, & exiſtimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni; ſcimus L. Atilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem: ſed uterque alio quodam modo; Atilius, quia prudens eſſe in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum uſum habebat, multaque ejus & in Senatu & in foro vel proviſa prudenter, vel acta conſtanter, vel reſponſa acute ferebantur; propterea quaſi cognomen jam habebat in ſenectute ſapientis. Te autem non ſolum natura & moribus, verum etiam ſtudio & doctrina ſapientem; nec ſicut vulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientum non

Catoni) Eſt ille ipſe, quem diſputantem cum Lælio de Senectute inducit Cicero. Obiit anno U. C. DCVI.

prudens) Adhiberi pro ſciente ſolet, præſertim cum de rebus agitur, quarum eſt magis peritia, quam ſcientia.

vel proviſa) Particula *vel* hoc loco non adhibetur ad excludendum, ſed ad dividendum.

Te autem) Pendet a ſuperiore verbo *exiſtimant*. Nam quæ interjiciuntur, ſunt veluti parentheſi concluſa. Scioli verba alia ſuffecerunt.

nec ſicut vulgus) a quo temere nominantur ſapientes.

reliqua) Reliquam Græciam dicit, quia mente retinet Athenas, ubi Socrates floruit; de quo ſtatim dicturus eſt.

ſeptem) Thales, Bias, Pittacus, Cleobulus, Solon, Chilo. Septimum locum alii Periandro, alii Anacharſidi, alii Epimenidi tribuunt.

habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum judicatum. Hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanoſque caſus virtute inferiores eſſe putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris commentandi cauſſa, ut aſſolet, veniſſemus, tu non affuiſti; qui diligentiſſime ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire. SCÆVOLA. Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut eſt a Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis tum ſummi viri tum amantiſſimi morte, ferre moderate; nec potuiſſe non commoveri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ. Quod autem his nonis in noſtro collegio non affuiſſes, invaletudinem cauſſæ, non mœſtitiam fuiſſe. LÆLIUS. Recte tu quidem, Scævola, & vere. Nec enim ab iſto officio, quod ſem-

Athenis unum) Ideſt Socratem, qui tamen ad remp. non acceſſit: ideoque illius dicta, non facta laudantur.

in hortos) Apparet, Augures nonis adeſſe in collegio conſueviſſe; ut de rebus ad id munus pertinentibus commentarentur, non tamen certum habuiſſe locum, in quem convenirent.

invaletudinem cauſſæ) Ita ex more loquendi Tulliano. Alii leg. *valetudinem cauſſam*.

per uſurpavi, cum valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officii. Tu autem, Fanni, quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amice: ſed, ut mihi videris, non recte judicas de Catone: aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Quomodo enim, ut alia omittam, mortem filii tulit? Memineram Paullum, videram Gallum; ſed hi in pueris, Cato in perfecto & ſpectato viro. Quamobrem cave, Catoni anteponas ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo, ut ais, ſapientiſſimum judicavit. Hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar)
3 ſic habetote. Ego, ſi Scipionis deſiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint ſapientes; ſed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit; &, ut confirmare poſſum, nemo certe fuit. Sed non

nec ullo caſu) ulla perturbatione animi.

Paullum) Paullus pater Africani, de quo hic ſermo, in ipſa Triumphi lætitia duos filios amiſit. Aurel. Victor cap. 56.

in pueris) L. Æmilius Paullus Macedonicus, & P. Sulpitius Gallus animi conſtantiam retinuerunt in filiis amiſſis, ſed pueris; Cato in filio, qui ad firmam ætatem pervenerat, & Prætor deſignatus fuerat. Vide librum de Seneƈt. ſub finem.

egeo medicina : me ipſe conſolor , & maxime illo ſolatio , quod eo errore careo , quo amicorum deceſſu plerique angi ſolent . Nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto : mihi accidit, ſi quid accidit . Suis autem incommodis graviter angi, non amicum , ſed ſeipſum amantis eſt . Cum illo vero quis neget actum eſſe præclare ? Niſi enim , quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet , quid non eſt adeptus , quod homini fas eſſet optare ? qui ſummam ſpem civium , quam de eo jam puero habuerant , continuo adoleſcens incredibili virtute ſuperavit : qui Conſulatum petiit numquam , factus eſt Conſul bis ; primum ante tempus, iterum ſibi ſuo tempore , Reipub. pæne ſero : qui duabus urbibus everſis inimiciſſimis huic imperio, non modo præſentia , verum etiam futura bella delevit . Quid dicam de moribus facillimis ? de pietate in matrem ? liberalitate in ſorores ? bonitate in ſuos ? juſtitia in omnes ? Hæc nota ſunt vobis . Quam autem civitati carus fuerit , mœ-

ante tempus) Aurel. Victor cap 58. *Cum Ædilitatem peteret* (an. U. C. DCVII. ætatis ſuæ xxxvi.) *Conſul ante annos ultro factus* .

pene ſero) Compeſcuit populum furentem ex cæde Gracchi. Sed ſi antea Conſul fuiſſet , poterat compeſcere Gracchum ipſum .

duabus urbibus) Carthagine , & Numantia .

in matrem) Papiriam dimiſſam a patre juvit ex bonis ſuis : ejuſque defunctæ hæreditatem ad ſorores pervenire voluit.

rore funeris indicatum eſt . Quid igitur hunc paucorum annorum acceſſio juvare potuiſset ? Senectus enim , quamvis non ſit gravis (ut memini Catonem anno ante , quam mortuus eſt , mecum & cum Scipione diſserere) tamen aufert eam viriditatem , in qua etiam tunc erat Scipio . Quamobrem vita quidem talis fuit vel fortuna , vel gloria , ut nihil poſset accedere . Moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit : quo de genere mortis difficile dictu eſt ; quid homines ſuſpicentur , videtis . Hoc tamen vere licet dicere , P. Scipioni ex multis diebus , quos in vita celeberrimos lætiſſimoſque viderit , illum diem clariſſimum fuiſſe , cum , Senatu dimiſso , domum reductus ad veſperam eſt a Patribus Conſcriptis , a populi Romani Sociis , & Latinis , pridie quam exceſſit e vita : ut ex tam alto dignitatis gradu ad Superos videatur potius , quam ad inferos perveniſse . Neque enim aſsentior iis , qui hæc nuper diſserere cœperunt ,

paucorum annorum) Vixit annos LVI. Obiit anno U C. DCXXIV. Al XXV. Vide Somnium Scip. cap. 2.

ſuſpicentur) Suſpicabantur veneno ſublatum , vel vi oppreſſum & necatum . Victor cap. 58. Livii Epitome l. 59.

videatur potius) Quidam codices inter duas has voces interſerunt *Deos* .

nuper diſſerere) Hujuſmodi quæſtiones per otium & luxuriam excitari ſolent . Ineunte autem ſæculo U. C. ſeptimo ad nimiam quamdam felicitatem Roma pervenerat , excisa Carthagine .

cum corporibus ſimul animas interire, at-
que omnia morte deleri. Plus apud me 4
antiquorum auctoritas valet, vel noſtro-
rum majorum, qui mortuis tam religio-
ſa jura tribuerunt; quod non feciſsent pro-
fecto, ſi nihil ad eos pertinere arbitraren-
tur: vel eorum, qui in hac terra fue-
runt, magnamque Græciam (quæ nunc
quidem deleta eſt, tum florebat) inſtitu-
tis & præceptis ſuis erudierunt: vel ejus,
qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt ju-
dicatus; qui non tum hoc, tum illud,
ut in pleriſque, ſed idem dicebat ſem-
per, animos hominum eſſe divinos, iiſ-
que, cum e corpore exceſſiſſent, reditum
ad Cælum patere, optimo & juſtiſſi-
mo cuique expeditiſſimum: quod item Sci-
pioni videbatur; qui quidem quaſi præſa-
giret, perpaucis ante mortem diebus, cum
& Philus & Manilius adeſſent, & alii
plures, tuque etiam, Scævola, mecum ve-
niſſes, triduum diſſeruit de Repub. cujus
diſputationis fuit extremum fere de im-

animas) Al. *animos*.
religioſa jura) jura Manium legibus conſtituta.
in hac terra) Significat ſectam Philoſophorum Italicam, cujus parens Pythagoras.
tum hoc &c.) Socrates nihil affirmabat, nihilque certi habebat, ſed tum hoc, tum illud. In ſola animorum divinitate aſſerenda conſtans viſus eſt. De animorum divinitate vide Tuſcul diſp. 1. c. 26. & 27.
optimo) Al. *optimoque viro*.
quod item) Al. *quod idem*.
extremum) Hoc eſt Somnium Scipionis. Vide ibi adnotationem primam.

mortalitate animorum ; quæ ſe in quiete per viſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt , ut optimi cujuſque animus in morte facillime evolet , tamquam e cuſtodia vinculiſque corporis, cui cenſemus curſum ad Deos faciliorem fuiſſe, quam Scipioni ? Quocirca mœrere hoc ejus eventu , vereor ne invidi magis , quam amici ſit . Sin autem illa veriora , ut idem interitus ſit animorum & corporum , nec ullus ſenſus maneat ; ut nihil boni eſt in morte , ſic certe nihil eſt mali . Senſu enim amiſſo , fit idem , quaſi natus non eſſet omnino ; quem tamen eſſe natum & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem , ut ſupra dixi , actum optime eſt , mecum autem incommodius; quem fuerat æquius, ut prius introieram, ſic prius exire de vita . Sed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor , ut beate vixiſse videar , quia cum Scipione vixerim : quocum mihi conjuncta cura de re publica , & de privata fuit ; quocum domus fuit & militia communis ; & id in quo eſt omnis vis amicitiæ , voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio . Itaque non tam iſta me ſapientiæ , quam modo Fannius

fuerat) Al. *fuit* . *domus*) vita domi acta .

commemoravit, fama delectat, falſa præſertim; quam quod amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore: idque mihi eo magis eſt cordi, quod ex omnibus ſæculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum; quo in genere ſperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam poſteritati fore. FANNIUS. Iſtuc quidem, Læli, ita neceſſe eſt. Sed quoniam Amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scævolæ, ſi, quemadmodum ſoles de ceteris rebus, cum ex te quæruntur, ſic de Amicitia diſputaris, quid ſentias, qualem exiſtimes, quæ præcepta des. SCÆV. Mihi vero erit gratum; atque idipſum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utrique noſtrum gratum admodum feceris. LÆL. Ego ve- 5
ro non gravarer, ſi mihi ipſe confiderem. Nam & præclara viſa res eſt, & ſumus, ut dixit Fannius, otioſi. Sed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? Doctorum eſt iſta conſuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur, de quo diſputent,

falſa præſertim) Ita loquitur modeſtiæ gratia.

eaque Græcorum) In lib. 2. de Fin. c 1. *Primus eſt auſus Leontinus Gorgias in conventu poſcere quæſtionem*. Idem poſtea profeſſus eſt Hippias Eleus in ludis Olympicis, cuncta pæne audiente Græcia.

quamvis ſubito. Magnum opus eſt, egetque exercitatione non parva. Quamobrem quæ diſputari de Amicitia poſsunt, ab eis cenſeo petatis, qui iſta profitentur. Ego vos hortari tantum poſsum, ut Amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel ſecundas, vel adverſas. Sed hoc primum ſentio, niſi in bonis Amicitiam eſse non poſse. Neque id ad vivum reſeco, ut illi, qui hæc ſubtilius diſserunt, fortaſse vere, ſed ad communem utilitatem parum. Negant enim, quemquam virum bonum eſse, niſi ſapientem. Sit ita ſane: ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. Nos autem ea, quæ ſunt in uſu vitaque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, ſpectare debemus. Numquam ego dicam, C. Fabricium, M' Curium, T. Coruncanium, quos ſapientes noſtri Majores judicabant, ad iſtorum normam fuiſse ſapientes. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen & invidioſum, & obſcurum; concedantque, ut

ad vivum reſeco) proverbialis loquendi modus, ab iis ductus, qui pilos, aut ungues ad vivam cutem reſecant. Quæ hic de ſapientia & bono viro dicuntur, confer cum iis, quæ ſunt in lib. 3. Offic. cap. 4.

ſubtilius diſſerunt) Stoici, qui ſummam quamdam bonitatis & ſapientiæ formam, quæ vix in hominem caderet, requirebant.

hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient: negabunt, id, niſi ſapienti, poſſe concedi. Agamus igitur pingui Minerva, ut ajunt. Qui ita ſe gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas; nec ſit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; ſintque magna conſtantia, ut ii fuerunt, quos modo nominavi; hos viros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos eſſe putemus; quia ſequantur, quantum homines poſsunt, naturam optimam recte vivendi ducem. Sic enim perſpicere mihi videor, ita natos eſse nos, ut inter omnes eſset ſocietas quædam; major autem, ut quiſque proxime accederet. Itaque cives potiores, quam peregrini; & propinqui, quam alieni: cum his enim amicitiam natura ipſa peperit; ſed ea non ſatis habet firmitatis. Namque hoc præſtat Amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli poteſt, ex Amicitia autem non poteſt. Sublata enim benevolentia, Amicitiæ nomen tollitur, propinqui-

æqualitas) ideſt æquabilitas; qua ſignificatione eſt etiam apud Tacitum l. 3. Ann. c. 26. Niſi forte legendum eſt, *æquitas*, ut quidam malunt.

quia ſequantur &c.) Ita in lib. 1. Offic. cap. 7. Hoc ſummum bonum dicitur in l. 1. de leg. c. 21. Ille autem naturam ſequitur, qui ex lege naturæ vivit, nihilque prætermittit, quantum in ipſo eſt, quominus ea, quæ natura poſtulat, conſequatur.

accederet) Al. *adhæreret*.

tatis manet. Quanta autem vis Amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maxime poteſt, quod ex infinita ſocietate generis humani, quam conciliavit ipſa natura, ita contracta res eſt, & adducta in anguſtum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos
6 jungeretur. Eſt autem Amicitia nihil aliud, niſi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia & caritate ſumma conſenſio. Qua quidem haud ſcio, an, excepta ſapientia, quicquam melius homini ſit a Diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora caduca & incerta, poſita non tam in noſtris conſiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute ſummum bonum ponunt, præclare illi quidem; ſed hæc ipſa virtus Amicitiam gignit & continet: nec ſine virtute Amicitia eſse ullo pacto poteſt. Jam virtutem ex con-

vis Amicitiæ) Vis naturæ nos conciliat omnibus hominibus, vis amicitiæ vix uni aut alteri nos conjungit.

inter duos) Quæ a veteribus Græcis celebrantur amicitiæ, ſunt inter duos tantum, Theſei & Pirithoi, Achillis & Patrocli, Oreſtis & Pyladis, Damonis & Phintiæ, Pelopidæ & Epaminondæ. V. Plutarchum περὶ πολυφιλίας.

divinarum humanarumque rerum &c.) Hinc apparet, inter heterodoxos veram amicitiam eſſe non poſſe.

ſuetudine vitæ, ſermoniſque noſtri interpretemur; nec metiamur eam, ut quidam docti, verborum magnificentia; viroſque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos: his communis vita contenta eſt. Eos autem omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. Tales igitur inter viros Amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, quæ poteſt eſse vita vitalis, ut ait Ennius, quæ non in amici mutua benevolentia conquieſcat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas ſic loqui, ut tecum? Quis eſset tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis æque, ac tu ipſe, gauderet? Adverſas vero ferre difficile eſset ſine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. Denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus fere ſingulis; divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: Amicitia plurimas

quidam docti) Stoici excelſam quamdam virtutis formam ſibi fingunt.

quæ poteſt &c.) Al. *Cui poteſt eſſe vita vitalis, qui.*

gravius) Verus amicus magis dolet in calamitatibus amici, quam in ſuis.

opes) opes ſumuntur hic pro potentia, auctoritate, & gratia.

res continet ; quoquo te verteris , præſto eſt ; nullo loco excluditur ; numquam intempeſtiva , numquam moleſta eſt . Itaque non aqua , non igni , ut ajunt , pluribus locis utimur , quam Amicitia . Neque ego nunc de vulgari , aut de mediocri (quæ tamen ipſa & delectat, & prodeſt) ſed de vera & perfecta loquor, qualis eorum , qui pauci nominantur , fuit . Nam & ſecundas res ſplendidiores facit Amicitia ; & adverſas , partiens communicanſque , leviores .
7 Cumque plurimas & maximas commoditates Amicitia contineat , tum illa nimirum præſtat omnibus, quod bona ſpe prælucet in poſterum ; nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur ſui . Quocirca & abſentes adſunt ; & egentes abundant ; & imbecilles valent ; & , quod difficilius dictu eſt , mortui vivunt : tantus eos honos, memoria , deſiderium proſequitur amicorum . Ex quo illorum beata mors videtur , horum vita laudabilis . Quod ſi

bona ſpe) quia confirmat animum ad quoslibet fortunæ eventus , & fidentem facit . Al. leg. *bonam ſpem* .

nec debilitari animos) Al. leg. *nec debilitari amicos* .

Verum enim) Vulgo pro *enim* legitur *etiam* . Ego ita reſtitui ; quia redditur ratio , cur amicus ab amico in poſterum bene ſperet .

abſentes) Bonus vir amicos etiam abſentes colit , ac ne mortuos quidem obliviſcitur .

exemeris ex natura rerum benevolentiæ conjunctionem, nec domus ulla, nec urbs ſtare poterit, ne agri quidem cultus permanebit. Id ſi minus intelligitur, quanta vis Amicitiæ concordiæque ſit, ex diſſenſionibus atque ex diſcordiis percipi poteſt. Quæ enim domus tam ſtabilis, quæ tam firma civitas eſt, quæ non odiis atque diſſidiis funditus poſſit everti? Ex quo, quantum boni ſit in Amicitia, judicari poteſt. Agrigentinum quidem, doctum quemdam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura totoque mundo conſtarent, quæque moverentur, ea contrahere Amicitiam, diſſipare diſcordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque, ſi quando aliquod officium extitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cavea nuper in hoſpitis & amici mei M. Pacuvii fuerunt nova fabula: cum, ignorante rege, uter eorum eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, ut pro illo necaretur; Oreſtes autem, ita ut erat,

Agrigentinum) Empedoclem, litem, & amicitiam, qui duo principia rerum poſuit,

Oreſtem ſe eſſe perſeveraret ? Stantes plaudebant in re ficta . Quid arbitramur in vera fuiſſe facturos ? Facile indicabat ipſa natura vim ſuam , cum homines , quod facere ipſi non poſſent , id recte fieri in altero judicarent . Hactenus mihi videor de Amicitia , quid ſentirem potiſſime , dixiſſe : ſi qua præterea ſunt (credo autem eſſe multa) ab iis , ſi videbitur , qui iſta diſputant, quæritote . FANNIUS . Nos autem a te potius: quamquam etiam ab iſtis ſæpe quæſivi , & audivi non invitus equidem ; ſed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ . SCÆV. Tu magis id diceres , Fanni , ſi nuper in hortis Scipionis , cum eſt de Rep. diſputatum , affuiſſes : qualis tum patronus juſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili ! FANN. Facile id quidem fuit , juſtitiam juſtiſſimo viro defendere . SCÆV. Quid Amicitiam ? nonne facile ei erit , qui ob eam ſumma fide , conſtantia , juſtitiaque ſervatam ,
8 maximam ceperit gloriam ? LÆL. Vim hoc quidem eſt afferre . Quid enim re-

perſeveraret) valde aſſeveraret .

Stantes) Al. *ſtantes autem* : al. *flentes* . Significat animi corporiſque commotionem .

potiſſime , dixiſſe) In omnibus fere MSS. *potuiſſe dicere* .

expetimus) Deeſt in aliquo veteri codice verbum hoc , nec ſane eſt neceſſarium : in aliis eſt *expectamus* : in aliis *petimus* .

fert, qua me ratione cogatis? Cogitis certe: ſtudiis enim generorum, præſertim in re bona, cum difficile eſt, tum ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſime igitur mihi de Amicitia cogitanti, maxime illud conſiderandum videri ſolet, num propter imbecillitatem atque inopiam deſiderata ſit Amicitia; ut quod quiſque minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet: an eſset hoc quidem proprium Amicitiæ; ſed antiquior, & pulchrior, & magis a natura ipſa profecta alia cauſsa eſset. Amor enim (ex quo Amicitia eſt nominata) princeps eſt ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione Amicitiæ coluntur & obſervantur cauſsa temporis. In Amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum; & quicquid in ea eſt, id & verum & voluntarium eſt. Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia orta Amicitia; & applicatione magis animi cum quodam ſen-

ratione) Al. *rogatione*. Et fortaſse melius atque urbanius: quia leges dicebantur *rogationes* a modo quo ferebantur.

deſiderata) Al. *deſideranda*.

ut quod) Vulgo legitur, *ut in dandis recipiendiſque meritis*. Quod gloſsema ex margine migravit in contextum.

an eſſet) Ideſt an eſset hæc proprietas amicitiæ, ſed cauſsa alia.

antiquior) Credibile eſt enim, primas amicitias ab amore cœpiſse.

applicatione) *applicatio animi cum ſenſu* motum naturæ exprimit cum ratione.

ſu amandi, quam cogitatione quantum illa res utilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtiis quibuſdam animadverti poteſt; quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat ſenſus. Quod in homine multo eſt evidentius: primum ex ea caritate, quæ eſt inter natos & parentes; quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt: deinde cum ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quod in eo quaſi lumen aliquod probitatis & virtutis perſpicere videamur. Nihil eſt enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem & probitatem eos etiam, quos numquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabricii, M' Curii cum caritate aliqua & benevolentia memoriam non uſurpet, quos numquam viderit? Quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Mæ-

ad quoddam tempus) altos & educatos dimittunt, quia beſtiarum non eſt ſimilia: attamen, antequam dimittant, amant, & amantur. In beſtiis apparet ſenſus, in hominibus ſenſus & ratio.

Nihil amabilius &c.) Ita in l. 2. Offic. c. 5. *Primum hoc ſtatuo, eſſe virtutis conciliare animos hominum.*

cum caritate &c.) Al. leg. *non cum caritate aliqua benevola memoriam uſurpet.*

lium non oderit ? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho & Annibale : ab altero propter probitatem ejus non nimis alienos animos habemus ; alterum propter crudelitatem ſemper hæc civitas oderit. Quod ſi tanta vis 9
probitatis eſt, ut eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel quod majus eſt, in hoſte etiam diligamus ; quid mirum, ſi animi hominum moveantur, cum eorum, quibuſcum uſu conjuncti eſſe poſſint, virtutem & bonitatem perſpicere videntur ? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adjuncta : quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit benevolentiæ magnitudo : quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit per quem quiſque aſſequatur, quod deſideret ; humilem ſane relinquunt, & minime generoſum, ut ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod ſi ita esset ; ut quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad Amicitiam eſſet aptiſſimus : quod longe ſe-

Pyrrho & Annibale) Vide l. 1. de Offic. c. 12.

moveantur) ad benevolentiam.

ſtudio) voluntate & propenſione animi.

cus eſt . Ut enim quiſque ſibi plurimum confidit ; & ut quiſque maxime virtute & ſapientia ſic munitus eſt , ut nullo egeat, ſuaque omnia in ſeipſo poſita judicet ; ita in amicitiis expetendis colendiſque maxime excellit . Quid enim ? erat Africanus indigens mei ? Minime hercle. Ac ne ego quidem illius : ſed ego admiratione quadam virtutis ejus , ille viciſſim opinione fortaſſe nonnulla , quam de meis moribus habebat, me dilexit ; auxit benevolentiam conſuetudo. Sed quamquam utilitates multæ & magnæ conſecutæ ſunt , non ſunt tamen ab earum ſpe cauſſæ diligendi profectæ . Ut enim benefici liberaleſque ſumus , non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur , ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus) ſic Amicitiam , non ſpe mercedis adducti , ſed quod omnis ejus fructus in ipſo amore ineſt , expetendam putamus . At ii , qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt , longe diſſentiunt . Nec mirum: nihil enim altum , nihil magnificum ac di-

Ut enim benefici &c.) Argumentum hoc a comparatione Amicitiæ cum liberalitate reprehenditur tamquam ambiguum apud Gellium l. 17. c. 5. & defenditur .

At ii &c.) Ideſt Epicurei . Ita reſtitui locum hunc ex duobus MSS. Florentinis in Bibliotheca S. Mariæ Monach. Benedictinorum . Communiter legebatur , *Ab iis* : unde vix colligi ſententia aliqua poteſt . Vide lib. 2. de Fin. c. 24. & ſeqq.

vinum ſuſpicere poſſunt, qui ſuas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone removeamus: ipſi autem intelligamus, a natura gigni ſenſum diligendi & benevolentiæ caritatem, facta ſignificatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant ſeſe, & propius admovent, ut & uſu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; ſintque pares in amore & æquales, propenſioreſque ad bene merendum, quam ad repoſcendum. Atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. Sic & utilitates ex Amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus a natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam ſi utilitas Amicitias conglutinaret, eadem commutata diſſolveret. Sed quia natura mutari non poteſt, iccirco veræ Amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem Amicitiæ videtis, niſi quid adhuc forte vultis. FANN. Tu vero perge, Læli: pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo jure reſpondeo. SCÆV. Recte tu quidem: quamobrem audiamus.
LÆL. Audite ergo, optimi viri, ea, 10
quæ ſæpiſſime inter me, & Scipionem de

certatio) qua uterque plus dare velit, quam repoſcere.

Audite ergo) Al. *vero*.

Amicitia diſſerebantur: quamquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quam Amicitiam uſque ad extremum vitæ diem permanere. Nam vel, ut non idem expediret utrique, incidere ſæpe; vel ut de Repub. non idem ſentirent: mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, alias adverſis rebus, alias ætate ingraveſcente. Atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis, quod ſummi puerorum amores ſæpe una cum prætexta ponerentur. Sin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum contentione vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipiſci uterque non poſset. Quod ſi qui longius in Amicitia provecti eſſent, tamen ſæpe labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent. Peſtem enim majorem eſse nullam in amicitiis, quam in pleriſque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibuſque honoris certamen & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter ami-

diem) Alii tollunt hanc vocem.

utrique) Alii omittunt vocem hanc, & pro *ſentirent* leg. *ſentiretur*.

cum pretexta) Pueri anno XVII togam prætextam ponebant, puram ſumebant.

ponerentur) Al. *deponerentur*.

perduxiſſent) Al. *perveniſſent*.

uxoriæ) cupiditate ejuſdem uxoris. Ante Turnebum legebatur, *vel luxuriæ*, *vel conditionis*. Fortaſſe ipſa quoque vox *uxoriæ* addita eſt ad explicandum. Nam *conditio* ſatis ſignificat uxorem, ut eſt apud Plautum Trucul. 4. 3. 75.

ciſſimos extitiſse. Magna etiam diſſidia,
& plerumque juſta naſci, cum aliquid ab
amicis, quod rectum non eſset, poſtula-
retur, ut aut libidinis miniſtri, aut adju-
tores eſsent ad injuriam. Quod qui re-
cuſarent, quamvis honeſte id facerent,
jus tamen Amicitiæ deſerere arguerentur
ab iis, quibus obſequi nollent: illos au-
tem, qui quidvis ab amico auderent po-
ſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia
ſe amici cauſsa eſse facturos. Eorum que-
rela inveteratas non modo familiaritates ex-
tingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxi-
ma atque ſempiterna. Hæc ita multa qua-
ſi fata impendere Amicitiis, ut omnia ſub-
terfugere non modo ſapientiæ, ſed etiam
felicitatis diceret ſibi videri. Quamobrem 11
id primum videamus, ſi placet, quatenus
amor in Amicitia progredi debeat. Num
ſi Coriolanus habuit amicos, ferre con-
tra patriam arma illi cum Coriolano de-
buere? Num Viſcelinum amici regnum ap-
petentem, num Sp. Mælium juvare de-
buerunt? Ti. quidem Gracchum Remp.

quatenus amor) Vide lib. 1. de Offic. cap. 10.

Coriolanus) C. Marcius Coriolanus patria pulſus, eidem bellum intulit an. U. C. CCLXV.

Viſcelinum) Sp. Caſſius Viſcelinus (quod nomen alii aliter ſcribunt) de ſaxo Tarpejo præcipitatus eſt ob crimen regni affectati.

Ti. Gracchum) Tiberius Gracchus, Africani ex filia nepos, oppreſſus eſt in Capitolio. Ei Q. Tubero non modo non favit, ſed moleſtus etiam fuit, ut eſt in Bruto cap. 30.

vexantem a Q. Tuberone æqualibuſque amicis derelictum videbamus. At C. Bloſius Cumanus, hoſpes familiæ veſtræ, Scævola, cum ad me, qui aderam Lenati & Rupilio conſulibus in conſilio, deprecatum veniſset; hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſsam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum feciſset, ut quicquid ille vellet, ſibi faciendum putaret. Tum ego: Etiamne, inquam, ſi te in Capitolium faces ferre vellet? Numquam, inquit, voluiſset id quidem: ſed, ſi voluiſset, paruiſsem. Videtis, quam nefaria vox: & hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit. Non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, ſed præfuit: nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quæſtione nova perterritus, in Aſiam profugit, ad hoſtes ſe contulit, pœnas Reipub. graves juſtaſque perſolvit. Nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſsa peccaveris. Nam cum conciliatrix Amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile eſt Amicitiam manere, ſi a

Bloſius) Al. *Bloſſius*, alii aliter. Vide Valer. Maximum lib. 4. cap. 7. num. 1. de re hac tota.

in conſilio) Nova quæſtione conſtituta, adfuit in conſilio Lælius, ut cognoſceret de crimine Gracchi.

quæſtione nova) de ſociis Gracchi.

ad hoſtes) Ad Ariſtonicum regis Eumenis filium, cujus rebus afflictis, ſibi ipſe manum intulit.

virtute defeceris. Quod ſi rectum ſtatuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab iis quicquid velimus, perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res vitii: ſed loquimur de iis amicis, qui ante oculos ſunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt, & eorum quidem maxime, qui ad ſapientiam proxime accedunt. Vidimus Papum Æmilium C. Luſcino familiarem fuiſſe (ſic a patribus accepimus) bis una Conſules, & collegas in Cenſura: tum & cum iis, & inter ſe conjunctiſſimos fuiſſe, M' Curium, & T. Coruncanium, memoriæ traditum eſt. Igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra Rempub. eſſet. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi contendiſſet, ſcio impetraturum non fuiſſe, cum illi ſanctiſſimi viri fuerint. Æque autem nefas ſit, ta-

perfecta ſapientia ſumus) Ideſt ad faſtigium ſapientiæ pervenimus, ſi nihil illi, nihil nos niſi rectum velle poſſumus. Idem lib. 3. Offic. cap. 10. *Loquor de communibus amicitiis. Nam in ſapientibus viris atque perfectis nihil poteſt eſſe tale.*

Papum) Q. Æmilius Papus, C. Fabricius Luſcinus Coſſ. anno U. C. CCCCLXXI. & CCCCLXXIV. De Luſcini porro virtute & Curii habes in Paradoxis.

tum &) Al. *tum etiam.*

traditum) Al. *proditum.*

le aliquid & facere rogatum , & rogare .
At vero Ti. Gracchum ſequebantur C. Car-
bo, C. Cato, & minime tunc quidem Ca-
12 jus frater, nunc idem acerrimus. Hæc igi-
tur lex in amicitia ſanciatur , ut neque
rogemus res turpes , nec faciamus roga-
ti . Turpis enim excuſatio eſt , & mini-
me accipienda , cum in ceteris peccatis ,
tum ſi quis contra Remp. ſe amici cauſ-
ſa feciſſe fateatur . Etenim eo loco , Fan-
ni, & Scævola, locati ſumus, ut nos lon-
ge proſpicere oporteat futuros caſus Reip.
Deflexit enim jam aliquantulum de ſpatio
curriculoque conſuetudo majorum . Ti.
Gracchus regnum occupare conatus eſt ,
vel regnavit is quidem paucos menſes .
Num quid ſimile Pop. Rom. audierat ,
aut viderat ? Hunc etiam poſt mortem ſe-
cuti amici & propinqui. Quid in P. Sci-
pionem Naſicam effecerint , ſine lacrymis
non queo dicere . Nam Carbonem , quo-
quo modo potuimus, propter recentem pœ-

& minime) Alii leg. *& minimus*. Alii aliter.

nunc idem acerrimus) quia hoc anno Tribunus pl. erat, & cauſſam cæſi Fratris, quam antea neglexerat, palam ſuſcipiebat. Hic ipſe occiſus eſt ob turbas in rep. excitatas anno U. C. DCXXXII. Vide Epitom. Liv. lib. 60, & 61.

conſuetudo) deflexit conſuetudo de curriculo majorum.

ſimile) Al. *ſimile hujus*.

P. Scipionem Naſicam) Alii omittunt *Scipionem*. Eſt autem Naſica in vincula conjectus ob cædem Ti. Gracchi a P. Curiatio Tribuno pl.

quoquo modo) Al. *quo modo*. Alii aliter.

nam Ti. Gracchi, ſuſtinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum ſemel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem poſt, Caſſia. Videre jam videor Populum a Senatu disjunctum, multitudiniſque arbitrio res maximas agi. Plures enim diſcent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in ejuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, ut ab amicis in magna aliqua re peccantibus non diſcedant. Improbis autem pœna ſtatuenda eſt; nec minor vero iis qui ſecuti erunt alterum, quam iis qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græ-

ſuſtinuimus) ad vitandam majorem invidiam & indignationem plebis.

libet) Al. *licet*.

proclivis) Al. *proclivius*. Res deſiit in apertam ſeditionem.

tabella) Ante annum U. C. DCXIV. ſuffragia voce ferebantur. Poſtea legibus Gabinia, Caſſia, aliiſque conſtitutum eſt, ut per tabellam tacite ferrentur. Leges iſtæ tabellariæ, multitudinis libertati faventes, optimatium auctoritatem infirmarunt. Vide lib. 3. de Leg. cap. 15. 16.

multitudinis) Vel fracta, vel eluſa principum auctoritate, reſp. ad apertam Democratiam devenerat.

hæc fiant) diſſidia iſta excitentur.

in magna aliqua re) Alii leg. *in remp.* Alii utrumque. Scilicet Grammatici enarratio irrepſit in contextum.

cia Themiſtocle? quis potentior? qui cum imperator bello Perſico ſervitute Græciam liberaſſet, propterque invidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem, quod xx. annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus eſt nemo. Itaque mortem ſibi uterque conſcivit. Quare talis improborum conſenſio non modo excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio vindicanda: ut ne quis ſibi conceſſum putet, amicum vel bellum patriæ inferentem ſequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud ſcio, an aliquando futurum ſit. Mihi autem non minori curæ eſt, qualis Reſpub. poſt mortem meam
13 futura ſit, quam qualis hodie ſit. Hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſſa honeſta faciamus: nec expectemus quidem, dum rogemur; ſtudium ſemper ad-

Themiſtocle) Reprehenditur, quia ad hoſtem ſe contulit: ceterum patriæ bellum, cum poſſet, inferre noluit.

quam ferre) Malim *quemadmodum* pro *quam*. Iſtiuſmodi particulæ in MSS. nota compendiaria efferuntur, ideoque facile commutantur.

fecerat) Alii omittunt.

vel bellum) Alii tollunt particulam *vel*.

haud ſcio) Significat tempora Syllæ & Marii, Cæſaris & Pompeji.

Hæc igitur prima) Paullo ſuperius hanc ipſam legem conſtituerat: nunc idem repetit, & primam legem facit, ex qua aliæ manant.

nec expectemus) Turbatum eſt aliquid in his membris: fortaſſe etiam unius aut alterius explicatio recepta eſt in contextum.

Digitized by Google

ſit, cunctatio abſit: conſilium verum dare gaudeamus libere: plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium valeat auctoritas; eaque adhibeatur ad monendum non modo aperte, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit; & adhibitæ pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam: ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutiis: partim, fugiendas eſse nimias Amicitias, ne neceſſe ſit unum ſolicitum eſse pro pluribus: ſatis ſuperque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum, alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimum eſse quam laxiſſimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim eſse ad beate vivendum ſecuritatem; qua frui non poſſit animus, ſi tamquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere ajunt etiam multo inhumanius (quem locum breviter perſtrinxi paullo ante) præſidii adjumentique cauſsa, non benevolentiæ, neque caritatis, amicitias eſse expetendas. Itaque, ut quiſque minimum firmitatis habeat, minimumque virium,

conſilium verum) Ne pigeat recta & vera conſilia dare. Alii leg. *vero*.

adhibitæ) auctoritati.

mirabilia) Paradoxa.

rerum) Al. *rerum curam*.

parturiat) ſolicitus ſit, curaſque & moleſtias ſuſcipiat.

ita Amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quam viri; & inopes, quam opulenti; & calamitoſi, quam ii, qui putantur beati. O præclaram ſapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: qua a Diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ eſt enim iſta ſecuritas, ſpecie quidem blanda, ſed re ipſa multis locis repudianda? Neque enim eſt conſentaneum, ullam honeſtam rem, actionemve, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. Quod ſi curam fugimus, virtus fugienda eſt; quæ neceſſe eſt ut cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injuſtis juſtos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor, qui profecto cadit, niſi ex ejus animo ex-

qui putantur) Alii leg. *qui videntur*: al. *qui putantur eſſe*.

Quæ eſt enim &c.) Nunc iis reſpondet, qui ad bene vivendum caput eſſe dicunt ſecuritatem.

re ipſa) Alii leg. *reapſe*.

conſtituti) Al. *inſtituti*.

animi dolor) Sumit enim ſapientem, ut eſt in vita communi. Alii leg. *amici dolor*.

tirpatam humanitatem arbitremur ; quæ cauſſa eſt , cur amicitiam funditus tollamus e vita , ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias ? Quid enim intereſt , motu animi ſublato , non dico inter pecudem , & hominem , ſed inter hominem , & ſaxum , aut truncum , aut quidvis generis ejuſdem ? Neque enim ſunt iſti audiendi , qui virtutem duram & quaſi ferream eſſe volunt : quæ quidem eſt cum multis in rebus , tum in Amicitia tenera atque tractabilis ; ut & bonis amici quaſi diffundatur , & incommodis contrahatur . Quamobrem angor iſte , qui pro amico ſæpe capiendus eſt , non tantum valet , ut tollat e vita Amicitiam ; non plus , quam ut virtutes , quia nonnullas curas &
moleſtias afferunt , repudientur . Cum au- 14
tem contrahat virtus Amicitiam , ut ſupra dixi , ſi qua ſignificatio virtutis eluceat , ad quam ſe ſimilis animus applicet & adjungat , id cum contingit , amor exoriatur neceſſe eſt . Quid enim tam abſurdum , quam delectari multis inanibus rebus , ut honore , ut gloria , ut ædificio ,

iſti audiendi) Stoici , qui nullam animi commotionem admittunt , virtutemque ſibi fingunt plane ferream .

contrahat virtus) Cum virtus contrahat amicitiam , ſignificatio quæque virtutis parere debet amorem , quod eſt amicitiæ principium .

ut veſtitu cultuque corporis ; animo autem virtute prædito , eo qui vel amare , vel , ut ita dicam , redamare poſſit , non admodum delectari ? Nihil eſt remuneratione benevolentiæ , nihil viciſſitudine ſtudiorum officiorumque jucundius . Quod ſi etiam illud addimus, quod recte addi poteſt , nihil. eſſe , quod ad ſe rem ullam tam alliciat atque attrahat , quam ad Amicitiam ſimilitudo ; concedatur profecto verum eſse , ut bonos boni diligant , adſciſcantque ſibi quaſi propinquitate conjunctos atque natura . Nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quam natura . Quamobrem hoc quidem , Fanni , & Scævola , conſtat , ut opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſariam benevolentiam eſſe : qui eſt Amicitiæ fons a natura conſtitutus . Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet : non eſt enim inhumana virtus , neque immunis , neque ſuperba ; quæ etiam populos univerſos tueri , eiſque optime conſulere ſoleat : quod non faceret profecto , ſi a caritate vulgi

redamare) Excuſat novitatem verbi hujus . Al. *redamari* .
alliciat) Al. *Illiciat* .
concedatur) Al. *concedetur* .
verum eſſe) Ideſt æquum .
eadem bonitas &c.) Late funditur ad multitudinem , & ad omnem generis humani conjunctionem .
neque immunis) non popularium munerum expers , non ſui dumtaxat , ſuorumque ſtudioſa , ſed omnium .

abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis cauſſa fingunt Amicitias, amabiliſſimum nodum Amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipſe delectat; tumque illud fit, quod ab amico eſt profectum, jucundum, ſi cum ſtudio eſt profectum: tantumque abeſt, ut Amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximeque virtute præditi, in qua plurimum eſt præſidii, minime alterius indigeant, liberaliſſimi ſint & beneficentiſſimi. Atque haud ſcio, an ne opus ſit quidem, nihil umquam deeſſe amicis. Ubi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi numquam conſilio, numquam opera noſtra, nec domi nec militiæ, Scipio eguiſſet? Non igitur utilitatem Amicitia, ſed utilitas Amicitiam conſecuta eſt. Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, ſi quando de Amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. Nam quis eſt, pro Deum fidem atque hominum, qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipſe ab ullo diliga-

cum ſtudio) Al. *cum amore & ſtudio*.

præditi) Alii omittunt vocem hanc.

Non igitur &c.) Amicitia eſt velut antecedens, utilitas veluti conſequens: eſt amicus, ergo utilis. Eodem modo de honeſtate, & utilitate loquitur in lib. de Offic. 3. c. 4.

deliciis diffluentes) Al. *divitiis affluentes*.

tur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim eſt tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla ſtabilis benevolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta, atque ſolicita; nullus locus Amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem metuit? aut eum, a quo ſe metui putat? Coluntur tamen ſimulatione dumtaxat ad tempus: quod ſi forte, ut fit plerumque, ceciderint; tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum cum exul eſset, ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſset, quoſque infidos; cum jam neutris gratiam referre poſset. Quamquam miror, in illa ſuperbia & importunitate ſi quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere; ſic multorum opes præpotentium excludunt Amicitias fideles. Non enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa eſt: itaque illi efferuntur faſtidio fere & contumacia: neque quicquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt.

locus) Al. *locus eſt*.

quem metuit) P. Syrus: *Amor miſceri cum timore non poteſt*.

ſimulatione) cultu ſimulato. Al. *ſimulatione amicitiæ*.

efferuntur) Jactant ſe contumaciter faſtidiendo.

Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus; imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari, ſpernique ab iis veteres Amicitias, indulgeri novis. Quid autem ſtultius, quam, cum plurimum copiis, facultatibus, opibus poſſint, cetera parare, quæ parantur pecunia, equos, famulos, veſtem egregiam, vaſa pretioſa; amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, ſupellectilem? Etenim cetera cum parant, cui parent neſciunt, nec cujus cauſſa laborent. Ejus enim eſt iſtorum quidque, qui vincit viribus; amicitiarum ſua cuique permanet ſtabilis & certa poſſeſſio: ut, etiamſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ; tamen vita inculta & deſerta ab amicis non poſſit eſſe jucunda. Sed hæc hactenus. Conſti- 16
tuendi autem ſunt, qui ſint in Amicitia fines & quaſi termini diligendi: de quibus tres video ſententias ferri, quarum nullam probo; unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmetipſos; alteram, ut noſtra in amicos

ſpernique) Nam veteres amicos non putant amplius pares ſibi.

indulgeri) Al. & *indulgere*.

vincit viribus) Hæc auferri poſſunt a potentiore: amicitiæ auferri non poſſunt.

quaſi termini) Excuſat metaphoram: quæ fuit Latinæ Linguæ Ciceronis ævo verecundia.

benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualiterque reſpondeat ; tertiam , ut , quanti quiſque ſe ipſe facit , tanti fiat ab amicis . Harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſentior : nec enim illa prima vera eſt , ut quemadmodum in ſe quiſque , ſic in amicum ſit animatus . Quam multa enim , quæ noſtra cauſſa numquam faceremus , facimus causſa amicorum ! precari aliquid ab indigno , ſupplicare ; tum acerbius in aliquem invehi , inſectarique vehementius : quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte , in amicorum fiunt honeſtiſſime . Multæ quoque res ſunt , in quibus de ſuis commodis viri boni multa detrahunt , detrahique patiuntur , ut iis amici potius , quam ipſi fruantur . Altera ſententia eſt , quæ definit Amicitiam paribus officiis ac voluntatibus . Hoc quidem eſt nimis exigue & exiliter ad calculos vocare Amicitiam , ut par ſit ratio acceptorum , & datorum . Ditior mihi & affluentior videtur eſse vera Amicitia ; nec obſervare reſtricte , ne plus reddat , quam acceperit . Neque enim verendum eſt , ne quid excidat , aut ne quid in terram de-

precari aliquid ab indigno) impetrare aliquid ab homine indigno , cui ſupplicemus Alii omittunt *aliquid* . Alii aliter variant .

Multæ quoque) Al leg. *multæque* .

in terram defluat) ſine gratia ſit .

ſluat, aut ne plus æquo quid in Amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quiſque ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibuſdam aut animus abjectior eſt, aut ſpes amplificandæ fortunæ fractior. Non eſt igitur amici, talem eſse in eum, qualis ille in ſe eſt: ſed potius eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque in ſpem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ Amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat, ullam vocem inimiciorem Amicitiæ potuiſse reperiri, quam ejus, qui dixiſset, ita amare oportere, ut ſi aliquando eſset oſurus. Nec vero ſe adduci poſſe, ut hoc, quemadmodum putaretur, a Biante dictum eſse crederet, qui ſapiens habitus eſset unus e ſeptem: ſed impuri cujuſdam & ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam revocantis, eſse ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus eſse poterit, cui ſe putabit inimicum

deterrimus) Alii leg. *teterrimus*.

quam ejus &c.) Multis tribuitur dictum hoc ex veteribus & Poetis, & Philoſophis. Refertur etiam ab Ariſtotele in lib. Rhet. 2.

Biante) Gellius lib. 1. cap. 3. Id tribuit Chiloni, qui ipſe quoque unus ex ſeptem habitus eſt.

eſse poſse ? Quin etiam neceſse erit cupere & optare, ut quam ſæpiſſime peccet amicus; quo plures det ſibi tamquam anſas ad reprehendendum. Rurſum autem recte factis commodiſque amicorum neceſſe erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuſcumque eſt, ad tollendam Amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in Amicitiis comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſse poſsemus. Quin etiam ſi minus felices in deligendo fuiſsemus, ferendum id Scipio potius, quam inimici-
17 tiarum tempus cogitandum putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & voluntatum, ſine ulla exceptione, communitas: ut etiam ſi qua fortuna acciderit, ut minus juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum ſit de via, modo ne ſumma turpitudo ſequa-

Quin etiam &c.) Scilicet dictum hoc ejus eſt, qui mutare amicos velit; & cauſſas quærat ſolvendi vinculi. Itaque neceſse erit cupere, & optare &c.

ne ſumma turpitudo) Quid ſi non ſumma ? Vide, ne Cicero nimio plus concedat. Gravius & verius in lib. Offic. 3. cap. 10. de hac ipſa controverſia.

tur. Eſt enim quatenus Amicitiæ dari venia poſſit. Nec vero negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & aſſentationibus colligere turpe eſt: virtus, quam ſequitur caritas, minime repudianda eſt. Sed ſæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de Amicitia) querebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores eſſent; ut capras & oves quot quiſque haberet, dicere poſſet; amicos quot haberet, non poſſet dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes eſſe: nec habere quaſi ſigna quædam, & notas, quibus eos, qui ad Amicitiam eſſent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes eligendi, cujus generis eſt magna penuria: & judicare difficile eſt ſane, niſi expertum. Experiendum autem eſt in ipſa Amicitia: ita præcurrit Amicitia judicium, tollitque experiendi poteſtatem. Eſt igitur

Nec vero) Totum hoc continet excuſationem ejus, qui omnia facit, ne diſſolvat amicitiam, ut famam ſibi comparet caritatis & conſtantiæ.

telum) inſtrumentum.

aſſentationibus) Al. *aſſentando*.

adhibere) Subaudi verbum *ajebat*; niſi vis, infinitum hoc pendere a *querebatur*. Addo etiam, ab aliis legi *poſſe*, pro *poſſet*: qua ratione conſtructionis ordo & natura probabilior videtur:

prudentis ſuſtinere, ut currum, ſic impetum benevolentiæ: quo utamur, quaſi equis tentatis, ſic aliqua parte probatis moribus amicorum. Quidam ſæpe in parva pecunia perſpiciuntur, quam ſint leves: quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoſcuntur in magna. Si vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre Amicitiæ, ſordidum exiſtiment; ubi eos inveniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes Amicitiæ non anteponant? ut, cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera vis Amicitiæ, non multo illa malint? Imbecilla enim humana natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiam ſi neglecta Amicitia conſecuti ſunt, excuſatum iri ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſſa ſit neglecta. Itaque veræ Amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publica verſantur. Ubi enim iſtum invenias, qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? hæc ut omittam, quam

currum) Alii leg. *curſum*. Infra vero, non *equis*, ſed *aquis*; ut ſit metaphora ducta a curſu navigationis.

ſic aliqua) Al. *ſic amicitiis*, *aliqua*.

probatis) Sic reſtitui ex Codice Vaticano MDLXXIV. & duobus Florentinis. Communiter leg. *periclitatis*.

Si vero) Alii leg. *ſin vero*.

vis) Al. *jus*.

excuſatum) Vulgo leg. *obſtratum*: quod vix rectam interpretationem admittit.

graves, quam difficiles pleriſque videntur
calamitatum ſocietates? ad quas, non eſt
facile inventus, qui deſcendat. Quare En-
nius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo levitatis & infirmitatis ple-
roſque convincunt; aut ſi in bonis rebus
contemnunt, aut ſi in malis deſerunt. Qui 18
igitur utraque in re gravem, conſtantem,
ſtabilem ſe in Amicitia præſtiterit, hunc
ex maxime raro hominum genere judica-
re debemus, & pæne divino. Firmamen-
tum autem ſtabilitatis conſtantiæque ejus,
quam in Amicitia quærimus, fides eſt.
Nihil enim ſtabile eſt, quod infidum. Sim-
plicem præterea, & communem, & con-
ſentientem, qui rebus iiſdem moveatur,
eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fi-
delitatem. Neque enim fidum poteſt eſse
multiplex ingenium & tortuoſum: neque
vero, qui non iiſdem rebus movetur, &
natura conſentit, fidus, aut ſtabilis poteſt
eſſe. Addendum eodem eſt, ut ne crimi-
nibus aut inferendis delectetur amicus, aut

inventus) Al. *inventu*.

Quare) Vulgo leg. *quamquam*.

contemnunt) Amici *in bonis* colendi, *in malis* adjuvandi.

communem) Itali dicunt *uomo alla mano*, *converſevole*. Vide de Senect. c. 17. in Adnot.

fidus) Alii leg. *aut fidus*.

delectetur amicus) Vox *amicus* redundat, ut mihi quidem videtur.

credat illatis : quæ omnia pertinent ad eam , quam jamdudum tracto , conſtantiam . Ita fit verum illud , quod initio dixi , Amicitiam niſi inter bonos , eſſe non poſſe . Eſt enim boni viri , quem eumdem ſapientem licet dicere , hæc duo tenere in Amicitia : primum , ne quid fictum ſit , neve ſimulatum ; aperte enim vel odiſſe , magis ingenuum eſt , quam fronte occultare ſententiam : deinde , non ſolum ab aliquo oblatas criminationes depellere , ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum , ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe violatum . Accedat huc ſuavitas quædam oportet ſermonum atque morum , haudquaquam mediocre condimentum Amicitiæ . Triſtitia autem , & in omni re ſeveritas , habet illa quidem gravitatem ; ſed Amicitia remiſſior eſſe debet , & liberior , & dulcior , & ad omnem
19 comitatem facilitatemque proclivior . Exiſtit autem hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis : num quando amici novi , digni Amicitia , veteribus ſint anteponendi , ut equis vetulis teneros anteponere ſolemus . Indigna homine dubitatio . Non enim ami-

oblatas) Al. *allatas* .
depellere) Alii leg. *repellere* .

ſeveritas) Al. *ſeveritas abſit* : & hic ſententiam abſolvunt .

citiarum eſſe debent, ſicut aliarum rerum, ſatietates. Veterrimæ quæque, ut ea vina quæ vetuſtatem ferunt, eſſe debent ſuaviſſimæ: verumque illud eſt, quod vulgo dicitur; multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, ut Amicitiæ munus expletum ſit. Novitates autem, ſi ſpem afferunt, ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ, vetuſtas tamen ſuo loco conſervanda eſt. Maxima eſt enim vis vetuſtatis & conſuetudinis. Atque in ipſo equo, cujus modo mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſuevit, libentius utatur, quam intractato & novo. Nec modo in hoc, quod eſt animal, ſed in iis etiam, quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet: cum locis etiam ipſis montoſis delectemur, & ſilveſtribus, in quibus diutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in Amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam ſunt, qualis erat Scipionis in noſtro, ut ita dicam, grege. Numquam ſe ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mummio antepoſuit, num-

ſatietates) Al. *ſatietas*.

modios) Affert dictum hoc etiam Plutarchus περὶ πολυφιλίας.

Atque in ipſo) Alii leg. *Atqui*: al. *quin*: al. *ut*.

montoſis) Vulgo leg. *montuoſis*.

quam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino ſibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tamquam ſuperiorem colebat; ſuoſque omnes per ſe eſſe ampliores volebat. Quod faciendum imitandumque eſt omnibus: ut, ſi quam præſtantiam virtutis, ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis, communicentque cum proximis: ut, ſi parentibus nati ſunt humilibus, ſi propinquos habent imbecilliores vel animo, vel fortuna; eorum augeant opes, eiſque honori ſint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquamdiu propter ignorationem ſtirpis & generis in famulatu fuerint; cum cogniti ſunt, & aut Deorum, aut Regum filii inventi, retinent tamen caritatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt. Quod quidem eſt multo profecto magis in veris patribus certiſque faciendum. Fructus enim ingenii & virtutis omniſque præſtantiæ tum maximus capitur, cum in proximum quem-

Q. Maximum) Hic quoque Æmilii Paulli filius fuit, adoptatus a Q Fabio Maximo.

per ſe) Alii leg. *præ ſe*. Sed ex iis, quæ ſequuntur, apparet retinendam eſſe particulam *per*.

impertiant) Al. *impertiantur*.

ignorationem) Al. *ignorantiam*.

eſſe) Al. *eſſe poſſe*: quod non eſt contemnendum.

duxerunt) Exemplo eſse poſſunt apud Romanos Romulus & Remus, apud Græcos Ægiſthus, & alii. Sunt qui leg. *patres dixerunt*.

que confertur. Ut igitur ii, qui ſunt in 20 Amicitiæ conjunctioniſque neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent; ſic inferiores non dolere, ſe a ſuis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate ſuperari. Quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobrant; eoque magis, ſi habere ſe putant, quod officioſe, aut amice, & cum labore aliquo ſuo factum queant dicere. Odioſum ſane genus hominum officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in Amicitia; ſic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui moleſtas Amicitias faciunt, cum ipſi ſe contemni putant: quod non fere contingit, niſi iis, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur; qui hac opinione non modo verbis, ſed etiam opere levandi ſunt. Tantum autem cuique tribuendum eſt primum, quantum ipſe efficere poſſis; deinde etiam quantum ille, quem diligas atque adjuves, poſſit ſuſtinere. Non enim tu poſſis, quantum-

cum labore) Al. *cum cura & labore*.

contemnendos ſe arbitrantur) nimis demiſse de ſe ipſi ſentiunt.

vis licet excellas, omnes tuos ad honores ampliſſimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit Conſulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod ſi etiam poſſis quidvis deferre ad alterum, videndum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino Amicitiæ, corroboratis jam confirmatiſque & ingeniis & ætatibus, judicandæ ſunt. Nec, ſi qui ineunte ætate, venandi, aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio præditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices & pædagogi jure vetuſtatis plurimum benevolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi. Aliter enim Amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. *Diſpares* enim mores diſparia ſtudia ſequuntur; quorum diſſimilitudo diſſociat Amicitias. Nec ob aliam cauſſam ullam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt; niſi quod tanta eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe, morum ſtudiorumque diſtantia. Recte etiam præcipi poteſt in Amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia (quod perſæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim,

Aliter enim) niſi judicentur ingeniis confirmatis, in quæ morum mutatio cadere nequeat.

ut ad fabulas redeam, Trojam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impedientem audire voluiſſet. Et ſæpe incidunt magnæ res, ut diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quod deſiderium non facile ferat, is & infirmus eſt molliſque natura, & ob eam ipſam cauſſam in Amicitia parum juſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, & quid patiare
a te impetrari.. Eſt etiam quaſi quædam 21
calamitas in Amicitiis dimittendis nonnumquam neceſſaria. Jam enim a ſapientum familiaritatibus ad vulgares Amicitias oratio noſtra delabitur. Erumpunt ſæpe vitia amicorum tum in ipſos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur Amicitiæ ſunt remiſſione uſus eluendæ; &, ut Catonem dicere audivi, diſſuendæ magis, quam diſcindendæ: niſi quædam admodum intolerabilis injuria exarſerit; ut neque rectum,

Neoptolemus) Achilles cum filio Neoptolemo abductus eſt a Lycomede Ulyſſis artibus. Sed fortaſse ſcripſit Cicero *Neoptolemi p.* ideſt Neoptolemi pater. Id librarii non intelligentes ex *ip* fecerunt *us*. Ceterum Neoptolemus dumtaxat inter eos fuit, qui Trojam cepere: nam Achilles antea perierat.

quaſi quedam) Al. omittunt *quaſi*.

ſapientum) Al. *ſapientium*: qui caſus ubique variat.

remiſſione uſus) Al. *remiſſiore uſu.*

eluendæ) Al. *elevandæ*: al. *diluendæ*. Vide lib. 1. Offic. c. 33. Gellius lib. 12. cap. 1. dixit *vinculum diluere*.

diſſuendæ) Ita in l. 1. Offic. c. 33.

Digitized by Google

neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, ut non ſtatim alienatio disjunctioque facienda ſit. Sin autem morum, aut ſtudiorum commutatio quædam, ut fieri ſolet, facta erit, aut in Reipub. partibus diſſenſio interceſſerit (loquor enim, ut paullo ante dixi, non de ſapientum, ſed de communibus Amicitiis) cavendum erit, ne non ſolum amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab Amicitia Q. Pompeji meo nomine ſe removerat, ut ſcitis, Scipio; propter diſſenſionem autem, quæ erat in Rep. alienatus eſt a collega noſtro Metello: utrumque egit graviter, auctoritate & offenſione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera eſt, ne qua amicorum diſſidia fiant: ſin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius Amicitiæ, quam oppreſſæ videantur. Cavendum vero eſt, ne etiam in graves inimicitias convertant ſe Amicitiæ; e quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur: quæ tamen ſi tolerabilia erunt, fe-

aut in Reipub.) Al. *Rep.*

collega noſtro) Q. Cæcilius Metellus fuit Augur cum Lælio & Scipione.

diſſidia) Al. *diſcidia*, ut ſit à verbo *diſcindo*.

extincta) res extinguuntur natura ſua, opprimuntur vi. Similitudo ducitur ab igne; eaque uſus eſt etiam in cap. 19. de Senectute.

renda ſunt ; & hic honos veteri Amicitiæ tribuendus eſt, ut is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio eſt, atque una proviſio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, neve indignos. Digni autem ſunt Amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſſa, cur diligantur. Rarum genus: & quidem omnia præclara rara; nec quicquam difficilius, quam reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit; & amicos, tamquam pecudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos. Itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent Amicitia, per ſe & propter ſe expetenda: nec ſibi ipſi exemplo ſunt, hæc vis Amicitiæ qualis, & quanta ſit. Ipſe enim ſe quiſque diligit, non ut aliquam a ſeipſo mercedem exigat caritatis ſuæ; ſed quod per ſe ſibi quiſque carus eſt: quod niſi idem in

in culpa) tota reprehenſio cadat in unum.

quibus in ipſis) qui ipſi ſua virtute ſunt amabiles.

maximum fructum) Gravis erat per ea tempora controverſia, multorum ſermonibus agitata; quam tangit Horatius lib. 2. Sat. 6. v. 75. *Quidve ad amicitias, uſus, rectumne trahat nos*. Vide caput ultimum lib. 1. de Natura Deor.

Itaque) Al. *Ita*.

a ſe ipſo) Al. *a ſe ipſe*.

Amicitiam transferatur, verus amicus numquam reperietur. Eſt enim is quidem, qui eſt tamquam alter idem. Quod ſi hoc apparet in beſtiis, volucribus, agreſtibus, nantibus, cicuribus, feris, primum ut ſe ipſæ diligant; id enim pariter cum omni animante naſcitur: deinde ut requirant atque appetant, ad quas ſe applicent, ejuſdem generis animantes; idque faciunt cum deſiderio, & cum quadam ſimilitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura, qui & ſe ipſe diligit, & alterum anquirit, cujus animum ita cum ſuo commiſceat, ut efficiat pæne unum ex
22 duobus? Sed plerique perverſe, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipſi eſſe non poſſunt; quæque ipſi non tribuunt amicis, hæc ab his deſiderant. Par eſt autem, primum ipſum eſſe virum bonum; tum alterum ſimilem ſui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, ſtabilitas Amicitiæ confirmari poteſt; cum homines benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus ceteri ſerviunt, imperabunt; deinde

is quidem) Al. *is amicus*.

alter idem) Ex Zenonis dicto, *Amicus eſt alter ego*.

in homine fit) Al. *in hominis ſit*.

anquirit) Al. *inquirit*, al. *adquirit*. Sed ubique fere verbum hoc variat.

alterum ſimilem) Alii omittunt *alterum*.

In talibus) viris bonis.

æquitate juſtitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero ſuſcipiet; neque quicquam umquam niſi honeſtum & rectum alter ab altero poſtulabit; neque ſolum colent ſe inter ſe ac diligent, ſed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum Amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciofus eſt error, qui exiſtimant, libidinum peccatorumque omnium patere in Amicitia licentiam. Virtutum enim Amicitia adjutrix a natura data eſt, non vitiorum comes; ut, quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea, quæ ſumma ſunt, pervenire; conjuncta & ſociata cum altera perveniret. Quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt, eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus beatiſſimuſque comitatus. Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc adſint, beata vita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. Quod cum optimum maximumque ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti opera danda eſt; ſine qua neque Amicitiam,

verecundiam) Refertur ad verbum *verebuntur*. Reddit autem rationem, cur amicus amicum vereri debeat.

ſociata) Al. *conſociata*.

ſummum naturæ bonum) Finem bonorum alibi vocat.

neque ullam rem expetendam conſequi poſ-
ſumus : ea vero neglecta , qui ſe amicos
habere arbitrantur , tum ſe denique erraſ-
ſe ſentiunt , cum eos gravis aliquis ca-
ſus experiri cogit . Quocirca (dicendum
eſt enim ſæpius) cum judicaveris , dili-
gere oportet ; non , cum dilexeris , judi-
care . Sed cum multis in rebus negligen-
tia plectimur , tum maxime in amicis &
deligendis , & colendis . Præpoſteris enim
utimur conſiliis , & acta agimus , quod
vetamur veteri proverbio . Nam implica-
ti ultro & citro , vel uſu diuturno , vel
etiam officiis , repente in medio curſu A-
micitias , exorta aliqua offenſione, dirum-
23 pimus . Quo etiam magis vituperanda eſt
rei maxime neceſſariæ tanta incuria . Una
eſt enim Amicitia in rebus humanis , de
cujus utilitate omnes uno ore conſentiunt.
Namque a multis ipſa virtus contemni-
tur , & venditatio quædam atque oſtenta-
tio eſſe dicitur : multi divitias deſpiciunt,
quos parvo contentos tenuis victus cul-

deligendis) Al. *eligendis* .

acta agimus) facimus poſtea , quod faciendum erat prius

implicati ultro & citro) colligati invicem , non ratione & delectu , ſed temere . Alii leg. *ultro citroque* .

dirumpimus) ob eamdem rationem tarde fieri amicitias jubent Iſocrates in Oratione ad Demonicum , & Solon apud Diogenem Laert. l. 1. n. 60.

Namque) Communiter leg. *Quamquam* . Sed minus recte . Reddit enim rationem cur dixerit , unam eſse amicitiam , de cujus utilitate omnes uno ore conſentiant .

tuſque delectat : honores vero , quorum cupiditate quidam inflammantur , quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius eſſe , nihil levius exiſtiment : itemque cetera , quæ quibuſdam admirabilia videntur , permulti ſunt qui pro nihilo putent. De Amicitia omnes ad unum idem ſentiunt , & ii qui ad Rempub. ſe contulerunt ; & ii qui rerum cognitione doctrinaque delectantur ; & ii qui ſuum negotium gerunt otioſe ; poſtremo ii qui ſe totos tradiderunt voluptatibus , ſine Amicitia vitam eſſe nullam ſentiunt ; ſi modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere . Serpit enim , neſcio quomodo , per omnium vitam Amicitia ; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui . Quin etiam ſi quis ea aſperitate eſt & immanitate naturæ , ut congreſſus & ſocietatem hominum fugiat atque oderit , qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus : tamen is pati non poſſit , ut non anquirat aliquem , apud quem evomat virus acerbitatis ſuæ . At-

otioſe) Al. *otioſi* , ideſt nulla in re occupati , niſi ſua & domeſtica .

liberaliter) ut libero homine dignum eſt .

omnium vitam) Al. *vitas*.

Timonem) qui appellatus eſt *μισάνθρωπος* , *oſor hominum* . Tuſcul. 4. cap. 11. Hoc nomine inſcribitur Luciani Dialogus elegantiſſimus .

que hoc maxime judicaretur, ſi quid tale poſset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret; atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aſpiciendi poteſtatem eriperet. Quis tam eſset ferreus, qui eam vitam ferre poſset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium ſolitudo? Verum igitur illud eſt, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audivi, ab aliis ſenibus auditum: ſi quis cælum aſcendiſset, naturamque mundi, & pulchritudinem ſiderum perſpexiſset, inſuavem illam admirationem ei fore; quæ jucundiſſima fuiſſet, ſi aliquem, cui narraret, habuiſset. Sic natura ſolitarium nihil amat; ſemperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur, quod in amiciſſimo quoque dul-
24 ciſſimum eſt. Sed cum tot ſignis eadem natura declaret, quid velit, quid quærat, quid deſideret, obſurdeſcimus tamen neſcio quomodo, nec ea quæ ab ea mo-

judicaretur) Al. *diſjudicaretur*. *ut aliquis nos Deus &c.*) Vide ſenſa eadem alio modo expoſita in l. 1. Offic. c. 44.
natura ſolitarium &c.) quia tendit ad unum. Id apparet etiam in beſtiis, quæ cum ſuo genere congregantur: atque adéo etiam in plantis, quæ adminicula quærunt.

nemur, audimus. Eſt enim varius & multiplex uſus Amicitiæ; multæque cauſsæ ſuſpicionum offenſionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre ſapientis eſt. Una illa ſubeunda offenſio eſt, ut & veritas in Amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici ſæpe ſunt, & objurgandi; & hæc accipienda amice, cum benevole fiunt. Sed, neſcio quomodo, verum eſt, quod in Andria familiaris meus dixit:

Obſequium amicos, veritas odium parit.

Moleſta veritas eſt, ſiquidem ex ea naſcitur odium, quod eſt venenum Amicitiæ: ſed obſequium multo moleſtius; quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia eſt, primum ut monitio acerbitate, deinde ut objurgatio contumelia careat. In obſequio autem (quoniam Terentiano verbo liben-

ſubeunda) Communiter leg. *ſublevanda*: quæ vox ſi retineri velit, ſententia laborat. Nam ceteræ offenſiones, inquit Cicero, vitandæ ſunt; illa ſubeunda, quæ oritur ex veritate, & fide.

familiaris meus) Quidam addunt *Terentius*: ſed non eſt neceſſe.

obſequium) ſumitur fere vox hæc pro blanda adulatione: & ſane in malam partem. Sub Imperatoribus, quod adulatio prope neceſſaria eſſet, in bonam cœpit adhiberi.

In obſequio) Accipit Cicero verbum hoc, ſed purgat, addita comitate, ſublata aſſentatione.

ter utimur) comitas adſit ; aſsentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur , quæ non modo amico , ſed ne libero quidem digna eſt . Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur . Cujus autem aures clauſæ veritati ſunt , ut ab amico verum audire nequeat , hujus ſalus deſperanda eſt . Scitum eſt enim illud Catonis, ut multa, melius de quibuſdam acerbos inimicos mereri , quam eos amicos , qui dulces videantur : illos verum ſæpe dicere , hos numquam . Atque illud abſurdum eſt, quod ii , qui monentur, eam moleſtiam , quam debent capere , non capiunt ; eam capiunt , qua debent carere . Peccaſse enim ſe non anguntur , objurgari moleſte ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere , objurgatione gaudere . Ut igitur & monere & moneri proprium eſt veræ Amicitiæ ; & alterum libere facere , non aſpere ; alterum patienter accipere , non repugnanter ; ſic habendum eſt , nullam in Amicitiis peſtem eſſe majorem , quam adulationem , blanditiam , aſſentationem : quamvis enim multis nominibus eſt

ut multa , melius) Al. *multo melius*. Hanc in rem Plutarchus ſyntagma ſcripſit de utilitate ab inimicis capienda.

debent carere) Al. *deberent vacare* .

objurgatione) Al. *correctione* , al. *correptione* : quæ voces ortæ ſunt ab enarratoribus .

blanditiam) Al, *blanditias* ,

hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum ſimulatio eſt vitioſa; tollit enim judicium veri, idque adulterat: tum amicitiæ repugnat maxime; delet enim veritatem, ſine qua nomen amicitiæ valere non poteſt. Nam cum amicitiæ vis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus; qui fieri id poterit, ſi ne in uno quidem unus animus erit, idemque ſemper; ſed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo ſenſum ac voluntatem, ſed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? ajo. Poſtremo imperavi egomet mihi,
Omnia aſſentari:

Ut ait idem: ſed ille ſub Gnathonis perſona, quod amici genus adhibere omnino levitatis eſt. Multi autem Gnathonum ſimiles cum ſint, loco, fortuna, fama ſu-

ut unus &c.) In 1. de Offic. cap. 17. *Pythagoras ultimum in amicitia putavit, ut unus fiat ex pluribus.*

devium) Ideſt vagum & extra viam. Grævius legit *tenerum* ex conjectura, quam confirmat locis ſimilibus.

aſſentari) Lambinus mallet *aſſentiri*.

idem) Additur ab al. *Terentius*. Eſt autem locus in Eun. a. 3. ſc. 2.

loco) Ideſt genere.

periores ; horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad vanitatem acceſſit auctoritas. Secerni autem blandus amicus a vero & internoſci tam poteſt, adhibita diligentia, quam omnia fucata & ſimulata a ſinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen judicare ſolet, quid interſit inter popularem, ideſt aſſentatorem & levem civem ; & inter conſtantem, ſeverum, & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis plebis reficiendis? Diſſuaſimus nos. Sed nihil de me : de Scipione dicam libentius. Quanta illi, Dii immortales, fuit gravitas, quanta in oratione majeſtas? ut facile ducem Pop. Rom. diceres : ſed affuiſtis, & eſt in manibus oratio. Itaque lex popularis ſuffragiis populi repudiata eſt. Atque (ut ad me redeam) meminiſtis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino conſulibus, quam popularis lex de ſacerdotiis C. Licinii Craſſi videbatur: coopta-

Quanta in oratione majeſtas) Al. *quantum in oratione majeſtatis*.

in oratione) Livii Epitom. lib. 59. *Cum Carbo Tribunus pl. rogationem tuliſſet, ut eumdem Tribunum pl. quoties vellet, creari liceret, rogationem ejus P. Africanus graviſſima oratione diſſuaſit*.

ducem) Græci dicunt δημαγωγόν.

de ſacerdotiis) Malebat Licinius ſacerdotes a populo eligi, quam a Collegiis cooptari ; ſed non obtinuit.

tio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum inſtituit in forum verſus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio Deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum eſt, Prætore me, quinquennio antequam conſul ſum factus. Itaque re magis, quam auctoritate, cauſſa illa defenſa eſt. Quod 26
ſi in ſcena, ideſt in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet, ſi modo id patefactum & illuſtratum eſt; quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? In qua niſi, ut dicitur, apertum amici pectus videas, tuumque oſtendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas; ne amare quidem, aut amari; cum id, quam vere fiat, ignores. Quamquam iſta aſſentatio, quamvis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita ſit,

is primum) anno U. C. DCVIII.

in forum verſus) στραφεὶς πρὸς ἀγορὰν, inquit Plutarchus. Antea enim qui cum populo egerant, verſi in curiam & comitium verba fecerant. V. Varronem de R. R. lib. 1. cap. 2.

nobis defendentibus) jus collegiorum.

Prætore me) Al. leg. *per me*. Hinc apparet, cur auctoritate cauſsa defenſa non ſit.

in ſcena, ideſt in concione) Malim leg. *in concione, ideſt in ſcena*: quaſi dicat: quod ſi in concione, quæ eſt veluti ſcena, &c.

aut amari) In vet. edit. *amari poſſis*.

ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet. Omnino eſt amans ſui virtus: optime enim ſe ipſa novit, quamque amabilis ſit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione. Virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quam videri volunt. Hos delectat aſſentatio; his fictus ad eorum voluntatem ſermo cum adhibetur, orationem illam vanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc Amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. Nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat reſpondere, *magnas*: *ingentes*, inquit. Semper auget aſsentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. Quamobrem, quamvis blanda iſta vanitas apud eos valeat, qui ipſi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores conſtantioreſque admonendi ſunt,

Omnino eſt) Occurrit objectioni, quia virtus eſt amans ſui, ſeque ipſa delectat.

niſi eſſent) Aſsentatores non viderentur faceti, niſi eſsent milites glorioſi, qui aſsentationi credulas præberent aures.

Magnas vero) Terentius Eun. a. 3. ſc. 1.

ut animadvertant, ne callida aſſentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors. Callidus ille & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſe cavendum eſt: nec enim facile agnoſcitur, quippe qui etiam adverſando ſæpe aſsentetur? & litigare ſe ſimulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique ſe patiatur; ut is, qui illuſus ſit, plus vidiſse videatur. Quid autem turpius, quam illudi? Quod ne accidat, cavendum eſt, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos ſtultos ſenes
Verſaris atque unxeris lautiſſime.

Hæc enim etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improvidorum & credulorum ſenum. Sed, neſcio quo pacto, ab ami- 27
citiis perfectorum hominum, ideſt ſapientium (de hac dico ſapientia, quæ videtur in hominem cadere poſse) ad leves Amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad

animadvertant) Al. *animum advertant*.

facile) Al. *facillime*.

vidiſſe) Al. *valuiſſe*, al. *viiſſe*.

cavendum) Communiter leg. *magis cavendum*. Ego ſuſtuli particulam *magis* tum ratione, tum ex fide trium MSS.

in Epiclero) Virgine dotali, quam inducit in ſcenam Cæcilius. Hic ipſe Comœdiæ titulus eſt, Alii codices MSS. habent, *ut ſi hodie &c.* atque ita legendum crediderim. Nam τὸ *in Epiclero* additum videtur ab aliquo enarratore.

comicos) Leves & credulos, quales fere in Comœdiis ſenes. Vide de Senect. c. 11.

unxeris) tamquam piſcem in craticula. Al. *luſeris*.

de hac dico &c.) non de ſapientia Stoicorum, quæ nuſquam eſt. Vide cap. 5.

deflexit) Al. *defluxit*.

illa prima redeamus, eaque ipſa concludamus aliquando. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat Amicitias, & conſervat. In ea eſt enim convenientia rerum, in ea ſtabilitas, in ea conſtantia: quæ cum ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem aſpexit agnovitque in alio, ad id ſe admovet, viciſſimque accipit illud, quod in altero eſt: ex quo eorum exardeſcit ſive amor, ſive Amicitia; utrumque enim dictum eſt ab amando. Amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nulla utilitate quæſita: quæ tamen ipſa effloreſcit ex Amicitia, etiam ſi tu eam minus ſequutus ſis. Hac nos adoleſcentes benevolentia ſenes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, Ti. Gracchum Scipionis noſtri ſocerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus, ut in veſtra, ut in Q. Tuberonis; equidem & admodum adoleſcentis P. Rutilii Virginiani familiari-

convenientia) quæ cum virtute fiunt, omnia conveniunt & conſentiunt inter ſe.

ames) Vulgo leg. *ames nulla indigentia*: quæ duo verba addidere quidam ad explicationem eorum, quæ ſequuntur.

ut in veſtra) Al. *ut ego in veſtra*.

Virginiani) Alii leg. *Virginii*, al. *& A. Virginii*.

tate delector. Quoniamqne ita ratio comparata eſt vitæ naturæque noſtræ, ut alia ætas oriatur ex alia; maxime quidem optandum eſt, ut poſſis, quibuſcum tamquam e carceribus emiſſus ſis, cum iiſdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque ſunt, ſemper aliqui requirendi ſunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. Caritate enim benevolentiaque ſublata, omnis eſt e vita ſublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam eſt ſubito ereptus, vivit tamen ſemperque vivet. Virtutem enim ſemper amavi illius viri, quæ extincta non eſt: nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara & inſignis. Nemo umquam animo, aut ſpe majora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. In hac mihi de Rep. fuit conſenſus, in hac rerum pri-

ex alia) Alii omittunt duas has voces, nec ſine cauſa.

ut poſſis) Al. leg. *ut cum æqualibus poſſis*: quæ eſt explicatio totius ſententiæ, primum margini adſcripta, deinde in contextum recepta.

e carceribus) ducta ſimilitudine ab equis, qui in Circo currebant.

requirendi) Al. *acquirendi*, al. *anquirendi*.

ſpe majora) propter ea, quæ Scipio geſſit, & propter honores, quos obtinuit in ipſo ætatis flore.

vatarum conſilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: numquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim; nihil audivi ex eo ipſe, quod nollem. Una domus erat, idem victus, iſque communis: neque ſolum militia, ſed etiam peregrinationes ruſticationeſque communes. Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid atque diſcendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otium tempuſque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria ſi una cum illo occidiſſet, deſiderium conjunctiſſimi viri atque amantiſſimi ferre nullo modo poſſem. Sed nec illa extincta ſunt, aluntarque potius & augentur cogitatione & memoria; &, ſi plane illis orbatus eſſem, magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium: diutius enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum: omnia autem brevia tolerabilia eſse debent, etiamſi magna ſint. Hæc habui de Amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, ſine qua Amicitia eſse non poteſt, ut ea excepta, nihil Amicitia præſtabilius putetis.

ruſticationes) In l. 2. de Orat. cap. 6. *Lælium ſemper fere cum Scipione ſolitum ruſticari.*

otium tempuſque) Al. *otioſum tempus*.

locetis) Eo loco virtutem ponatis. Grævius mavult leg. *collatis*. Ita ſane eſt in margine codicis MS. Florentini apud Riccardos.

M. TULLII CICERONIS
DE SOMNIO SCIPIONIS.
Ex libro de Repub. ſexto.

Sex Cicero de Rep. libros ſcripſit, in quibus optimum civitatis ſtatum explicuit. Sed periere omnes, præter particulam hanc libri ultimi. Diſputationem contulit in Africani Minoris perſonam, Phili, Lælii, & Manilii, adjunctis adoleſcentibus Q. Tuberone, P. Rutilio, & duobus Lælii generis, Scævola, & Fannio. Vide lib. de Amicit. c. 4. Porro cum Scipio in ſexto juſtitiam laudaſſet, contra diſputationem Phili (ut eſt apud D. Auguſtinum de Civ. Dei lib. 2. cap. 21.) in extrema libri parte per hoc figmentum ad eam colendam, propoſitis in cælo præmiis, hortatur.

SCIPIO.

CUm in Africam veniſſem, M' Mani- 1
lio Conſuli ad quartam legionem Tribunus, ut ſcitis, militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Maſiniſſam con-

Scipio) L. Æmilii Paulli Macedonici filius, adoptatus a Scipione, filio Africani Majoris. Hic quoque Africanus dictus eſt, cum Carthaginem & Numantiam evertiſſet anno U. C. DCIX.

venirem, regem familiæ noſtræ juſtis de cauſſis amiciſſimum. Ad quem ut veni, complexus me ſenex collacrymavit: aliquantoque poſt ſuſpexit in cælum, &, Grates (inquit) tibi ago, ſumme Sol, vobiſque, reliqui cælites; quod, antequam ex hac vita migro, conſpicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipſo recreor: ita numquam ex animo meo diſcedit illius optimi atque inviċtiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra Repub. percontatus eſt: multiſque verbis ultro citroque habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus; cum ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniaque ejus non facta ſolum, ſed etiam dicta meminiſſet: deinde, ut cubitum diſceſſimus, me & de via, & qui ad multam noctem vigilaſſem, arctior, quam ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ſe-

regem) Numidarum regem, Jugurtæ avum.

amiciſſimum) hoſpitem avitum vocat in lib. de Senectute cap. 10.

diſcedit) Alii leg. *recedit*. Loquitur autem de memoria Africani Majoris, a quo fuerat in regnum reſtitutus.

de via) Itali dicunt: *da viaggio*. Quidam addunt *feſſum*: quæ vox nec auctoritate caret veterum editionum, nec ratione, cum eodem modo loquatur Cicero in Academ. 1. cap. 1. *Niſi de via feſſus eſſet*.

re, ut cogitationes ſermoneſque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogitare & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, quæ mihi ex imagine ejus, quam ex ipſo, erat notior. Quem ut agnovi, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo; & omitte timorem, Scipio; &, quæ dicam, trade memoriæ. Videſne illam urbem, quæ 2
parere Pop. Rom. coacta per me, renovat priſtina bella, nec poteſt quieſcere (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pæne miles? hanc hoc biennio Conſul evertes: eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes a nobis adhuc hereditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, Cenſorque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam, deligere ite-

in ſomno) Vide Academ. 4. c. 16. & 27. & Lucretium lib. 1. v. 125.

ex imagine ejus) quæ ex gentis more in domus atrio ſervabatur. Vix autem biennis erat Africanus Minor, cum mortuus eſt Major.

de excelſo) Ex via Lactea.

pæne miles) Tribunus militum, paullo plus quam miles. Nondum attigerat fortaſse annum XXX. certe vix exceſſerat XXXIV. Fuit enim Conſul anno ætatis ſuæ XXXVI. U. C. DCVII.

Conſul abſens) Cum inter candidatos non eſset, ſed Ædilitatem tantum peteret. Vide lib. de Amicit. c. 3.

rum Conſul abſens, bellumque maximum conficies, Numantiam exſcindes: ſed, cum eris curru Capitolium invectus, offendes Rempub. perturbatam conſiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, oſtendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, conſiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quaſi fatorum viam. Nam, cum ætas tua ſeptenos octies Solis anfractus, reditusque converterit; duoque hi numeri (quorum uterque plenus, alter altera de cauſſa habetur) circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint; in te unum, atque in tuum nomen, ſe tota convertet civitas: te Senatus, te omnes boni, te ſocii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis ſalus: ac, ne multa, dictator Rempub. conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. Hic

nepotis mei) Ti. Gracchi, ex Cornelia Africani Majoris filia, qui legibus Agrariis temp. turbaverat. Occiſus eſt: ſed ejus mortem ut ulciſceretur C Frater, eamdem moverat Camarinam ope Tribunitia. Ejus furoribus objectus eſt a Senatu Africanus Minor: ſed impiis propinquorum manibus periit. Vide Victorem c. 58.

oſtendas) Vide caput ſecundum, & tertium de Amicitia.

ſeptenos &c.) cum annos expleverit LVI.

uterque plenus) Ex doctrina Pythagorica ſeptem & octo abſoluti numeri ſunt; hiſque in ſe coeuntibus, & multiplicatis, fatalis quædam perfectæ & abſolutæ vitæ neceſſitas incubuit Africano.

propinquorum manus) In 3. de Nat. Deor. cap. 32. *Cur Africanum domeſtici parietes non texerunt?*

cum exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentque ceteri vehementius, leniter arridens Scipio, Quæſo, inquit, ne me e ſomno excitetis: pax: audite cetera. Sed, quo ſis, Africane, alacrior ad tutandam Rempub. ſic habeto. Omnibus, qui patriam conſervarint, adjuverint, auxerint, certum eſse in cælo ac definitum locum, ubi beati ævo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia cœtuſque hominum jure ſociati, quæ civitates appellantur: harum rectores & conſervatores hinc profecti, huc revertuntur. Hic ego, etſi eram perterritus non tam metu mortis, quam inſidiarum a meis, quæſivi tamen, viveretne ipſe, & Paullus pater, & alii, quos nos extinctos arbitraremur. Imo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evo-

Lælius) unus ex iis, qui a Cicerone in Dialogum de Rep. collati ſunt, & fingitur præſens.

ne me e ſomno &c.) Feſtive, quod ſomnium narret.

pax) Al. *parum rebus*, al. *pax ſit rebus*. Retinenda particula *pax*, qua Latini utebantur, Comici maxime, ad ſilentium indicendum. Duæ porro voces, *ſit rebus*, additæ videntur ab aliquo indocto homine, ut recte cenſet Grævius.

revertuntur) Al. *revertentur*. Cicero ex Platonis ſententia putabat animos hominum a cælo mitti, & in cælum redire, pro ratione meritorum erga genus humanum.

laverunt. Veſtra vero, quæ dicitur vita, mors eſt. Quin tu aſpicias ad te venientem Paullum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atque oſculans flere prohibebat. Atque ego ut primum fletu repreſſo loqui poſſe cœpi, Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime atque optime, quando hæc eſt vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non eſt ita, inquit ille. Niſi Deus is, cujus hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non poteſt. Homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hiſque animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſidera & ſtellas vocatis; quæ globoſæ & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circos ſuos orbeſque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia

ut vidi) Al. *ubi vidi*.
amplexus) Al. *complexus*.
quin huc) Alii omittunt *huc*, alii leg. *hinc*.
animus datus &c.) A Cicerone in Tuſcul. 5. animi dicuntur decerpti ex mente divina.
circos ſuos) Al. *circulos ſuos*; & infra, non *circus*, ſed *circulus*.

corporis : nec injuſſu ejus , a quo ille eſt vobis datus , ex hominum vita migrandum eſt ; ne munus humanum aſſignatum a Deo, defugiſſe videamini. Sed ſic, Scipio , ut avus hic tuus , ut ego , qui te genui , juſtitiam cole & pietatem ; quæ cum ſit magna in parentibus & propinquis , tum in patria maxima eſt . Ea vita via eſt in cælum , & in hunc cœtum eorum , qui jam vixerunt , & corpore laxati illum incolunt locum , quem vides (erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flammas circus elucens) quem vos , ut a Grajis accepiſtis, orbem lacteum nuncupatis . Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cetera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ ſtellæ, quas numquam ex hoc loco vidimus : & eæ magnitudines omnium, quas eſſe numquam ſuſpicati ſumus . Ex quibus erat illa minima , quæ ultima cælo , citima terris , luce lucebat aliena . Stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam ipſa terra ita mihi parva viſa eſt , ut me impe-

orbem lacteum) Græce γαλαξίαν , in quo beatorum animorum ſedes , ex veterum Phyſicorum doctrina.

illa minima) Luna , quæ nobis proxima eſt, & ſolis luce illuſtratur .

rii noſtri , quo quaſi punctum ejus attin-
4 gimus , pœniteret . Quam cum magis in-
tuerer , Quæſo , inquit Africanus , quo-
uſque humi defixa tua mens erit ? Non-
ne aſpicis , quæ in templa veneris ? No-
vem tibi orbibus , vel potius globis , con-
nexa ſunt omnia , quorum unus eſt cæle-
ſtis extimus , qui reliquos omnes comple-
ctitur , ſummus ipſe Deus , arcens & con-
tinens ceteros ; in quo infixi ſunt illi ,
qui volvuntur , ſtellarum curſus ſempiter-
ni ; cui ſubjecti ſunt ſeptem , qui ver-
ſantur retro , contrario motu , atque cæ-
lum , ex quibus unum globum poſſidet il-
la , quam in terris Saturniam nominant ;
deinde eſt hominum generi proſperus &
ſalutaris ille fulgor , qui dicitur Jovis ;
tum rutilus horribiliſque terris , quem
Martium dicitis ; deinde ſubtermediam fe-
re regionem Sol obtinet , dux & prin-
ceps , & moderator luminum reliquorum ,

pœniteret) tæderet imperii tam exigui .

Novem orbibus) Supra octavum veteres nullum ponebant orbem . Deum eſse putabant , ſicut & ceteros , qui terræ imminent , & motu cientur ſempiterno . Nonus terra eſt , quæ non movetur .

ipſe Deus) Vel ita dicitur ob ſupremam excellentiam , vel quia revera a multis habitus eſt Deus .

atque cælum) ideſt globus extimus ſtellifer . Particula *atque* ponitur pro *quam* .

Saturniam) Saturni ſtella , planeta ſummum locum tenens .

dicitur Jovis) Jovis recto caſu , ex vetuſtiſſimo Latii more . Poteſt etiam eſſe genitivus pendens a voce *fulgor* .

Martium) Al. *Martem* .

mens mundi & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta ſua luce illuſtret & compleat. Hunc ut comites conſequuntur alter Veneris, alter Mercurii curſus; in infimoque orbe Luna radiis Solis accenſa convertitur; infra autem jam nihil eſt, niſi mortale & caducum, præter animos generi hominum munere Deorum datos: ſupra Lunam ſunt æterna omnia. Nam ea, quæ eſt media & nona tellus, neque movetur, infima eſt, & in eam feruntur omnia nutu ſuo pondera. Quæ cum in- 5
tuerer ſtupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis eſt, qui complet aures meas tantus & tam dulcis ſonus? Hic eſt, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, ſed tamen pro rata partium ratione diſtinctis, impulſu & motu ipſorum orbium conficitur; qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acu-

mens mundi) Mens ad multa traducitur pro vario divinitatis explicandæ modo. Hic late ſumitur pro ſumma vi, non tamen, opinor, pro ſummo & maximo numine. Aliter enim credibile eſt, ſenſiſſe Africanum, aliter Maſiniſſam.

temperatio) Lambinus reponit *temperator*; ſed non placet.

Quis hic?) Al. *quid? hic*.

pro rata partium ratione) Al. *pro rata parte ratione*, al. *pro rata proportione*, al. *pro rata ratione*.

te ſonent. Quam ob cauſſam ſummus ille ſtelliferi cæli curſus, cujus converſio eſt concitatior, acuto & excitato movetur ſono, graviſſimo autem hic lunaris atque infimus. Nam terra nona immobilis manens, ima ſede ſemper hæret complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum, ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos: qui numerus rerum omnium fere nodus eſt. Quod docti homines nervis imitati atque cantibus, aperuere ſibi reditum ad hunc locum; ſicut alii, qui præſtantibus ingeniis in vita humana divina ſtudia coluerunt. Hoc ſonitu oppletæ aures hominum obſurduerunt; nec eſt ullus hebetior ſenſus in vobis; ſicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudi-

ſtelliferi cæli curſus) Al. *Cæli ſtellifer curſus*. Siderei orbis motus concitatiſſimus eſt, Lunaris tardiſſimus, terreſtris nullus.

eadem vis eſt duorum) Alii addunt *Mercurii*, & *Veneris*: quod horum Solis comitum unus idemque ſonus ſit; proindeque globi octo efficiant ſonos dumtaxat ſeptem. Alii pro *duorum* leg. *modorum*.

diſtinctos intervallis) ideſt diſpares, ut alii graves, alii acuti ſint, prout ſibi inter ſe reſpondent.

nodus) quia omnia connectit. Alii leg. *modus*.

docti homines) Qui Lyram ſeptem chordarum invenerunt, in cælum ſublati tanquam ſemidei.

obſurduerunt) Aures mortalium non capiunt ſonitum orbium cæleſtium, quia nimis oppletæ illo ſunt.

nem ſonitus, ſenſu audiendi caret. Hic vero tantus eſt totius mundi incitatiſſima converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri ſolem nequitis adverſum, ejuſque radiis acies veſtra ſenſuſque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, in- 6
quit, te ſedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quæ ſi tibi parva, ut eſt, ita videtur, hæc cæleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes? Vides habitari in terra raris & anguſtis in locis, & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas; hoſque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit; ſed partim obliquos, partim averſos, partim etiam adverſos ſtare vobis; a quibus expectare gloriam certe nul-

quam expetendam) quantopere expetendam, quanti faciendam.

obliquos) Græci dicunt περιοίκους.

averſos) qui diverſos polos reſpiciunt, ἀντοίκους. Alii leg. *tranſverſos*.

adverſos) antipodas, qui veſtigiis adverſis ſtant contra noſtra veſtigia, ut ipſe explicat in Academ. 4. c. 39.

lam poteſtis. Cernis autem terram eamdem, quaſi quibuſdam redimitam & circumdatam cingulis, e quibus duos maxime inter ſe diverſos, & cæli verticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos obriguiſſe pruina vides: medium autem illum & maximum ſolis ardore torreri. Duo ſunt habitabiles, quorum auſtralis ille (in quo qui inſiſtunt, adverſa vobis urgent veſtigia) nihil ad veſtrum genus. Hic autem alter ſubjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur a vobis, anguſta verticibus, lateribus latior, parva quædam inſula eſt; circumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quam ſit parvus, vides. Ex his ipſis cultis notiſque terris, num aut tuum, aut cujuſquam noſtrum

cingulis) Zonis quinque, quarum duæ poſtremæ circa polos frigidiſſimæ, media calidiſſima.

cæli verticibus) polis.

adverſa nobis) quia ſunt ex altera parte eclipticæ Solaris.

nihil ad veſtrum genus) quia nec vos ad illos, nec illi ad vos commeant.

quam tenui parte) quam exigua ſit pars, ad quam pervenire, & extendi gloria veſtra poſſit.

anguſta verticibus) a polo ad polum parum extenſa.

lateribus latior) Hic longitudo petitur a polis, Arctico, & Antarctico; latitudo ab ortu ad occaſum.

quod Oceanum) Al. *quem Oceanum*. Et ſane libentius Cicero relativa nomina cum ſequentibus genere copulare ſolet,

nomen , vel Caucaſum hunc , quem cer-
nis , tranſcendere potuit , vel illum Gan-
gem tranſnare ? Quis in reliquis orien-
tis , aut obeuntis ſolis ultimis , aut Aqui-
lonis , Auſtrive partibus tuum nomen au-
diet ? Quibus amputatis , cernis profecto ,
quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dila-
tari velit . Ipſi autem , qui de nobis lo-
quuntur , quamdiu loquentur ? Quin et- 7
iam ſi cupiat proles illa futurorum homi-
num deinceps laudes uniuſcujuſque noſtrum
a patribus acceptas poſteris prodere , ta-
men propter eluviones exuſtioneſque terra-
rum , quas accidere tempore certo neceſ-
ſe eſt , non modo æternam , ſed ne diu-
turnam quidem gloriam aſſequi poſſumus .
Quid autem intereſt ab iis , qui poſtea
naſcentur , ſermonem fore de te , cum ab
iis nullus fuerit , qui ante nati ſint ; qui
nec pauciores , & certe meliores fuerunt
viri ? cum præſertim apud eos ipſos , a
quibus audiri nomen noſtrum poteſt , ne-
mo unius anni memoriam conſequi poſſit .
Homines enim populariter annum tantum-
modo Solis , ideſt unius aſtri reditu me-

tranſnare) Al. *tranſnatare*.
obeuntis) Al. *abeuntis*.
accidere neceſſe eſt) Ex ſententia Stoicorum.
certe meliores) Antiqui mores ſemper habiti ſunt meliores.
nomen noſtrum) Al. *nomen veſtrum*.

tiuntur : cum autem ad idem , unde ſemel profecta ſunt , cuncta aſtra redierint, eamdemque totius cæli deſcriptionem longis intervallis retulerint , tum ille vere vertens annus appellari poteſt : in quo vix dicere audeo , quam multa ſæcula hominum teneantur . Namque , ut olim deficere Sol hominibus extinguique viſus eſt , cum Romuli animus hæc ipſa in templa penetravit ; ita quandoque eadem parte Sol , eodemque tempore iterum defecerit, tum ſignis omnibus ad idem principium ſtellisque revocatis , expletum annum habeto . Hujus quidem anni nondum viceſimam partem ſcito eſſe converſam . Quocirca ſi reditum in hunc locum deſperaveris , in quo omnia ſunt magnis & præſtantibus viris; quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam poteſt ? Igitur alte ſpectare ſi voles , atque hanc ſedem & æternam domum contueri , neque te ſermonibus vulgi dederis , nec in præmiis

totius cæli) Al. *totius anni* .

vere vertens) Vere & proprie vertens , quia vertit omnia . Magnum annum Mathematici nominant , ut eſt in l. 2. de Nat. Deor. c. 20.

ut olim) Petit principium magni anni a morte Romuli , ſed peti poteſt a puncto quolibet .

viceſimam) Partem exiguam & certam ponit pro incerta . Nihil enim de ſpatio tam longo definitum a philoſophis eſt .

humanis ſpem poſueris rerum tuarum; ſuis te oportet illecebris ipſa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipſi videant, ſed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & anguſtiis cingitur iis regionum, quas vides, nec umquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu, & oblivione poſteritatis extinguitur. Quæ cum dixiſſet, Ego 8
vero, inquam, o Africane, ſiquidem bene meritis de patria, quaſi limes ad cæli aditum patet, quamquam a pueritia veſtigiis ingreſſus patriis & tuis, decori veſtro non defui; nunc tamen, tanto præmio propoſito, enitar multo vigilantius. Et ille: Tu vero enitere; & ſic habeto, non eſſe te mortalem, ſed corpus hoc: nec enim is es, quem forma iſta declarat; ſed mens cujuſque, is eſt quiſque; non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. Deum te igitur ſcito eſſe: ſiquidem Deus eſt, qui viget, qui ſentit, qui meminit, qui providet, qui tam

limes) via, qua ſignificatione uſurpatur a Livio lib. 31. cap. 24., & a Virgilio lib. 9. Æneid. v. 324. Sed hic accipitur pro introitu, qualis eſt in agros, a voce *limen*.

propoſito) Al. *expoſito*.

is es) Al. *tu es*, al. *tu is es*.

Deum te ſcito eſſe) Hominem Stoici definiebant *animal rationale mortale*, Deum *animal rationale immortale*. Qua igitur parte homo immortalis eſt, non differt a Deo, ex eorum opinione.

providet) Al. *previdet*.

regit & moderatur & movet id corpus; cui præpoſitus eſt, quam hunc mundum princeps ille Deus: & ut mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus movet. Nam quod ſemper movetur, æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quodque ipſum agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat neceſſe eſt. Solum igitur quod ſeſe movet, quia numquam deſeritur a ſe, numquam ne moveri quidem deſinit: quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium eſt movendi. Principio autem nulla eſt origo: nam ex principio oriuntur omnia; ipſum autem nulla ex re: nec enim id eſſet principium, quod gigneretur aliunde. Quod ſi numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium extinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit: ſiquidem neceſſe eſt a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo ſit, quod ipſum a ſe movetur: id autem nec

Nam quod ſemper movetur &c.) Hoc argumentum totidem ferme verbis repetit in Tuſcul. 1 c. 23. Vide etiam Lactantium lib. 7. cap. 8. qui rationem hanc expendit, & ex principiis validioribus confirmat.

nulla ex re) Alii addunt *fieri poteſt*, al. *naſci poteſt*: ſcilicet de more, ut opem ferant Ciceroni ad intelligendum.

id eſſet) Alii omittunt *id*.

naſci poteſt, nec mori: vel concidat omne cælum, omniſque natura conſiſtat neceſſe eſt; nec vim ullam nanciſcatur, qua primo impulſu moveatur. Cum pateat igi- 9
tur, æternum id eſſe, quod a ſe ipſo moveatur; quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget? Inanimum eſt enim omne, quod pulſu agitatur externo. Quod autem animal eſt, id motu cietur interiore & ſuo. Nam hæc eſt natura propria animæ atque vis: quæ ſi eſt una ex omnibus, quæ ſeſe moveat, neque nata eſt certe, & æterna eſt. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem hæ optimæ curæ de ſalute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus, velocius in hanc ſedem & domum ſuam pervolabit. Idque ocyus faciet, ſi jam tum, cum erit incluſus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime ſe a corpore abſtrahet. Nam eorum animi, qui ſe corporis volu-

concidat omne cælum &c.) Quidam legendum putant: *concidat omne cælum, omniſque natura, & conſiſtat neceſſe eſt*. Lectio hæc paullo magis reſpondet Platonis verbis in Phædro, unde totum hoc Cicero ſumpſit.

qua primo impulſu) Alii leg. *quo primo impulſa*: alii aliter.

Cum pateat) Al. *cum pareat*: ideſt appareat.

Inanimum) Al. *inanimatum*.

propria animæ) Al. *propria animi*.

hæ optimæ) Alii omittunt *hæ*.

velocius) Hac agitatione animus mortale pondus excutiet, & velocior fiet.

ptatibus dediderunt , earumque ſe quaſi miniſtros præbuerunt , impulſuque libidinum voluptatibus obedientium, Deorum & hominum jura violaverunt, corporibus elapſi circum terram ipſam volutantur , nec in hunc locum , niſi multis exagitati ſæculis revertuntur . Ille diſceſſit : ego ſomno ſolutus ſum .

circum terram &c.) Hæc Socratica ſunt , quæ Plato diſſeruit in Phædone ; ubi ait , malorum animas circa ſepulchra oberrare , pœnam dantes vitæ improbe actæ . Confirmat autem ex umbris & ſimulacris , quæ in his locis interdum appareat .

M. TULLII CICERONIS

PARADOXA

AD

M. BRUTUM.

Scripta videntur intra biennium illud, quo Cicero vixit poſt Cæſaris necem.

PROOEMIUM.

1 ANIMADVERTI, Brute, ſæpe Catonem, avunculum tuum, cum in Senatu ſententiam diceret, locos graves ex philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi & publico; ſed dicendo conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo

Paradoxa) Παράδοξα, quæ ſunt præter omnium opinionem, & admirationem movent. Exponuntur a Cicerone ad quamdam veluti ſenilem declamationem, ut ipſe eam vocat in Tuſcul. 1. cap. 4. Itaque ſcribit Svetonius de Clar. Rhetor. c. 1. Ciceronem ſeniorem quoque declamaſſe.

avunculum) M. Brutus ortus eſt ex Servilia, Catonis Uticenſis ſorore.

ut illa) Notanda generis variatio per figuram, quæ enallage dicitur.

majus eſt illi, quam aut tibi, aut nobis; quia nos ea philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus mea ſententia Stoicus, & ea ſentit, quæ non ſane probantur in vulgus; & in ea eſt hæreſi, quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, ſed minutis interrogatiunculis, & quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tamquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipſe, de quo loquor. Cato enim dumtaxat de Magnitudine animi, de Continentia, de Morte, de omni laude virtutis, de Diis immortalibus, de Caritate patriæ, Stoice ſolet, oratoriis ornamentis

majus) majoris operæ.

ea philoſophia) Peripatetica, & Academica.

non probantur in vulgus) Quæ ſint hæc, habes in Academ. 4. cap. 44.

hereſi) ſecta Stoica, quæ in Dialecticis operam conſumit, & genus dicendi ſequitur, ut eſt in tertio de Oratore, abhorrens ab auribus vulgi, obſcurum, inane, jejunum.

interrogatiunculis) Hac voce ſignificat argumentationes Dialecticorum, quæ fiebant interrogando.

& quaſi punctis) Alii tollunt particulam &. Puncta porro dicit eadem ratione, qua dixit in lib. 4. de Fin. cap. 3. *pungunt*, *quaſi aculeis*, *interrogatiunculis anguſtis*.

oratoriis ornamentis) Ita in Bruto cap. 31. perfectiſſimum Stoicum vocat Catonem, & tamen ait, eloquentiam in illo non deſiderari. Alii addunt *nullis*; ſed perperam.

adhibitis, dicere. Ego vero illa ipſa, quæ vix in gymnaſiis, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia ſunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα appellantur. Tentare volui, poſſentne proferri in lucem, ideſt in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio. Eoque ſcripſi libentius, quod mihi iſta παράδοξα quæ appellant, maxime videntur eſſe Socratica, longeque veriſſima. Accipies igitur hoc parvum opuſculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Deguſtabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti conſuevi, cum ea, quæ dicuntur in ſcholis θετικὰ, ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, ni-

ludens conjeci) ad ludicram & umbratilem ſtili exercitationem per locos communes dilatavi.

Socratica) Ita in Academ. 4. cap. 44. *Sunt Socratica pleraque admirabilia Stoicorum, quæ* Παράδοξα *nominantur*. Exierunt ex Schola Socratis, qui in rebus omnibus, non vulgi opinionem, ſed veritatem & honeſtatem ſequebatur.

majorum vigiliarum) Tuſculanas quæſtiones, libros de Finibus, & de Natura Deorum.

Deguſtabis & hoc) Al. *& deguſtabis hoc*.

θετικὰ) theſes, &, ut a Quintiliano dicuntur in lib. 10. cap. 5. *infinitæ quæſtiones, quibus Cicero jam princeps in rep. exerceri ſolebat*. Vulgo *Temi da ſcuola*.

in apertum ut proferas) Al. *in acceptum ut referas*, hoc eſt in codicem accepti.

hil poſtulo : non eſt enim , ut in arce poni poſſit , quaſi illa Minerva Phidiæ : ſed tamen ut ex eadem officina exiiſſe appareat.

PARADOXON I.

Ὅτι ἀγαθὸν μόνον, τὸ καλόν.

Quod honeſtum ſit, id ſolum bonum eſt.

2 VEreor, ne cui veſtrum ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod ſentio; & dicam brevius, quam res tanta dici poſcit. Numquam mehercule ego neque pecunias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adſtricti ſunt, voluptates in bonis rebus, aut expetendis eſſe duxi: quip-

non eſt enim) Grammatici addidere *tale*, quod non eſt opus.

Minerva Phidiæ) Statua, quæ in arce Athenienſi collocata erat, opus Phidiæ longe nobiliſſimum, de quo in Tuſcul. 1. cap. 15. & apud Plinium l. 34. cap. 8.

Ὅτι *&c.*) Al. Ὅτι μόνον τὸ καλὸν, ἀγαθόν. Certe ex Schola Stoica, ſive Zenonis ſit, ſive Hecatonis, ſive Chryſippi.

dici poſcit) Al. *poſſit*. Sed minus apte.

Numquam ego &c.) Ex Stoicorum opinione admittit bona animi: reliqua ſive corporis, ſive fortunæ, ex numero bonorum excludenda eſſe contendit.

eſſe duxi) vulgo additur, *numerandas*: quod non eſt neceſſe.

cum viderem, rebus his circumfluentibus, ea tamen deſiderare maxime, quibus abundarent. Neque enim expletur umquam, nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neque ſolum, ea qui habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorum hominum, majorum noſtrorum, ſæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, verbo bona putaverunt appellanda, cum re ac factis longe aliter judicaviſſent. Poteſtne bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? Atqui iſta omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem licet irrideat, ſi quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego umquam bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus, aut ſupellectilem amiſerit. Neque non ſæpe laudabo ſapientem illum (Bian-

rebus his circumfluentibus) Al. *homines rebus his circumfluentes*: quam lectionem referr Grævius ad ſciolos, & inrerpolarores, in totum hoc opus audaciſſime graſſatos.

deſiderare maxime) Non explent appetitum; non ſunt igitur bona.

neque ſolum &c.) Al. *neque ea ſolum, quæ habent*. Excruclant libidine augendi, & exanimant metu amittendi: non ſunt igitur bona.

pecuniæ membra) Pecuniæ nomine poſſeſſiones intelligit, & bona reliqua iſtius generis, quæ in patrimonio ſunt.

Poteſtne bonum &c.) Hæc ſunt fere in improbis hominibus, & nocent probis; non poſſunt igitur dici bona.

tem , ut opinor) qui numeratur in ſeptem : cujus cum patriam Prienem cepiſſet hoſtis, ceterique ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent ; cum eſſet admonitus a quodam , ut idem ipſe faceret : Ego vero , inquit , facio ; nam omnia mea mecum porto . Ille hæc ludibria fortunæ ne ſua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid eſt igitur , quæret aliquis, bonum ? ſi quid recte fit , & honeſte , & cum virtute , id bene fieri , vere dicitur ; & , quod rectum , & honeſtum , & cum virtute eſt ,
3 id ſolum opinor bonum . Sed hæc videri poſſunt obſcuriora , cum lentius diſputantur : vita atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum hæc , quæ verbis ſubtilius, quam ſatis eſt , diſputari videntur . Quæro enim a vobis , num ullam cogitationem habuiſſe videantur ii , qui hanc Rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias , aut epularum ad voluptates ? Ponite ante oculos unumquem-

numeratur in ſeptem) Vulgo al. *enumeratur inter ſeptem ſapientes* . Explicatio irrepſit in contextum .

lentius) In vulgatis additur *ſine expoſitione exemplorum* . Scilicet hæc ipſa eſt alicujus Grammatiſtæ explicatio .

argenti) Hoc eſt pecuniæ . Vulgo interpretes leg. *auri atque argenti* : veriti, ne vox *argenti* ſatis ſignificet .

que regum. Vultis a Romulo? vultis, poſt liberam civitatem ab iis ipſis, qui liberaverunt eam? Quibus tamdem gradibus Romulus aſcendit in cælum? Iis ne, quæ iſti bona appellant? an rebus geſtis, atque virtutibus? Quid Numa Pompilius? Minuſne gratas Diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuiſſe, quam filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Superbum. Brutum vero ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda; ſi quis item reliquos ejuſdem conſilii ſocios, quid ſpectaverint, quid ſecuti ſint: num quis exiſtet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium fortis & magni viri, quicquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? Quæ res ad necem Porſenæ C. Mucium impulit, ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte

Vultis a Romulo?) Al. addunt *incipiam*, al. *incipere*. Apte, ſi addere neceſſarium eſset, quod eleganter reticeri potuit; & in optimis codicibus deeſse, Critici adverterunt.

Quid Numa Pompilius?) Al. *Quid? a Numa Pompilio, minuſne &c.* Al. *Quid autem Numa Pompilius?*

capedines) In tertio de Natura Deorum cap. 17. dicuntur *capeduncula Numæ*, hoc eſt exiguæ ſimpliceſque pateræ.

filicatas) filicis ſpecie ornatas, pictas, cælatas. Alii leg. *delicatas*, al. *deliacas*, quo nomine intelliguntur ſummi pretii vaſa, quæ cum Corinthiis conjunguntur a Cicerone pro Roſc. Amer. c. 46.

Superbum) Quidam addidere *Tarquinium*.

Brutum) Lucium, qui Reges expulit.

C. Mucium) Scævolam.

ſolum ? Quæ patrem Decium, quæ filium devovit, atque immiſit in armatas hoſtium copias ? Quid continentia C. Fabricii ? Quid tenuitas victus M' Curii ſequebatur ? Quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginienſium adventum corporibus ſuis intercludendum putaverunt ? Quid Africanus major ? quid minor ? Quid inter horum ætates interjectus Cato ? Quid innumerabiles alii ? Nam domeſticis exemplis abundamus. Cogitaſſe quicquam putamus in vita ſibi expetendum, niſi quod laudabile

4 le eſſe & præclarum videretur ? Veniant igitur iſti irriſores hujus orationis ac ſententiæ : & jam vel ipſi judicent, utrum ſe horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe malint ? Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent : il-

patrem Decium) Vide lib. de Senect. c. 20.

Cogitaſſe) Proxime ante vocem hanc in vulgatis ſic legitur : *an putamus, quemquam horum*.

Atque hæc &c.) Tranſit ad voluptatem, quam Philoſophi multi in bonis numerabant, quidam etiam ſummum bonum eſſe volebant.

lud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu, cum tibi ſive Deus, ſive mater, ut ita dicam, rerum omnium natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque divinius; ſic te ipſe abjicies atque proſternes, ut nihil inter te atque inter quadrupedem aliquam putes intereſſe? Quicquamne bonum eſt, quod non eum, qui id poſſidet, meliorem faciat? Ut enim quiſque eſt maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeſte poſſit gloriari. Quid autem eſt horum in voluptate? Meliorem ne efficit, aut laudabiliorem virum? An quiſquam in potiundis voluptatibus gloriando ſe ſe & prædicatione effert? Atqui ſi voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non eſt; eaque quo eſt major, eo magis mentem e ſua ſede & ſtatu dimovet; profecto nihil eſt aliud bene & beate vivere, niſi honeſte & recte vivere.

Quicquamne bonum) Alii omittunt particulam *ne*, & infra leg. *facit*, pro *faciat*. Hanc ipſam tationem præclare exponit Seneca epiſt. 87.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

In quo virtus ſit, ei nihil deeſſe ad beate vivendum.

1 NEc vero ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicem, nec miſerum umquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur a Pœnis, non gravitas, non fides, non conſtantia, non ulla virtus, non denique animus ipſe, qui tot virtutum præſidio tantoque comitatu, cum corpus ejus caperetur, capi certe ipſe non potuit. C. vero Marium vidimus, qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adverſis unus ex ſummis viris videbatur, quo beatius eſſe mor-

Nec vero) Fingit ſibi adverſarium pro eo, in quo erat, civitatis ſtatu; & quaſi in contentione media tranſit ad theſim exponendam. Ceterum Paradoxum hoc oritur a ſuperiore, in quo concluſum eſt, ſola animi bona, ideſt virtutem & honeſtatem eſse vera bona. Qui ita ſe per philoſophiam purgarit, Chriſtiano proximus eſt.

M. Regulum) Hoc ipſum exemplum affert in l. 5. de ˙ in. c. 28. ubi contendit, virtutem ad beate vivendum ſibi ſufficere.

præſidio) In vulgaris leg. *præſidio munitus*. Sed contra MSS. codicum fidem.

comitatu) Alii quidam addiderunt, *virtutis ſeptus*. Vox prima nullum locum habet, ſecunda & habere poteſt, & in multis invenitur codicibus, non tamen neceſsaria eſt.

capi certe &c.) Utitur hoc verbo, a quo eſt *captivus*.

Marium) De Marii virtute vide orationem poſt Reditum ad Quirites c. 8.

tali nihil poteſt. Neſcis, inſane, neſcis, quantas vires virtus habeat: nomen tantum virtutis uſurpas; quid ipſa valeat, ignoras. Nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quique in ſe uno ſua ponit omnia. Cujus autem ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil poteſt eſſe certi; nihil, quo exploratum habeat permanſurum ſibi unum diem. Eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus iſtiuſmodi, mortis, aut exilii minis: mihi vero quicquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recuſanti quidem evenerit, non modo repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, ſiquidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, ut eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? Mors terribilis

aptus ex ſeſe) cui ex ſe ipſo apta & juncta ſunt omnia, qui non habet extrinſecus ſuſpenſas vivendi rationes, ut alibi loquitur. Hic autem unus virtute præditus dici poteſt, & quod conſequitur, αὐτάρκης.

Cujus autem) Alii omittunt *autem*. Al. leg. *cui*.

nihil quo) Vulgo leg. *nihil quod exploratum habeat permanſurum ſibi ne unum quidem diem*. Quæ lectio non videtur contemnenda.

iſtiuſmodi) Al. *iſtis mortis &c.* Quæ lectio Criticis recentioribus magis placet.

non modo repugnanti) Al. *non modo non repugnanti*.

Digitized by Google

eſt iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non poteſt: exilium autem terribile iis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt, qui te beatum, qui florentem putas: te tuæ libidines torquent; tu dies noctesque cruciaris, cui nec ſatis eſt, quod eſt, & id ipſum ne non ſit diuturnum, times. Te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum, te metus exanimat judiciorum atque legum. Quocumque aſpexiſti, ut furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrem, ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt; ſic bonus vir, & ſapiens, & fortis miſer eſſe non poteſt. Nec vero, cujus virtus, moreſque laudandi ſunt, ejus non laudanda vita eſt: neque porro fugienda vita, quæ laudanda eſt. Eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem, quicquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

exilium terribile) Al. omittunt *terribile*.

id ipſum) In libris vulgatis leg. *id ipſum quod habes, ne non diuturnum ſit futurum*. Scilicet a ſciolis explanare volentibus.

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα.

Æqualia eſſe peccata, & recte facta.

PArva, inquis, res eſt: at magna cul- 1
pa. Nec enim peccata rerum eventu, ſed vitiis hominum metienda ſunt. In quo peccatur, id poteſt aliud alio majus eſſe, aut minus: ipſum quidem illud peccare, quoquo verteris, unum eſt. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa ac nobili virgine: peccavit vero nihilominus; ſiquidem eſt peccare, tamquam

Æqualia) Stoici ajebant peccata eſse æqualia, quod refertur ad quantitatem; non tamen ſimilia, ut monet Stobæus, quod reſpicit qualitatem.

Parva, inquis) Hoc quoque tamquam ex oratione media, ſicuti ſuperius. Conſule l. 4. de Fin. cap. 27. ubi hoc ipſum Paradoxum multis verbis explicatur.

at magna) Al. *atqui magna*.

Nec enim &c.) Cum peccas, non id conſiderari debet, in quo peccas, aut quod ex peccato ſequitur, ſed ipſum peccare, vitioſeque agere. Hinc autem ſequitur, peccata eſse æqualia genere, ut ſunt homo & bellua; non ſpecie tamen.

aliquantum) Al. *aliquantulum*.

peccavit vero) Al. *peccatur*; al. *peccatum*.

tranſilire lineas : quod cum feceris , culpa commiſſa eſt ; quam longe progrediare , cum ſemel tranſieris , ad augendam culpam nihil pertinet . Peccare certe licet nemini . Quod autem non licet , id hoc uno tenetur , ſi arguitur non licere . Id ſi nec majus , nec minus umquam fieri poteſt (quoniam in eo eſt peccatum , ſi non licuit , quod ſemper unum & idem eſt) quæ ex eo peccata naſcuntur, æqualia ſint oportet . Quod ſi virtutes pares ſunt inter ſe ; paria eſſe etiam vitia , neceſſe eſt . Atqui pares eſſe virtutes , nec bono viro meliorem , nec temperante temperantiorem , nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri , facillime poteſt perſpici . An virum bonum dices , qui depoſitum nullo teſte, cum lucrari impune poſſet , auri pondo decem reddiderit, ſi idem in decem millibus pondo non idem fecerit ? Aut temperantem eum, qui ſe in aliqua libidine continuerit , in aliqua effuderit ? Una virtus eſt , conſentiens cum ratione & perpetua conſtantia .

lineas) ſimilitudine ducta a curſoribus in ſtadio , qui intra lineas currere debebant , ut rite certarent .

culpam) Al. *tranſeundi culpam* : ſed inepte .

id hoc uno) Tota ejus vis & ratio in hoc unice conſiſtit . Alii tollunt *uno* .

Id ſi) Al. *Id ſiquidem* . Sed in vulgatis libris tota periodus hæc pravis interpunctionibus contaminata eſt .

Nihil huic addi poteſt , quo magis virtus ſit , nihil demi , ut virtutis nomen relinquatur . Etenim , ſi bene facta , recte facta ſunt , & nihil recto rectius ; certe ne bono quidem melius quicquam inveniri poteſt. Sequitur igitur, ut etiam vitia ſint paria : ſiquidem pravitates animi recte vitia dicuntur . Atqui , quoniam pares virtutes ſunt , recte facta , quando a virtutibus proficiſcuntur , paria eſſe debent ; itemque peccata , quoniam ex vitiis manant , ſint æqualia neceſſe eſt . A philo- 2
ſophis , inquis , iſta ſumis . Metuebam , ne , a lenonibus , diceres. Socrates diſputabat iſto modo . Bene hercle narras : nam , iſtum doctum & ſapientem virum fuiſſe , memoriæ traditum eſt . Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus , non pugnis) utrum de bonis eſt quærendum , quid bajuli atque operarii , an quid homines doctiſſimi ſenſerint? præſertim cum hac ſententia non modo verior , ſed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla poſſit. Quæ vis enim eſt, quæ magis arceat homines ab improbitate omni , quam ſi ſenſerint , nullum in de-

A philoſophis) qui ſcilicet ſibi inter ſe non conſentiunt . Nam hac ipſa de re pugnat cum Stoicis Antiochus , ut eſt in Academ. 4. cap. 43.

utrum de bonis) de natura & fine bonorum . Alii leg. *utrum bonis* .

lictis eſſe diſcrimen ? æque peccare ſe, ſi privatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant; quamcumque in domum ſtuprum intulerint, eamdem eſſe labem libidinis ? Nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an ſervum ? Nuda iſta ſi ponas, judicari qualia ſint non facile poſsunt. Patrem vita privare, ſi per ſe ſcelus eſt, Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quam ſervos vivere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnumquam adimi vita ſine ſcelere poteſt, & ſervo ſæpe ſine injuria non poteſt. Cauſsa igitur hæc, non natura diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſius; ſi utrique adjuncta ſit, paria fiant neceſse eſt. Illud tamen intereſt, quod in ſervo necando, ſi adſit injuria, ſemel peccatur; in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is, qui aluit; is, qui erudivit; is, qui in ſede, ac domo, at-

inferant) Al. *afferant*.

Nuda) Ideſt in theſi, ſine loco, tempore, cauſsa.

Saguntini) ut, præter alios, narrat Val. Maximus in lib 6. cap. 6. Se ipſi, ſuoſque, & ſua omnia publico rogo ſuperjecerunt, ne in Annibalis poteſtatem venirent.

ſervo) Quamvis dominis in ſervorum vitas jus eſset, non tamen eo jure ſine cauſsa & ratione uti poterant.

quando alteri) Al. *quando utri*. Si ex duobus, quæ ſuapte natura paria ſunt, cauſsæ plures & graviores alteri accedant, id ob eas ipſas cauſsas latius funditur.

propenſius) hoc eſt magis extenſum. Sed legere malim *pretenſius*.

que in Rep. collocavit. Multitudine peccatorum præſtat, eoque pœna majore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna ſit, ſed, quantum cuique liceat, ſpectare debemus. Quicquid non oportet, ſcelus eſſe: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum figere non poſſumus, animorum tenere poſſumus. Hiſtrio ſi paullum ſe movit extra numerum, aut ſi verſus pronuntiatus eſt ſyllaba una brevior, aut longior; exſibilatur & exploditur: in vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices? Poetam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam civem, digitis peccata dimetientem ſua? Quæ ſi viſa ſint breviora, leviora qui poſſint vide-

figere) Ita legendum; non, ut vulgo legitur, *fingere*. Figere autem non poſsumus rerum modum, quia, ut Cicero ſcribit in Academ. 4. cap. 29. *natura nullam dedit nobis cognitionem finium, ut ulla in re ſtatuere poſſimus, quatenus*. Ex hoc ipſo Zeno colligebat, peccata eſse æqualia, ut ſcribit Sextus Empiricus adverſus Mathemat. cap. 23.

animorum tenere) Al. *animorum modum tenere*.

extra numerum) Si leviter peccavit contra leges geſtus & ſaltus.

in vita) Al. *in vita tu*.

moderatior) Al. *modulatior*.

non audio) non accipio excuſationem.

dimetientem) quod Poetæ facere ſolent carmina dimetientes. Vide Horatium in Epiſt. ad Piſones v. 274.

breviora) minus extenſa & producta, ſumpta ſimilitudine a ſyllabarum quantitate.

ri ? cum , quicquid peccatur , perturbatione peccetur rationis atque ordinis ; perturbata autem ſemel ratione & ordine , nihil poſſit addi , quo magis peccari poſſe videatur .

PARADOXON IV.

Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται.

Omnes ſtultos inſanire .

1 EGo vero te non ſtultum , ut ſæpe , non improbum , ut ſemper ; ſed dementem & inſanum rebus addicam neceſſariis . Sapientis animus magnitudine conſilii , tolerantia rerum humanarum , con-

Omnes ſtultos &c.) Stultitiæ nomen apud Stoicos late fundebatur ad omnes animi perturbationes ; quique iis laborarent , in morbo eſſe ajebant , proindeque non ſanos . *Nomen enim inſaniæ* (inquit Cicero in Tuſcul. 3. cap. 4.) *ſignificat mentis ægrotationem & morbum , ideſt inſanitatem & ægrotum animum , quem appellarunt inſaniam . Omnes autem perturbationes animi morbos philoſophi appellant ; negantque , ſtultum quemquam his morbis vacare .*

Ego vero te) Satis intelligitur , Clodium peti , cujus lege Cicero pulſus civitate fuerat ; quique Ciceronem , licet jam reſtitutum , exſulem appellare ſolebat . Ceterum hoc nihil fere facit ad Paradoxi titulum . Ex quo ſequitur , vel titulum a Cicerone non eſſe , vel exercitationis hujus partem maximam deſiderari .

rebus addicam) *Addicere* ſecundum Feſtum eſt approbare dicendo : res autem pro ratione & argumento paſſim reperitur . Ceterùm alii aliter locum hunc ex conjectura legunt .

temptione fortunæ, virtutibus denique omnibus ut mœnibus ſeptus, vincetur & expugnabitur? Quin ne civitate quidem pelli poteſt. Quæ eſt enim civitas? Omniſne conventus ferorum & immanium? Omniſne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea nihil valebant; cum judicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum ferro pulſis magiſtratibus, Senatus nomen in Rep. non erat. Prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, & reliquiæ conjurationis a Catilinæ furiis ad tuum ſcelus furoremque converſæ, non civitas erat. Itaque pulſus ego civitate non ſum, quæ nulla erat: arceſſitus in civitatem ſum, cum eſſet in Rep. Conſul, qui tum nullus fuerat; eſſet Senatus, qui tum occiderat; eſſet conſenſus populi liberi; eſ-

Quin ne) Alii omnes leg. *qui ne*. Quoniam in veteribus MSS. unde hæc ſumpta ſunt, per unam fortaſse eamdemque litteram *n* finiebatur vox prior, & inchoabatur poſterior, nec id librarius advertit, hinc facta eſt periodus una pro duabus. At niſi legatur *quin*, & nova fiat propoſitio, in quam ea conveniant, quæ ſequuntur, non recte procedit oratio.

ferorum) Alii leg *etiam furum*.

non civitas) Al. *num civitas*.

Conſul) P. Lentulus cum Q. Metello, qui de Cicerone revocando retulere.

tum nullus) In Tribunatu Clodii, a quo Cicero expulſus eſt.

ſet juris & æquitatis, quæ vincula ſunt civitatis, repetita memoria. At vide, quam iſta tui latrocinii tela contempſerim. Jactam & immiſſam a te nefariam in me injuriam ſemper duxi; perveniſse ad me numquam putavi: niſi forte cum parietes diſturbabas, aut cum tectis ſceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare, arbitrabare. Nihil neque meum eſt, neque cujuſquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. Si mihi eripuiſſes divinam animi mei conſtantiam, meas curas, vigilias, conſilia, quibus Reſp. te invitiſſimo, ſtat; ſi hujus æterni beneficii immortalem memoriam deleviſses; multo etiam magis, ſi illam mentem, unde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſses; tum ego accepiſse me conſiterer injuriam. Sed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti; reditum mihi glorioſum tua dedit injuria, non exitum calamitoſum. Ergo ego ſemper civis; & tum maxime, cum meam ſalutem Senatus exteris nationibus, ut civis optimi, com-

At vide) Al. *Ac vide*.

diſturbabas) Ciceronis domum Clodius evertit & incendit.

meorum aliquid) Libenter legerim, *meum aliquid*.

ſemper civis) Vulgo additur *eram*; & infra poſt *quidem* additur, *es civis*. Nempe de more interpretum ſcholaſticorum.

mendabat : tu ne nunc quidem , niſi forte idem eſse hoſtis & civis poteſt . An tu civem ab hoſte natura ac loco , non animo factiſque diſtinguis ? Cædem in foro feciſti ; armatis latronibus templa tenuiſti ; privatorum domos, ædes ſacras incendiſti . Cur hoſtis Spartacus , ſi tu civis ? Potes autem eſse tu civis , propter quem aliquando civitas non fuit ? Et me exſulem tuo nomine appellas ? cum omnes meo diſceſsu exſulaſse Remp. putent . Numquamne , homo amentiſſime , te circumſpicies ; numquam nec quid facias , conſiderabis , nec quid loquare ? Neſcis , exſilium ſcelerum eſse pœnam ? meum illud iter , ob præclariſſimas res a me ante geſtas , eſse ſuſceptum ? Omnes ſcelerati atque impii , quorum tu te ducem eſse profiteris , quos leges exſilio affici volunt , exſules ſunt , etiamſi ſolum non mutarunt . An , cum omnes leges te

Cædem in foro &c.) Clodius , ut eſt in Oratione pro Sextio , forum armatis hominibus occupavit , multique occiſi ſunt .

templa tenuiſti) Templum Caſtoris ſervis & gladiatoribus tenuit , Nympharumque ædem incendit .

Spartacus) Gladiator , qui anno U. C. DCLXXX. vocatis ad auxilium ſervis , bellum movit ; quod deſcribitur a Floro lib. 3. cap. 20.

exſulem tuo nomine) quod nomen tuum eſt , quo appellari debes . In pluribus codicibus deeſt vox *exſulem* .

præclariſſimas res) Quod de Conjuratis ſupplicium ſumpſiſset Cicero , exſulare juſsus eſt . Contendebat enim Clodius , indemnatos fuiſse occiſos .

exſulem eſse jubeant, non eris tu exſul? Non expelletur is, qui cum telo fuerit? ante Senatum tua ſica deprehenſa eſt: qui hominem occiderit? tu plurimos occidiſti: qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tua deflagrarunt: qui templa Deorum occupaverit? in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exſul? Familiariſſimus tuus de te privilegium tulit, ut, ſi in opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exſulares. At, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quomodo igitur tot legibus in exſilium ejectus, nomen exſulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis. Et tu quidem in operto fuiſti.

Non expelletur is) Vulgo alii leg. *non appelletur inimicus*. Scilicet cum librarius indiligens ſcripſiſset *appelletur*, Grammatici auxere vocem *is*, ut ſenſum aliquem eruerent, & ex ea fecere *inimicus*. Sed neque hoc nomen, nec verbum *appelletur* ferri poteſt, ut conſideranti facile eſt ad intelligendum. Itaque alii mutarunt *non* in *nunc*, & *appelletur* in *appellatur*: ſed hoc quidem eſt ineptius.

tua ſica) Qui hominis occidendi cauſsa cum telo ſit, lege Cornelia tenetur, ac proinde expelli debet; ſervus autem Clodii comprehenſus eſt cum ſica in veſtibulo ſenatus, ad Pompejum occidendum a domino collocatus. De te hac, & aliis, quæ hic de Clodio dicuntur, vide Orat. pro Milone.

ædes Nympharum) Al. *ædis*: infra autem *deſlagravit* pro *deflagrarunt*. Aptius videtur.

privilegium) Ita dicitur lex in privatum hominem lata. Cum igitur Clodius, ad inceſtum patrandum, muliebri habitu in opertum Bonæ Deæ irrepſiſset, ubi Virgines Veſtales pro populo ſacrificabant, Piſo ex Senatus Conſulto rogarionem ferre coactus eſt de religione; ſed pro amicitia operam dedit, ut antiquaretur.

Et tu quidem) Plerique omittunt *tu*.

in operto) ubi eſse non licebat.

Non igitur, ubi quiſque erit, ejus loci jus tenebit, ſi ibi eum legibus eſse non oportebit.

PARADOXON V.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δὲ μωροὶ δοῦλοι.

Omnes ſapientes liberos eſſe, & ſtultos omnes ſervos.

1 LAudetur vero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quo modo, aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? Refrænet primum libidines, ſpernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipſe improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere deſierit. Dum quidem his obediet, non modo imperator, ſed liber habendus omnino non erit. Præclare enim eſt hoc uſur-

Laudetur &c.) Hæc in multos ex veteribus jacta dici poſſunt, in Syllam, in M. Antonium, in alios.

patum a doctiſſimis, quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio: cum vero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt; cur ego ſimulem, me, ſi quid in his ſtudiis operæ poſuerim, perdidiſse? Dictum eſt igitur ab eruditiſſimis viris, niſi ſapientem liberum eſse neminem. Quid eſt enim libertas? poteſtas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult? niſi qui recta ſequitur; qui gaudet officio; cui vivendi via conſiderata atque proviſa eſt; qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur atque colit, quia id ſalutare maxime eſse judicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, niſi libenter ac libere; cujus omnia conſilia, reſque omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemque referuntur; nec eſt ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipſius voluntas atque judicium. Cui quidem etiam, quæ

quorum auctoritate) Primum argumentum ducit a philoſophorum teſtimonio.

Dictum eſt igitur &c.) Non a Stoicis modo, ſed a Socraticis omnibus, ut eſt apud Platonem, & Xenophontem.

ut velis) cum ratione tamen: aliter non voluntas ſed libido eſt. Itaque infra voluntatem cum judicio conjungit. Eſt autem hoc ſecundum argumentum, quod a libertatis definitione ducitur.

conſiderata) qui non temere vivit, ſed illum tenet vitæ curſum, de quo mature deliberavit.

referuntur) Al. *feruntur*.

vim habere maximam dicitur, fortuna ipſa
cedit ; ſicut ſapiens poeta dixit : *ſuis ea
cuique fingitur moribus*. Soli igitur hoc con-
tingit ſapienti, ut nihil faciat invitus,
nihil dolens, nihil coactus. Quod etſi ita
eſse pluribus verbis diſserendum eſt ; il-
lud tamen & breve, & confitendum eſt,
niſi qui ita ſit affectus, liberum eſse ne-
minem. Igitur omnes improbi, ſervi.
Nec hoc tam re eſt, quam dictu inopi-
natum atque mirabile. Non enim ita di-
cunt, eos eſse ſervos, ut mancipia, quæ
ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo
jure civili : ſed, ſi ſervitus ſit, ſicut eſt,
obedientia fracti animi & abjecti, & ar-
bitrio carentis ſuo ; quis neget omnes le-
ves, omnes cupidos, omnes denique im-
probos eſse ſervos ? An ille mihi liber, 2
cui mulier imperat ? cui leges imponit,

ſapiens poeta) Applus fortaſſe, cujus ſententia valde ſimilis affertur a Saluſtio in Epiſtola ad C. Cæſarem de ordinanda rep. Sed & Plautus in Trinumo, & Nepos in Attici vita, & alii eodem modo loquuntur.

& breve & confitendum) Pluribus verbis opus eſt, ut oſtendatur, ſolum ſapientem nihil facere invitum & coactum ; ſed illud tamen homines fateri debent, non eſse liberum, qui invitus & coactus operatur. Alii leg. *brevi conficiendum*.

ita ſit affectus) ut nihil faciat invitus & coactus. Et per hæc concludit, ſolum ſapientem eſſe liberum.

Igitur omnes &c.) Sequitur pars hujus paradoxi altera, omnes improbos eſse ſervos.

nexu) emptione & jure nexus. Alii leg. *nexo*.

aut aliquo) libenter legerim, *aut alio*. Nam etiam nexus eſt inter civilia jura.

ſi ſervitus ſit) Argumenti vis ducitur a definitione & interpretatione hujus vocis.

præſcribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil recuſare audet? poſcit, dandum eſt: vocat, veniendum: ejicit, abeundum: minatur, extimeſcendum. Ego vero iſtum non modo ſervum, ſed nequiſſimum ſervum, etiamſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atque, ut in magna familia ſunt alii lautiores, ut ſibi videntur, ſervi, ſed tamen ſervi, atrienſes, ac topiarii; pari ſtultitia ſunt, quos ſigna, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At ſumus, inquiunt, principes civitatis. Vos vero ne conſervorum quidem veſtrorum principes eſtis. Sed, ut in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſervitutis tenent: ſic in civitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius civitatis lo-

pari ſtultitia) Illi laborant, quos ſigna &c. pari inquam ſtultitia, ac ſervi topiarii & atrienſes, qui ſe putant lautiores. Ceterum tota hæc periodus variis lectionibus turbatur.

ſpargunt) ſervi, quorum munus eſt in magno æſtu viridariorum vias conſpergere.

dediderunt) Al. *dederunt*.

ipſius civitatis) Ciceroni propoſitum erat oſtendere, eos non eſſe principes civitatis. Alii leg. *ipſius ſervitutis*: quæ lectio non caret ratione; conſervos enim ſupra vocavit; hic autem ſervorum pæne ultimos facit.

cum pæne infimum obtinent. Magna, inquis, bella geſſi; magnis imperiis, & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. Omitto, unde ſuſtuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, ſervum te eſſe ineptiarum omnium judico. Nonne igitur ſunt iſta feſtiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obſecro te, ita venuſta habeantur iſta, non ut vincula virorum ſint, ſed ut oblectamenta puerorum. Quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum videret matellionem Corinthium cupidiſſime tractantem, cum ipſe totam Corinthum contempſiſſet; utrum illum civem excellentem, an atrienſem diligentem putaret? Reviviſcat M' Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos; & videat aliquem ſummis populi benefi-

Echionis) Pictoris, de quo Cicero in Bruto cap. 18. & Plinius l. 35. c 10. Alii aliter leg. ſed perperam.

Mummius) qui Achaicus dictus eſt, in Corinthi direptione nihil ipſe ſibi ſumpſit.

matellionem) a matula, vaſe ad urinam excipiendam.

atrienſem) In vulgaris additur *ſervum*: ſed non eſt neceſſe.

ciis uſum, barbatulos mullos exceptantem de piſcina, & pertractantem, & murænarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita ſervum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum ſervitus dubia eſt, qui cupiditate peculii nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſervitutis? Hæreditatis ſpes quid iniquitatis in ſerviendo non ſuſcipit? Quem nutum locupletis orbi ſenis non obſervat? Loquitur ad voluntatem: quicquid denuntiatum ſit, facit: aſſectatur, aſſidet, muneratur. Quid horum eſt liberi? quid denique non ſervi inertis?
3 Quid? jam illa cupiditas, quæ videtur eſſe liberalior, honoris, imperii, provinciarum, quam dura eſt domina, quam imperioſa, quam vehemens? Cethego homini non probatiſſimo ſervire coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur, mittere munera, noctu venire do-

mullos) al. *mullulos*. Notat piſcinas Luculli & Hortenſii, de quibus Cicero in l. 2. ad Attic. Epiſt. 1.

exceptantem) Al. *excitantem*. Vocabantur enim, & ad manum accedebant.

cupiditate peculii) facultatum augendarum deſiderio. Utitur autem nomine peculii, quia ita vocabantur bona ſervorum. Porro avaros oſtendit eſse ſervos.

muneratur) Al. *miratur*, al. *munera dat*.

Quid? jam illa &c.) Tranſit ad ambitioſos.

Cethego) Servire Cethego & ejus ſcorto Lucullus coactus eſt, ut provinciam obtineret. Vide Luculli vitam in Plutarcho.

mum ad eum, precari, denique ſupplicare. Quæ ſervitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus, ex conſcientia peccatorum, timor, quam eſt illa miſera, quam dura ſervitus! Adoleſcentibus paullo loquacioribus eſt ſerviendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tamquam domini timentur. Judex vero quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit? An non eſt omnis metus ſervitus? Quid valet igitur illa eloquentiſſimi viri L. Craſſi copioſa magis, quam ſapiens oratio? ERIPITE NOS EX SERVITUTE. Quæ eſt iſta ſervitus, tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſervitus eſt. NOLITE SINERE NOS CUIQUAM SERVIRE. In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim adjungit? NISI VOBIS UNIVERSIS. Dominum mutare, non liber eſſe vult. QUIBUS ET POS-

Adoleſcentibus) qui ex magnorum reorum accuſationibus laudem quærebant.

Judex vero) Al. *Index vero*. Sed ſive *Judex*, ſive *Index*, metum nocentibus incutit.

oratio) qua Craſſus ſuaſit legem Serviliam, egitque Senatus cauſſam, ſed nimis aſsentando, ut apparet ex ejus verbis, quibus profeſsus eſt, ſe populi Romani ſervum eſse.

SUMUS, ET DEBEMUS. Nos vero ſiquidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe te dicito; quandoquidem potes: debere ne dixeris; quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator eſſe poſſit, cum eum ne liberum quidem eſſe, ratio & veritas ipſa convincat.

mutare) Al. *mutitare*.
Tu) Craſse.
quandoquidem) Al. *quoniam quidem*.
imperator) Concludit per id, quo cœperat.

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Solum ſapientem eſſe divitem.

QUæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? ſolusne tu dives? Proh Dii immortales! egone me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Soluſne dives? Quid, ſi ne dives quidem? quid, ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta poſseſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facile contentus ſit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus oportet tuus te judicet divitem, non hominum ſermo, neque poſseſſiones tuæ; nihil ſibi deeſse 1

Quæ eſt iſta &c.) Eos reprehendit, qui in divitiis ſuis nimium ſibi placent; in primis M. Craſsum, ex cujus Vita apud Plutarchum magna huic exercitationi lux accedit.

Quem enim &c.) A definitione divitis probat, Craſsum non eſse divitem.

te judicet) Al. *ſe judicet*: quod ſane aptius eſset, niſi ſequeretur, *hominum ſermo*, & *poſſeſſiones tuæ*.

putet, nihil curet amplius. Satiatus es, aut contentus pecunia? concedo, dives es. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cum iſti ordini ne honeſtus quidem poſſit eſse ullus: ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis: ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas, ſi teſtamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, at ipſe ſupponis: hæc utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? Animus hominis dives, non arca appellari ſolet: quamvis illa ſit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique ſat eſt, mėtiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia eſt opus: duas? majore: plures? majore etiam: & ſi, ut ajunt, Danai quinquaginta ſint filiæ; tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quan-

Satiatus es) Alii leg. *ſaturatus es*, al. *eſt*, ut referatur ad animum.

contentus) Alii addunt *etiam*.

iſti ordini) ordini Senatorio, ex quo Craſsus erat, nullus quæſtus honeſtus.

expectas) In verbo hoc latet odioſum deſiderium; ut cum dicimus, *expectare mortem alicujus*.

at ſupponis) ſubjicis falſa pro veris. Alii leg. *atque ipſe ſupponis*.

quantum cuique &c.) Qui habet quantum ſibi ſatis eſt, nihilo plus appetit; qui non appetit, non eget, ac proinde dives eſt.

Danai) Danaus Argivorum rex quinquaginta filias habuit, quas quinquaginta filiis Ægypti fratris in matrimonium dedit.

tum enim cuique opus eſt , ad id accom-
modatur , ut ante dixi , divitiarum mo-
dus . Qui igitur non filias plures , ſed
innumerabiles cupiditates habet , quæ bre-
vi tempore maximas copias exhaurire poſ-
ſint ; hunc quomodo ego appellabo divi-
tem , cum ipſe etiam egere ſe ſentiat ?
Multi ex te audierunt , cum diceres , ne-
minem eſse divitem , niſi qui exercitum
alere poſset ſuis fructibus : quod populus
Romanus tantis vectigalibus jampridem vix
poteſt . Ergo , hoc propoſito , numquam
eris dives , antequam tibi ex tuis poſseſ-
ſionibus tantum reficiatur , ut ex eo tue-
ri ſex legiones , & magna equitum ac pe-
ditum auxilia poſſis . Jam fateris igitur ,
non eſse te divitem , cui tantum deſit ,
ut expleas id , quod exoptas . Itaque iſtam
paupertatem , vel potius egeſtatem ac men-
dicitatem tuam numquam obſcure tuliſti .
Nam , ut iis , qui honeſte rem quærunt 2
mercaturis faciendis , operis dandis , pu-
blicis ſumendis , intelligimus opus eſse
quæſito ; ſic , qui videt domi tuæ pari-

exercitum alere) Vide hac de re l. 1. Offic. c. 8. & Plutarchum in vita Craſſi.

tantis) Al. *ex tantis*.

ſex legiones) Totidem enim legionibus juſtus exercitus ea tempeſtate conſtabat.

operis dandis) Alii mercaturas faciunt , alii operam dant facientibus . Sed hic de operis univerſe loquitur , quæ ad rem faciendam impenduntur . Late enim patet hæc vox , & ad quodlibet induſtriæ genus transfertur . Vide Orat. pro Muræna cap. 9.

ter accuſatorum atque judicum conſociatos greges ; qui nocentes , & pecunioſos reos , eodem te auctore , corruptelam judicii molientes ; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis , interceſſiones pecuniarum in coitionibus candidatorum , dimiſſiones libertorum ad defœnerandas diripiendaſque provincias ; qui expulſiones vicinorum , qui latrocinia in agris ; qui cum ſervis , cum libertis , cum clientibus ſocietates , qui poſseſſiones vacuas , qui proſcriptiones locupletium , qui cædes municipiorum , qui illam Syllani temporis meſſem recordetur ; qui teſtamenta ſubjecta , qui ſublatos tot homines ; qui denique omnia venalia , delectum , decretum , alienam , ſuam ſententiam , forum , domum , vocem , ſilentium ; quis hunc non putet confiteri , ſibi quæſito opus eſse ? Cui au-

accuſatorum atque judicum) Conſociatio hæc prævaricationes & corruptelas ſignificat.

mercedum pactiones) lege Cincia pœna conſtituta erat in eos , qui pecunia & pactionibus patrocinia exercuiſſent . Repugnabant etiam patrii mores , ut in l. 1. Officiorum c. 14.

interceſſiones) ſponſiones , fide interpoſita , ſolvendi pecuniam pro candidatis , qui hac de cauſſa coitiones faciebant .

defœnerandas) fœnore demergendas . Nemo ex Latinis , præter Apulejum imitari verbum hoc auſus eſt , Sed locus non caret mendi ſuſpicione .

expulſiones) ex agris .

latrocinia) rapti per agros viatores , ut eſt in Svetonio de Auguſto cap. 32.

ſocietates) negotiationis gratia inſtitutæ .

poſſeſſiones vacuas) unde ejecti domini , aut proſcripti , aut cæſi , dominante Sylla , qui ne municipiis quidem pepercit , undique prædatus .

meſſem) quam improbi ex proſcriptione Syllana collegerant , in primis vero Sylla ipſe , qui Marianorum bona vocabat prædam ſuam .

tem quæſito opus ſit, quis umquam hunc vere dixerit divitem? Eſt enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum atque abundantia; quam tu quoniam numquam aſsequere, numquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte; eſt enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica; de me ſilebo, de re loquar. Si cenſenda nobis atque æſtimanda res ſit, utrum tandem pluris æſtimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an reſponſum M'Curii? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui ejus hereditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hæc profecto, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quam illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſiquidem, ut quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus haben-

Fabricii) Vide Valerium Max. l. 4. c. 3.

reſponſum M'Curii) Reſpondit, malle ſe, quam aurum habere, habentibus imperare. Vide c.16. de Senectute.

Africani) Africanus Minor Paulli filius, fratrem habuit, qui Q. Maximus appellatus eſt, quod in Maximorum familiam fuiſset adoptatus. Huic totam patris naturalis hereditatem ceſſit.

ditiſſimus) Al. *divitiſſimus*. Concludit, ſolum ſapientem eſſe ditiſſimum, quia in virtutis poſſeſſione plurima poſſidet.

dus ſit) dubitet, quin in virtute divitiæ ſint, quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri & argenti pluris, quam virtus
3 æſtimanda eſt. O Dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal ſit parſimonia. Venio enim jam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia; ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, veſtem infinite concupiſcenti, non modo ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus; ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur eſt ditior; cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cujus poſſeſſio quo eſt major, eo plus requirit ad ſe tuendam; an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum vitio aliquantum etiam ipſe fortaſſe in hujus ſæculi errore verſer? M' Ma-

divitiæ ſint) Al. *divitiæ poſitæ ſint*.

Venio enim &c.) Tranſit ad ſumptuoſos, quos oſtendit divites non eſse, quandoquidem illis ſemper deeſt aliquid.

ad fœnus) Sexcenta illa non modo ad hujuſmodi ſumptus non ſufficiunt, ſed ne ad fœnus quidem ſolvendum ſatis ſunt. Sumptuoſi enim ingentes pecunias fœnore ſumunt.

M' Manilius) Hominem memorat ſua tempeſtate notum, & honoratum, qui pro rerum domeſticarum modulo contentus vivebat, nihilque ſibi deeſse putabat.

nilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios, & Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano: nos igitur ditiores, qui plura habemus? Utinam quidem eſſemus: ſed non æſtimatione cenſus, verum victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non eſse cupidum, pecunia eſt; non eſſe emacem, vectigal eſt; contentum vero ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt certiſſimæque divitiæ. Etenim, ſi iſti callidi rerum æſtimatores prata, & areas quaſdam magno æſtimant, quod ei generi poſſeſſionum minime quaſi noceri poteſt; quanti eſt æſtimanda Virtus, quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt umquam; neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempeſtatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui ſunt, ſoli ſunt divites. Soli enim poſſident res & fructuoſas, & ſempiternas: ſolique, quod eſt proprium divitiarum, contenti rebus ſuis, ſatis eſ-

Luſcinos) ideſt Fabricium Luſcinum.

in Carinis) Carinæ, urbis regio a foro remota, ad Telluris; de qua Horatius lib. 1. Epiſt. 7

in Labicano) Labicum oppidulum non procul ab urbe: unde Labicanus ager, qui in prima Italiæ regione collocatur a Plinio lib. 3. cap. 5.

areas quaſdam) Neque enim areæ omnes eum habent uſum, unde fructus colligi poſſit. Alii leg. *areas quidam magni æſtimant*.

minime quaſi) quia tempeſtatibus, & nimbis non ita affliguntur.

ſe putant, quod eſt; nihil appetunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas poſſeſſiones habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inventus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis; non modo non copioſi ac divites, ſed etiam inopes ac pauperes exiſtimandi ſunt.

poſitas poſſeſſiones) Alii non ſine ratione omittunt *poſſeſſiones*, & adjectivum *poſitas* referunt ad *res* periodi ſuperioris.

Q. TULLII
CICERONIS
COMMENTARIOLUM
PETITIONIS.

Digitized by Google

Q. TULLIUS CICERO AD MARCUM FRATREM.

ETſi tibi omnia ſuppetunt, quæ con- 1
ſequi ingenio, aut uſu homines, aut diligentia poſſunt; tamen ab amore noſtro non ſum arbitratus alienum, ad te perſcribere ea, quæ mihi veniebant in mentem, dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non ut aliquid ex iis novi adjicerem, ſed ut ea, quæ in re diſperſa atque infinita viderentur eſſe, ratione & diſtributione ſub uno aſpectu ponerentur. Quamquam plurimum natura valet; tamen videtur in paucorum menſium negotio poſſe ſimulatio naturam vincere.

Titulum Operis ſumſi ex poſtremis Quincti verbis: *Volo enim hoc* COMMENTARIOLUM PETITIONIS *haberi omni ratione perfectum*.

ab amore) In aliquibus MSS. deeſt particula *ab*.

de petitione tua) petebat conſulatum; quem obtinuit, & geſſit una cum C. Antonio, anno U. C. DCXC. cum ipſe annum ageret XLIV.

adjicerem) Alii leg. *addiſceres*.

ſimulatio) Candidati, ſi forte eſsent natura duriores, quo tempore petebant, mores alios ſimulare debebant ad conciliandum ſibi populi ſtudium.

CIVITAS QUÆ SIT, cogita; QUID PETAS; QUI SIS. Prope quotidie ad forum tibi deſcendenti meditatum hoc ſit: NOVUS SUM; CONSULATUM PETO; ROMA EST. Nominis novitatem dicendi gloria maxime ſublevabis. Semper ea res plurimum dignitatis habuit. Non poteſt, qui dignus habetur patronus conſularium, indignus conſulatu putari. Quamobrem, quoniam ab hac laude proficiſceris, & quicquid es, ex hoc es; ita paratus ad dicendum venito, quaſi in ſingulis cauſſis judicium de omni ingenio futurum ſit. Ejus facultatis adjumenta, quæ tibi ſcio eſſe ſepoſita, ut promta ac parata ſint, cura; & ſæpe, quæ de Demoſthenis ſtudio & exercitatione ſcripſit Demetrius, recordare. Deinde & amico-

Civitas) tria ſumma capita hujus Commenrarioli, *quis*, *quid*, *ubi*.

meditatum) Al. *meditandum*.

Novus ſum) *Novus*, hoc eſt novæ nobilitatis homo dicebatur, qui primus ex ſua familia magiſtratum gereret Curulem. Huic ex una parte reſpondebat *nobilis*, ideſt is, cujus majores magiſtratus Curules geſſerant; quod ſignificabatur per imagines in atrio domeſtico collocatas: ex altera *plebejus*, qui nec ipſe jus imaginis habebat, nec imagines majorum oſtendere poterat. Marcus igitur Cicero, qui ex ordine plebejo erat, *novus* dici cœpit, cum Ædilis eſt creatus; quia tum primum jus imaginis acquiſivit.

conſularium) qui conſules fuerunt.

judicium de omni &c.) ſtatuendum omnino ſit, quantum ingenio valeas.

Demetrius) Demetrius Phalereus. Ipſe quoque Marcus de hac Demoſthenis cura ſcribit in l. 1 de Orat. c. 61. & in l. 5. de Fin. c. 2.

Deinde & amicorum) Hoc eſt alterum, quod ſublevare novitatem poteſt; ſi appareat, te & multos, & ex omni civitatis ordine amicos habere. Fortaſſe vox *genera* non tam ad varietatem, quam ad dignitatem refertur.

rum multitudo, & genera appareant. Habes enim ea, quæ nulli habuerunt, omnes publicanos, totum fere equeſtrem ordinem; multa præterea municipia, multos abs te defenſos homines cujuſque ordinis, aliquot collegia; præterea ſtudio dicendi conciliatos plurimos adoleſcentulos, quotidianam amicorum aſſiduitatem & frequentiam. Hæc cura ut teneas, & commendando, & rogando, & omni ratione efficiendo, ut intelligant, qui debent tua cauſſa, referendæ gratiæ; & qui volunt, obligandi tui, tempus ſibi aliud nullum fore. Etiam hoc multum videtur adjuvare poſse novum hominem: hominum nobilium voluntas, & maxime conſularium. Prodeſt, quorum in locum ac numerum

Habes enim) Fac ut appareant; nam revera habes &c.

nulli habuerunt) Vulgo legitur *novi habuerunt*; quod ſuſtineri non poteſt, niſi addita negatione, vel majore aliqua mutatione adhibita, ut interpretes omnes animadverterunt. Ego repoſui *nulli*; idque neceſſitate ipſa compulſus in contextum intuli. Video enim quam facile fuerit in vetuſtis MSS. codicibus voces has duas commutare inter ſe, præſertim cum majoribus litteris deſcripti eſſent, in quibus U valde accedit ad duas LL. Fortaſse etiam fuit in contextu *novi nulli*; quas duas voces cum librarii non recte diſtinguerent, alteram omiſerunt.

omnes publicanos) In Orat. pro Planc. c. 9. flos Equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum reip. publicanorum ordine contineri dicitur. Quantopere autem ordo hic M. Ciceroni faveret, apparet ex orat. pro Domo ſua ad Pont. cap. 28. *Omnes omnium publicanorum ſocietates de meo conſulatu ac de meis rebus geſtis ampliſſima atque ornatiſſima decreta fecerunt*.

collegia) opificum ſocietates; quarum vis quanta eſset in civitate, habes ex Sigonio de ant. jur. civ. Rom. l. 2. cap. 12.

conciliatos) adoleſcentes eloquentiæ ſtudioſos, M. Ciceronis aſsectatores.

qui debent) qui debent, & qui volunt facere aliquid tibi gratum.

pervenire velis, ab his ipſis illo loco ac numero dignum putari. Hi rogandi omnes ſunt diligenter, & ad eos allegandum; perſuadendumque eſt iis, nos ſemper cum optimatibus de republica ſenſiſse; minime populares fuiſſe; ſi quid locuti populariter videmur, id nos eo conſilio feciſſe, ut nobis Cn. Pompejum adjungeremus; ut eum, qui plurimum poſſet, aut amicum in noſtra petitione haberemus, aut certe non adverſarium. Præterea adoleſcentes nobiles elabora ut habeas, vel ut teneas ſtudioſos tui, quos habes: multum dignitatis afferent. Plurimos habes: perfice, ut ſciant, quantum in his putes eſſe. Si adduxeris, ut ii, qui non nolunt, cupiant; plurimum quidem proderunt.

2 Ac multum etiam novitatem tuam adju-

allegandum) mittendi amici, qui rogent.

cum optimatibus) Locum hunc illuſtrabunt ipſius Marci verba in orat. pro Sext. cap. 45. *Duo genera in hac civitate ſemper fuerunt eorum, qui verſari in republ. & in ea ſe excellentius gerere ſtuduerunt; quibus ex generibus alceri populares, alteri optimates & haberi & eſſe voluerunt. Qui ea, quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini jucunda eſſe volebant, populares; qui autem ita ſe gerebant, ut ſua conſilia optimo cuique probarentur, optimates habebantur.*

Pompejum) His temporibus Pompejus popularis videri volebat; quamvis poſtea, cauſſa nobilitatis ſuſcepta, Cæſarem revera popularem oppugnarit. Faverant autem Cicetones Pompejo, ut apparet ex Oratione pro lege Manilia.

proderunt) Fortaſſe Quinctus ſcripſit *proderit*. Ideſt hoc tibi plurimum proderit, ſi adduxeris cives ἀδιαφόρους, ut te potiſſimum Conſulem cupiant, tibique faveant.

Ac multum &c.) Tertia ratio, quæ adjuvat novitatem tuam, eſt, quod habes competitores contemnendos. Fuere autem ſex, P. Sulpicius Galba, L. Sergius Catilina, C. Antonius, L. Caſſius Longinus, Q. Cornificius, & C. Licinius Sacerdos.

vat, quod ejuſmodi nobiles tecum petunt, ut nemo ſit, qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quam tibi virtutem, prodeſſe oportere. Jam P. Galbam, & L. Caſſium, ſummo loco natos, quis eſt, qui petere conſulatum putet? Vides igitur, ampliſſimis ex familiis homines, quia ſine nervis ſunt, tibi pares non eſſe. At Antonius & Catilina moleſti ſunt. Imo homini novo, induſtrio, innocenti, diſerto, gratioſo apud eos qui res judicant, optandi competitores. Ambo a pueritia ſicarii, ambo libidinoſi, ambo egentes. Eorum alterius bona proſcripta vidimus; vocem denique audivimus jurantis, ſe Romæ judicio æquo cum homine Græco certare non poſſe; & ex ſenatu ejectum ſci-

Jam P. Galbam) Muretus & Lambinus legere malunt *nam*. Placeret & nobis, ſi *jam* nullum locum habere poſſet.

ſummo loco natos) ideſt patricios.

quia ſine nervis ſunt) Alii leg. *qui ſine nervis ſint*. h. e. ſine opibus & gratia.

Antonius & Catilina) Uterque nobilis propter majorum imagines, Catilina vero etiam patricius.

homini novo) Alii leg. *homini navo*. Fortaſſe melius.

apud eos, qui res judicant.) Ita loquuntur Latini quoties non ſingulos judices, ſed totum ordinem ſignificant.

bona proſcripta) Antonii bona publice vendita ſunt, ut ſatisfieret creditoribus.

jurantis, ſe &c.) Antonius accuſatus a Græcis, quos in Achaja ſpoliaverat, & damnatus judicio repetundarum, Tribunos appellavit, juratus ex formula, ſe æquo jure uti non poſſe, ſibi vim fieri opibus adverſariorum. De re hac, & de bonis Antonii proſcriptis vide fragmenta Orationis in C. Antonium & L. Catilinam apud Aſconium.

ex Senatu ejectum) a Cenſoribus, quod ſocios diripuiſſet, & judicium recuſaſſet.

mus. Optima vero Cenſorum exiſtimatione in prætura competitorem habuimus, amico Sabidio, & Panthera; quod ad tabulam, quos poneret, non habebat. Quo tamen in magiſtratu amicam, quam palam domi haberet, de machinis emit. In petitione autem conſulatus, cauponas omnes compilare per turpiſſimam legationem maluit; quam adeſse, & populo Romano ſupplicare. Alter vero, dii boni, quo ſplendore eſt! Primum nobilitate eadem. Num majore virtute? Non, ſed audacia. Quamobrem? Quia Antonius umbram ſuam metuit: hic ne leges quidem, natus in patris egeſtate, educatus in ſororis ſtupris, corroboratus in cæde civium; cu-

Optima vero cenſorum &c.) Per ironiam. Nam Antonius ignominia laborabat apud Cenſores.

amico Sabidio) Uſus eſt amicis viliſſimis, qui ſuo nomine ſuffragiorum cuſtodes eſſent, rogatores, diribitores. Fere autem munia hæc viri nobiliſſimi obibant pro merito & dignitate ejus, de cujus re agebatur. M. Cicero poſt. redir. in Sen. c. 11. *Quando tantam frequentiam in Campo, tantum ſplendorem Italiæ totius ordinumque omnium; quando illa dignitate rogatores, diribitores, cuſtodeſque vidiſtis?*

ad tabulam) in qua ſuffragiorum numerus & ratio inibatur.

de machinis emit) de cataſta, ubi ſervi vendebantur. Machinæ iſtiuſmodi mentio eſt apud Perſium Sat. 6. apud Tibullum lib. 2. El. 3. apud Martialem pluribus locis. Tamen Palermus putat legendum *D drachmis emit*.

cauponas omnes) Antonius petitionis tempore legationem liberam obibat, compilando cauponas, a quibus omnia ſibi tamquam legato Pop. Rom. ſuppeditari volebat.

Alter vero) Catilina.

Num majore) Corruptiſſimus eſt locus hic. Alii aliter mutarunt, ut ſenſus conſtaret. Ego ſecutus ſum Puteanum.

umbram ſuam) Proverbium ad nimium timorem ſignificandum.

jus primus ad rempublicam aditus in equitibus Romanis occidendis fuit. Nam illis, quos meminimus, Gallis, qui tum Titiniorum, ac Nanniorum, ac Tanuſiorum capita demebant, Sylla unum Catilinam præfecerat; in quibus ille hominem optimum, Q. Cæcilium, ſororis ſuæ virum, equitem Romanum, nullarum partium, cum ſemper natura, tum etiam ætate jam quietum, ſuis manibus occidit.

Quid ego nunc dicam, petere cum eo te 3
conſulatum, qui hominem cariſſimum populo Romano, M. Marium, inſpectante populo Romano, virgis per totam urbem

quos meminimus) Acciderat enim ante annos fere viginti.

Gallis) Sylla uſus eſt militibus Gallis ad obtruncandos cives.

nullarum partium) non Marianarum, quibus parci nolebat Sylla. Itaque privato odio & crudelitate Cæcilium occidit.

hominem cariſſimum) Nemo fuit carior multitudini, ut eſt de Offic. l. 3. c. 20. Ad locum hunc totum illuſtrandum mirifice valet, quod ſcribit Seneca l. 3. de Ira cap. 18. *M. Mario, cui vicatim populus ſtatuas poſuerat, cui thure & vino Romanus populus ſupplicabat, L. Sylla perfringi crura, erui oculos, amputari manus juſſit; & quaſi toties occideret, quoties vulnerabat, paullatim & per ſingulos artus laceravit. Quis erat hujus imperii miniſter? Quis niſi Catilina, jam in omne facinus manus exercens? Hic illum ante buſtum Q. Catuli carpebat, graviſſimus mitiſſimi viri cineribus; ſupra quos vir mali exempli, popularis tamen, & non tam immerito, quam nimis amatus, per ſtillicidia ſanguinem dabat. Dignus erat Marius, qui illa pateretur, Sylla qui juberet, Catilina qui faceret.*

virgis) Alii legere malunt *vitibus*. Sed profecto *vitibus* cædebantur milites in caſtris, cives in urbe *virgis*. Vide, quomodo civis Romanus, ſummo loco natus, lictorem & carnificem ageret: quod tantopere abhorret a moribus noſtris.

ceciderit ; ad buſtum egerit ; ibi omni cruciatu vivum lacerarit ; ſtanti collum gladio ſua dextera ſecuerit, quum ſiniſtra capillum ejus a vertice teneret ; caput ſua manu tulerit, cum inter digitos ejus rivi ſanguinis fluerent : qui poſtea cum hiſtrionibus, & cum gladiatoribus ita vixit, ut alteros libidinis, alteros facinoris adjutores haberet : qui nullum in locum tam ſanctum ac tam religioſum acceſſit, in quo non, etſi in aliis culpa non eſſet, tamen ex ſua nequitia dedecoris ſuſpicionem relinqueret : qui ex Curia Curios & Annios ; ab Atriis Sapalas & Carvilios ; ex Equeſtri ordine Pompilios & Vettios,

ad buſtum) buſtum hoc *Lutatiæ gentis ſepulcrum* vocat Val. Maximus l. 9. c. 2. de crudel. Seneca *buſtum Q. Catuli* ; quia Q. Catulus e gente Lutatia erat. Porro ſepulcrum hoc Lutatiorum trans Tiberim fuit, ut colligitur ex Oroſio l. 5. c. 21. qui hoc ipſum Marii ſupplicium deſcribit.

cum inter digitos ejus rivi ſanguinis fluerent .) Hunc locum videtur imitatus Ambroſius ad Herodem de obtrunc. Jo. Baptiſtæ l. 3. de Virgin. paullo poſt init. *Ut inter digitos tuos rivi defluant ſacri cruoris*.

dedecoris ſuſpicionem) Fabia Virgo Veſtalis ob nequitiam Catilinæ in inceſti ſuſpicionem inciderat. Cauſſam dixit, & abſoluta eſt. Vide Aſconium ad Ciceronis Orat. in toga cand. Saluſtius ſtuprum Catilinæ cum Sacerdote Veſtæ narrat tamquam certum, in Catil. c. 15.

Curios & Annios) Senatores probroſos, qui poſtea cum Catilina conjurarunt, ut eſt in Saluſtii Catilinario. Curium autem Cenſores probri cauſſa Senatu moverant, ut eſt ibid. c. 24.

Sapalas & Carvilios); Præcones amicos ſibi ſumſerat ab atriis auctionariis, & quidem egentes ac vitioſos ; cujuſmodi erant fere omnes, qui præconium exercebant.

Vettios) Vettius Judex, de quo nummus apud Patinum ad Svetonium in Jul. Cæſar. c. 17. de Vettii turpitudine vide Svetonium ibid & cap. 20. Ne monumento quidem patris pepercit. Qua de re dicterium eſt Auguſti apud Macrobium l. 2. Saturnal. c. 4.

ſibi amiciſſimos comparavit ; qui tantum habet audaciæ , tantum nequitiæ , tantum denique in libidine artis & efficacitatis , ut prope in parentum gremiis prætextatos liberos conſtuprarit ? Quid ego nunc tibi de Africa ; quid de teſtium dictis ſcribam ? Nota ſunt , & ea tu ſæpius legito. Sed tamen hoc mihi non prætermittendum videtur , quod primum ex eo judicio tam egens diſceſſit , quam quidam judices ejus ante illud judicium fuerunt : deinde tam invidioſus , ut aliud in eum judicium quotidie flagitetur . Hic ſe ſic habet, ut magis timeat , etiamſi quieverit ; quam ut contemnat , ſi quid commoverit . Quanto melior tibi fortuna petitionis data eſt , quam nuper homini novo , C. Cœlio ? Ille cum duobus hominibus ita nobiliſſimis petebat, ut tamen in iis omnia pluris eſſent , quam ipſa nobi-

prætextatos) impuberes , qui nondum ſumſerant togam puram . Hinc illa Saluſtii in Catil. cap. 14 *Juventutem , quæ domum Catilinæ frequentabat , parum honeſte pudicitiam habuiſſe* .

de Africa) Africam cum Prætor Catilina avare crudeliterque adminiſtraſſet, repetundarum eſt accuſatus , & curruptis judicibus abſolutus .

teſtium dictis) quæ dicta cum extarent , poterant a Marco legi ; ut intelligeret quinam eſſet Catilina , quamvis fuiſſet abſolutus .

tam egens) quia excuſsus & exhauſtus ab judicibus , quos corruperat .

aliud in eum judicium) deſiderabant homines , ut accuſaretur corrupti judicii .

ut contemnat) contemnat periculum , ſi aut largitionibus , aut aliis artibus quippiam commoverit .

ita nobiliſſimis) Particula *ita* hoc loco valet *eatenus* , quemadmodum eſt in c. ſeq. *ita ſummum* .

litas ; ſumma ingenia , ſummus pudor , plurima beneficia ; ſumma ratio ac diligentia petendi : tamen eorum alterum Cœlius , etiam cum multo eſſet inferior genere , ſuperior nulla re pæne , ſuperavit . Quare , ſi facies ea , quæ tibi natura & ſtudia , quibus uſus es ſemper , largiuntur ; quæ temporis tui ratio deſiderat ; quæ potes ; quæ debes ; non erit difficile certamen cum iis competitoribus , qui nequaquam ſunt tam genere inſignes , quam vitiis nobiles . Quis enim reperiri poteſt tam improbus civis , qui velit uno ſuffragio duas in rempublicam ſicas diſtringere ?

4 Quoniam igitur , quæ ſubſidia novitatis haberes , & habere poſſes , expoſui ; nunc de magnitudine petitionis dicendum videtur . CONSULATUM PETIS ; quo honore , nemo eſt , qui te non dignum ar-

beneficia) collata in cives Romanos .

eorum alterum) alterum ſuperavit ; alter , ideſt L. Domitius , cum Cœlio ipſo Conſul fuit .

etiam cum) particula *etiam* deeſt in aliquibus codicibus MSS.

vitiis nobiles) noti , famoſi . Marius apud Saluſt. Jugurt. cap. 88. *Contemnunt novitatem meam , ego illorum ignaviam : mihi fortuna , illis probra objectantur .*

uno ſuffragio) Malim legere *ſuo ſuffragio* ; vel *uno tempore ſuffragio ſuo* . Ita in fragmentis Orationis in Tog. Cand. *Duas uno tempore conantur in remp. ſicas diſtringere* . Recte *uno tempore* dici poteſt ; *uno ſuffragio* non poteſt . Attamen nihil ex contextu murare auſus ſum .

ſicas) duos ſicarios facere Conſules : nam *ambo a pueritia ſicarii* .

ſubſidia novitatis) Saluſtius in Catil. cap. 23 princeps ſubſidium fuiſſe ſcribit rumorem , qui percrebuerat de Catilinæ conjuratione . Ceterum *quaſi pollui conſulatum credebant , ſi eum , quamvis egregius , novus homo adeptus foret .*

bitretur : ſed ſunt multi, qui invideant. Petis enim homo ex equeſtri loco locum ſummum civitatis; atque ita ſummum, ut forti viro, diſerto, innocenti, multo idem ille honos plus amplitudinis, quam ceteris afferat. Noli putare, eos, qui ſunt eo honore uſi, non videre, tu, cum idem ſis adeptus, quid dignitatis habiturus ſis : eos vero, qui conſularibus familiis nati locum majorum conſecuti non ſunt, ſuſpicor, tibi, niſi qui admodum te amant, invidere. Etiam novos homines Prætorios, exiſtimo, niſi qui tuo beneficio vincti ſunt, nolle abs te ſe honore ſuperari. Jam in populo quam multi invidi ſint, quam multi conſuetudine horum annorum ab hominibus novis alienati, venire tibi in mentem certo ſcio. Eſſe etiam nonnullos tibi iratos ex iis cauſſis, quas egiſti, neceſſe eſt. Jam illud tute circumſpicito, quod ad Cn. Pompeii gloriam augendam tanto ſtudio te dediſti, num quos tibi pu-

ita ſummum) eatenus ſommum, ut tamen pro dignitate hominis poſſit amplior videri.

Noli putare eos &c.) primi ægro animo ferent, te ſibi fieri parem, ſecondi ſuperiorem.

idem ſis adeptus) eumdem honorem. *Idem* porro uſurpat neutro genere, quod facit interdum etiam Marcus Frater.

niſi qui.) Al. *niſi ſi qui.*

vincti ſunt) Al. *juncti ſunt.*

conſuetudine horum annorum) quibus annis nobilitatis partes, duce Sylla, prævalebant adverſus Marium hominem novum, & totam illam Marianam factionem.

tes ob eam cauſſam eſſe inimicos. Quamobrem, cum & ſummum locum civitatis petas, & videas, eſſe ſtudia, quæ tibi adverſentur; adhibeas, neceſſe eſt, omnem rationem, & curam, & laborem, & diligentiam.

5 Ac petitio magiſtratuum diviſa eſt in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum ſtudiis; altera in populari voluntate ponenda eſt. Amicorum ſtudia beneficiis, & officiis, & vetuſtate, & facilitate ac jucunditate naturæ, parta eſſe oportet. Sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet, quam in cetera vita. Quiſquis eſt enim, qui oſtendat aliquid in te voluntatis, qui colat, qui domum ventitet, is in amicorum numero eſt habendus. Sed tamen, qui ſunt amici ex cauſſa honeſtiore cognationis, aut affinitatis, aut ſodalitatis, aut alicujus neceſſitudinis, his carum ac jucundum eſſe, maxime prodeſt. Deinde, ut quiſque eſt intimus ac maxime domeſticus, ut is amet,

eſſe inimicos) omnes ſcilicet, qui non ſunt Pompejani. Vulgo leg. *amicos*.

vetuſtate) hoc eſt longo & familiari uſu. Ita Marcus in l. 11. ad Famil. ep. 16 *Hoc ego utor omnium plurimum: magna vetuſtas, magna conſuetudo intercedit*.

cauſſa honeſtiore) Fortaſſe legendum *interiore*; ut vox hæc reſpondeat voci *intimus*, quæ poſtea conſequitur. Ita in lib. 1. Offic. c. 17. *Interius eſt, ejuſdem eſſe civitatis*.

ſodalitatis) eos ſodales ſignificat, qui ſunt ejuſdem collegii.

& quam ampliſſimum eſſe te cupiat, valde elaborandum puto; tum ut tribules, ut vicini, ut clientes, ut denique liberti, poſtremo etiam ſervi tui: nam fere omnis ſermo ad forenſem famam a domeſticis emanat auctoribus. Denique inſtituendi ſunt cujuſcumque generis amici: ad ſpeciem, homines illuſtres honore ac nomine; qui etiamſi ſuffragandi ſtudia non navant, tamen afferunt petitori aliquid dignitatis: ad juſtitiam obtinendam, magiſtratus; ex quibus maxime conſules, deinde tribuni plebis: ad conficiendas centurias, homines excellenti gratia. Qui tribuent centuriam, quod abs te beneficium

& quam ampliſſimum) Ita loquitur etiam Brutus ad Cicer. ep. XI. *Te rogo, ut Veterem ames, veliſque eſſe quam ampliſſimum*. Et Marcus ipſe in lib. 14. Famil. Epiſt. 9. Alii leg. *atque feliciſſimum*.

etiam ſervi) hoc non pertinet ad ſuffragandi ſtudium, ſed ad famam nominis.

ſuffragandi ſtudia non navant) Dedignantur ea facere, quæ ſuffragatores faciunt.

ad juſtitiam obtinendam) Al. *ad jus obtinendum*. Amicitia magiſtratuum juvat, ne quid fraudis fiat: qua in re primum valent Conſules, qui præſunt Comitiis, deinde Tribuni pl. qui poſsunt intercedere.

ad conficiendas centurias) *Conficere centurias* eſt centuriarum favorem & ſuffragia conciliare: quem modum dicendi adhibuit Marcus quoque in l. 11. ad Fam. ep. 16.

Qui tribuent centuriam) Totum hunc locum valde contaminatum & obſcurum alii aliter legunt. Ego in primo membro retinui quod eſt apud Manutium & in aliis vulgatis editionibus. Tribuent autem Marco centuriam homines gratioſi ad ambitionem, qui plurimum poſsunt apud ſuos tribules.

quod abs te beneficium) Hic ego mihi indulſi, non addendo, ſed detrahendo. Vulgo enim legebatur: *aut aliquod abs te beneficium*.

habeant, aut ut habeant ſperent, eos prorſus magnopere compara & confirma. Nam per hos annos homines ambitioſi vehementer omni ſtudio atque opere laborarunt, ut poſſent a tribulibus ſuis ea, quæ peterent, impetrare. Hos tu homines quibuſcumque rationibus poteris, ut ex animo atque ex illa ſumma voluntate tui ſtudioſi ſint, elaborato. Quod ſi ſatis grati homines eſſent, hæc tibi omnia parata eſſe debebant, ſicut parata eſſe confido. Nam hoc biennio quatuor ſodalitates civium ad ambitionem gratioſiſſimorum tibi obligaſti, M. Fundanii, Q. Gallii, C. Cornelii, C. Orcinini. Horum in cauſſis ad te deferendis, quidnam eorum ſodales tibi receperint & confirmarint, ſcio: nam interfui. Quare hoc tibi faciendum eſt, ut hoc tempore ab iis, quod debent, exigas; ſæpe commonendo, rogando, confirmando, curando ut intelligant, nullum tempus aliud ſe umquam habituros referendæ gratiæ. Profecto homines & ſpe reliquorum tuorum officiorum, &

aut, ut habeant, ſperent) Subaudi *fore*. h. e. ſperent fore ut habeant.

homines ambitioſi) Vulgo *capi di broglio*, *capi di fazione*,

ex illa ſumma voluntate) quæ in tali negotio deſideratur.

gratioſiſſimorum) qui gratia & benevolentia valent ad concilianda multitudinis ſtudia in petitionibus.

recentibus beneficiis ad ſtudium ſervandum excitabuntur. Et omnino, quoniam eo genere amicitiarum petitio tua maxime munita eſt, quod cauſſarum defenſionibus adeptus es, fac, ut plane iis omnibus, quos devinctos tenes, deſcriptum ac diſpoſitum ſuum cuique munus ſit. Et quemadmodum, quod memini, nulla in re illis umquam moleſtus fuiſti; ſic cura, ut intelligant, omnia te, quæ ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus reſervaſſe.

Sed quoniam tribus rebus homines ma- 6
xime ad benevolentiam, atque ad hæc ſuffragandi ſtudia ducuntur, beneficio, ſpe, adjunctione animi, vel voluntate; animadvertendum eſt, quemadmodum cuique horum generi ſit inſerviendum. Minimis beneficiis homines adducuntur, ut ſatis cauſſæ putent ſe ad ſtudium ſuffragationis dediſſe; nedum ii, quibus ſaluti fuiſti, quos tu habes plurimos, non intelligant, ſi hoc tuo tempore tibi non ſatisfecerint, ſe probatos nemini umquam fore. Quod

ſtudium ſervandum) Al. *ſtudium navandum*.

deſcriptum ac diſpoſitum) ut quiſque ſciat, quid ſibi in hoc negotio tua cauſſa faciendum ſit.

ſe ad ſtudium ſuffragationis dediſſe) Al. *eſſe ad ſtudium ſuffragationis*. Homines putant, ſe quolibet exiguo beneficio obſtringi ad ſuffragandum benefacienti in honorum petitione; nedum illi, quibus ſaluti fuiſti in judiciis, non putent ſe obſtrictos.

cum ita ſit, tamen rogandi ſunt; atque etiam in hanc opinionem adducendi, ut, qui nobis adhuc obligati fuerint, iis viciſſim nos adhuc obligari poſſe videamur. Qui autem ſpe tenentur, quod genus hominum multo eſt diligentius atque officioſius; iis fac ut propoſitum ac paratum auxilium tuum eſſe videatur: denique, ut ſpectatorem te ſuorum officiorum eſſe intelligant diligentem; ut videre te plane atque animadvertere, quantum ab unoquoque proficiſcatur, appareat. Tertium illud genus eſt ſtudiorum voluntarium, quod agendis gratiis, accommodandis ſermonibus ad eas rationes, propter quas quiſque ſtudioſus eſſe tui videbitur, ſignificanda erga illos pari voluntate, adducenda amicitia in ſpem familiaritatis & conſuetudinis, confirmari oportebit. Atque in iis omnibus generibus judicato & perpendito, quantum quiſque poſſit: ut ſcias, & quemadmodum cuique inſervias, & quid a quoque exſpectes ac poſtules. Sunt enim quidam ho-

Qui autem ſpe) Examinato *beneficio*, ad *ſpem* deſcendit; quod ſecundo loco propoſuit.

genus ſtudiorum voluntarium) eorum qui nihil acceperunt, nihilque exſpectant, ideoque nec beneficio, nec ſpe moventur.

accommodandis ſermonibus) quibus quiſque delectatur & capitur, quibus quiſque movetur ad ſuffragandum.

mines in ſuis civitatibus & municipiis gratioſi; ſunt diligentes & copioſi; qui etſi antea non ſtuduerunt huic gratiæ; tamen ex tempore elaborare ejus cauſſa, cui debent, aut volunt, facile poſſunt. His hominum generibus ſic inſerviendum eſt, ut ipſi intelligant, te videre, quid a quoque exſpectes; ſentire, quid accipias; meminiſſe, quid acceperis. Sunt autem alii, qui aut nihil poſſunt, aut odio ſunt etiam tribulibus ſuis; nec habent tantum animi, aut facultatis, ut enitantur ex tempore: hos ut internoſcas, videto; ne, ſpe in aliquo majore poſita, præſidii parum comparetur.

Et quamquam partis & fundatis ami- 7
citiis fretum ac munitum eſſe oportet; tamen in ipſa petitione amicitiæ permultæ ac perutiles comparantur. Nam in ceteris moleſtiis habet hoc tamen petitio commodi, ut poſſis honeſte, quod in cetera vita non queas, quoſcumque velis, ad-

in ſuis civitatibus) Qui conati ſunt reponere *vicinitatibus* pro *civitatibus*, inanem laborem ſuſceperunt. Ita locutus eſt Marcus quoque in Orat. pro Mur. cap. 23. *Homines in ſuis civitatibus & municipiis gratioſi*. Quo in loco Manutius *civitates* dici putat Colonias & Præfecturas. Revera *civitates* dicuntur cœtus quilibet jure ſociati, ut eſt in Somnio Scipion. cap. 3. Hac ſignificatione Cæſar lib. 1. Bel. Gal. cap. 12. *Omnis civitas Helvetia in quatuor pagos diviſa eſt*.

enitantur ex tempore) ex tempore fiant gratioſi.

jungere ad amicitiam ; quibuſcum ſi alio tempore agas , ut te utantur, abſurde facere videare ; in petitione autem niſi id agas & cum multis , & diligenter , nullus petitor eſſe videare . Ego autem tibi hoc confirmo , eſſe neminem , niſi aliqua neceſſitudine competitorum alicui tuorum ſit adjunctus , a quo non facile , ſi contenderis , impetrare poſſis , ut ſuo beneficio promereatur , ſe ut ames , & ſibi ut debeas : modo ut intelligat, te magni æſtimare , ex animo agere , bene ſe ponere , fore ex eo non brevem & ſuffragatoriam , ſed firmam & perpetuam amicitiam . Nemo erit , mihi crede , in quo modo aliquid virtutis ſit, qui hoc tempus ſibi oblatum amicitiæ tecum conſtituendæ prætermittat ; præſertim cum tibi hoc caſus afferat , ut ii tecum petant , quorum amicitia aut contemnenda , aut fugienda ſit ; & qui hoc , quod ego te hortor , non modo non aſſequi , ſed ne incipere quidem poſſint . Nam quid incipiat Antonius homines adjungere, atque invitare ad ami-

agas , ut te &c.) operam tuam pollicearis & amicitiam.

nullus petitor) nullius artis, aut pretii .

bene ſe ponere) bene ſe collocare beneficium ſuum .

ſuffragatoriam) Ital. *broglieſca* .

citiam, quos per ſe ſuo nomine appellare non poſſit? Mihi quidem ſtultius nihil videtur, quam exiſtimare eum ſtudioſum tui, quem non noris. Eximiam quamdam gloriam & dignitatem, ac rerum geſtarum magnitudinem eſſe oportet in eo, quem homines ignoti, nullis ſuffragantibus, honore afficiant. Itaque ut homo iners, ſine officio, ſine ingenio, cum infamia, nullis amicis, hominem plurimorum ſtudio atque omnium bona exiſtimatione munitum præcurrat, ſine magna culpa negligentiæ fieri non poteſt.

Quamobrem omnes centurias multis & 8
variis amicitiis cura ut confirmatas habeas. Et primum, id quod ante oculos eſt, ſenatores equiteſque Romanos, ceterorum ordinum navos homines & gratioſos complectere. Multi homines urbani induſtrii;

per ſe ſuo nomine). cum cives non noſset, non poterat ipſe per ſe ſine opera nomenclatoris prenſare: Iccirco petitionis tempore liberam legationem obiit, ut eſt in cap. 11.

Itaque ut homo) Vulgo leg. *Namque ut homo*. Al. *ut quidem homo*. Al. aliter.

nullis amicis) Vulgo additur *ſeptus*. Sed vox hæc addita fortaſſe eſt ab aliquo interprete; quemadmodum & vox *meritis* poſt *ſuffragantibus*. Utraque abeſt a MSS. & a ratione.

culpa negligentiæ) culpandus competitor negligentiæ, ſi ſe ab iſtiuſmodi vappa ſuperari ſinat.

homines urbani) ex tribubus urbanis. His tribuit induſtriam, non opes & gratiam. Nam Q. Fabius Cenſor, ut ſcribit Livius l. 9. cap. 46. *ſimul concordiæ cauſſa, ſimul ne humillimorum in manu eſſent comitia, omnem forenſem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, Urbanaſque eas appellavit*.

multi libertini gratioſi in foro navique verſantur ; quos per te , quos per communes amicos poteris , ſumma cura , ut tui cupidi ſint , elaborato ; appetito ; allegato ; ſummo beneficio te affici , oſtendito . Deinde habeto rationem urbis totius, collegiorum omnium, pagorum , vicinitatum. Ex iis principes ad amicitiam tuam ſi adjunxeris ; per eos reliquam multitudinem facile tenebis . Poſtea totam Italiam fac ut in animo & in memoria tibi diſtributam comprehenſamque habeas : ne quod Municipium , Coloniam , Præfecturam , locum denique Italiæ ne quem eſſe patiare , in quo non habeas firmamenti quod ſatis eſſe poſſit . Perquiras etiam & inveſtiges homines ex omni regione ; eoſque cognoſcas, appetas , confirmes , cures , ut in ſuis vicinitatibus tibi aliquos petant , & tua cauſſa quaſi candidati ſint . Volent

multi libertini) Libertini omnes hoc tempore in tribubus Urbanis cenſebantur : quamvis ſæpe de iis movendis , & in Ruſticas quoque diſtribuendis actum eſſet .

appetito) ipſe per te roga .

allegato) ſubmitte alios ad rogandum .

pagorum , *vicinitatum*) Significat vicos ceteraſque domorum vicinitates , quæ circa Urbem erant , & in tribubus Urbanis numerabantur . Ital. *borghi e termini* .

Municipium , *Coloniam* , *Præfecturam*) In his omnibus cives erant , qui ſuffragii jure gaudebant . Municipia porro ſuis legibus utebantur ; Coloniæ Romano jure vivebant ; Præfecturæ eorum arbitrio regebantur , qui illis præerant , Roma miſſi .

candidati ſint) tuo nomine petant . Nam petentes magiſtratum candida toga utebantur .

te amicum, ſi ſuam a te amicitiam expeti videbunt. Id ut intelligant, oratione, quæ ad eam rationem pertinet, conſequere. Homines municipales & ruſticani, ſi nomine tantum noti ſunt, in amicitia ſe eſse arbitrantur. Si vero etiam præſidii ſe aliquid ſibi conſtituere putant, non amittunt occaſionem promerendi. Hos ceteri, & maxime tui competitores ne norunt quidem: tu & noſti, & facile cognoſces; ſine quo amicitia eſſe non poteſt. Neque id tamen ſatis eſt, tametſi magnum eſt. Sed ut conſequatur ſpes utilitatis atque amicitiæ, ne nomenclator ſolum, ſed amicus etiam bonus eſſe videare. Ita, cum & hos ipſos, propter ſuam ambitionem qui apud tribules ſuos plurimum gratia poſſunt, tui ſtudioſos in centuriis habeas, & ceteros, qui apud aliquam partem tribulium, propter municipii, aut civitatis, aut collegii rationem valent, cupidos tui conſtitueris, in optima ſpe eſse debebis.

quæ ad eam rationem &c.) quæ oſtendat, te eorum amicitiam expetere.

& facile cognoſces) *Cognoſcere* (inquit Donatus ad Eunuc. Terentii a. 5. ſc. 4.) eſt *plenæ perſpicaciæ*.

ſed ut conſequatur) Al. *ſi non conſequatur*. Si ita legatur, conjungere oportet membrum hoc cum ſuperiore, & ſenteutiam abſolvere ante verba *ne nomenclator* &c.

aut civitatis) Quidam legere malunt *vicinitatis*. Vide quæ diximus de voce hac in cap. 6.

Jam equitum centuriæ multo facilius mihi diligentia poſse teneri videntur . Primum cognoſcendi ſunt equites; pauci enim ſunt: deinde adipiſcendi . Multo autem facilius illa adoleſcentulorum ad amicitiam ætas adjungitur : proinde habebis tecum ex juventute optimum quemque & ſtudioſiſſimum humanitatis . Tum autem , quod equeſter ordo tuus eſt , ſequentur illi auctoritatem ordinis , ſi abs te adhibebitur ea diligentia , ut non ordinis ſolum voluntate, ſed etiam ſingulorum amicitiis eas centurias confirmatas habeas . Jam ſtudia adoleſcentulorum in ſuffragando , in obeundo , in nuntiando , in aſſectando, mirifice & magna & honeſta ſunt.

9 Et quoniam aſsectationis mentio facta eſt ; id quoque curandum eſt , ut quotidiana cujuſque generis, & ordinis, & ætatis utare frequentia . Nam ex ea ipſa co-

equitum centuriæ) Erant decem & octo, quæ in prima claſſe cenſebantur . In claſse hac erant præterea centuriæ LXXX. eorum , qui centum millia æris haberent ; & duæ fabrum , ut Livius ſcribit .

Multo autem) Al. *multo enim* .

facilius illa adoleſcentulorum) Adipiſcendi equites ; atque inter hos primum adoleſcentes , quia facilius amant.

proinde habebis) Al. *deinde habebis* .

in ſuffragando &c.) ideſt rogando tempore petitionis , adeundo , & nunciando quæ velis .

magna & honeſta) magna in ſuffragando , honeſta & decora in aſsectando .

utare frequentia) vox *frequentia* deeſt in vulgatis libris , quamvis ſit in MSS.

pia conjectura fieri poterit, quantum ſis in ipſo campo virium ac facultatis habiturus. Hujus autem rei tres partes ſunt: una SALUTATORUM, cum domum veniunt; altera DEDUCTORUM; tertia ASSECTATORUM. In SALUTATORIBUS, qui magis vulgares ſunt, & ad hanc conſuetudinem, quæ nunc eſt, plures veniunt; hoc efficiendum eſt, ut hoc ipſum minimum officium eorum tibi gratiſſimum eſse videatur. Qui domum tuam venient, his ſignificato, te animadvertere; & eorum amicis, qui illis renuntient, oſtendito; ſæpe ipſis dicito. Sic homines ſæpe, cum obeunt plures competitores, ſi videant, unum eſſe aliquem, qui hæc officia maxime animadvertat, ei ſe dedunt; deſerunt ceteros: minutatim ex communibus proprii, ex fucoſis firmi

in ipſo campo) in campo Martio, ubi Comitia habenda erant.

una ſalutatorum) qui mane ſalutatum veniunt. Martialis l. 4. epig. 7. *Prima ſalutantes atque altera continet hora*.

deductorum) qui ad forum comitantes officioſe deducunt.

aſſectatorum) qui perpetuo ſectantur, nec umquam ab officio diſcedunt. Hoc nomine appellantur qui Medicos, qui Oratores, alioſve artifices, non officii modo, ſed etiam doctrinæ cauſsa totos dies frequentant & comitantur. Plinius lib. 2. ep. 14. *Aſſectabar Domitium Afrum, cum* &c.

te animadvertere) Interdum enim turba hæc ſolum nomenclatorem ſalutabat; interdum etiam prorſus excludebatur, quod tardior fuiſset ad officia. Seneca de tranquil. cap. 16. *Cum multorum fruſtra liminibus illiſus, nomenclatores perſalutavit, a multis excluſus, neminem ex omnibus difficilius domi, quam ſe convenit*.

ſuffragatores evadunt. Jam illud teneto diligenter, ſi eum, qui tibi promiſerit, fucum, ut dicitur, facere velle ſenſeris; ut te id audiſſe, aut ſcire diſſimules. Siquis tibi ſe purgare volet, quod ſuſpectum ſe eſſe arbitretur; affirmes, te de illius voluntate numquam dubitaſse, nec debere dubitare. Is enim, qui ſe non putat ſatisfacere, amicus eſſe nullo modo poteſt. Scire autem oportet, quo quiſque animo ſit; ut & quantum cuique confidas, conſtituere poſſis. Jam DEDUCTORUM officium quo majus eſt, quam ſalutatorum, hoc gratius tibi eſse ſignificato atque oſtendito; & quoad ejus fieri poterit, certis temporibus deſcendito. Magnam affert opinionem, magnam dignitatem quotidiana in deducendo frequentia. Tertia eſt ex hoc genere aſſidua ASSECTATORUM copia. In ea quos voluntarios habes, cura ut in-

qui ſe non putat ſatisfacere) qui de fide ſua dubitari putat.

Deductorum) Morem hunc deducendi Juriſconſultos & cauſſarum patronos urbane ſignificavit Tibullus lib. 1. ep. 4. *Tempus erit, cum me Veneris præcepta ferentem deducat juvenum ſedula turba ſenem.*

deſcendito) ad forum. Nam primores in partibus urbis ſublimioribus habitabant. Ad Atticum lib. 1. epiſt. 18. *Cum bene completa domus eſt tempore matutino, ad forum ſtipati gregibus amicorum deſcendimus.*

Aſſectatorum) *Aſſectatoris* officium majus erat, quam *deductoris*: quia *aſſectator* perpetuus comes erat & aſſiduus, *deductor* ſemel tantum in die in forum deſcendenti præſto erat. *Aſſectatoris* mentio eſt in lib. 2. in Verr. cap. 11. *Cum ab eo quidam vetus aſſectator non impetraret &c.* Dicitur & *Sectator*. Tacitus annal. 4. c. 68. *Sectator domi, comes in publico.*

telligant, te ſibi in perpetuum ſummo beneficio obligari ; qui autem tibi debent, ab iis plane hoc munus exige : qui per ætatem ac negotium poterunt, ipſi tecum ut aſſidui ſint ; qui ipſi ſectari non poterunt, neceſsarios ſuos in hoc munere conſtituant. Valde ego te volo, & ad rem pertinere arbitror, ſemper cum multitudine eſse. Præterea magnam affert laudem & ſummam dignitatem, ſi ii tecum erunt, qui a te defenſi, & qui per te ſervati ac judiciis liberati ſunt. Hæc tu plane ab iis poſtulato ; ut, quoniam nulla impenſa per te alii honeſtatem, alii ſalutem ac fortunas omnes obtinuerunt ; nec aliud ullum tempus futurum ſit, ubi tibi referre gratiam poſſint ; hoc te officio remunerent.

Et quoniam in amicorum ſtudiis hæc 10
omnis ratio verſatur ; qui locus in hoc genere cavendus ſit, prætermittendum non videtur. Fraudis, atque inſidiarum, & perfidiæ plena ſunt omnia. Non eſt hujus temporis perpetua illa de hoc genere diſputatio, quibus rebus benevolus & ſimulator dijudicari poſſit : tantum eſt hujus

nulla impenſa) Apparet ex hoc loco, Ciceronem cauſsas civium ſuorum & patrocinia gratis ſuſcepiſse, quod erat in patriis moribus, & jubebat lex Cincia. Sed in quavis rep. qui honores ſpectat, non ſolet operam ſuam illis vendere, quorum ſuffragiis aliquando uti velit.

temporis , admonere . Summa tua virtus eoſdem homines , & ſimulare tibi ſe eſse amicos , & invidere coegit . Quamobrem Ἐπιχαρμεῖον illud teneto : nervos atque artus eſse ſapientiæ , non temere credere . Et cum tuorum amicorum ſtudia conſtitueris , tum etiam obtrectatorum atque adverſariorum rationes & genera cognoſcito. Hæc tria ſunt : unum ex iis , quos læſiſti ; alterum , qui ſine cauſsa non amant ; tertium , qui competitorum valde amici ſunt . Quos læſiſti , cum contra eos pro amico diceres , his te purgato plane ; neceſſitudines commemorato ; in ſpem adducito ; te in eorum rebus , ſi ſe in amicitiam contulerint , pari ſtudio atque officio futurum , ſpondeto . Qui ſine cauſsa non amant , eos aut beneficio , aut ſpe , aut ſignificando tua erga illos ſtudia futura , delinito : dans operam , ut de illa animi pravitate deducas . Quorum voluntas erit abs te propter competitorum amicitias alienior , his quoque eadem inſervito ratione , qua ſuperioribus : & ſi probare po-

Ἐπιχαρμεῖον) Sententia hæc Epicharmi Comici refertur etiam a Marco Fratre lib. 1. ad Att. epiſt. 19. Νῆφε , καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν · ἄρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν. Huc refertur illud Petronii in Satyrico cap. 82. *Nequam recte faciet , qui cito credit .*

neceſſitudines) quibus coactus fuiſti pro amico dicere contra eos . Hinc enim idonea purgatio eſt .

aut beneficio , aut ſpe) Aut ſtatim beneficium confer , aut in ſpem beneficii adducito .

teris, te in eos ipſos competitores tuos benevolo eſse animo, oſtendito.

Quoniam de amicitiis conſtituendis ſatis dictum eſt; dicendum eſt de illa altera parte petitionis, quæ in populari ratione verſatur. Ea deſiderat NOMENCLATIONEM, BLANDITIAM, ASSIDUITATEM, BENIGNITATEM, RUMOREM, SPEM IN REPUBLICA. Primum fac, id quod facis, ut homines noris; ſignifica, ut appareat; & auge, ut quotidie melius fiat. Nihil mihi tam populare, neque tam gratum videtur. Deinde id, quod natura non habes, induc in animum, ita ſimulandum eſse, ut natura facere videare. Nam comitas tibi non deeſt, ea, quæ bono ac ſuavi homine digna eſt. Sed opus eſt magnopere BLANDITIA; quæ, etiamſi vitioſa eſt & turpis in cetera vita, tamen in petitione eſt neceſsaria. Tunc enim, cum deteriorem aliquem aſsentando facit, improba eſt; cum amiciorem, non tam vitu- 11

ſpem in rep.) ut ſit ſpes de te in republica. Hanc ſpem ut excitarent, aliquando in concione ad populum, vel in Senatu, ſe aliquid pro rep. facturos, profitebantur Candidati.

Primum fac) Alii tollunt *fac*, atque ita legunt: *Primum, id quod facis, ut homines noris, ſignifica ut appareat; & auge &c.* Hanc in rem ſcribit Donatus ad Terentii Adelph. a. 5. ſc. 6. moris eſse inferiores proprio nomine appellare, ſi blandiri velis.

comitas) Comitas virtutis adminiſtra eſt, blanditia vitii. Comitate amicus, blanditia adulator cernitur.

peranda : petitori vero neceſsaria eſt, cujus & frons, & vultus, & ſermo, ad eorum, quoſcumque convenerit, ſenſum & voluntatem commutandus eſt. Jam ASSIDUITATIS nullum eſt præceptum ; verbumque ipſum docet, quæ res ſit. Prodeſt quidem vehementer, nuſquam deeſse : ſed tamen hic fructus eſt aſſiduitatis, non ſolum eſſe Romæ, atque in foro ; ſed aſſidue petere ; ſæpe eoſdem appellare ; non committere, ut quiſquam poſſit dicere, quid ejus ſit, quod conſequi poſſis, ſi abs te non ſit rogatum, & valde ac diligenter rogatum. BENIGNITAS autem late patet, & eſt in re familiari : quæ quamquam ad multitudinem pervenire non poteſt ; tamen ab amicis laudatur ; multitudini grata eſt : eſt in conviviis, quæ fac, & abs te & ab amicis tuis concelebrentur, & paſſim, & tributim : eſt etiam in opera, quam pervulga & communica. Cu-

Jam aſſiduitatis) *Aſſiduus*, ſive *Adſiduus*, dicitur *a muneris pro familiari copia faciendi aſſiduitate*, ut ſcribit Gellius l. 16. c. 10. quod *adſit* ſine intermiſſione. Hæc eſt *aſſiduitas* illa, de qua Marcus in Orat. pro Muræna cap. 9. *Aſſiduitatis, & operarum harum quotidianarum putat eſſe Conſulatum*.

quid ejus ſit) quid dare tibi poſſit is, quem minime rogandum putes, vel non diligenter rogandum.

Benignitas autem) Quarto loco benignitas eſt, virtus in dando & largiendo poſita. Ea ſi propagetur ad multitudinem, fontem ipſum benignitatis exhaurit.

tributim) per tribus, ut ex ſingulis tribubus aliqui capiantur, & benignitatis fama late vagetur.

pervulga & communica) Operam tuam vulgo omnibus præbe & communem facito.

ra, ut aditus ad te diurni atque nocturni pateant: neque foribus ſolum ædium tuarum, ſed etiam vultu & fronte, quæ eſt animi janua; quæ ſi ſignificat, voluntatem abditam eſse ac retruſam, parvi refert, patere oſtium. Homines enim non modo promitti ſibi, præſertim quæ a Candidato petat, ſed etiam large atque honorifice promitti volunt. Quare hoc quidem facile præceptum eſt, ut quod acturus ſis, id ſignifices te ſtudioſe ac libenter eſse facturum; illud difficilius & magis ad tempus, quam ad naturam, accommodatum tuam, quod facere non poſſis, ut id jucunde neges: quorum alterum eſt boni viri; alterum boni petitoris. Nam, quum id petitur, quod honeſte, aut ſine detrimento noſtro, promittere non poſsumus; quo modo ſi quis roget, ut contra amicum aliquam cauſſam recipiamus; belle negandum eſt; ut oſtendas neceſſitudinem; demonſtres, quam moleſte feras; aliis te id rebus exſarturum eſſe, perſuadeas.

Audivi, hoc dicere quemdam de qui- 12
buſdam oratoribus, ad quos cauſſam ſuam

alterum eſt boni viri &c.) boni viri eſt oſtendere, quod facias, te libenter facere; boni petitoris eſt, quod facere non poſſis, ſine ruſticitate negare. *Pars beneficii eſt* (inquit Publius Syrus) *quod petitur, bene ſi neges*.

exſarturum) ideſt compenſaturum. Vulgo legitur *exacturum*; quod vix ſuſtineri poteſt.

detuliſſet ; gratiorem ſibi orationem fuiſſe ejus, qui negaſset; quam illius, qui recepiſset. Sic homines fronte & oratione magis, quam ipſo beneficio reque capiuntur. Verum hoc probabile eſt. Illud alterum ſubdurum tibi homini Platonico ſuadere; ſed tamen tempori tuo conſulam: quibus enim te propter aliquod officium neceſſitudinis affuturum negaris, tamen ii poſsunt abs te placati æquique diſcedere; quibus autem iccirco negaris, quod te impeditum eſse dixeris, aut amicorum negotiis, aut gravioribus cauſſis ante ſuſceptis, inimici diſcedunt; omneſque hoc animo ſunt, ut ſibi te mentiri malint, quam negare. C. Cotta, in ambitione artifex, dicere ſolebat, ſe operam ſuam, quoad non contra officium rogaretur, polliceri ſolere omnibus; impertire iis, apud quos optime poni arbitraretur; ideoque ſe negare nemini; quod

hoc probabile eſt) ut belle neges, facile tibi probari poteſt.

alterum ſubdurum) ut omnibus omnia pollicearis.

homini Platonico) qui veritatem & ſanctitatem doctrinæ Platonicæ & Socraticæ profiteris.

tempori tuo conſulam) dicam quod tempori tuo convenit, tametſi tibi duriuſculum futurum ſit.

officium neceſſitudinis) quod ſupra explicuit, ne contra amicum cauſſa recipiatur.

te impeditum eſſe &c.) Hoc vero dicere non debes, ſed large polliceri: quamvis tibi homini Platonico non probetur.

C. Cotta) C. Aurelius Cotta orator, de quo frequens apud M. Tullium mentio eſt.

in ambitione artifex) ambitionis & petitionis magiſter.

polliceri ſolere omnibus) ex illo Ovidii de Art. l. 1. v. 443.

Promittas facito: quid enim promittere lædit?
Pollicitis dives quilibet eſſe poteſt.

ſæpe accideret cauſsa, cur is, cui pollicitus eſset, non uteretur; ſæpe, ut ipſe magis eſset vacuus, quam putaſset: neque poſse domum ejus compleri, qui tantum modo reciperet, quantum videret ſe obire poſse: caſu fieri, ut agantur ea, quæ non putaris; illa, quæ credideris in manibus eſse, ut aliqua de cauſsa non agantur: deinde eſse extremum, ut iraſcatur is, cui mendacium dixeris. Id, ſi promittas, & incertum eſt, & in diem, & in paucioribus: ſin autem neges, & certe abalienes, & ſtatim, & plures. Plures enim multo ſunt, qui rogant, ut uti liceat opera alterius, quam qui utantur. Quare ſatius eſt, ex iis aliquos aliquando tibi in foro iraſci, quam omnes continuo domi; præſertim cum multo magis iraſcantur ei, qui neget; quam ei, quem videant ea cauſsa impeditum, ut facere, quod promiſit, cupiat, ſi ullo modo poſſit. Ac, ne videar aberraſse a diſtributione mea, qui

domum compleri) multitudine eorum, qui egent oratoris opera.

Id, ſi promittas, &c.) *Id*, hoc eſt ut iraſcantur, primum quidem *incertum* eſt, quia fortaſse ignoſcent, cum videant, te revera non poſse.

& in diem) hoc eſt tardius. Itaque Ovidius carminibus modo allatis addit tertium hoc: *Spes erit in tempus, ſemel eſt ſi credita, longum.*

in paucioribus) quia pauciores iraſcuntur. Porro tribus his membris tria opponit, quæ ſequuntur, *certe*, *ſtatim*, *plures*.

neges) Vulgo leg. *id neges*.

ea cauſſa) Al. *juſta cauſſa*. Alii aliter mutarunt, quod vim conſtructionis hujus aſsequi non poſsent.

hæc in hac populari parte petitionis diſputem; hoc ſequor, hæc omnia non tam ad amicorum ſtudia, quam ad popularem famam pertinere. Etſi enim ineſt aliquod dictum ex illo genere, benigne reſpondere, ſtudioſe inſervire negotiis amicorum ac periculis; tamen hoc loco ea dico, quibus multitudinem capere poſſis: ut de nocte domus compleatur; ut multi ſpe tui præſidii teneantur; ut amiciores abs te diſcedant, quam acceſserint; ut quamplurimorum aures optimo ſermone compleantur.

13 Sequitur enim, ut de RUMORE dicendum ſit; cui maxime ſerviendum eſt. Sed quæ dicta ſunt omni ſuperiori oratione, eadem ad celebrandum rumorem valent: dicendi laus; ſtudia publicanorum & equeſtris ordinis; hominum nobilium voluntas; adoleſcentulorum frequentia; eorum, qui abs te defenſi ſunt, aſſiduitas; ex municipiis multitudo eorum, quos tua cauſsa veniſse appareat; bene homines noſse; comiter appellare; aſſidue ac diligenter pete-

Sequitur enim) Perperam quidam tollunt particulam *enim*. Siquidem per particulam hanc ſimul reddit rationem ejus, quod poſtremo loco dixit, ſimul tranſit ad *rumorem*; qui in eo conſiſtit, ut quamplurimorum aures optimo ſermone compleantur.

ad celebrandum rumorem) Ad excitandam famam popularem. Hic per quamdam anacephalæoſim recenſet ea, quæ jam explicata ſunt, & omnia ad rumorem refert.

re; benignum ac liberalem eſse; bene omnes loqui & exiſtimare; domus ut multa nocte compleatur; omnium generum frequentia adſit; ſatisfiat oratione omnibus, re operaque multis; perficiatur, id quod fieri poteſt, labore & arte & diligentia, non ut ad populum ab iis omnibus fama perveniat, ſed ut in his ſtudiis populus ipſe verſetur. Jam urbana illa multitudo, & eorum ſtudia, qui conciones tenent, quæ adeptus es in Pompejo ornando, Manilii cauſsa recipienda, Cornelio defendendo, excitanda nobis ſunt; quæ adhuc habuit nemo, quin idem ſplendorem omnium voluntateſque haberet. Efficiendum etiam illud, ut ſciant omnes, Cn. Pompeji ſummam erga te eſse voluntatem; & vehemen-

bene omnes loqui & exiſtimare) Alii aliter verba hæc mutare conati ſunt. Ego addidi vocem *omnes*. Nam bene omnes loqui & exiſtimare pertinet ad illum, quem dixerat, *optimum ſermonem*. Niſi forte omnia prorſus tollenda ſunt.

in his ſtudiis populus &c.) populus ipſe ſibi teſtis tuarum virtutum, ſtudio ac benevolentia teneatur.

Jam urbana &c.) plebis urbanæ ſtudia commemorat, ne ullam civitatis partem omittat. Alii omnes leg. *urbanam multitudinem*: qui caſus retineri poteſt, ſi verba loco mutentur hoc modo: *Jam eorum ſtudia, qui urbanam multitudinem & conciones &c.*

qui conciones tenent) qui in concionibus ſunt aſſidui. *Concionarium populum* vocat Marcus in l. 2. ad Quinctum Fr. ep. 4.

Pompejo ornando) In Oratione pro Lege Manilia, ubi Pompejum mirifice laudat, & Manilii legem de bello Mithridatico illi mandando defendit: quæ res populo grata erat.

Cornelio defendendo) Hoc ipſo anno C. Cornelium de Majeſtate M. Cicero quatriduo defendit apud Q. Gallium Prætorem: qua de re edidit orationes duas. Harum non remanent niſi fragmenta apud Aſconium.

ter ad illius rationes, te id aſſequi, quod petis, pertinere. Poſtremo tota petitio cura ut pompæ plena ſit, ut illuſtris, ut ſplendida, ut popularis; ut habeat ſummam ſpeciem ac dignitatem; ut etiam, ſi qua poſſit, in competitoribus tuis exiſtat aut ſceleris, aut libidinis, aut largitionis, accommodata ad eorum mores infamia.

14 Atque etiam in hac petitione maxime videndum eſt, ut SPES REIPUBLICÆ Romæ bona de te ſit, & honeſta opinio. Nec tamen in petendo reſpublica capeſſenda eſt, neque in ſenatu, neque in concione: ſed hæc ſunt tibi retinenda; ut ſenatus te exiſtimet ex eo, quod ita vixeris, defenſorem auctoritatis ſuæ fore; equites Romani, viri boni & locupletes, ex vita acta te ſtudioſum otii ac rerum tranquillarum; multitudo, ex eo dumtaxat, quod oratione in concionibus ac judicio popularis fuiſti,

ad illius rationes) Pompeji nomen gratum populo erat. Pertinebat autem ad rationes Pompeji, ut cum ipſe implicatus eſſet bello Mithridatico, haberet Conſulem amicum. Male enim agitur cum iis, qui foris rem gerunt, niſi amicos habeant illos, qui domi remp. adminiſtrant.

ut etiam, ſi qua) ut appareat in tuis competitoribus, ſi qua poſſit, infamiæ nota, ad eorum mores accommodata & probabilis.

ſpes reip.) poſtremum quod propoſuit, illud eſt, ut reſp. bene ſibi polliceatur. Ob hanc unam ſpem, quæ de Ciceronis virtute erat in republica, Conſulatum obtinuit, ut ſcribit Plutarchus in ejus vita.

reſp. capeſſenda) non eſt commovenda reſpublica, propoſitis rebus novis ad conciliandam ſibi plebem, vel nobilitatem.

viri boni & locupletes) Viri improbi & egentes turbas quærunt, unde ſibi bene ſperant: qui habent quod amittant, otii & tranquillitatis ſtudioſi ſunt.

te a ſuis commodis alienum non futurum.

14 Hæc mihi veniebant in mentem de duabus illis commentationibus matutinis, quas tibi quotidie ad forum deſcendenti meditandum eſſe dixeramus : NOVUS SUM ; CONSULATUM PETO. Tertium reſtat: ROMA EST, civitas ex nationum conventu conſtituta ; in qua multæ inſidiæ, multæ fallaciæ, multa in omni genere vitia verſantur : multorum arrogantia, multorum contumacia, multorum malevolentia, multorum ſuperbia, multorum odium ac moleſtia perferenda eſt. Video, eſſe magni conſilii atque artis, in tot hominum cujuſquemodi vitiis tantiſque verſantem, vitare offenſionem, vitare fabulam, vitare inſidias ; eſſe unum hominem accommodatum ad tantam morum, ac ſermonum, & voluntatum varietatem. Quare etiam atque etiam perge tenere iſtam viam, quam inſtituiſti ; excelle dicendo : hoc & tenentur Romæ homines, & alliciuntur, & ab impediendo ac lædendo repelluntur. Et quo-

quas tibi quotidie) Ideſt *quas meditandum*. Librarii quidam non intelligentes hunc conſtruendi modum, tametſi latinum & regularem, mutarunt *quas* in *quod*, alii in *quo*.

ex nationum conventu) conventum hunc tantum, ſtudiorumque varietatem, quibus tenebatur, pluribus verbis deſcribit Seneca de Conſol. ad Helv. c. 6.

in tot hominum cujuſquemodi vitiis) *Quo cuncta undique atrocia, aut pudenda confluunt celebranturque*, inquit Tacitus Annal. 15. c. 44.

vitare fabulam) ne in fabulam venias. Ovidius l. 3. Amor. el. 1.

Fabula, nec ſentis, tota jactaris in urbe.

niam in hoc vel maxime vitioſa eſt civitas, quod, largitione interpoſita, virtutis ac dignitatis obliviſci ſolet; in hoc, fac, ut te bene noris, id eſt ut intelligas, eum eſſe te, qui judicii ac periculi metum maximum competitoribus afferre poſſis. Fac, ut ſe abs te cuſtodiri atque obſervari ſciant: cum diligentiam tuam, tum auctoritatem vimque dicendi, tum profecto equeſtris ordinis erga te ſtudium pertimeſcent. Atque hæc ita te volo illis proponere, ut non videare jam accuſationem meditari, ſed ut hoc terrore facilius hoc ipſum, quod agis, conſequare. Et plane ſic contende omnibus nervis ac facultatibus, ut adipiſcamur, quod petimus. Video, nulla eſſe comitia tam inquinata largitione, quibus non gratis aliquæ centuriæ renuntient ſuos maxime neceſſarios. Quare, ſi advigilamus pro rei dignitate; & ſi noſtros ad ſummum ſtudium benevolos excitamus; & ſi hominibus gratioſis ſtudioſiſque noſtri ſuum cuique mu-

largitione interpoſita) Populus dabat honores plura largientibus. Vide hanc in rem Suetonium in Jul. Cæſ. c. 19.

judicii ac periculi metum) Nam poterat Marcus Cicero competitores ſuos de ambitu accuſare, ſi per eorum largitiones repulſam retuliſſet.

equeſtris ordinis ſtudium) Equites enim hoc tempore una cum Senatoribus & Tribunis Ærariis res judicabant.

accuſationem meditari) quod nimis eſſet odioſum.

non gratis) Sunt aliqua comitia gratuita: ideſt aliquæ Centuriæ nulla largitione corrumpi poſsunt, quin ſuos neceſsarios & benevolos ceteris præferant.

ſuum cuique munus) obeundi, nunciandi, rogandi, &c.

nus deſcribimus; & ſi competitoribus judicia proponimus, ſequeſtribus metum injicimus, diviſores ratione aliqua coercemus; perfici poteſt, ut largitio aut nulla fiat, aut nihil valeat.

16 Hæc ſunt, quæ putavi non melius ſcire me, quam te; ſed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum poſſe, & ad te perſcripta mittere. Quæ tametſi ita ſcripta ſunt, ut non ad omnes, qui honores petant, ſed ad te proprie, & ad hanc tuam petitionem valeant: tamen tu, ſi quid mutandum eſſe videbitur, aut omnino tollendum, aut ſi quid erit præteritum, velim hoc mihi dicas. Volo enim, hoc Commentariolum Petitionis haberi omni ratione perfectum.

ſequeſtribus) *Sequeſtres* appellabantur ii, apud quos pecunia largiendo deſtinata deponebatur; *diviſores*, qui eam dividebant. In Orat pro Plancio c. 19. *Unam tribum delige; tum doce id quod debes, per quem ſequeſtrem, quo diviſore corrupta ſit*.

Quæ tametſi &c.) Quamvis hæc ſcripta non ſint, niſi ut ad Ciceronis petitionem valeant, tamen Quinctus cupit Commentariolum Petitionis perfectum dare, unde alii quoque proficiant, qui erunt in ſimili cauſſa.

hoc Commentariolum) neutro genere a poſitivo *commentarium*. Num etiam *Commentariolus* dici poſſit a poſitivo *commentarius*, mihi non conſtat.

EPISTOLA
JACOBI FACCIOLATI
AD
JO. FRANCISCUM MAUROCENUM
EQUITEM
Præmiſsa editioni primæ.

PRæclarum hoc PETITIONIS COMMENTARIOLUM, opera mea ſtudioque illuſtratum, & ad communem noſtrorum hominum intelligentiam accommodatum, tibi potiſſimum inſtituendum putavi, SENATOR AMPLISSIME, qui ſine petitione ulla, ſi quod in petitione vitium eſt, ad honores patrios facile ac mature perveniſti. Habebis hic, unde tibi magnopere gratuleris. Ego equidem, quoties in te oculos conjicio, videre mihi videor exempla illa vetera, quæ arcanis conſiliis Rempub. hanc conſtituerunt; videlicet majores tuos, quorum & locum dignitatis occupas, & ſapientiam imitaris. Jam vero id quoque ſupra illos aſſequutus es fama quadam meritorum inveterata, ut magis laborare debeas, ne tibi honores deferantur, quam ut deferantur. Judicium hoc Civitatis tam honorificum,

tam commune, tam conſtans plus aliquid ſignificat, quam verbis explicari poſſit: cauſſæ vero ejus altius quærendæ. Scribit Iſocrates in Oratione de Regno, Rerumpublicarum vitium vel maximum eſse, quod illi qui cum imperio ſunt, domeſticis negotiis occupati, communia tamquam procuratores, non tamquam domini adminiſtrant: at tibi id demum peculiare eſt, ut communia cures tamquam propria, domeſtica tamquam aliena. Ac ceteri quidem in illa ipſa rerum communium procuratione privatam potius laudem, quam publicam utilitatem, ut idem Iſocrates ſcribit, plerumque ſpectant; tu ita te totum patriæ donas, ut magis diſplicere cum Reipub. commodo velis, quam cum incommodo placere. Hoc & in magnis, & in parvis rebus facis; tantaque conſtantia facis, ut jam non ſtudio & conſilio, ſed natura facere videaris. Uno verbo Romanum ſenatorem refers, & quidem ex illis temporibus, quæ heroica dicuntur, cum glorioſius putabatur, *aurum habentibus imperare, quam aurum habere*. Ecce tibi politicum illius Reip. monumentum, ea ætate ſcriptum, qua litteræ maxime florebant, ſed civitatis ſtatus labare incipiebat. Ex hoc ipſo non erit tibi difficile cauſſas cognoſcere, ex quibus tanta illa rerum mutatio brevi conſequuta eſt.

Quamquam ego, cum libellum hunc in tuo nomine apparere volui, non de re ipſa cogitavi; ſed unum illud mihi animo propoſui, ut clariſſimi avunculi tui Georgii Cardinalis Cornelii memoriam hoc officio excitarem, a quo uno, ſi quis ſum, totus plane profectus ſum. Jam tum mihi favere cœpiſti, cum ad eum ventitares; & pro ſumma, quæ tibi cum illo erat, non ſanguinis modo, ſed animi quoque conjunctione, in tutelam fidemque acciperes quoſcumque apud ipſum reperiebas. Cum igitur immortalis ille Vir nobis abreptus eſt, & ad Superos translatus, ceſſimus in jura tua; quæ jura quamdiu tueri voles, me certe habebis tam tibi obſtrictum, quam ille habuit. Non eges, opinor, propoſiti hujus mei teſtimonio: attamen ad cetera, quæ privatis officiis, cultu, atque obſervantia dedi, publicum hoc adjicio, ne quid omiſiſſe videar, quod me tibi devincire in perpetuum poſſit. Vides, quas mihi ipſe leges dicam: tu ſi ratas facies, nutuque firmabis, amiſſi boni deſiderium, quod adhuc hæret animo, tandem aliquando vel deponam, vel imminuam. Vale.

F I N I S.

INDEX.

A

ACademia. pag. 239
Academici. 15. 155. 238
Accii verſus. 228. 302. 305
Accuſationis ſuſcipiendæ tempus, & cauſſæ 189. 190.
Acilius græce ſcripſit hiſtoriam. 312
M. Acilius Glabrio conſul. 340
Acta agere, proverbium. 434
Adelphi. 365
Admirationis cauſſæ. 178
Adoleſcens habere debet ſenile aliquid. 344
Sperat, ſe diu victurum. 366
Facilius in morbum incidit. ibid.
Vi moritur, ut flamma aquis. 368
Adoleſcentiæ imbecillitas 113. inſtitutio 117. vitia. 344
Adoleſcentis commendatio ad gloriam. 186
Adoleſcenti non invidetur. ibid.
Æacus & Minos. 96
Æacidarum genus. 50
Ædilitas, & Ædilitia munera 197. Ædilitium edictum. 278
Ægina, & Æginetæ. 258
Sp. Ælius. 338
L. Æmilius Paullus. 214. 339.

Æmilius Papus. 407
Æſopus hiſtrio. 110
Ætna Siciliæ mons. 322
Africanus. V. *Scipio*.
Agamemnonis promiſſum Dianæ factum 296. ejus de Ajace & Neſtore judicium. 339
Agis rex necatus a Lacedæmoniis. 217
Agrariæ contentiones. 217
Agricultura laudabilis 141. laudatur a Xenophonte. 360
Agrigentini Phalarim occiderunt. 170
Agrigentini cujuſdam vaticinium. 397
Ajacis elatus animus. 109
Sp. Albinus. 324
Alexander Pheræus tyrannus. 169
Alexander Macedo. 90. 188
Ambitio, honorum contentio 87. in ambitione artifex. 534
Ambitioſi homines. 518
Amicitia quid ſit 394. a natura orta 399. adjutrix virtutum 433. amicitiæ peſtes 438. amicitiæ ſimulatores 529. qui ſint fines diligendi in amicitia 417. niſi inter bonos eſſe non poteſt 424. quid ſit in ea ultimum 64. diſſuenda, non præcidenda 115. præſtat propinquitati 393. ejus eſt proprium monere, & moneri 438. eſt principium rerum omnium 397.
Amicus alter idem 432. blandus a vero ſecernendus 440. novus num anteponendus veteri 424. monendus & objurgandus. 437
Amicorum paria ex omnibus ſæculis pauca. 391
Amicorum omnia communia. 60

Anien . 310
Animus unde ſit 373. 452. Deus eſt 375. 461. ſempiternus eſt . 375. 462.
Animus fortis & magnus duabus rebus maxime cernitur 72. animorum duplex vis & natura 99. varietas 105. motus duplices. 124
Annibal crudelis 50. 401. callidus 106. poſt Cannenſem pugnam decem juratos miſit ad Senatum . 310
Annicerii Philoſophi . 313
Annius . 512
Annus vertens . 460
Antigoni epiſtolæ ad Philippum filium . 188
Antipatri ad Caſſandrum epiſtolæ 188. Antipatri Tyrii Sicyonii in Panætium animadverſio 221. Antipater Diogenis Babylonii diſcipulus . 262
M. Antonius accuſator . 189
Antonius defenſor Gratidiani . 274
Antonius Ciceronis competitor. 59. 522
Apellis Venus Coa . 231
Apollinis oraculum . 215
Appius Claudius Cæcus . 331. 344
Aqua hæret , proverbium . 315
M. Aquilius accuſatus a L. Fuſio 190. Aquilius protulit actionem de dolo malo. 268
Arati Sicyonii virtus . 217
Archytæ Tarentini oratio 346. ſententia . 436
Areopagitæ . 78
Areopagus . 79
Arganthonius Tarteſſiorum rex . 367
Ariſtides juſtus 235. Themiſtoclis conſilium rejecit . 260

Ariſtippi ſive in facto, ſive in dicto non eſt imitanda licentia 138. ab eo Cyrenaici & Annicerii Philoſophi nominati. 313
Ariſtonis, Pyrrhonis, Herilli exploſa de Officio ſententia 18. Ariſto Chius. 321
Ariſtoteles Philoſophico ſtudio delectatus contempſit oratorium 16. laudatus 196. ejus de honeſtate ſententia. 250
Artes voluptariæ minime probandæ. 140
Affectatio. 526
Affectator. 527
Aſſiduitas in honorum petitione quid ſit & valeat. 532
Aſtrologia. 32
Athenienſes fracti a Perſis 259. eorum durities in Æginetas. 258
M. Attilii Reguli factum glorioſiſſimum 299. 371.
Sp. Attilius. 307
L. Attilius ſapiens. 384
Attilius Calatinus. 362
Atrei immanitas. 96
Atrienſes ſervi. 490
Avaritia in adminiſtratione Reip. vitanda 213. Nihil ea tetrius præſertim in principibus 215. in ſenibus nihil abſurdius. 365
Auctoritas apex ſenectutis. 362

B

B*Ardylis* Illyrii latronis juſtitia, & ob eam divitiæ. 182
Bellum juſtum quodnam ſit 47. Belli finis pax 82. Bellorum exitus aut mitis ſit, aut neceſſarius. 171
Benefacta male locata. 201
Beneficentiæ ratio duplex 192. quando adhibenda 53. non debet eſse major, quam facultas. 54
Beneficium cui & quomodo faciendum. 207
Benevolentiæ præcepta 175. Benevolentia in ſuos commendat adoleſcentes. 187
Benignitas exercenda eſt opera potius, quam pecunia 192. quæ pecunia fit, fontem ipſum benignitatis exhaurit ibid. quomodo ſit candidato exercenda. 532
Biantis dictum reprehenditur. 419
Bias laudatus. 470
Blanditia in honorum petitione neceſsaria. 531
C. Bloſius Cumanus. 406
Bonum quid ſit 470. non poteſt cuiquam malo eſſe 469. Bona non ſunt, quæ etiam improbi habent ibid. Bonum ſummum convenienter naturæ vivere. 232
Bonus vir qui ſit 271. idem ac juſtus 177. honeſta quærit, non occulta 252. Bono viro, non fortunato benefaciendum. 209
M. Brutus accuſator. 190

L. Brutus abrogavit imperium Collatino 254. in liberanda patria interfectus 371. laudatus 471
D. Brutus Augur. 385

C

CÆcilii verſus 336. 443. quos vocet ſenes comicos. 343
L. Cæcilii Metelli auctoritas. 362
Q. Cæcilius. 511
C. Cæſaris temeritas, & cupiditas 37. 236. 237. largitio illiberalis. 54
C. Cæſaris L. filii lepos. 106. & 126
Jul. Cæſaris Strabonis accuſatio. 190
Callicratidas Lacedæmoniorum dux 85. ejus ſimplicitas. 107
Calliphο. 316
P. Calpurnius Lanarius. 273
Calypſo. 109
L. Camillus conſul. 347
C. Canius eques Rom. 266
Cannenſis calamitas. 259
C. Carbo. 408
Carinæ, Romæ regio. 501
Sp. Carvilius. 327. 512
Sp. Caſſius 400. Caſſia lex. 409
L. Caſſius. 509
Catadupa. 456
Catilina Ciceronis competitor 509. accuſatus repetundarum, & abſolutus. 513
M. Cato cognomento Cenſorius, Priſcus, Ma-

jor, Senior 321. Catonis filius 48. & 386. Ejus conſilio bellum tertium Punicum ſuſceptum 81. dicta 223. 429. 438. habitus eſt ſapiens 235. 364. 386. judex in cauſſa Calpurnii 273. Catonis ἀποφθέγματα 102. P. Scipionis æqualis 225. Græcis litteris ſtuduit 321. Legem Voconiam ſenex ſuaſit. 330

C. Cato. 408

M. Cato junior, qui & Minor & Uticenſis dictus eſt, ſibi ultro manus intulit 109. Stoicus fuit, idemque interdum eloquens 465. & ſeq. nimius ærarii defenſor. 290

Catulorum exquiſitum judicium in litteris, integritas ſermonis, & ſuavitas appellandarum litterarum 126. Catulorum, patris & filii, facundiæ diſſimulatio. 107

L. Catulus. 79

Caudium. 307

Celare quid ſit, num liceat, quando liceat 251. 263. & ſeq.

Celtiberi. 49

Cenſorum notationes. 309

Centuriam tribuere, Centurias conficere. 517

Centuriæ Equitum. 526

Cetarii. 140

M. Cethegus Suadæ medulla dictus ab Ennio. 354.

Chremetis Terentiani ſententia. 41

Chryſippi ſententia de turpi. 255

Cicero novus homo 506. ſemper cum Græcis Latina ſtudia conjunxit 14. & Socraticus & Platonicus eſſe voluit 15. præponit ſe Græcis 16. in quæſtione de Officio ſequitur Stoicos 19.

ejus verſus 80. laudatus a Cn. Pompejo 81. Panætium ſequitur 177. 199. 220. L. Syllam & Sex. Roſcium Amerinum adoleſcens defendit 191. ſe laudat 199. ſæpe a Catone diſsentit 290. ejus adhortatio ad filium. 317
Cimbri. 49
Cimonis hoſpitalitas in Laciadas. 203
Cineas Theſsalus. 348
Civitas quid ſit. 521
Claudius Centumalus 272. C. Claudii App. filii ædilitas. 197
App. Claudius conſul. 347
Cleanthes. 335
Clementia viro magno digna. 88
Cleombrotus temere cum Epaminonda conflixit. 85.
Coclitis animi magnitudo 68. Cocles ſolus contra omnes hoſtium copias. 471
C. Cœlius. 513
Cœpio conſul. 330
Collatinus a Bruto imperio privatus. 254
Colonia quid ſit. 524
Commentariolum. 541
Compotatio. 350
Concœnatio. ibid.
Conjugium prima ſocietas. 63
Conon. 112
Conſcientiæ labes & ſollicitudines. 288. 493
Conſcientia bene actæ vitæ jucunda. 326
Convivium unde dictum. 350
Corinthia opera. 472
Corinthus. 46. 258

Coriolanus. 405. 410
C. Cornelius. 518. 537
T. Coruncanius 338. 348. ſapiens habitus 392. 407
C. Cotta. 534
M. Craſſi dictum 37. patientia 107. utilitatis potius, quam honeſtatis ſtudioſus. 280
P. Craſſi ædilitas 197. oratio 202. auctoritas 362. Craſſi & Scævolæ lex. 259
L. Craſſi multus lepos 105. eloquentia & ſermonis integritas 126. laus 187. & ſeq. ædilitas 197. defenſio Oratæ. 274
Cratippus M. Cic. filii præceptor 13. 156. 228. quid de honeſto ſentiret 248. ejus commentarii. 317
Credere non temere oportet. 530
C. Curii laus 199. ejus dictum. 290
M. Curius 348. triumphavit de Pyrrho 357. ejus continentia 358. ſapiens habitus 392. laudatus 358. 400. 407. 472. 499.
Cynici de rerum & verborum judicio minime audiendi 121. eorum licentia vitanda. 138
Cyrenaici Piloſophi. 313
Cyrſilus ab Athenienſibus lapidibus obrutus. 259
Cyrus Xenophontius 339. ejus in conferendo agro diligentia 360. quæ moriens dixerit. 374

D

Damonis & Phintiæ amicitia. 257
Danai quinquaginta filiæ. 496
Decertandi genera duo. 46
Deciorum fortitudo. 68. 371. 234. 472
P. Decius. 349
Decori deſcriptio duplex, & definitio 95. Decorum Poetarum 96. Decorum corporis in tribus rebus poſitum 120. In dictis omnibus & factis. ibid.
Deductores. 527. & ſeq.
Defenſio laudabilior accuſatione. 189
Definire neceſse eſt id, de quo diſputatur. 19
Defœnerari, verbum notandum. 498
Deliberatio inſtituendæ vitæ omnium difficillima. 113
Demetrius Phalereus 506. Theophraſti diſcipulus 16. Periclis largitionem vituperat. 199
Demetrius a Macedonibus relictus. 170
Democritus. 335
Demoſthenes Platonis diſcipulus 16. ejus laus. 188.
Depoſitum non ſemper reddendum. 42
Deſpicientia rerum externarum. 72
Detrahere aliquid alteri eſt contra naturam 239. & contra leges. 240
Deus nec iraſcitur, nec nocet 302. ſemper agit ibid. quomodo placetur 159. Officia prima

ei debentur. 149
Dicæarchi liber de interitu hominum. 162
Digitorum percuſſio, modus proverbialis. 280
Dinomachus. 316
Diogenes Babylonius 262. diſſentit ab Antipatro 292. Stoicus. 335
Dion Syracuſius. 145
Dionyſius tyrannus. 169. 257
Dives quis. 495
Divitiarum cupiditas anguſti animi eſt 73. uſus ibid. eas imprudenter Romani bona appellave-runt. 469
Dolor non modo non ſummum malum eſt, ſed ne malum quidem. 304
Dolus malus quid ſit 268. legibus vindicatus. 269.
Domus hominis honorati qualis eſſe debeat 130. & ſeq.
M. *Druſi* ſeveritas. 106
C. *Duillius* Pœnos claſse primus devicit. 350
Duodecim Tabulæ. 49

E

Elogium . 362. 370
Eloquentia præſtat cogitationi 145. ejus admiratio 189. laudes. 205
Ennii verſus 37. 50. 60. 68. 85. 168. 201. 304. 319. 327. 329. 331. 370. ſententia 270. Ennius vixit annos ſeptuaginta. 330
Epaminondas . 245
Epicharmi dictum. 530
Epicurei . 17
Epicurus. 315. & ſeq. 348
Epigoni, Accii tragœdia. 110
Eteocles Euripideus . 286
Euripidis verſus. 286. 306
E'υχαιρία. 134
E'υταξία. 133
Exilium quibuſnam ſit terribile 476. ſcelerum pœna . 485
Exſecrationes publicæ . 264
Exul qui revera ſit . 485

F

Q. *Fabii* Labeonis dolus. 44
Q. *Fabius* Maximus 85. Ejus laus, & dictum facetum 327. V. *Q. Maximus pater*.
C. *Fabricius* juſtus 235. conſul iterum Pyrrhi bello 289. Ariſtidi comparatus ibid. Ejus factum a Senatu laudatum ibid. legatus ad Pyrrhum 348. ſapiens habitus 392. celebratus 400. 472. 499.
Fabulam vitare quid ſit. 539
C. *Fannius* M. filius. 382
Feciale jus. 47. 306
Fides fundamentum juſtitiæ 35. Fidem conciliat prudentiæ fama & juſtitiæ 176. in Capitolio eſt vicina Jovi 304. eſt firmamentum amicitiæ. 423
Fimbria conſularis notionem habebat viri boni 281. & 282. non tamen ſtatuere audebat, aliquem eſſe virum bonum. ibid.
Flaccus. 348
T. *Flamininus* 319. conſul 329. cenſor. 348
L. *Flamininus* ejectus e Senatu a Catone. ibid.
C. *Flaminius* tribunus plebis. 327
Formula dijudicandi utile ab honeſto. 238
Formulæ ex jure naturæ ductæ, quibus contrahentes ſibi cavere debent. 276
Fortitudo 67. & ſeqq. ſine juſtitia in vitio eſt 69. ejuſdem definitio. ibid.

Fortunæ magna vis 165. ejus cæcitas 416. temeritas. 475
Frumentarius Rhodius. 265
Fucum facere. 528
M. Fundanius. 518
Furiæ. 476
L. Furius. 307. 444
L. Fuſii accuſatio. 190

G

G*Abinia* lex. 409
P. Galba. 509
Q. Gallius. 518
C. Gallus dimenſor cæli atque terræ 353. 386. 444.
Geometræ. 247
Geometria. 32
Gigantum modo bellare cum Diis. 323
Gloriæ cupiditas cavenda 74. de Gloria Ciceronis libri duo 175. ex tribus Gloria conſtat ibid. rectus ejus uſus. 184
Gnatbonis perſona. 439
Gorgias Leontinus Iſocratis magiſter 329. ejus dictum. ibid.
Tib. Gracchus pater 185. Filii ejus reprehenſi. ibid. & 217.
Tib. Gracchus filius. 405. 408. 444
C. Gracchi frumentaria largitio 210. tribunatus. 409.

Græca verba non inculcanda. 108
Græcorum proverbium de amicis. 60
Gratioſi homines. 523. & ſeq.
Gyges Platonis. 251
Gytheus portus Lacedæmonius. 260

H

Hamilcar Annibalis pater. 299
Haſta, auctionis ſignum. 219. 172. & ſeq.
Hecato Rhodius diſcipulus Panætii libros de Officiis ſcripſit 271. ejus liber ſextus plenus quæſtionum. 291
Hemicyclium. 281
Hercules in bivio. 113
Herodotus de juſtitia regum Medorum. 183
Heſiodus 335. 357. ejus de referenda gratia ſententia. 57
Hippolyti interitus optatus a patre Theſeo. 43. 296
Hiſtrio quando, & quomodo placeat, vel diſpliceat. 110. 122. 364. 367. 481
Homerus. 335. 357
Homo a bellua quomodo differat 24. & ſeq. quatenus mente conſtat, Deus eſt quidam 461. Natus eſt ad ſocietatem 393. Homo homini maxime prodeſt, & obeſt 159. & ſeqq. Homo, ut placet Stoicis, hominum cauſſa genitus 34. & quæ in terris gignuntur, ad ejus uſum gignuntur. ibid.
Honeſtas. Ad eam nati ſumus. 250

Honeſtum ex quatuor partibus oritur 29. 142. quomodo differat a decoro 94. aut ſolum, aut ſummum bonum 250. 231. Honeſtum ſecundum 234. primum & perfectum 233. non ſeparatur ab utili 248. Honeſti cum honeſto comparatio. 142. & ſeq.
Hortenſius ædilis. 197
Q. Hortenſius & M. Craſſus heredes adſcripti a falſariis. 279
Hoſpitalitas a Theophraſto laudata. 203
Hoſtis apud antiquos ſignificatio. 49

I

JAnus medius. 224
Jaſonis Pheræi calliditas. 106
Imitatio quatenus progredi debeat. 116
Immunis virtus. 414
Inimici melius de quibuſdam merentur, quam amici. 438
Injuriam quinam faciant. 36
Injuſtitiæ genera duo. 35
Interior, vox notanda. 516. 276
Jocorum uſus, & genus duplex 101. diſtinctio. 102.
Jovis fulgor. 454
Iphigenia. 296
Ira moderanda, vel potius repudianda 89. Laudatur a Peripateticis. ibid.
Iratorum ora. 100

Iſocrates 335. oratorio ſtudio delectatus neglexit philoſophicum 16. Panathenaicum nonageſimo quarto anno ſcripſit, & quinquennium poſtea vixit. 329

Judex quantum dare poſſit amicitiæ 256. Deum adhibet teſtem 257. Ejus officium. 191

Judiciorum ratio duplex. 189

Juris civilis & gentium diſcrimen. 276

Jusjurandum quid ſit 303. Ejus ſanctitas 304. & ſeq.

Juſtitiæ munera duo 33. Ejus partes in hominum ratione habenda 97. Juſtitia fidem conciliat 177. conficit benevolentiam, fidem, admirationem 181. omnibus neceſſaria 182. ejus vis ibid. colenda propter ſe, & propter amplificationem honoris & gloriæ. 184

Juſtus idem ac bonus. 177

L

Labicanus ager. 501

Lacedæmone honeſtiſſimum eſt ſenectutis domicilium. 363

Lacedæmonii injuſte imperantes deſeruntur a ſociis 171. Eorum ad Leuctram calamitas. ibid.

C. Lælius in omni vita æquabilis 90. Ejus multa hilaritas 106. ſapiens dictus, ejuſque virtus contra Viriatum Luſitanum 182. 235. colloquens cum Catone de ſenectute 321. de amicitia diſputans. 380. & ſeqq.

Laertes leniebat filii deſiderium, agrum colendo. 357
Lætoria lex. 269
Largitio fundum non habet, proverbialis locutio 194. Eam ſequuntur rapinæ 194. ejus vis in honoribus diſtribuendis. 540
Largorum genera duo. 195
Latini. 49
Leges quid ſpectent 240. aliter leges tollunt aſtutias, aliter philoſophi. 275
Leges XII. Tabularum, & ſacratæ. 309
Lenas conſul. 406
P. *Lentuli* ædilitas. 197
M. *Lepidus* P. M. 362
Lex unde orta 183. Ejus malitioſa interpretatio 44. & ſeq. Lex naturæ una atque eadem omnes continet 243. Lex divina & humana ipſa naturæ ratio eſt 240. Legi ſimilis eſſe debet in puniendo, qui reip. præeſt. 89
Liber quis ſit. 488. & ſeqq.
Liberalis quis. 195. & ſeqq.
Liberalitatis ratio duplex 192. Ejus cautiones. 53. & ſeqq.
Libertas quid ſit 488. Ejus proprium eſt vivere, ut velis. 71
Libertini. 524
P. *Licinius* Craſſus pontificii & civilis juris ſtudio delectatus. 354
C. *Licinii* Craſſi lex de ſacerdotiis. 440
Livius fabulam docuit, Centhone Tuditanoque conſulibus. 353
L. *Luculli* villarum magnificentia. 331
Lucullorum accuſatio 189. ædilitas. 197

Ludo quatenus uti liceat. 101
Luna citima terræ 453. radiis ſolis accenditur. 455.
C. Luſcinus. 407
M. Lutatius Pinthia ſponſionem fecit, Ni vir bonus eſſet. 281
Lycurgi legum & diſciplinæ utilitas. 79
Lyſander Lacedæmoniorum dux 79. ejus verſutia & patientia 107. comiter a Cyro acceptus 360. ejus dictum 363. Ephorus cum eſſet, a Lacedæmoniis pulſus. 217
Lyſis Pythagoreus erudiit Thebanum Epaminondam. 145

M

Q. *Mælius* trib. pl. Samnitibus nudus vinctuſque deditus. 307
Sp. Mælius. 400. 405
Magiſtratuum petitio quam diligentiam requirat. 516.
Magnæ Matris ſacra. 350
Majores quatenus imitandi. 116
Malorum minima eligenda. 226. 302
Mamerci avaritia. 197
C. Mancinus Numantinis deditus. 307
L. Mancinus conſul. 440
Manilius 389. conſul 447. defenſus a Cicerone. 537.
L. Manlius A. F. dictator. 319

Marcelli fortitudo 68. 371

Marcus Cicero filius diſcipulus Cratippi 13. 156. 228. præfectus alteri ex duabus alis a Pompejo, ejuſque laudes. 156

C. Marii infidelitas & injuſtitia 283. ejus laus. 474.

M. Marii ſupplicium. 511

Marius Gratidianus propinquus Ciceronis. 274

Marte noſtro, proverbialis formula. 248

Maſiniſſa. 342. 447

Maſſilia in triumpho a Cæſare portata. 172

Q. Maximus pater amatus a Catone 326. ſuaſor legis Cinciæ ibid. ejus calliditas. 106

Q. Maximus Paulli filius, adoptatus a Q. Fabio maximo, Scipionis frater, conſul 440. cepit ex fratris indulgentia totam patris naturalis hereditatem. 499

Medus, tragœdia Pacuvii. 110

Menalippa & Clytemneſtra, Accii tragœdiæ. 110.

Mens cujuſque, is eſt quiſque. 461

Mercurii & Veneris curſus. 455

Q. Metellus a C. Mario ejus legato accuſatus. 283.

L. Metellus P. M. 339

Metrodorus Epicuri diſcipulus. 314

Milo laudatus. 198

Milonis Crotoniatæ vires. 338

Minerva invita 108. pinguis 393. Minerva Phidiæ. 468

L. Minucii Baſili falſum teſtamentum. 279

Modeſtiæ definitio 135. commendat adoleſcentes. 187.

Modii multi ſalis edendi, ut amicitiæ munus expleatur. 425
Monere & moneri amicitiæ proprium. 438
Mors quibuſnam ſit terribilis 475. morti nihil tam ſimile, quam ſomnus. 375
Q. Mucius Mancia facundiæ diſſimulator 107. ejus ædilitas 197. augur. 380
P. Mucii filius in jure civili excelluit. 112
C. Mucius laudatus. 471
L. Mummii abſtinentia. 214
Sp. Mummius. 444
Municipium quid ſit. 524

N

NÆvii verſus 333. Nævius gaudebat bello ſuo Punico. 353
Nannius. 511
P. Naſica 444. Tib. Gracchum interemit 80. nullam ſermonis comitatem habuit 107. ejus filius facundiam diſſimulavit. ibid.
Natura juris fons eſt 278. firmior quam fortuna 115. Utriuſque habenda ratio in deligendo vitæ genere ibid. rerum omnium mater 473. ſolitarium nihil amat 436. optima recte vivendi dux 393. ſequenda tamquam Deus 323. tenenda cuique ſua 108. Ea duce congregantur homines. 211
Nearchus Tarentinus. 347
Neoptolemus educatus apud Lycomedem. 429

Neptuni promiſſum Theſeo. 43. 296
Neſtor Homericus. 340
Nicocles tyrannus. 218
Nomenclatio in honorum petitione neceſsaria. 531.
Nomina facere. 267
C. Norbanus in judicium vocatus a P. Sulpicio. 189.
Novus homo quis ſit. 506
Numa Pompilius laudatus. 471
Numantia funditus a Romanis ſublata. 46
Ti. Numicius trib. pl. Samnitibus nudus vinctuſque deditus. 307
Nympharum ædes. 486

O

Objurgationes ira vacare debent 129. & contumelia. 437
Obſequium quid ſit, & cur pariat amicos. 437
Obtrectatores cognoſcendi. 530
Occatio, & occare quid ſit. 355
Oceanus, mare magnum. 458
Cn. Octavius primus ex familia conſul 130. novus homo. ibid.
M. Octavii largitio. 211
Oculi Prætoris debent eſſe abſtinentes. 135
Oculos eruditos habere. 491
Oeconomicus Xenophontis. 222. 360
Oedipus Coloneus, Sophoclis tragœdia. 335

Officina nihil habet ingenuum. 140

Officium quid ſit, & quotuplex 20. 21. 117. De illo qui ſcripſerint 17. & ſeq. Officia ſenum 118. Magiſtratuum, privatorum civium, peregrinorum 119. Doctorum hominum de Officiis judicium exquirendum 137. Prudentiæ Officiis juſtitiæ Officia præferenda 142. Officiorum gradus 149. Officii deferendi plures cauſæ 39. Officium non debet eſſe ſemper idem 42. Quænam Officia media, & quænam perfecta ſint 235. Officia exprobrantium hominum odioſum genus. 427

Orationis vis duplex 134. ejus contentio vim habet ad gloriam 188. Si oratio mixtam modeſtiæ gravitatem habeat, nihil admirabilius fieri poteſt. 189

C. Orcininus. 518

Ordo in vita tenendus 135. ejus definitio. 134

Cn. Oreſtes. 398

Oreſtes, & Pylades. 397

P

Pacta & promiſſa quando ſervanda. 294
Pacuvii verſus 299. fabula plauſibus excepta. 397
Pala annuli. 252
Palæſtrici motus. 123
Panætius non definivit Officium 19. nec recte diviſit 22. & ſeq. laudatus 229. non exſolvit quod promiſerat ibid. excuſatus 236. 247. & ſeq.
Panthera. 510
C. Papirius. 440
Papus Æmilius. 407
Paradoxa inſtituta ad Brutum 465. Socratica ſunt. 467
Pares cum paribus. 324
Parſimonia vectigal magnum. 500
Patria præſtat omnibus Officiis 292. caritates omnes complectitur. 64
Patroni civitatum. 41
Patronus in cauſſis ſequitur veriſimile, judex verum. 191
L. Paullus. 330. 362. 371. 376. 386
Pauſaniæ rebus geſtis imperium Lacedæmoniis partum. 79
Peccare licet nemini. 478
Peccata eſſe paria. 477. & ſeqq.
Pecuniæ curandæ ratio 222. fugienda cupiditas 73. pecunia eſt, non eſſe cupidum. 501

Pellas. 377
Penni & Papii lex. 259
Perduellis proprio nomine hoſtis vocabatur. 48
Peregrini non ſunt urbibus prohibendi. 259
Pericles Sophoclis poetæ dictum reprehendit 135. a Demetrio Phalereo vituperatus 199. ejus gravitas. 106
Peripatetici. 14. 89. 231. 238.
Perſicum bellum. 48
Petitio. 505. & ſeqq.
Petitor. 522
Phaethon. 295
Phalaris tyrannus. 170. 245
Phidiæ Minerva. 468
Philippi Macedonis humanitas 90. ejus epiſtolæ ad Alexandrum. 188. 193
L. Philippi multus lepos 105. ejus laus 199. lex agraria 211. ſententia utilis, ſed turpis 290. conſul. 330
Philoſophia quid ſit 154. tota frugifera. 227
Philoſophi minuti 378. Philoſophi non multa habent, quæ fortuna feriat. 77
Philus. 389. 395. 398
Phintia. 257
Φρόνησις. 143
Picenus ager. 327
Pietas in parentes commendat adoleſcentes. 187
Pirata communis omnium hoſtis eſt. 306
Piſiſtrato Solonis reſponſum. 369
L. Piſonis lex de repetundis. 213
Plato 335. 334. laudatus 16. erudiit Dionem Syracuſium 145. uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt 329. ejus dictum de ſapientia 28.

aliud ejuſdem 34. aliud de fortitudine 69. de Lacedæmoniis 70. Tarentum venit 347. eſcam malorum voluptatem appellat 349. ejus dictum in Philoſophos 39. præcepta duo reip. gubernandæ 86. de honorum contentione ſententia. 87
Platonicus homo. 534
Plaudite, vox quæ fabulas claudebat. 367
Plauti, Atticorum & Socraticorum ſales 102. Plautus gaudebat Truculento & Pſeudolo. 353.
Pœni fœdifragi. 50
Polybius. 311
Polycletus. 491
Sex. Pompejus Geometriam coluit. 32
Cn. Pompejus 508. 515. 537. magnifica munera populo data 197. & hæc, & alia ejus opera verecunde reprehenſa 199. Cur Cæſarem ſocerum habere voluerit. 286
Q. Pompejus 307. conſul. 381
Pompilius. 512
M. Pomponius trib. pl. 309
C. Pontii Samnitis dictum. 213
C. Pontius pater. 347
T. Pontius Centurio. 341
Popilius imperator dimiſit Catonis filium. 47
Popularis civis, aſſentator & levis. 440
Porſenæ a C. Mucio intentata nex. 471
Portitorum quæſtus odioſus. 139
Poſidonius collegit permulta facta turpia 148. diſcipulus Panætii. 230
Poſteritatis memoria curanda. 376
Sp. Poſtumius 347. Samnitibus nudus vinctuſque

deditus. 307
Præfectura quid ſit. 524
Prætextatus puer. 513
Prætorius homo. 515
Precari ab indigno. 418
Privata nulla ſunt natura. 33
Procreandi lubido communis. 62
Prodici fabula de Hercule. 113
Prodigi qui ſint. 195
Promiſſum non ſemper faciendum 42. 295. & ſeq.
Promittere facile candidatus debet. 534
Propenſius, vox notanda. 480
Propylæa. 200
Proverbium. 282. 305. 324. 334. 341
Prudentia quid ſit 143. in quo ſit locata 277. prudentia futurorum. 373
Ptolemæus Alexandriæ rex. 218
Pulchritudinis genera duo 123. in quo poſita pulchritudo ſit. 97
Pyrrhus. 50. 170. 289. 331. 401
Pythagoræ dictum de amicitia 64. de morte 370. ejus gravitas 106. ingenium. 330
Pythagorei, Italici Philoſophi 375. eorum mos ad exercendam memoriam. 345
Pythius. 266

Google

Q

Quæſtus qui liberales, qui ſordidi. 139
L. Quinctius Cincinnatus agrum colens Dictator factus. 358
Quincunx. 361
Quirinus. 255

R

Ratio quid homini afferat 25. imperare & regere appetitum debet. 99. 124
Reges cur conſtituti. 183
Regni nec ſocietas, nec fides eſt. 37
Regulus captus a Pœnis primo bello Punico 51. laudatus. 474
Reip. procuratio quæ officia requirat. 86
Repaſtinatio. 357
Res familiaris quomodo quærenda, & augenda. 92. 222
Res urbanæ bellicis anteferendæ. 78
Reticentiæ in vendendo fallacia. 272. & ſeq.
Reverentia adverſus homines adhibenda. 97
Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris. 68
Rhetorum turba referta omnia. 125
Roma nationum conventus. 539
Romanus populus animi magnitudine excelluit

68. abſtinentia 214. verecundia 122. æquitate & fide 171. Quando diſciplinam amiſerit. ibid. & ſeq.
Romulus impius & inhumanus in fratrem 255. laudatus. 471
Rumori ſervire Candidatus debet. 536
Rupilius hiſtrio. 110
Rupilius conſul. 406. 444
P. Rutilius Rufus P. Mucii domum frequentavit 187. diſcipulus Panætii 230. a Scipione factus conſul. 428
P. Rutilius Virginianus. 444

S

Sabidius. 510
Sabini. 46. 49. 352. 357
Saguntini parentes ſuos liberos emori, quam ſervos vivere maluerunt. 480
Salamis. 78
C. Salinator. 324
Salmacis. 68
Saltatores. 140
Salutatores. 527
Samnites aurum afferentes Curio repudiati ſunt. 358. 499.
Sapala. 512
Sapiens nihil facit invitus 489. nequicquam ſapit, ſi ſibi non ſapit 170. Sapientes quinam habiti. 233. 383. 392
Sapientia quid ſit, & valeat 154. princeps o-

mnium virtutum 143. ſapientia Stoicorum. 392.
Sardi. 191
M. Satrius patronus agri Piceni & Sabini. 279
Saturnia ſtella. 454
Q. Scævola P. filius. 270
Scævola Augur. 380
Scævola Pontifex. 276. 381
M. Scaurus comparatur cum C. Mario 79. ejus ædilitas 197. ſeveritas 106. ejus filii ignominia & calamitas. 130
Cneus & Publius Scipiones fratres. 68. 234. 339. 371.
P. Scipio Africanus Major. 225. & ſeq.
P. Scipio Africanus Minor 106. 321. & ſeqq. laudatus 386. & ſeqq. Æmilii Paulli filius naturalis 112. adoptatus a filio Africani Majoris 116. Ejus Somnium 447. Auditor & familiaris Panætii 90. Ejus abſtinentia 214. eloquentia. 112
Secum eſſe, proverbium. 353
M. Seji liberalitas. 198
Senatus Romanus regum, populorum, nationum perfugium 171. Ejus excelſus animus. 311
Senectutis incommoda 330. & ſeqq. Ejus arma 325. Lacedæmonii plurimum tribuebant ſenectuti 363. quæ tribuerent Romani. 364
Senum morbi & vitia 343. 364. Studia. 353
Septem Sapientes. 384
Sepulchra legens memoriam perdit, proverbium. 334.
C. Sergius Orata. 274
Sermonis familiaris præcepta 127. comitas & affa-

bilitas conciliat animos. 188
Sermone utendum, qui notus ſit omnibus. 108
C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem interemit. 358
Servorum conditio infima eſt 52. improbi omnes, ſervi ſunt. 489
Severitas in adminiſtranda civitate neceſsaria. 89.
Silanus ædilis. 197
Simonides. 335
Simulatio omnis vitioſa 439. ex omni vita tollenda 268. aliquando ſervit tempori, & naturam vincit. 505
Simulatum nihil poteſt eſſe diuturnum. 184
Societas eſt hominum inter homines 276. Alia alia interior & arctior ibid. Societas communis continetur juſtitia & beneficentia 33. Ita nati ſunt homines, ut inter eos eſſet ſocietas 393. Societatis plures gradus. 62, & ſeq.
Socratici 15. eorum ſermo. 127
Socratis in omni vita æquabilitas 90. feſtivitas 106. non eſt ejus ſive in facto, ſive in dicto imitanda licentia 138. ejus ſententia de via ad gloriam 184. de utili & honeſto 231. Socrates habebat notionem viri boni 282. ſenex fidibus ſtuduit 337. loquitur cum Critobulo in Oeconomico Xenophontis 360. quæ moriens dixerit 373. Apollinis oraculo omnium ſapientiſſimus judicatus. ibid. & 380
Sodalitas. 516. 518
Sol quam regionem teneat 454. olim deficere viſus eſt 460. adverſus aſpici nequit. 456
Solis promiſſum Phaethonti filio. 495

Solon conſtituit Areopagitas 78. callidum ejus factum 106. addiſcens ſemper aliquid ſeneſcebat 337. 354. ejus elogium. 370
Somnus morti ſimilis 375. parit aliquid in dormiente, quale vigilans cogitavit. 449
Σοφία. 143
Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit 334. a filiis in judicium vocatus, quod rem domeſticam male gereret ibid. ejus dictum. 352
Sparta. 215
Spartacus. 485
Statii verſus. 335
Steſichorus. ibid.
Stoici quidam pæne Cynici. 121
Stoicorum propria eſt præceptio de Officio 18. Eorum ſententia de humana ſocietate 34. Stoicis ſummum bonum eſt convenienter naturæ vivere. 232
Stomachari, ideſt iraſci. 268
Studia hominum varia. 111. & ſeq.
Suadæ medulla. 354
Suffragationis ſtudium quomodo excitetur 519. & ſeqq.
Suffragatoria amicitia brevis. 522
C. Sulpicius Aſtrologiæ operam dedit. 32
P. Sulpicii accuſatio 189. P. Sulpicius trib. pl. 331.
Summum jus, ſumma injuria. 44
Superbia fugienda. 90
L. Syllæ largitio illiberalis 54. patientia 107. victoria 171. civitates, a quibus pecuniam acceperat, immunes fecit 290. ſuæ crudelitati exer-

cendæ præfecit Catilinam. 511
P. Sylla haſtæ cruentæ præfuit. 173
Sympoſium. 351

T

Tabulæ novæ ad tollendum, vel minuendum æs alienum. 220
Tali & teſſeræ ſenibus relinquendæ. 360
Tantalus. 288
Tanuſil. 511
Tarentum a Q. Maximo receptum. 326
Tarquinius Superbus 400. notatus. 471
Tarteſſiorum regis ætas. 367
Temperantia. 93. & ſeqq.
Terentii verſus. 437. 439. 442
Terra complectitur medium mundi locum 456. quam parva ſit 453. nec umquam recuſat imperium, nec ſine uſura reddit, quod accepit. 354
Teſtamenta ſubjecta. 498
Thebe uxor Alexandri Pheræi. 170
Themiſtoclis nomen Solonis nomine illuſtrius 78. ejus calliditas 106. dictum 209. 325. conſilium 260. memoria 333. totius Græciæ clariſſimus. 410.
Theophraſtus Demetrii Phalerei magiſter 16. reprehenſus 195. laudat hoſpitalitatem. 203
Theopompus de Bardyli Illyrio latrone. 182
Theſeus filio ſuo Hippolyto orbatus 43. quod pro-

miſſum a Neptuno exegerit. 296
Threjiciæ notæ. 170
Timon. 435
Timotheus Cononis filius. 112
Titinii. 511
Titus Torquatus Manlii filius ruri relegatus a patre. 309
Tributum conferre. 212
Q. Tubero. 406. 444
Tuditanus & Cethegus Conſules. 326
Turpio Ambivius. 352
Tuſculani in civitatem a Romanis accepti. 46
Tutela XII. Tabulis vindicabatur. 269
Tyrannus jure occiditur 237. cum eo nulla nobis ſocietas eſt 246. ejus vita deſcribitur. 416

V

M. *Valerius* Corvus ad centeſimum annum vitam perduxit. 361
Valetudinis curandæ ratio. 222
Varro & Paullus Coſs. 311
Vectigal eſt non eſſe emacem. 501
Venus Coa. 231
Venuſtas pertinet ad mulieres. 123
Verecundia ornatus vitæ 93. ornamentum amicitiæ. 433
Veri inquiſitio hominis propria. 26
Veritas prudentiæ ſubjecta eſt 30. quem locum habeat in amicitia. 437. & ſeqq.

Veſeris fl. 310
Vettius. 512
T. Veturius conſul Caudino prælio ſuperatus 347. Samnitibus nudus vinctuſque deditus. 307
Viam erranti non monſtrare, crimen exſecrandum. 264
Viatores, qui Senatores a villa arceſſebant. 358
Vicinitas quid ſit. 524
Vir bonus quis ſit apud Stoicos 392. quis revera. 281. 393
Virago. 68
Virgula divina. 147
Viriatus Luſitanus. 182
Viris equiſque, modus proverbialis. 313
Virtus quadruplex, unde exiſtit honeſtum 29. quæ virtus maxime nos alliciat 64. qui unam habet, omnes habet 177. Virtus amicitiam gignit, continet, conſervat 394. 444. 486. 495. Virtutis laus in actione conſiſtit 32. ejus poſſeſſione nihil melius 500. a multis contemnitur. 434
Virtutes quomodo pares ſint 478. Aliæ aliis leniores. 56
Viſcelinus regni appetens. 405
Viſcerationes. 195
Vita vitalis 395. Vitæ tempus incertum 366. breve 367. Vitæ uſum quod reſpicit, ſibi petere æquum eſt, alteri eripere iniquum. 256.
Vitia ſecundum Stoicos ſunt paria 478. Vitia duo in veritatis ſtudio vitanda. 31
Ulyſſis error diuturnus, & in illo tolerantia 109. Ulyſſes ſimulaſſe dicitur inſaniam. 298

Unguentarii. 140
Volſci. 46
Voluptas omnis honeſtati contraria eſt 316. voluptatis peſtes & probra recenſentur 346. & ſeqq. In voluptate qui collocant ſummum bonum, oppugnantur 473. Ejus eſt quidam fortaſſe naturalis modus. 351
Urbes non temere, neque crudeliter diripiendæ. 83
Utile nihil eſt, niſi ſit honeſtum 157. & ſeq. 283. 287. & ſeq. 301. Utilia ad hominum vitam tuendam recenſentur. 159. & ſeq.
Utilitas non conglutinat amicitias 403. Utilitatis ſpecie in rep. ſæpe peccatur 258. Utilitati quiſque ſuæ ſervire poteſt, ſed ſine alterius injuria 255. Utilitatis & honeſtatis eadem regula eſt. 280

X

Xantippus dux Lacedæmonius. 299
Xenocrates ſeveriſſimus philoſophus 107. in ſenectute ſtudia non deſeruit. 335
Xenophontis fabulæ 113. ejus Œconomicus e Græco in latinum a Cicerone converſus 222. ejus Cyrus 339. ſympoſium 351. libri ad multas res perutiles. 360
Xerxes. 260

Z

ZEno ſolam honeſtatem expetendam eſſe ait 250. in ſuis ſtudiis conſenuit. 335
Zona. 458

Errata.	Corrige.
Pag. 45. lin. 12. ſelertia	ſolertia
47. in Notis l. 24. mittebanrur	mittebantur
48. in N. l. 3. hujus	Perſici
ibidem l. 8. A	&
52. in N. l. 27. amlcitiæ	amicitiæ
90. in N. l. ult. *dicitur*	dicitur
126. in N. l. 31. Orar	Orat.
153. in N. l. 16. ut	&
190. in N. l. 17. tribuat	*tribuat*
196. in N. l. 34. cohærenria	cohærentia
199. l. 24. Phaleræus	Phalereus
205. l. 23. Parodoxo	Paradoxo
265. l. 19. Rhodios	Rhodius

Orationis contextum ; quem in adnotationibus pag. 146. lin. 7. inverſum eſſe & confuſum ſignificavi , ita legere malim .

Itaque niſi ea virtus , quæ conſtat ex hominibus tuendis , ideſt ex ſocietate generis humani , attingat rerum cognitionem ; ſolivaga cognitio & jejuna videatur . Atque ut apium examina non fingendorum favorum cauſſa congregantur , ſed cum congregabilia natura ſint , fingunt favos ; ſic homines , ac multo etiam magis , natura congregati , adhibent agendi cogitandique ſolertiam . Nec verum eſt , quod dicitur a quibuſdam , propter neceſſitatem vitæ , quod ea quæ natura deſideraret , conſequi ſine aliis atque efficere non poſſemus , iccirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem & ſocietatem . Quod ſi &c.

Pag. 166. *l.* 16.

Quæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honeſtandum, pluribus de cauſſis tribuunt. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe ſibi id utile futurum, aut metu ne vi parere cogantur, aut ſpe largitionis promiſſiſque capti, aut poſtremo, ut ſæpe in noſtra Rep. vidimus, mercede conducti: quæ ſordidiſſima eſt illa quidem ratio & inquinatiſſima & iis, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Male enim ſe res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnumquam hoc ſubſidium neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius iis de rebus, quæ virtuti propiores ſunt, dixerimus. Rerum autem omnium &c.

honeſtandum) Periodus, quæ in libris vulgatis ſubſequi ſolet, ſi attente conſideretur, nihil eſt aliud, quam explicatio quædam & extenſio cauſſarum, quæ a Cicerone paucis afferuntur. Et verba quidem ſatis bona ſunt; at ſyntaxis, ut communiter legitur, valde laborat, & fraudis ſuſpicionem injicit.

F I N I S.

Proſtat libellis Venetis quinque & ſemiſse.

005652584

Digitized by Google

Digitized by Google